

پنجابی قصہ کا وِ دیاں کتھا تک رُوڑھیاں

(پنجابی منظوم قصیاں وچ داستاناں دی روایت)

ڈاکٹر چرن جیت سنگھ گمٹالا

اُلتھا: ستونت کور

پنجابی قصہ کا وِ دیاں کتھا تک رُوڑھیاں

ڈاکٹر چرن جیت سنگھ گمٹالا اُلتھا: ستونت کور

ایسے قلم توں:

بھگت روی داس: جیون اتے رچنا

قصہ مرزا صاحبان (پیلو)

پنجابی قصہ کا وِ دیاں کتھا تک رُوڑھیاں

گور و امر داس: جیون اتے درشن

گور بانی وچ راج داستانکپ

چنڈی دی وار: چنٹن تے کلا (اسٹنٹ ایڈیٹر ڈاکٹر بکرم سنگھ گھمن)

قصہ دُلا بھٹی کرت کرشن سنگھ (اسٹنٹ ایڈیٹر ڈاکٹر بکرم سنگھ گھمن)

لوک مسئلے: دشا اتے وشا

بھگت روی داس: جیون و بانی

ہندی

Printing/Publishing
67 2nd Floor, Madina Tower
Ferozpur Road Lahore.
Ph: 0333-4318055
Email: prince_nns@yahoo.com

ISBN:978-969-7862-02-3

9 789697 786202

پنجابی قصہ کا وِ دیاں کتھانک رُوڑھیاں
(پنجابی منظوم قصیاں وچ داستاناں دی روایت)

پنجابی قصہ کاو دیاں کتھانک روڑھیاں

لکھاری: ڈاکٹر چرن جیت سنگھ گمٹالا
اُتھا: ستونٹ کور
ٹائٹل: عظمیٰ اجمل
چھاپا خانہ: نوید حفیظ پریس، لاہور
مُل: 500 روپے

پنجابی قصہ کاو دیاں کتھانک روڑھیاں

(پنجابی منظوم قصیاں وچ داستاناں دی روایت)

ISBN: 978-969-7862-02-3

پہلی وار 2019ء

ڈاکٹر چرن جیت سنگھ گمٹالا

اُتھا: ستونٹ کور

Printing/Publishing
67 2nd Floor, Madina Tower
Ferozpur Road Lahore.
Ph: 0333-4318055
Email: prince_nns@yahoo.com

اپنے ویہ
ڈاکٹر اتار سنگھ
دے ناں

سارنی

9	ستونٹ کور	کچھ اکھر	○
10	کتھانک رُوڑھیاں: سدھانک پکھ	پہلا باب:	
38	وشواس پرک کتھانک رُوڑھیاں	دوجا باب:	
100	چینکاری کتھانک رُوڑھیاں	تیجا باب:	
158	سنسارک کتھانک رُوڑھیاں	چوتھا باب:	
205	کتھانک رُوڑھیاں داساہیتک تے سنسکریتک مہتو	پنچواں باب:	
223		نِشکرش	
234		سنکھپت ناواں دی سوچی	○
237		پُنتک سوچی	○
245		اوکھے اکھراں دے معنی	○

کچھ اکھر

کتھانک رُوڑھیاں: سدھانٹک پکھ

وگھ دکھ دیاں دیاں لوک کتھاواں اپنے پرپر اگت رُوپ وچ بھن بھن تھواواں اُتے ملدیاں ہن۔ اک ہی کتھا واسوگت تبدیلی اتے شیلی گت پرورتن دے نال اک ہی دیس دیاں دکھ دکھ بھوگو لک اکانیاں وچ پراپت ہندی ہے۔ ہر اک کتھا کئی چھوٹے تتاں دی بنی ہندی ہ اتے ایہہ تے سنسار دے انیکاں دیاں پرچلت لوک کتھاواں دے تتاں نال میل کھاندے ہن۔ ایہہ تے پرپر ا وچ ستر رُوپ وچ رہن دی شکتی رکھدے ہن۔ ایس پرکار دی شکتی رکھن لئی ایہناں وچ اسدھارنتا اتے وچترتا ہندی ہے۔ اسدھارنتا اتے وچترتا کر کے لوک ایہناں نوں یاد رکھدے ہن تے ایہناں دی دُہرائی ہندی رہندی ہے۔ ایہناں تتاں نوں کتھانک رُوڑھی دانان دتا جاندا ہے۔

کتھانک رُوڑھی دے ادھین سنبدھی بچھی تے بھارتی آلوچکاں نے چنگی دلچسپی دکھائی ہے۔ مکھ طور اُتے بھارتی ودواناں نے ودیشی کھوج نوں ہی اپنا آدھار بنایا ہے۔ دکھ دکھ ودواناں نے کتھانک رُوڑھی نوں آپو آپنے دیشی کوناں اُتار پر بھاشت کیتا ہے۔ جی ٹی شیلے اُتسار، کتھانک رُوڑھی اک شبد جاں اک سانجے وچ ڈھلے ہوئے اُس وچار نوں کہندے ہن جو سماں مانسک سستھتی اتے پر بھاو پیدا کرن لئی کسے اک رچنا جاں اک ہی ورگ دیاں انیک رچناواں وچ وار وار دُہرایا جاندا ہے۔¹⁴ سبھتھ تھامسن دا مت ہے، کتھانک رُوڑھی کتھا دا لگھوتم تے ہے جو پرپر ا وچ ستر رہن دی شکتی رکھدا ہے۔ ایس پرکار دی شکتی رکھن لئی اُس وچ اسدھارنتا اتے وچترتا دا ہونا ضروری ہے۔²²

ہندی ساہت دے ودوان ہزاری پرساد دوویدی اُتسار، ساڈے دیس دے ساہت وچ کتھانک نوں گتی اتے موڑ دین لئی کچھ انجیے ابھراء ہفت لے سے توں

بھائی ڈاکٹر چرن سنگھ گمٹالہ ہوراں نال رابطہ وی اک کہانی اے۔ جس نوں کدی اک سوہنا روپ دے کے قاری دے ساہنے پیش کران گا۔ ایس ویلے اوہناں دی پُتک جس وکھ کے تے میں گمٹالہ صاحب ہوراں نوں ایس دی لپی انتر کرن دی سوجھا دتی تے آکھیا کہ ایس پرکار دی کتاب دا پاکستان پنجاب وچ لپی انتر ہونا ات ضروری اے۔ کیونکہ گمٹالہ صاحب دی ایہہ رچنا قصیاں نوں اک وکھرے ڈھنگ نال کھوج کیتی گئی اے۔ جیہڑی پاکستانی پنجاب وچ خاص کر کھوج کاراں لئی ات سراہیا اے۔ کیونجے ایس وچ قصیاں دے مڈھلیاں بچاں بارے اک وڈی کھوج کیتی گئی اے۔ جو ساڈے پنجاب دے کھوج کاراں دے کھوج توں اک نواں مہاندرا دیوے گی۔ اس لئی اوہناں دی ایہہ کھوج نوں لپی انتر کرن دی ذمہ داری میں تے میری بھین ستونت کور نے نبھائی۔

شروع وچ ایس دے سنسکرت بھرے بھنڈار نے سانوں دوہاں نوں مشکل وچ پایا ہویا سی تے اوہناں دی شبدادلی نوں بدلنا اک اوکڑ توں گھٹ نہیں سی۔ کیونجے اس نال پورے فقرے دا مطلب بدل جاندا اے۔ ایس لئی جیہڑے بہت مشکل سن ایسدے معنیاں نوں اخیر وچ دے دتا ہویا اے۔ تاں جے قاری ایس نوں اک آرام نال پڑھ سکے۔ کچھ اکھراں نوں اے وی نہیں بدلایا، ایس دی وجہ ایس پتک نوں دو جے ایڈیشن وچ قاری دے سبھاؤن نال چھپنا اے۔ آس رکھدا ہاں کہ ڈاکٹر چرن جیت سنگھ وی ایس مہان کھوج توں آون والی پیڑی پر پھلت ہوئے گی۔

دھن وادی:

ستونت کور

ورتے جانڈے رہے ہن، جو بہت تھوڑی دُور تک ہتھارتھ ہندے ہن اتے جو اگے چل کے کتھانک رُوڑھی وچ بدل جانڈے ہن۔³ ”برج وِلاس سری واستو دا کہنا ہے، ”کا وِ وچ ابھیرائے مکھ رُوپ وچ اُس پرپر اگت وچارنوں کہندے ہن جو الوکک اتے اشاستری ہندے ہوئے وی اُپوگتا دے کارن کوپاں دوارا گرہن ہندا ہے اتے بعد وچ رُوڑھی بن جاندا ہے۔“⁴ میتھلی پرساد بھاردواج دا مت ہے، ”کتھانک رُوڑھی کتھا وکاس، کتھا موڑ جاں چتکار پیدا کرن دے اُدیش نال ملدیاں گھٹناواں جاں ستھتیاں دا رُوڑھیگت پر یوگ ہے۔“⁵ رویندر بھرمراٹسار، ”وِ بھن کتھا کہانیاں وچ وار وار آؤن والیاں اِکو جھیاں گھٹناواں جاں اِکو چے وچاراں اُن کتھانک رُوڑھی داناں دتا جاسکدا ہے۔“⁶

پنجابی ودوان وِنجارا بیدی کتھانک رُوڑھی اُتے وچار کردیاں لکھدا ہے:

کتھانک رُوڑھی کسے کتھا کہانی دا اوہ چھوٹے توں چھوٹا اکائی تہ ہے جو اپنے آپ وچ سنپورن ارتھ رکھدا ہے اتے مڈھ قدیم توں ہی انیکاں کتھا کہانیاں وچ بار بار دُہرائے جان کر کے کتھا پرپر دا انگ بن گیا ہندا ہے جاں ایوں کہہ لئو کہ ایہہ سچے وچ ڈھلے ہوئے کتھانک، وسٹو تے وچار ہن جو کسے جاتی دیاں کتھا کہانیاں وچ خاص طرحاں دا مانسک پر بھاو، وسٹو روچکنا تے پرستھتی پیدا کرن لئی مُز مُر دُہرائے جانڈے ہن۔⁷

ایس بارے کرنیل سنگھ تھن دا مت ہے:

اِکو پرکار دیاں گھٹناواں، پاتر، وچار، وِشواس جاں شبد جو بھن بھن کہانیاں اُن اِک رُوپتا پردان کردے ہن، کتھانک رُوڑھیاں ہن۔ ایہہ تہ کہانی وچ برابر دُہرائے جانڈے ہن۔ کسے اِک کتھا وچ اِک توں ودھیرے رُوڑھیاں وی ہو سکدیاں ہن۔ لوک کہانیاں وچ ایجیے ستھاں دی اِک وِشال پرپر ہے۔ ایجییاں رُوڑھیاں آدِکال توں اپنے پرپر اگت رُوپ اُن قائم رکھدیاں ہن۔⁸

ڈاکٹر گلونت کور نے کتھانک رُوڑھیاں اُتے چرچا کردے ہوئے لکھیا ہے کہ اجو کے گیان شاستری دی بُیادی دھارنا کسے وی شبد رچنا اُنوں ’پروچن‘ دے ارتھ وچ گرہن کرن دی بن گئی ہے۔ کسے پروچن وچ اوٹس ہی اِک یوجنا ہندی ہے اتے ایہہ یوجنا ہی ایس پروچن دے ہر ویروے اُن سوترت کر رہی ہندی ہے۔ ایسے اُن اُس پروچن دا کتھانک کہیا جاندا ہے اتے جہناں وِشیش اتے اُگھڑیاں جگتاں راہیں ایہہ کتھانک پروچن دے انترگت کارج شیل ہندا ہے، اوہناں اُن اسیں کتھانک رُوڑھیاں کہہ سکدے ہاں۔⁹ کتھانک ہر اُس کرتی دے اندر ہندا ہے، جو یوجنا دے ادھین سنگھت ہندی ہے۔ ایہہ یوجنا جہناں ویرویاں راہیں اپنے آپ اُن سوترت کردی ہے، اوہ اُس کتھانک دیاں رُوڑھیاں ہندی ہن۔¹⁰ نیاگ کچھ توں کتھانک دا سنکپ اودوں اودوں اُگھڑدا ہے جدوں اُن اُن بھاشا ماڈلاں دے آدھار اُپر اُسے سچے سمھیا چار دا پرستاو پراپت ہندا ہے۔ ایجیے پرسنگ وچ ایہہ سنکپ ساہمنے آؤندا ہے کہ جو یں بھاشا دی ہر اُکتی اتے وورن اُن ویا کرن ودھان شاستری پدھر اُتے سنگھت کرنا ہے۔ ایسے اُن اسیں کتھانک کہہ رہے ہاں اتے ایس کتھانک اُن سوترت کرن والیاں ساریاں کوٹیاں اُن اسیں کتھانک رُوڑھیاں خیال کردے ہاں۔“¹¹

سکھپ وچ کتھانک رُوڑھی کتھا دا چھوٹے توں چھوٹا تہ ہے جو کتھا نوں اُتے لے جان، کتھا اُن موڑ دین جاں روچکنا تے چتکار پیدا کرن لئی، اِک ہی رچنا جاں بھن بھن رچناواں وچ اسدھارنتا اتے وچرتا کر کے دُہرایا جاندا ہے۔ کتھانک پاتراں، گھٹناواں اتے ستھتیاں دا یوجنا پر بندھ ہے تے کتھانک رُوڑھی ایس وچ اِک جگت دے طور تے وچردی ہے۔

ایہہ تہ جد پہلی وار کسے کتھا وچ داخل ہندے ہن تاں ایہناں کول اپنی پچھان اتے ہتھارتھ ہندا ہے۔ پر وار وار دُہرائے جان پچھوں ایہہ اپنا جلال گوا پٹھدے ہن اتے واسٹوک ہون اُتے وی کالپنک چا پدے ہن۔ اوہ تہ جو سوکار کیتے جان کر کے مُز مُز پر یوگ وچ لیاندے جانڈے ہن، رُوڑھ ہو کے کتھانک رُوڑھی دا رُوپ دھارن کر لیندے ہن۔ دُہرائی کر کے ایہہ اتیت اُن ورتمان نال جوڑدے ہن۔

آواجائی دے سادھن اُپلہدھ نہیں سن، فیرووی دُور دُراڈے دیساں وچ وستوواں دا آدان پردان ہندا سی۔ وستوواں دے نال کتھانک وی دُوجے دیساں وچ چُکے۔ یاتراواں اتے یڈھاں نے وی ایس پرسار وچ سہایتا کیتی۔ اُس سے وی وِہن دیساں وچ گیان وِگیان، ساہتے تے کلا وچ وی لکین دین ہندا سی۔ ایس نے وی کتھانک دے پرسار وچ سہایتا کیتی۔ یورپ اتے ایشیا وچ کتھاواں دے پرسار وچ ساہت اک شکتی شالی سادھن سی۔¹⁶ جد یورپی اتے اوہناں دے نیکرو غلام، امریکا وچ پہنچے تاں اوہناں درمیان کتھاواں دا وٹاندرنا ہویا۔ سٹے وچوں فرانسیسی، سپینی، نائیجیریائی اتے ہور لوک کتھاواں نے انڈیا امریکن کتھاواں وچ حیرانی جنک وادھا کیتا۔ ایسے طرحاں جتھے وی پرواسی گئے، اوہ اپنے نال اپنی لوک دھارا وی لے گئے۔ انج نہ بھوگو لک تے نہ ہی بھاشائی اڑچناں لوک دھارا دے ورثے تُوں کھلن وچ رُکاوت بنیاں۔¹⁷

اے بی کیتھ نے بھارت دیاں جاتک کتھاواں، پراچین یونانی ساہت، مصر دیاں متھ کتھاواں اتے سنسکرت کتھا ساہت دیاں کئی کتھانک رُوھیاں وچلی سامتا درساؤندے ہوئے اوہناں دے مُول ستھان دے نال پرسار اتے وی چاننا پایا ہے۔¹⁸ بیفیلے نے وی 'پنج تنتر' دا جرمنی وچ اُواد پرکاشت کردے سمے، ایس دھارنا تُوں رد کیتا کہ سماں دھرم گاتھاواں والیاں جاتیاں الگ الگ پروار دیاں جاتیاں اک ہی پرکار دیاں ہن۔ اُس دامت ہے کہ ایہہ جاتیاں الگ الگ پروار دیاں ہوسکدیاں ہن اتے ایہناں وچوں سماں دھرم گاتھاواں ایس لئی ہن کہ ایہناں نے اک مُول سرورت تُوں ایہناں تُوں دُہرا لیا۔ اُس نے ایہناں دا مُول ستھان بھارت دیا، جتھوں ایہناں دا پرسار ہویا۔ اُس نے اوہناں مارگاں دی وی کھوج کیتی جہناں راہیں ایہناں نے اک ستھان تُوں دُوجے ستھان دی یاترا کیتی ہے۔ ایس سپردا دے پر مگھ پرچارکاں وچ فرانس دے گیسٹن پیرس ایمانوئیل کاسیون، انگریزی دے کلونج، جرمنی دے لینڈیو آ و شامل ہن۔¹⁹ کئی تھیمیاں وچلی سامتا ایس مت دے ادھار اتے سدھ نہیں کیتی جاسکدے۔ آکاش تیک پہنچی ہوئی جُوجے ہوئے تیراں دی لڑی دی رُوڈھی اوسپینا دے اک کھیتیر اتے امریکا دے اک سیمت کھیتیر وچ ملدی ہے۔ اجیہیاں اداہرناں لئی اک تُوں ودھ

سروتاں دیاں سنبھاناواں اتے وچار کرنی پوے گی۔²⁰ انگلینڈ، فرانس آد دیساں دے سامراج افریقہ، امریکا، ایشیا آد وچ پھیلے تے اوتھوں دی لوک دھارا سمگری دا سنگریہہ ودواناں دے ساہنے آیا۔ ایس سمگری تُوں وی ہدراوادی سدھانت دے ادھار اتے سدھ نہیں کیتا جاسکداسی۔ انگریز ودوان ٹیلر نے ایس ہدراوادی سپردا دے وُدھ سبھتوں پہلاں ماؤ وِگیانی مت پیش کیتا۔ ٹیلر اُتار ساریاں جاتیاں دے لوکاں دی جیون پرناں، ریتی رواج، دھارمک ورتاریاں اتے کاو رچنا پرناں وچ ادبھت سامتا وکھائی دیندی ہے۔ ایس دا کارن، اک ستھان تُوں ہی ایہناں ساریاں دا پرسار نہیں ہوسکدا۔ پرسار وی ہندا ہے، پرساری سامتا پرسار دے کارن ہی نہیں ہندی۔ ایہہ مانوی سُبھا لوک من، وچار پدھراتے وکاس کرم دی سُبھاوک سامتا دے کارن ہے۔ سٹے وچوں، ہر اک جاتی نے اپنے لوک دھارا دے تتاں دا زمان اپنے کھیتیر وچ سُنتمز رُوپ وچ کیتا ہے، کسے تُوں ہدرا نہیں لیا اتے نہ ہی اک مُول سرورت تُوں اُدے ہو کے ایہہ آئے ہن۔ ٹیلر اُتار آد ماؤ نے ہی ساڈی ساری سنسکرتی دے مُول بیجاں دا زمان کیتا اتے اوہناں دے مُول سر وپاں دے اوشیش اج وی ملدے ہن۔ ایڈرولینگ نے ٹیلر دے ایس مت داسمرتن کیتا۔²¹ میکیلو لاج نے لوک وِشواس کتھانک رُوڈھیاں دی وِشو ویا پکتا اتے چرچا کردے ہوئے لکھیا ہے کہ ایہناں تُوں آدم یگ دے ماؤ دی چنتن پرکریا بارے جانکاری ملدی ہے۔ جہناں جاتیاں تُوں اج سمبھہ کہیا جاندا ہے، اوہناں ساریاں دے پُور وچ سماں وچاراں دے دھارنی سن اتے آسٹریلیا، افریکا، گرین لینڈ، میلینیشیا آد دیساں دیاں جن جاتیاں وچ اج وی اُس رُوپ وچ ودمان ہن۔ ایس طرحاں اُس نے وی ایہہ سدھ کیتا کہ دُور دُراڈے وسدیاں ماؤ منڈلیاں دے سوچن دی پدھر وکاس تے سماں پڑا اتے سماں ہندی ہے۔ کئی ودوان ایس سدھانت تُوں نہیں من دے۔ اوہناں دا کہنا ہے کہ جے ماؤ دی مانسک پرکریا سماں ہندی تاں سارے دیساں دیاں کتھاواں اکو جیہاں ہندیاں۔²² ایس طرحاں کوئی وی مت کتھانک رُوڈھیاں وچلی سامتا تے ویا پکتا داتسلی بخش اُتر دین تُوں اسر تھ ہے۔ جُجھ کتھانک چھوٹے چھوٹے کھیتیراں تیک سیمت ہن، جس تُوں سدھ ہندا ہے کہ وکھ وکھ کھیتیراں دے لوکاں نے ایہناں دا زمان سُنتمز رُوپ وچ کیتا۔

متھاں اتے لوک کتھاواں دا گوڑھا سنبدھ سی۔ ایہہ سنبدھ ایٹا گوڑھا ہندا سی کہ پراجپین متھاں تے لوک کتھاواں وچ انتر کرنا کٹھن ہو جاندا ہے، اوہ لوک کتھا دے رُوپ وچ وی ملدی ہے۔²⁷ پراجپین دنت کتھاواں اتے لوک گاتھاواں بھاویں اتہاسک چرتر تے واستوک گھٹناواں اتے اُسریاں پر ایہہ وی متھاں اتے لوک کتھاواں توں پر بھادت سن۔ ایس لئی ایہناں وچ وی متھاں تے لوک کتھاواں دیاں کتھانک رُوڑھیاں ملدیاں ہن۔

لوک من تے کتھانک رُوڑھیاں:

لوک من اک ویش پرکار دی مانسک ستھتی ہے، جو ہر ایک منٹھ وچ کسے نہ کسے رُوپ وچ موجود ہندی ہے۔ ایس ستھتی وچ منٹھ آد ماؤ وانگ سوچدا ہے اتے اُس پرکار دیاں پرورتیاں دا پرگٹاواں کردا ہے۔ ایہناں پرورتیاں توں سوڈھیا تاں بھاویں جاسکے، پر اوہناں توں کدے نشٹ نہیں کیتا جاسکدا۔

منٹھ بھاویں کئی وی بودھک اُتتی کر لوے، ایہہ پرورتیاں کسے نہ کسے رُوپ وچ موجود رہندیاں ہن۔ وگیا تک من وی ایہناں پرورتیاں توں پوری طرحاں منگت نہیں۔ ایہو کارن ہے کہ وگیا تک یگ وچ وی منٹھ دی اجیہیاں کہانیاں وچ رُچی ہے، جو اسنھو اتے ادبھت ہن۔ اج وی ایس کسے نہ کسے رُوپ وچ اجیہے وشواساں توں پرچلت ویکھدے ہاں، جہناں دا وگیا تک آدھار نہیں۔ لوک من ہر اک منٹھ توں ورثے وچ مانسک پرورتیاں اتے پرپر اگت بیٹرناں دے رُوپ وچ ملدا ہے۔

لوک من والی پرپر اگت مانسک ستھتی توں کسے ماؤ دا منگت ہونا آسان نہیں ہندا، جس دے تین وڈے سبب ہن۔ اک تاں ایہہ کہ لوک من دے سنسکار ماؤ جاتی دے مانسک سنسکار بن چکے ہن۔ دوجا، ہر ایک وینکتی بچپن دی جس اوتھا وچوں دی لنگھدا ہے، اُس وچ اوہ لوک مانسک سنسکاراں توں سستے سدھ گریہن کردا رہندا ہے۔ تیجا، دھرم، کاوا تے کلا وچ، جو ساڈے مانسک وکاس وچ سہانک بن دے ہن، لوک من دی اچھو وینکتی کئی رُوپاں وچ پرکاش مان ہے، جو یں دھرم وچ اگلے لوک، نرک اتے سورگ دی ہوند، ہونی، کرم پھل اتے بخشش دے سنکاپ، پُرا نیک وینکتیاں دے چرتر اتے سرُوپ،

ایس لئی پرسار دے نال سانوں اوہناں پرورتیاں توں وی درشتی گوچر کرنا پوے گا، جہناں دے کارن آد ماؤ نے سارے دیہاں وچ اجیہیاں کتھاواں دا زمان کیتا، جہناں وچ اسنھو اتے الوک کارجاں دی بہلتا ہے۔ کجھ ودواناں دا خیال ہے کہ درشان جگت وچ واپر رہیاں گھٹناواں جو یں رُتاں دا پرورتن، چند دا ودھنا گھٹنا، پوچھل تارے، ٹھڈے تارے، جوار بھانا، بجلی، طوفان، بھچال، ہڑھ، دھند آد توں آد ماؤ سموہ نے ویکھیا۔ ایہناں توں وی منکھی ورتارے سمجھدے ہوئے، ایہناں توں الزکاری رُوپ وچ پیش کیتا تے پر کر تک چھ واد ہی کتھاواں دا مول سروت بنیا۔²³ دوجا مت ایہہ وی ہے کہ لوک دھارا دے چرتر، پلاٹ اتے شبلی دے لچھن لگی اُتچن اتے دوجے اردھ چیتنا دے بیٹن ہن جو یں کہ منو وگیا نیاں نے سپدیاں، مانسک بے چہیاں تے دوجیاں مانسک کر یاواں دے ادھین توں ویکھیا ہے۔²⁴ تازہ مت ہے کہ کتھا منٹھاں دی اسمھیہ اوتھا وچ پیدا ہوئیاں اتے ایہناں دا سمبندھ، اُس سے دے منٹھاں دے کھیتی کارج تے پرچن کارجاں دے نال ہے۔ کھیتی کارج اتے پرچن کارج وچ جہناں دے آدھار اتے متھاں دا زمان ہو یا۔²⁵

ایس طرحاں ایس ایہہ کہہ سکدے ہاں کہ جد آد ماؤ پر کرتی دے سپرک وچ آیا تاں اُس دے ہر دے وچ کئی پرکار دیاں بھاناواں پیدا ہوئیاں تے اوہ اوہناں نوں پرگٹ کرن لئی ویاگل ہو اُٹھیا۔ اوہ اوکست مانسک اوتھا وچ پر کرتی اُس لئی اک رہس سی اتے اوہ پر کرتی توں پائو بنا کے ایہناں رہساں توں اپنے ڈھنگ نال سلجھاؤندا سی۔ اپنی کلپنا دوارا ہی اُس نے جڑ و ستوواں اتے پرانیاں دا مانوی کرن کیتا اتے اوہناں وچ الوک شکلتیاں دی کلپنا کیتی۔²⁶ ایس طرحاں آد ماؤ نے بھاویں اوہ کسے وی دیس دار بن والاسی، اجیہیاں کتھانک رُوڑھیاں دا زمان کیتا، جہناں وچ کلپنا تے اچھا پورتی دی پرورتی کم کردا سی۔ ایس پرورتی دے کارن ہی کتھاواں وچ سامتا ہے۔ اوہناں وچ انتر اُس سے آؤندا ہے جدوں اوہناں وچ بھوگوک پرستھتیاں، وششٹ جاتی وشواس اتے ریتی رواج شامل ہندے ہن۔ اوہ کتھاواں جہناں وچ شردھا جاں بھتے تے پوجا ودھیاں سن، متھاں دا آدھار بنیاں۔ جہناں کتھاواں وچ منورجن دی پردھانتا جاں نیک سکھیا سی اتے جہناں توں سادھارن لوکاں نے اپنایا، لوک کتھاواں دا آدھار بن گیاں۔ ایس طرحاں

دھارمک کرم کاٹھتے اٹھٹھان؛ کاوتے کلا وچ جڑ دا چیتن رُوپ وچ مانوئیکرن؛ اُمورت دا سُمورت کایا وچ ورنن آد، ایہہ کُجھ کُو اجپیاں رُوڑھیاں ہن جو لوک من نُوں ساڈے اجیت من وچ ستھر کر دیدیاں ہن اتے ایہہ رُوڑھیاں ہر ایک جاتی دا ورثہ بن چکیاں ہن۔²⁸

فرائیڈ دے وچارا اُتار منگھی آدم پرورتیاں اُس اوچیتن دا پرتیک ہن جس وچ ویتکتی گت دیاں گھٹیاں بھاونواں سنگرہت ہندیاں ہن تے ایہہ آدم پرورتیاں ہی منگھ دے سارے سنسکریتک و بیہارنوں پرگٹ کردیاں ہن۔²⁹ فرائیڈ دے ٹا کرے اُتے ژنگ نے سُمُو پک اوچیتن؛ دا سکلپ دتا۔ ژنگ اُتار اوچیتن دیاں دو تہاں ہندیاں ہن۔ اُپری تہہ ویتکتی گت ہے، جس نُوں اُس نے ویتکتی گت اوچیتن (Personal Unconscious) کہیا۔ ایہہ ویتکتی گت اوچیتن دے تھلے اک ہور ڈوگھی تہہ ہے جس نُوں ژنگ نے سُمُو پک اوچیتن (Collective Unconscious) دا ناں دتا۔ ایہہ وشو ویاپی ہے اتے ہر ایک ویتکتی وچ تقریباً سمان ماترا وچ ودمان ہے۔ ایہہ نجی تجربے توں کُجھ وی پراپت نہیں کرداتے نہ ہی ویتکتی گت اُپلبدھی ہے، ایہہ جنم جات ہے۔ ایس طرحاں ایہہ لوک من دا آدھار ہے، جس دی پرکرتی پراویتکتو ہے۔ ویتکتی گت اوچیتن دی سمگری، مکھ طور تے جذباتی گرنھیاں (feeling toned complexes) ہن، جو جیون دے ویتکتی گت من نُوں بناؤندیاں ہن۔ ایس دے مقابلے تے سُمُو پک اوچیتن دی سمگری نُوں آد روپ (Archetypes) کہیا جاندا ہے۔ آد روپ مَول بھوت (primordial) پرکار دے ہن۔³⁰

سُمُو پک اوچیتن وچ نو اس کرن والیاں بھاونواں اسپٹ، آکار رہت، نہ کہیاں جان والیاں اتے بے قابو ہندیاں ہن، پر شو ایہہ منگھ وچ سُبھاوک ہی ہن اتے یگانگ یگانگ تون نو اس کردیاں آ رہیاں ہن۔ سچ دی کھون، ادرشٹ شکتی وچ یقین، دیوتیاں اتے پرماتما وچ اُٹل وشواس، دوسرے شبدان وچ ادھیاتمک پریرناواں دا نو اس، جیتنا توں پرے ویا پک من وچ ہی ہندا ہے، جو ساڈی جیتنا توں وی پر بھارت کردا ہے۔³¹

لوک من دی سر جنا وچ ترن تیاں دا ہتھ ہے۔³²

1- مَول من دے تے جو ماؤ نُوں پرکرتی توں پراپت ہوئے۔ ایس نُوں لوک من دا

مَول سوما کہیا جاسکدا ہے۔ ایس من دے سُبھاوا دا اُومان چھوٹے بچیاں دی سوچنی اتے کرنی توں سبجے ہی لگایا جاسکدا ہے۔ بے دھیان نال ویکھیا جاوے تاں مَول ماؤ وی پرکرتی ہے ہی لوک من والی۔ ایس لئی بھائیں مَول من دی پرکرتی منگھ دے اتہاسک، مانسک تے بودھک وکاس نال کُجھ سوڈھی گئی ہے اتے کُجھ پروڈ وی ہوئی ہے، پر مَول من ماؤ دے اجیت وچ سُر جیت ضرور رہیا ہے۔ ایس طرحاں منگھی پرکرتی دیاں مَول رُوڑھیاں لوک من دا گور وستی تے ہن۔

2- آدم ماؤ دیاں پرورتیاں، جہاں نُوں لوک پرورتیاں وی کہہ لیا جاندا ہے، لوک من دے ویش تے ہن۔ ایہہ لوک پرورتیاں لگ بھگ ہر ایک جاتی وچ، بنا نسل تے ستھانک بھن بھیتا دے آدم اوستھا وچ ودمان سن۔ ایہہ سبھ پرورتیاں سچ رُوپ وچ لوک من دی پرکرتی دا انگ بن دیاں گئیاں اتے ماؤ جاتی دے اجیت وچ نکل گئیاں۔ ایس لئی آدم ماؤ نے لوک من نُوں اک ویش پرواہ دا رُوپ پردان کیتا۔

3- ورثے وچ ملے پیٹرن اتے رُوڑھیاں، لوک من دا مہتو پُرن تے ہن۔ منگھ اپنے اتیت نال پرواہ وانگ جُویا ہویا ہے اتے ہر ایک پرانی ورثے وچ مل اتیت نُوں ورتمان وچ جیوندا، ورتدا تے ہنڈھاؤندا ہے۔ ماؤ لئی ورثے اتے پرپرا نالوں پوری طرحاں ٹٹ کے جیون گزارنا سنہو ہے۔ ورثے وچ ملے پیٹرن اتے رُوڑھیاں وچ سُمُو پک اُٹو بھو، سمرتیاں، مَنوتا اتے دھارناواں شامل ہن، جو منگھ سستے سدھ گریہن کردا جاندا ہے۔

ایس طرحاں پرکرتیک من لوک من دا مَول سوما ہے۔ آدم من ایس سوئے نُوں پرواہ دا رُوپ دیندا ہے اتے ورثے وچ ملے پیٹرن اتے رُوڑھیاں ایس پرواہ وچ سماؤندیاں جان دیاں ہن۔ انج ایہہ تئوں تے لوک من دا زمان کردے ہن۔

فریزر اُتار لوک من دی پرکرتی پُورو وویکی (Prelogical) اتے رہس مئی

(Mystic) ہے کیونکہ اوہ اُٹو بھو دی ویاکھیا وچ پراپرکرتیک شکلتیاں دا آسرا لیندا ہے۔³³

اُس لئی بھارتھ دا بودھ وگیانی بودھ نالوں وکھرا ہے۔ لوک من دی پرکرتی نُوں لوک من

دیاں پرورتیاں دوارا ہی ودھیرے جانیا جاسکدا ہے۔ لوک من دیاں پرورمکھ پرورتیاں نون نمن لکھت ورگاں وچ ونڈیا جاسکدا ہے:

1- **سروچیتن وادجاں آتم شیل وچمن (Animistic Thinking):** رہس منی سھاء کر کے لوک من ہر اک وسٹو وچ اپنے سامن چیتنا، اچھا شکتی اتے کرا شکتی ویکھدا ہے۔ ایس طرحاں اوہ ہر وسٹو نون پران دھاری سمجھدا ہے اتے اوہناں نال سپہگامی دے طور تے وچردا ہے۔ انج لوک من دریاواں، سمندراں، پہاڑاں، سورج، چند، تاریاں، بچھتراں، درختاں آ وچ منگھی چیتنا نون ودمان سمجھدا ہے۔ ایسے طرحاں مینہ، ہڑھ، طوفاناں، گڑے مار، بدلاں دی گرج آ وچر کر تک ورتاریاں وچ ادیشٹ شکلتیاں دا ہتھ نیا جاندا ہے۔ ایہناں شکلتیاں نون پچھوں دیوی شکلتیاں دے روپ وچ مانتا مل گئی۔ ایس دھارنا کر کے ہی بھارتی متھاس انساں بدلاں دا دیوتا اندرا ہے، جو پرسن ہو کے ورکھا کردا ہے، کرودھ وچ آ کے ہڑھ لیا وندا ہے تے گڑے مار کردا ہے۔ کئی دیساں وچ بدلاں دا دیوتا اک پنچھی نون کلپیا گیا ہے، جس دے کھنچھاں دی پھڑ پھڑاہٹ نال بدل گرجدا ہے اتے اکھاں کھلن نال بجلی چمکدی ہے۔ دھرتی کچھی بنسپتی جاں سچے جیون دی ماں ہے اتے آکاش پتا ہے..... ست رنگی پنگھ پانی نون دھرتی توں آکاش تک لے جاندی ہے۔³⁴ ایس وشواس توں ٹوٹماں دا وکاس ہو یا کیونکہ آدم جاتیاں کسے ویش پشو، پنچھی جاں درخت نون اپنے آدم منگھ دے روپ وچ منڈیاں ہن۔

لوک من، نال نون ہمیشہ روپ وچ کلپدا ہے۔ ہونی، سما، غصہ آ و بھاو وچک وی روپ وچ وچردے ہن۔ ایہوں تک کہ کا ودا وی روپ ہے۔ ایس طرحاں لوک من لئی ہر ایک ووبار، گن آ و مورت وسٹو ہے۔ موت، جیون، پران آ و اس لئی وسٹو روپ ہن، جیہناں دا آدان پردان ہو سکدا ہے۔ ایس وشواس کر کے ایہہ دھارنا بن گئی کہ اک وینکتی دی آتما استھائی روپ نال اپنے سریر نون چھڈ کے دوسرے کسے مرتک جاں جیوت سریر وچ پرویش کر سکدی ہے۔ کسے وینکتی دے پران، دوسرے پرانی جاں وسٹو وچ پرویش کر سکدے ہن اتے دوسرے پرانی جاں وسٹو دی ہانی جاں موت نال پہلے وینکتی دی ہانی جاں موت ہو سکدی ہے۔ غیر منگھی جیواتے وستوواں منگھ وانگ ہی گل بات کر سکدیاں

ہن تے اُس دے ڈکھ سکھ وچ بھائی وال ہو سکدیاں ہن۔ اوہ اپنا روپ بدل سکدیاں ہن جاں دوجے وینکتیاں دوارا اوہناں دا روپ پرورتت کیتا جاسکدا ہے۔ مرتک نون سٹا ہو یا مننا اتے ایہ سمجھنا کہ اُس دی آتما کتے بھٹک گئی ہے تے اوہ مڑ واپس آسکدی ہے، ایس چنن دا پھل ہے۔ ایہو کارن ہے کہ مردے نون سُرکھیت کر کے اُس دے کول بھوجن آ و وسٹو واں رکھیاں جاندیاں ہن۔

2- **پرا کلپنا وچمن (Fantasy Thinking):** لوک من نون کلپنا تے ہتھارتھ وچ کوئی بھید دکھائی نہیں دیندا، ایس لئی کلپنا نون وی ہتھارتھ روپ وچ پروان کیتا جاندا ہے۔ جو گھ کلپیا جاسکدا ہے، اوہ لوک من لئی ہتھارتھ ہے۔ اُس لئی، اوہ سب ہتھارتھ ہے جو اُس دے دل تے دماغ نون پر بھوت کردا ہے۔ ایس مانسک سھتی وچ سٹنے وی اونے ہی ہتھارتھ ہن چتے کہ جاگرت اوستھا دے درش ہن۔ ایسے کتے ہی اتھاسک کھانک مل جاندا ہے، جیہناں وچ سٹیاں دیاں گلاں نون پوری شردھاناں سویکار کیتا جاندا ہے۔ ہریش چندر نے سٹنے وچ مہاں رشی وشوامتر نون پرتھوی دان دے دتی اتے جاگ کے وی اُس سچائی دا پالن کیتا۔ بہت سارے لوک سٹیاں نون اپنے لئی مارگ درشن دی پریرنا گریہن کردے ہن۔ مصر دے پراجین سمرٹ فرعون نے تاں ایہہ گل لیکھ بدھ کر دتی ہے کہ اُس نے کتے ہی کارج سٹیاں دی پریرنا نال کیتے۔ ایسے طرحاں سٹنے وچ کسے روپ متی نال عشق ہون اتے اُس نون ڈھونڈ کے اُس نال ویاہ رچاؤن دیاں کئی اداہرناں اُلبدھ ہن۔ انج لوک من لئی واسٹو کتا دا سنکلپ وگیا نی من نالوں وکھرا ہے۔ کسے وسٹو دی وگیا تک ہوند ہے جاں نہیں، جے اوہ لوک من نون پر بھوت کردی ہے تاں اوہ واسٹو ک ہے۔ دیوی دیوتے، بھوت پریت بھادریں کسے نے نہیں ویکھے پر لوک من لئی ہتھارتھ ہن کیونکہ اُس نے اوہناں دی بخشش اتے کروپی دیاں ساکھیاں سُن کے اوہناں دا پر بھاو قبولیا ہے۔ آدم مانو نے وسٹو واں دی چھایا نون ویکھ کے ہی آتما نون پنا سریر دے کلپیا ہووے گا۔

اوہ سمگری، جیہدی پر پرا دے طور تے پروان کر لئی گئی ہے، کالپنک ہندے ہوئے وی لوک من لئی اتھاسک سچ ہے۔ ایس طرحاں لوک من لئی اتھاس تے کلپنا وچ کوئی بھنا بھید نہیں۔ ایہو کارن ہے کہ اتھاسک وینکتیاں دے جیون پرسنگ نال جیہدی وی

کالپنک سمگری جوڑی گئی ہے، مٹھک ہون دے باوجود وی لوک من نے اتہاسک سچ پروان کر لئی ہے۔

لوک من وچ سماتے ستھان اپنی واستوک ہوند گوا پیٹھدے ہن۔ سے تے ستھان دیاں حداں ایوں پٹیاں جاسکدیاں ہن جیویں کوئی کندھ ٹپ کے نال دے گھر جا داخل ہندا ہے۔ لوک من اٹسار بھوت، ورتمان تے بھوکھ اک دُوبے دے ہی وستھار ہن تے سبھ اک جگہ اکو بند و اُتے آجودے ہن۔ ہزراں ورھے پہلاں ہویا مصر دا قارون پنجاب وچ وسدے گورونانک نال لوک من دے ساجے جگت وچ ہی مل سکدا ہے۔³⁵ ایسے طرحاں لوک من لئی اکھ دے پکارے وچ اک تھان توں دُوجی تھان، لوک توں پرلوک ول داسفر سنھو ہے۔

3- پرت رُوپ چنتن (Replica Thinking): لوک من پر کر تک سنسار توں ہی مٹھکی سنسار دے سمانتر سمجھدا ہے۔ اوہ نچ تے پر دے سر وپ توں دکھ دکھ نہیں دیکھدا۔ پر بھاویں کیول نام ہووے تے بھاویں جڑ جاں چنتن، اوس وچ اوہ اپنے ویکھو توں رُوپ مان سمجھدا ہے۔ اوس لئی سارا سنسار اوس دے سمان ستر رکھدا ہے۔ اوہ کسے وستو توں وستو دے رُوپ وچ نہیں دیکھدا، اوس توں ہر اک وستو اوس دے سبھاء والی ہی پرتیت ہندی ہے۔ ایس طرحاں ایہناں توں اوہ اپنا ہی پرتی رُوپ متدا ہے۔ سورج تے چند توں آکاش وچ چڑھدے تے لہندے دیکھدا ہے تاں اوہ ایہناں توں اپنے ہی سمان آؤندے جاندے سمجھدا ہے۔ ایس پرورتی توں ہی پُراں کتھاواں اتے نیتی کتھاواں دی سر جتا ہوئی۔

لوک من ادریشٹ سنسار توں دریشٹ سنسار دے پرتی رُوپ وچ کلپدا ہے۔ ایس دھارنا کر کے ہی پرلوک دی کلپنا کیتی گئی، جتھے دھرم راج کچھری لا کے پرانیاں توں اوہناں دے کرماں دا پھل دیندا ہے۔ نرک سورگ دی کلپنا وی ایس دھارنا دا سٹا ہے۔ پچھلے جنم دے کیئے کرماں دا پھل دکھ دکھ جو ناں دھار کے بھوگنا وی ایس پرورتی کر کے ہے۔

کئی بے تے پرتیک وی ایس چنتن دا پھل ہن۔ پر بھوتے پرانی لئی پتی پتی و رُوپک، اک سدھارن رُوپک نہ رہ کے ادھیاتمک چنتن وچ اک ویشیش رُوٹھی بن گئی ہے، جو سنکلیاں دے جو جان کارن بے نالوں پرتی رُوپ دا درجہ رکھدی ہے۔ گُرمیت

کاو دا پرتیہ پرتی روپ ایک کنت سبائی نار ہے۔ ناتھ کاو دا پرتی روپ جو برہمنڈ سوئی پنڈے ہون کر کے اوس کاو وچ برہمنڈ تے پنڈے دے ادویت توں ہی کئی بمباں دوارا پیش کیتا گیا ہے۔ صونی کاو نے رانجھا جوگی تے میں جوگا بن دے پرتی روپ توں ہی مکھ رُوپ وچ اپنایا ہے۔ ایقتوں تک کہ قصہ ساہت وچ ہیر رُوح تے رانجھا قلوبت جانو دے پرتی روپ دی پردھانتا ویکھی جاسکدا ہے۔³⁶

4- جاؤدوٹونا چنتن (Magical Thinking): لوک من جاؤدوٹونا، جنتر منتر آد وچ یقین رکھدا ہے۔ آد کال وچ سریرک اوشکتاواں دی پورتی لئی وی گجھ شلڈک ایجوینکلیاں ہندیاں سن، جیہناں دے اچارن نال ایہہ وشواس کیتا جاندا سی کہ لوٹیندی وستو پراپت ہو سکدی ہے۔ ایس مول توں جاؤدوٹونا تے آگ جا کے تنتر منتر دا وکاس ہویا۔ ایس طرحاں لوک من دی دھارنا ہے کہ پر کر کتی اُتے منتر دوارا ادھکار پراپت کیتا جاسکدا ہے۔ شبد وچ اک گپت شکتی ہے، جس دا ودھی پورک اچارن کرن نال اوس دے ارتھ نال سمبندھت کرکریا سچ بھاو وچ ہی عمل وچ آجاندی ہے۔ جیویں اللہ نے کُن کہیا تاں ساری سرشٹی ہوند وچ آگئی۔ ایسے پرورتی کر کے ہی دھارنا بنی کہ شبدان/ منتراں دوارا روگاں توں نشٹ کیتا جاسکدا ہے، پرتیاں، رُوحاں توں سریر وچوں کڈھیا جاسکدا ہے تے منترت وستو جاں دھونی دی سواہ کھان نال دل دیاں مراداں پوریاں کیتیاں جاسکدیاں ہن۔

لوک من انش اتے انشی وچ کوئی بھید نہیں سمجھدا۔ سریر دا اک انس وی اوس دے لئی پورے سریر دے سمان ہے۔ انش وچ انشی سدا موجود رہندا ہے۔ کسے ویکھتی دے وال، نہونہہ جاں وستو توں بھاویں الگ کر لیا جاوے، پر اوس وچ مول ویکھتی انش رُوپ وچ سمایا رہندا ہے۔ جاؤدوٹونا نال اوس توں بلایا جاسکدا ہے اتے نشٹ وی کیتا جاسکدا ہے۔

فریزر نے تونے دے دو بھید کیئے ہن..... سچکتنا مہمک جاں اوکر ناتمک ٹونا (Homeopathic or Imitative Magic) اتے لاگواں ٹونا (Contagious Magic)۔

پہلا ایس سدھانت اُتے آدھارت ہے کہ سمان توں سمان وستو دی اُتینی ہندی ہے جاں سمان کارن توں سمان پر نام نکلدا ہے۔ دُوبے دا سدھانت ایہہ ہے کہ وستو واں جیہڑیاں اک دُوبے نال سنپرک وچ رہیاں ہون، دُور جان اُتے وی اک دُوبے توں پر بھوات

ہندیاں ہن۔ پہلے نُون سمانتا دا اتے دُو بے نُون لاگوواں جاں سمبندھ دانیم کہہ سکدے ہاں۔ عمل وچ ایہناں دوویں شاخاواں نُون اکثر جوڑ لیا جاندا ہے۔ ایہناں دوواں شاخاواں نُون سہاؤ بھو تک نونا دا ناں دتا جاسکدا ہے کیونکہ ایہناں دوواں دی مانتا ہے کہ وستو وَاں وچ سہاؤ بھوتی ہندی ہے۔³⁷

دُشمن نُون مارن جاں نقصان پہنچاؤن لئی اُوکرن نُونے دی ورتوں کیتی جا رہی ہے۔ اوس دا چُٹا جاں مُورتی بنا کے اوس نُون کٹیا، جلایا جاں نشٹ کیتا جاندا ہے۔ ایہہ وشواس کیتا جاندا ہے کہ ایس داسدھ پر بھاو دُشمن تے پوے گا اتے اوہ ختم ہو جاوے گا۔ وشو بھر وچ ایس دے پرسار دیاں اُداہرناں ملدیاں ہن۔ ہزاراں سال پہلاں ایہہ ودھی پُراتن بھارت، بے بیلیون، مصر، یونان تے روم وچ پرچلت سی۔ اج وی آسٹریلیا، افریقا اتے سکاٹ لینڈ دے آد واسیاں وچ اس ودھی دی ورتوں کیتی جا رہی ہے۔ اُتری انڈو امریکناں دا وشواس ہے کہ ریت، سواہ، مٹی جاں کسے وی وستو اُتے دُشمن دے اُلکے چتر نُون نقصان پہنچا کے اوس نُون ختم جاں زخمی کیتا جاسکدا ہے۔³⁸ مصر دے راجیاں وچ دی اک اجیہا رواج ملدا ہے۔ اوہ پیالیاں اُتے اپنے شتر وَاں دے ناں کھدوا کے اوہناں نُون اک ویش سنسکر نال چھڈ دیندے ہن۔ اوہناں دا وشواس ہے کہ اجیہا کرن نال اوہناں دے دُشمنان دا ناس ہو گیا ہے۔ اج وی برج دے پنڈاں وچ استریاں دیوالی دے موقعے اُتے اپنے گٹھ دے ہر اک ویکتی دا ناں لے کے اوس دے وودھیاں دا اُلکھ کر کے دھرتی اُتے موصل گٹھ دیاں ہن۔ اوہناں دا وشواس ہے کہ اجیہا کرن اُتے اوہناں دے دُشمن کچلے جان گے۔³⁹

اُوکرن نُونے دی ورتوں دوجیاں دی سہایتا لئی وی کیتی جاندی ہے۔ بانجھ عورت لئی بچے دی پراپتی لئی، جنپے وچ سہایتا لئی، روگیاں دے علاج جاں بیماریاں توں بچاؤ لئی، اناج دی ودھ پراپتی لئی، زیادہ ماترا وچ چھیاں پھرن لئی، شکار کرن وچ، پتھیاں دے آچرن دا پتا لاؤن، لڑائی وچ دُشمن اُتے جت پراپت کرن، ورکھا کراؤن، آئیو وچ وادھا کرن آد کر یاواں وچ وشو دے وکھ وکھ بھاگاں وچ اُوکرن نُونے دی سہایتا لئی جاندی رہی ہے تے کئی دیساں وچ ابے وی پرچلت ہے۔⁴⁰ لاگوں نُونے ادھین ہی لوک

من اصل تے نقل، مُول تے پرچھواں، انش تے انشی وچ ابھیدتا متدا ہے۔ فریزر نے ایس ورتوں سمبندھی پائے جان دے وشواساں بارے بڑے وستھار نال چرچا کیتی ہے۔⁴¹ دُشمن نُون ختم کرن لئی، اوس دیاں پیراں وچ کل ٹھوکنے، وال، ہونہ، وستر آد نُون جلاؤنا، اچھراں نُون وس کرن لئی اوس دے وستر پُراؤنا، وال دُھکاؤن نال جن دا پرگٹ ہونا، پتی برتا استری جاں مہاں پُرشاں دے چھوہن نال سکے باغ ہرے ہو جانے، سنتاں دے دتے پھل جاں چول کھان نال اولاد پیدا ہونا، پری نُون قابو کرن لئی اوس دا رکت پُراؤنا آد لگاویں نُونے دیاں اُداہرناں ہن۔ جاڈوگر، استریاں اتے بچیاں نُون وس کرن لئی ایس ڈھنگ دی ورتوں کردے ہن۔

مہاں پُرشاں دا پررکتیک شکلتیاں اُتے قابو پاؤنا، اپنے پیران کسے دُو بے وستو وچ پروشٹ کر دینے، اچھا اُتار رُوپ جاں کایا بدل لینی، ادرشٹ ہو جانا آد دے سنکپ نونا چنن وچوں ہی اُتے ہن۔⁴² فرانس وچ ابے وی کساناں دی بیوں گنتی ایہہ وشواس کردی ہے کہ پادری پاس تتاں اُتے رہس مئی اُتے اتھاہ شکتی حاصل ہے۔ اوہ پرارتھناواں دوارا بھوتیک دُنیا دے نیماں نُون کجھ سے لئی روک سکدا ہے اتے اوہناں نون اُلٹا سکدا ہے۔ ہواواں، جھکھڑ، گڑے اتے ورکھا، اوس دے ادھین ہن اتے اوس دا کہیا مٹدے ہن۔ اگ وی اوس دے بیترن وچ ہے تے اوس دے کہن اُتے اگ دے بھانبر شانت ہو سکدے ہن۔⁴³ ایہو کارن ہے کہ ریشیاں مینیاں، سادھو سنتاں، جاڈوگراں، ڈینیاں، جوگیاں، تانترکاں آد پریتی پرتشٹھا تے بھے دی بھاونا پائی جاندی ہے۔

5۔ اُٹھٹھانک چنن (Ritual Thinking): لوک من دا وشواس ہے کہ ویش ودھی نال کارج کرن نال اچھت پھل دی پراپتی ہو سکدی ہے۔ ایس وشواس نے کئی طرحاں دے اُٹھٹھاناں تے کرم کاٹاں نُون جنم دتا۔ جنم توں لے کے مرن تیک اینیکاں سنسکار، ورت، پوجا، شنگن، اپشنگن، پیراں، فقیراں دیاں سٹھناں آد ایسے چنن داسٹا ہن۔

اجیہاں پرورتیاں کر کے ہی لوک من وگیا تک ودهیاں نالوں بھن پرکار دیاں ودهیاں اپناؤندا ہے۔ روگاں توں چھٹکارا پاؤن لئی، دوا دارو دی تھاں اُتے لوک من کرم کاٹدی ودھی دی ورتوں کردا ہے کیونکہ اوس دا وشواس ہے کہ روگ بدروحیاں پھیلاؤندیاں

ہن جاں ایہہ دیوی دیوتیاں دی کروپی کر کے جاں ایہہ اوہناں پرت کیتی اوگیا دا نتیجہ ہن۔ ایسے طرحاں گڑیاں توں روکن لئی گڑے توں چھری نال کٹیا جاندا ہے جاں ویہڑے وچ تو اچٹھا کر کے رکھیا جاندا ہے۔ لوک من اُتار بھوت پریت برف دے گولے بنا کے لوکاں اُتے سُدے ہن۔ لوہے دی چھری توں بھوت پریت ڈردے ہن۔ ایس لئی جدوں چھری نال گڑا کٹیا جاندا ہے تاں بھوت پریت ٹھ جاندا ہے۔ تو اچٹھا رکھن کچھے وی لوک من دیاں پرورتیاں کم کردیاں ہن۔ آتم شیل چنتن اُتار گڑے پران دھاری ہن تے پرتی رُوپ چنتن اُتار اوہناں دا سنسار وی منکھی سنسار دے سامانتر ہے تے جو پرتیاں منگھ وچ ہن، اوہ اوہناں وچ ہن۔ جیویں کوئی ویکیتی کسے دے گھر جاوے تے گھر والے اوں دا سواگت کرن دی تھاں اُتے مہنہ کالا کرن لئی پُٹھا تو اُلے کے بُو ہے وچ کھلو جان تاں مہمان ایس توں اپنا اپمان سمجھ کے آپے واپس پرت جاوے گا۔ ایسے طرحاں گڑے وی اپمانت ہونا نہیں چاہندے تے دھرتی اُتے پینے بند ہو جاندا ہے۔

مہتو:

کٹھانک رُوڑھیاں دا ادھین مانو وگیا نیاں دُوارا آد مانو دے جیون سمبندھی نتھاں دا پتا لاؤن دے اُدیش نال ارنجہ کیتا گیا سی، پشو بعد وچ ویکھیا گیا کہ ایہہ ادھین کیول مانو شاستر لئی ہی نہیں، سگوں ساہت، ویشیش طور تے کٹھا ساہت دے وکاس توں سمجھن دی دیشی توں وی مہتو پورن ہے۔ ایہو ہی نہیں، وچھن سنسکرتیاں دے سپرک، سنگھرش تے پرسر آدان پردان دُوارا، وشو وچ اک سمان مانو سنسکرتی وی وکست ہوئی ہے تے ایس مہتو پورن سچائی دی اُپلبدھی وچ وی کٹھانک رُوڑھیاں دے ادھین دا بہت ادھک یوگدان رہیا ہے۔ ایس اُپلبدھی دے ادھار تے ایس یگ وچ وشو مانو تاوا داتے انتر راشٹری بھائی چارے نال سمبندھت جتناں تے اندولناں دا ارنجہ ہویا۔ ایس طرحاں مانو شاستر ہی نہیں، ساہت اتے سنسکرتی دے کھیتر وچ وی کٹھانک رُوڑھیاں اج ادھین دا وشا بن گئیاں ہن۔ کٹھانک رُوڑھیاں دا پریوگ لوک کٹھا، لوک گاتھا، مہاں کاو، پُران آد وچ آدم سماج توں لے کے ہُن تک ہندا رہیا ہے۔⁴⁴ ساہت وچ کٹھانک رُوڑھیاں دا ویشیش یوگدان رہیا ہے۔ آدم سماج وچ کلپنا سُمُو پک رُوپ وچ کارج شیل سی۔ ایس

طرحاں جس مَوکھک کٹھا ساہت دا وکاس ہویا، اوں وچ لوک من دی سُمُو پک کلپنا دی اچھوتکتی ہوئی۔ آدم رتھاں تے لوک کٹھاواں وچ، ایہناں دا پریوگ کیول کٹھا دا ڈھانچہ کھڑا کرن تے سُمُو پک بھادنا دے پرگٹاوے لئی کیتا گیا۔ سامتی یگ وچ ایہناں دی ورتوں کٹھانک توں اگے کھرن جاں چتکار پیدا کرن لئی کیتی گئی۔ اوں سے بھایوں ویکیتی دی نچی بھادنا دا وکاس ہو گیا سی، پر ویشیشٹ کوی لوڑ پین تے سانجھے بھنڈار وچوں گھٹنا ویو پار لے کے اپنے اُدیش لئی اوہناں دی ورتوں کردا سی۔ ایہہ پرورتی مدھ یگ وچ وی چلدی رہی۔ کلپنا شکتی دُوارا پور و پرچلت کٹھانک رُوڑھیاں دے سامنتا دے ادھار تے نویاں گھٹناواں اتے کریا ویو پاراں دی کلپنا وی ہون لگی۔ اک وی دُوارا ورتی گئی گھٹنا جاں کریا لوک پرے ہو کے دوسرے کویاں دُوارا وار وار ورتی جان لگی تے ایہہ کٹھانک سمبندھی رُوڑھی بن گئی۔ ایس پرکار کلپت کٹھانک رُوڑھیاں دا زمان مدھ یگ تک ہندا رہیا۔ آدھونک یگ وچ سامتواد دے وُردھ ویکلتیواد نے وُردوہ کیتا، جس دے نتیجے وچوں ہر اک وسٹو، گھٹنا اتے ویو پار توں بڈھی دے بل نال پرکھیا جان لگا۔ ساہت دا اُدیش وی ہُن منورنجن، دھارمک اتے نیک اُدیش نہ ہو کے جیون دی آلوچنا کر کے لوک ہست سادھن دُوارا مانو توں آند پران کرنا ہو گیا۔ ایس کرک ایس یگ وچ آدم اتے مدھ کالین سماج دے لوک وشواساں، پرتھاواں اتے مانتاواں دے ادھار اُتے زمرت کٹھانک رُوڑھیاں توں سویکار نہ کیتا گیا۔⁴⁵ وگیا نک یگ دے ساہت وچ ایہناں وچ بھاری انتر آیا۔ ایس طرحاں ساہت وچ کٹھانک رُوڑھیاں دی ورتوں لگاتار دکھائی دیندی ہے۔ لوک کٹھاواں وچ ایہناں دی ورتوں ہُن وی وہ رہی ہے تے تد تک ہندی رہے گی جدتیک ایہہ کٹھاواں رہن گئیاں۔

کٹھانک رُوڑھی کٹھانک دا زمان تہ ہی۔ ایہہ کٹھانک دا لوک کٹھانک رُوپ ہے۔ ایس لئی جس طرحاں کٹھانک دے بنا کٹھا دا استو نہیں، او سے طرحاں ہر اک لوک کٹھا دے وچ کسے نہ کسے پرکار دی اک جاں ادھک کٹھانک رُوڑھی اُستھت رہندی ہے۔ کٹھانک رُوڑھی کٹھانک توں گتی پردان کردی ہے اتے کٹھا وسٹو دے وکھ وکھ انگاں توں جوڑدی وی ہے۔ ایہہ کٹھا توں روچک وی بناؤندی ہے۔ ایس طرحاں کٹھانک دے

زمان وچ کتھانک رُوڑھیاں دی مہتو پورن بھومکا ہے۔ کتھانک دے ارنج، مدھ، سکھر تے انت دے زمان وچ کتھانک رُوڑھیاں دا بہت یوگ دان ہے۔ کتھانک دی آتما کھنڈیاں ہونیاں کتھانک رُوڑھیاں وچ ہی نواس کردی ہے۔ ماؤ وگیاںیاں دا وچار ہے کہ ورتمان جٹل کہانیاں دا مول کتھانک رُوڑھی ہے۔ ستیہدر نے ایہناں دے ادھین کرم دا اُلکھ ایس طرحاں کیتا ہے:⁴⁶

ورتمان جٹل کہانیاں

I

ٹلنا..... وِشلیشن

I

رُوڑھ کتھاواں

I

ٹلنا..... وِشلیشن

I

کتھانک رُوڑھی ستھاپنا

ایس طرحاں جٹل کہانیاں دے وِشلیشن تے ٹلنا تمک ادھین توں پتا لگدا ہے کہ جٹل کہانی گجھ کتھاواں توں بنی ہوئی ہے۔ رُوڑھ کتھاواں تے ٹلنا تمک ادھین اتے وِشلیشن توں جانکاری ملدی ہے کہ رُوڑھ کتھا کتھانک رُوڑھیاں توں ہوند وچ آؤندی ہے۔ ایس دِشٹی توں ایہناں دا ساہتک ادھین مہتو پورن بن جاندا ہے۔

کتھانک رُوڑھیاں دا پر یوگ پاتراں دے چتر چترن دے لئی وی کیتا گیا ہے۔ پاتراں دُورا کیبے کارج، پرستھتی پرتی اوہناں دی مانسک پرکریا اتے بھاو ابھو بیجناں توں اوہناں دے ویکلتو اتے چتر دا پتا لگدا ہے۔ ویشیش کتھانک رُوڑھیاں نال کئی خاص چتر بن گئے ہن۔ ایہناں توں ورگی چتر کہیا جاندا ہے، جیویں آدرس پریکی ورگ، پر نائیک ورگ تے رومانیک پرنائیک ورگ۔ نائیک توں علاوہ، باقی پاتراں دے چتر چترن وچ وی کتھانک رُوڑھیاں دی ورتوں کیتی گئی ہے۔ پاتر دو پرکار دے ہن:

آدرشک تے ستھارتھک۔ ایس دا پرگٹاوا پاتراں دے کارجاں توں پرگٹ ہندا ہے۔ کارجاں دی پرستھتی کتھانک رُوڑھیاں دُورا ہندی ہے۔ ایس طرحاں ویشیش پرکار دا چتر پردان کرن لئی ویشیش پرکار دیاں کتھانک رُوڑھیاں دی ورتوں کیتی گئی ہے۔

ہر اک کتھا دا کوئی نہ کوئی اُدیش ہندا ہے۔ دھرم تے نیقی کتھاواں وی رچنا دھارمک تے بیک اُدیش لئی کیتی گئی ہے۔ ایسے طرحاں رومانیک اتے پر کتھاواں دی رچنا دا اُدیش منورجن کرنا ہے۔ اپنے اُدیش دی پراپتی لئی کتھا کاراں نے پرنراگت کتھانک رُوڑھیاں دی ورتوں ہی نہیں کیتی، سگوں اوہناں وچ رُوپاترن کیتا اتے اوہناں دے سمان کلپت رُوڑھیاں وی گھڑیاں۔ صوفی کوپیاں نے لوک آدرش پریم دے مادھیم راہیں اپنے مارگ دا پرچار کیتا۔ ایس اُدیش لئی اوہناں نے کتھانک رُوڑھیاں توں پرتیک رُوپ وچ ورتیا۔

کتھانک رُوڑھیاں دی ورتوں ویشیش و اتا ورن دی اُساری لئی کیتی جاندی ہے۔ ایہناں توں گریہن کردے سے دیس کال دی سیما دا تیاگ کر دتا جاندا ہے۔ ایس طرحاں ایہناں دُورا اُسارے گئے و اتا ورن دی جانکاری مل جاندی ہے۔

جھوں تک کتھانک رُوڑھیاں تے شیلی داسمبندھ ہے، کتھانک رُوڑھیاں دُورا سمگری پرستھتی کیتی جاندی ہے تے شیلی دُورا اوس توں رُوپ پردان کیتا جاندا ہے۔ شیلی بدلدی رہندی ہے پر کتھانک رُوڑھی کتھانک دا ستھرت ہے۔ کتھانک رُوڑھیاں اکو جیہیاں ہون دے باوجود وی کتھاواں وچ وِشلیشن دا کارن پر پورتن شیل شیلی ہے۔

ساہتک کھیت دے نال کتھانک رُوڑھیاں دا سبھیاچار دے کھیت وچ وی بہت مہتو ہے۔ ایہناں دُورا سانوں سنسکرتی دا پرنراگت رُوپ سُرکھیت ملدا ہے۔ ایہہ اپنے سے دے سماج دی دھارمک، سماجک، راج بیک، آرتھک تے بیک تصویر پرستھت کردیاں ہن۔ ایس طرحاں کتھانک رُوڑھیاں دے مول سروتاں دُورا وکھ وکھ یگاں دی سماجک اوستھا دا پتا لایا جاسکدا ہے۔ سنسکرتیک وکاس دا بودھ پراپت کرن وچ وی ایہناں دا مہتو پورن یوگ دان رہیا ہے۔ آدم سماج دے ریتی رواج، وشواس اتے پرتھاواں توں جان لئی ایہہ اک پرمکھ سروت ہے۔ ایسے طرحاں آدم ماؤ دی مانسکتا کتھانک رُوڑھیاں دا ادھار

تت ہی۔ ایس لئی کتھانک رُوڑھیاں دے ادھئین توں اسیں آدم ماؤ دی مانسکتا دا پتلا
سکدے ہاں۔

کتھانک رُوڑھیاں دے ساہتک ادھئین دی مہتا نوں اُجاگر کردا ہویا ونجارا
بیدی لکھدا ہے:

ہر ایک جاتی دے ساہت دا آدھار کجھ ویشیش رُوڑھیاں جاں
موٹیف (motif) ہندے ہن، جو اوس جاتی دے چہن چرتے،
جیون ویہار، سنسکرتک پیار، سامو پک اُو بھوتے آدرش،
سنگھرش اتے لوچا دی اتہاسک یا ترا وچوں اُبھر دے ہن۔ جاتی
دا جیون پران ہون کر کے ایہہ موٹیف اوس دے ساہت دا
گورو وی بن دے ہن اتے کلاتیک شکتی وی اتے ایہناں
موٹیفناں دوارا ہی جاتی اتے اوس دے ساہت تے سامو پک
استو دی پچھان قائم ہندی ہے۔ جدوں تک ایہناں بُیادی
رُوڑھیاں دا ویشیش اتے ادھئین کر کے اوہناں دے پیار دی
شکتی اتے اتہاسک سفر دا ٹھیک طرحاں گیان نہیں ہو جاندا،
اودوں تک کسے ساہت دا ادھئین اوس دی آترک دُونگھائی
تک نہیں پہنچدا اتے ساہت دے رُوپ چہن چرتے پرتھا
دا ٹھیک تصوّر نہیں اُبھردا۔⁴⁷

ایس لئی کتھانک رُوڑھیاں دے ادھئین تے ویشیش لئی ویشیش دھیان دتا گیا
ہے۔ قصہ کاو دے رچنا جگت دی پچھان کتھانک رُوڑھیاں دے ادھئین راہیں کیتی جا
سکدی ہے۔

ورگی کرن:

کتھانک رُوڑھیاں دے ادھئین لئی دو پرامت ودھیاں ہن۔ اک رُوڑھی
کیندرت ودھی ہے تے دوجی رچنا کیندرت ودھی ہے۔ رُوڑھی کیندرت ودھی کسے
اک رُوڑھی نوں کیندر وچ رکھ کے دکھ دکھ رچناواں دا مطالعہ کیتا جاندا ہے۔ رچنا کیندرت

ودھی وچ، کسے اک رچنا دیاں دکھ دکھ رُوڑھیاں دا ادھئین کیتا جاندا ہے۔ رچنا کیندرت
ودھی وچ، پہلی رچنا پچھوں جدوں دوجیاں رچناواں دا ادھئین کیتا جاندا ہے تاں
رُوڑھیاں دا مُر مُر دُہراؤ ہندا ہے اتے اوہناں دا ٹلنا تمک ادھئین کرن وچ وی کٹھنائی
آؤندی ہے۔ ایس لئی کتھانک رُوڑھیاں دا وگیا تک لیہاں اتے ادھئین کرن لئی رُوڑھی
کیندرت ودھی ودھیرے اُپوگی ہے۔ ایس توں علاوہ، جدوں اسیں پنجابی قصہ کاو دیاں
کتھانک رُوڑھیاں دا ادھئین کردے ہاں تاں ویکھدے ہاں کہ قصہ کاو لگ بھگ چار
صدیاں وچ پھیلیا ہویا ہے۔ ایس سے انیکاں قصہ کوی ہوئے تے بہتیاں نے اک توں
ودھ کرتیاں دی رچنا کیتی، ایس لئی رچنا کیندرت ودھی دا اپنا یا جاسکنا، اتھے بہتا سار تھک
نہیں ہووے گا۔ سٹے وچوں اسیں رُوڑھی کیندرت ودھی اپنا رہے ہاں۔

کتھانک رُوڑھیاں دا کھیتر بڑا ویشال ہے۔ اوہناں نوں ودھی پورک گھوکھن
پرکھن لئی، اوہناں دا ادھئین، اوہناں نوں بھن بھن ورگاں وچ رکھ کے کیتا جاندا چاہیدا
ہے۔ دکھ دکھ ودواناں نے ایجیے ادھئین لئی آ پو اپنے ڈھنگ نال ایہناں دی ورگ ونڈ کیتی
ہے۔ پرسدھ ودوان سنٹھ تھامسن نے ایہناں نوں تن شرییاں وچ ونڈیا ہے۔ پہلی شریی
وچ اسدھارن پٹو، اسچرج پرانی جیویں چوہیل، راکھش، اکچھرا، دیوتا اتے پرنراگت مانو
چرتے جیویں سبھ توں چھوٹا پیارا بچہ، زردئی مترئی ماں آؤ نوں رکھیا گیا ہے۔ دوجی شریی وچ
جاؤ دیاں وستو واں، اسدھارن رواج تے انوکھے وشواساں نوں تھان دتی گئی ہے۔ تہی
شریی وچ کجھ گھٹناواں آ جاندیاں ہن، جیہناں وچ بہت ساریاں کتھانک رُوڑھیاں
آؤندیاں ہن۔ ستیدر اُتسار ایہہ ورگی کرن اتنیت دُھکواں ہے۔ ایس نے کتھانک دے
سارے انگاں نوں اپنے وچ سمیٹیا ہویا ہے، کیونکہ کتھانک گھٹنا، چرتے کارج دے میل
توں بن دا ہے۔ کتھانک رُوڑھیاں گھٹنا دیاں وی ہو سکدیاں ہن، چرتے دیاں وی اتے
کارج دیاں وی۔⁴⁸ کرنیل سنگھ تھند نے دوجی شریی وچلیاں جاؤ دیاں وستو واں اتے
وشواساں دے دو ورگ بنا دتے ہن تے باقی دو ورگ سٹھ تھامسن والے ہی اپنا لئے
ہن۔ ایس طرحاں اوس نے ایہناں نوں چار ورگاں وچ ونڈیا ہے۔⁴⁹

1- پاتر پرک : بھگڑالوسس، پھچھے کٹنی، پالی، سنیا سی، دیوی، دیوتا، دینت، بھوت، پری، اگ..... آد۔

2- گھٹنا پرک : رُوپ پر یورتن، چنگے نال ویاہ، پانی اُپر ترنا، جہاز دا ڈبنا تے فیڑھیک نکل آؤنا..... آد۔

3- وسٹو پرک : بنسری، مری، وکھلی، جاڈو دی ٹوپی جاں سوٹی، مُندری، مُونہ منگیا بھوجن دین والی کڑاہی جاں ہانڈی..... آد۔

4- وشواس پرک : چمکار تے کراماتاں، ورتے سراپ، بھادی، جاڈو ٹوٹیاں دُوارا سنتان اُتیقی، شگن، اپشگن، آکاش وانی..... آد۔

ونجارا بیدی انسا رُسبھاء دے پکھوں کتھانک رُوڑھیاں تین پرکار دیاں ہن: ⁵⁰

1- سنسارک جاں واسٹوک: سنسارک کتھانک رُوڑھیاں روزانہ جیون دے ورتن ورتارے، سنسکر تیک تے سماجک سنسکاراں اتے ویہاراں، رشتے ناتے تے جاتی چرتراں نال سمبندھت ہندیاں ہن، جیویں زردی متری ماں، کسے شہزادی دا اوس شخص ٹوں ورتے رُوپ وچ قبول کرنا جو اوس دیاں بھارتاں بچھے جاں اسنھو کم کر وکھائے، مورا کھ پتی دے پٹھے کم تے ویہار، سادھو سنت دا سولی چڑھن ویلے ہسنا آد۔ ایہہ سبھ رُوڑھیاں جاں تاں واسٹوک جیون وچوں لئیاں گئیاں ہن جاں سنجاونا اُتے آدھارت ہن، جس کر کے سُبھا وک گلدیاں ہن۔

2- وشواس پرک: وشواساں اُپر آدھارت رُوڑھیاں جاتی دے لوکک تے دھارمک سنکلیاں، مَنوتاں، وشواساں وچوں جنم لیندیاں ہن جیویں گنگا اشنان نال پاپاں توں وِملکت ہونا، سادھاں سنتاں ولوں ورتے چاول نال بخشش ہونی، مندے کرماں دا پھل بھوگنا، ہون ہار دا ہو کے رہنا۔ ایہہ کتھانک رُوڑھیاں ساڈے نچھے دا انگ ہون کر کے واسٹوکتا دا پر بھاو اُجاگر کردیاں ہن۔

3- ادھ قیوک: ایہہ کتھانک رُوڑھیاں ادبھت تے لوکک ہن۔ جیویں انار جاں وِگیں وچوں پری دا نکنا، اکھاں وچ جاڈو دا سُر ما پا کے ادرشتت ہو جانا، پرکایا پرویش، لنگ پر یورتن، کسے پرانی دی جند کسے پران پٹے جاں پنچھی وچ سبھت ہونی۔ ایہہ کتھانک

رُوڑھیاں شُدھ رُوپ وچ لوک من دی اچھوتکتی ہن۔

برج وِلاں سری واستونے کتھانک رُوڑھیاں دے دو مکھ وِگ بنائے ہن: ⁵¹

1- لوک وشواساں اُتے آدھارت کتھانک رُوڑھیاں: ایہہ کتھانک رُوڑھیاں کسے نہ کسے لوک وشواس جاں دھارنا اُتے آدھارت ہندیاں ہن، جیہناں ٹوں وِگیا تک درشتی توں بیتھارتھ نہیں کہیا جاسکدا۔ جیویں پرکایا پرویش، لنگ پر یورتن، ست کر یا، کسے باہرلی وسٹو وچ پراناں دا وسنا آد۔

2- کوی کلپت کتھانک رُوڑھیاں: ایہناں ٹوں بالکل اسِت تاں نہیں کہیا جاسکدا کیتھو واستوکتا دی درشتی توں اوہناں ٹوں بالکل سچا وی نہیں کہیا جاسکدا۔ ہاں، بیتھارتھ نال ایہناں دا سمبندھ گچھ نہ گچھ ضرور رہندا ہے۔ وشے تے شلپ دی درشتی توں ایہناں ٹوں دو درگاں وچ وِندیا گیا ہے۔

(الف) پریم مولاک: چتر درشن دُوارا پریم ہونا، رُوپ گن سُن کے پریم جاگنا، ست سمندر دی یاترا، پریمکا دی پراپتی لئی جوگی بننا..... آد۔

(ب) رومانچک: سمندر یارا سے جل پوت دا مٹنا، بھرٹھ ہنس آد دی پٹھ اُتے یاترا، اُجاڑنگر..... آد۔

میتھلی پرساد بھاردواج نے گھٹنا جاں کر یا دے بیتھارتھ جاں کلپنا دے آدھار تے ایہناں دے چار بھید کییتے ہن: ⁵²

1- اسنبھاوی کالپنک کتھانک رُوڑھیاں: پشو، دیوی پاتر، چمکاری گھٹناواں، ورتے سراپ، اُجاڑنگر، تریا دیس، شگن اپشگن، رُوپ پر یورتن، آکاش وانی آد۔

2- دُشکر کتھانک رُوڑھیاں: ایس ورگ دی پرستھتیاں جاں گھٹناواں دی سنجاونا توں انکار تاں نہیں کیتا جاسکدا، پر جیون وچ اچبھا عام طور تے ہندا نہیں۔ مدھ کالین مانس ایہناں دی سنجاونا دی کلپنا سچے ہی کر لیندا ہے۔ جیویں وچوگ وچ مرنا، پورا وِجنم سمرن، نر بلی، سنگا دیپ تے پدمنی، ویاہ لئی شرطاں آد۔

3- سنھو کتھانک رُوڑھیاں: چتر درشن نال پریم جاگنا، گن سُن کے پریم جاگنا، جہاز مٹنا، پراپتی دے لئی جوگی بننا جاں گریہہ تیاگ، صندوق وچ جل پرواہ آد۔

حوالے اتے ٹیپیاں

- 1- Dictionary of World Literary Terms, p. 204.
- 2- Standard Dictionary of Folk Lore, Mythology and Legend (ed. Maria Leach), vol. II, p. 753.
- 3- ہندی ساہتیہ کا آدکال، پتا 74-
- 4- مدھ کالین ہندی پر بندھ کاویوں میں کتھانک رُوڑھیاں، پتا 2-
- 5- مدھ کالین رومانس، پتا 231-
- 6- ہندی بھتی ساہتیہ میں لوک تھو، پتا 75-
- 7- مدھ کالین پنجابی کتھا: رُوپ اتے پرپرا، پتا 23-
- 8- لوک یان اتے مدھ کالین پنجابی ساہت، پتا 125-
- 9- مدھ کالین پنجابی برتاتنک ساہت دیاں کتھانک رُوڑھیاں، دلی یونیورسٹی ولوں پروانٹ اپرکاشت شوڈھ پر بندھ، 1990ء، پتا 31-
- 10- اوہی، پتے 37-38-
- 11- اوہی، پتا 52-
- 12- ششی جوشی، کاویے رُوڑھیاں: آدھو نک کوتا کے پر پیکھشیہ میں، پتا 5-
- 13- ونجارا بیدی، مدھ کالین پنجابی کتھا: رُوپ تے پرپرا، پتا 29-
- 14- برج ولاس سری واستو، مدھ کالین ہندی پر بندھ کاویے میں کتھانک رُوڑھیاں، پتا 33-34-
توں اُدھرت۔
- 15- Malville Jacobs & Bernhard J. Stern, General Anthropology, p. 224.
- 16- 'Mythology & Folklore' General Anthropology (eds. Franz Boas & Others) p. 612.
- 17- Malville Jacobs & Bernhard J. Stern, General Anthropology, p. 229.
- 18- History of Sanskrit Literature, pp. 352-371.
- 19- ستیندر، لوک ساہتیہ وگیان، پتے 99-100-
- 20- Jacobs Malville & Bernhard J. Stern, General Anthropology, p. 228.
- 21- ستیندر، لوک ساہتیہ وگیان، پتے 101-103-
- 22- برج ولاس سری واستو، مدھ کالین ہندی پر بندھ کاویوں میں کتھانک رُوڑھیاں، پتے 34-35-
- 23- Jacobs Malville & Bernhard J. Stern, General Anthropology, p. 224-

4- سُھاوک کتھانک رُوڑھیاں: پہلی درِشی جاں پرتکھ درشن اسیں ونجارا بیدی اتے میتھلی پرساد بھاردواج دے ماڈلاں ٹوں معمولی رد و بدل نال اپنایا ہے۔ باقی ودواناں دے ورگی کرن وی لگ بھگ ایہناں دوواں ماڈلاں وچ سما جاندے ہن۔ پنجابی قصہ کاو دیاں کتھانک رُوڑھیاں لئی ساڈا ایہہ ورگی کرن ودھیرے اُپیوگی ہووے گا اتے ایس وچ دُہراؤ وی گھٹ توں گھٹ ہووے گا۔ اسیں ایہناں دی درگ ونڈ ایس طرحاں کہتی ہے:

- 1- وشواس پرک کتھانک رُوڑھیاں
- 2- چپکاری کتھانک رُوڑھیاں
- 3- سنسارک کتھانک رُوڑھیاں
- (الف) سنجاوی
- (ب) سنجاو
- (ج) سُھاوک

وشواس پرک کتھانک رُوڑھیاں

وشواس توں بھاو کسے پرچلت وچار، کتھا جاں وسٹو وچ یقین کرن توں ہے۔
وشواس اک منو وگیا نک سچائی دا ناں ہے۔ دُنیاوی وسٹو بارے پرکھ گیاں اتے اُو بھونال
بنے ہوئے کسے دینکتی دے پکے وچاراں دے سُوہ نُوں ووشواس آکھیا جاندا ہے۔ ریوت
اتے باسُویل دا کتھن ہے:

وشواس پرپر اگت طور تے پروان کرلئی گئی دھارنا ہے۔ ایس
وچ اجیے ادبھت (پرا سریرک) ووشواس آ جاندا ہے،
جیہناں نُوں لوکاں نال سمبندھت کرن اتے پر بھاو دی بھاو
آتمک سانجھ دے نتیجے وچوں اُسارن وچ ان گنت پیڑھیاں
بیٹ چلکیاں ہندیاں ہن۔ ایس پرکار ایہہ اُسار آیا جاسکدا ہے
ترک رہت بھاوناواں سمہلت ہن۔ ایس وچ پُران شاستر
جوئش اتے جوئش وودیا ورگیاں چیزاں وی آ جانداں ہن۔
بہت لوکاں لئی ایہہ اندھ ووشواس ہی ہن۔¹

ایس طرحاں ووشواساں نُوں لوک من دُوارا ترک رہت بھاوناواں دی ابھو تینکتی
کہیا گیا ہے۔ اجیہا کرن نال ووشواس شبد وِشال ارتھاں دا دھارنی ہندیاں ہویاں وی
وہماں بھرماں دا سماں ارتھی بن جاندا ہے۔ گر میت سنگھ ڈی ہینڈ دے حوالے نال ایہناں
وچ انتر نکھیر کرا ہویا لکھدا ہے، ”جتھے وہم بھرم اوگیا نک اتے اتارکک آدھاراں اُپر
اُسرے ہوئے ہندے ہن او تھے لوک ووشواس ضروری نہیں کہ ہمیشہ غلط اتے اوگیا نک
زرنے تے ہی آدھارت ہون۔ لوک ووشواساں دا آدھار پُورن جاں انشک رُوپ وچ تھ

- Ibid. -24
-25 ستھیر، لوک ساہتیہ وگیاں، پتا 195۔
- 26- Ruth Benedict, 'Religion' General Anthropology (eds Franz Boas & others) pp. 637-637.
- 27- Franz Boas, 'Mythology & Folklore' General Anthropology (eds. Franz Boas & others) p. 609
- 28- ونجارا بیدی، 'لوک اتے لوک من' پرپرا، دسمبر 1978، پتا 230۔
- 29- منجیت سنگھ، جنم ساکھی؟ متھ وگیاں، پتا 21۔
- 30- C.G. Jung, 'Archetypes of the Collective Unconscious' Twentieth Century Criticism, pp. 105-206.
- 31- ترلوچین سنگھ باسی، پنجابی ناول دا منو وگیا نک اِھنیں، پتا 57۔
- 32- ونجارا بیدی، 'لوک اتے لوک من'، پرپرا، دسمبر 1978ء، پتا 231۔
- 33- ستھیر، لوک ساہتیہ وگیاں، پتے 44-43۔
- 34- Franz Boas, 'Mythology & Folklore' General Anthropology (eds. Franz Boas & others) p. 616.
- 35- ونجارا بیدی، مدھ کالین پنجابی کتھا: رُوپ تے پرپرا، پتا 63۔
- 36- پنجابی ساہت اتھاس دیاں لوک رُوڑھیاں، پتے 13-12۔
- 37- The Golden Bough, pp. 11-12.
- 38- Ibid, pp. 12-13.
- 39- ستھیر، لوک ساہتیہ وگیاں، پتا 6۔
- 40- J. G. Frazer, The Golden Bough, pp. 12-37.
- 41- Ibid, pp. 38-46.
- 42- ونجارا بیدی، مدھ کالین پنجابی کتھا: رُوپ تے پرپرا، پتا 66۔
- 43- J. G. Frazer, The Golden Bough, p. 53.
- 44- برج وِلاس سری وِاستو، مدھ کالین ہندی پرہندھ کاویوں میں کتھانک رُوڑھیاں، پتے 307-306۔
- 45- اوی، پتے 309-307۔
- 46- لوک ساہتیہ وگیاں، پتا 246۔
- 47- پنجابی ساہت اتھاس دیاں لوک رُوڑھیاں، پتا 9۔
- 48- لوک ساہتیہ وگیاں، پتا 274۔
- 49- لوک یان اتے مدھ کالین پنجابی ساہت، پتے 126-125۔
- 50- مدھ کالین پنجابی کتھا: رُوپ اتے پرپرا، پتے 25-24۔
- 51- مدھ کالین ہندی پرہندھ کاویوں میں کتھانک رُوڑھیاں، پتے 4-3، 111-112۔
- 52- مدھ کالین رومانس، پتے 288-232۔

وی ہو سکدا ہے۔“² کئی وار وہم بھرم اتے وشواس اک دوسرے نال ایسے انتر سمبندھت ہندے ہن کہ اوہناں وچ سپٹ نکھیرتا کر سکنا سنھو ہو جاندا ہے۔ اک وشواس اک ویکلتی لئی وہم بھرم ہو سکدا ہے پر دوجے ویکلتی لئی آستھا کر کے سنسکر تیک سچ ہو سکدا ہے۔ محرم دے موقعے تے شیعہ مسلمان تعزیئے کڈھدے ہن۔ سنی مسلمان ایس نوں وہم سمجھ کے ایس دا ورودھ کردے ہن۔ کیتھولک عیسائی مرتکاں نال سمبندھت وستوواں، مورتیاں اتے سنتاں دی پوجا کردے ہن، پر پروٹیسٹنٹ عیسائی ایہناں نوں وہم بھرم کہندے ہن۔ عام طور تے وہم بھرم وشواساں وچ ہی شامل کر لئے جاندے ہن۔

وشواساں دا گھیرا بہت وشال ہے۔ وشواس ویکلتی گت وی ہو سکدا ہے تے سُموپک وی۔ ویکلتی گت وشواس ویکلتی دے نچ تک ہی سمیت ہندے ہن اتے ضروری نہیں کہ اوہناں دی دوجیاں نال سانجھ ہووے۔ گجھ خاص رنگاں، انکاں، کریاواں آدی نوں اپنے لئی لاجھ داگ سمجھ کے ترجیح دینی نچی وشواس دا نتیجہ ہے۔ نچی وشواس نوں جے دوجے وی اپنا لین تاں اوہ لوک وشواس بن جاندا ہے۔ اداہرن لئی پریکھیا توں پہلاں کوئی پریکھیا تھی وشواس وستو دی ورتوں کردا ہے تاں ویکلتی تے وشواس ہے، جے اوس وھی نوں عام پریکھیا تھی اپنا لین تاں ایہہ لوک وشواس بن جاندا ہے۔ کئی وشواس دھارمک ہن تے کئی سھیا چارک۔ تیلک تے جنیو نوں ہندو دھرم تاں مانتا دیندا ہے، پر سکھ، مسلمان اتے عیسائی ایس نوں کیول وہم بھرم مندے ہن۔ ہندو مورتی پوجا وچ وشواس کردے ہن پر ہندوواں دا ہی اک ورگ ’آریہ سماج‘ ایس نوں وہم کہندا ہے۔ سھیا چارک وشواساں وچ ورکھا دی پراپتی، فصل دی رکھیا، بیماریاں دی روک تھام، بھوکھ بانی وچ یقین رکھنا آدی ورگا وشواس آجاندا ہے ہن۔ ایہہ کسے وشیش دھرم، جات جاں صوبے نال سمبندھت نہیں ہندے۔ ایہہ وکھ وکھ تھاواں اُتے لوڑا سار روپ بدل لیندے ہن۔ جادو نوں، سُنپے، شنگن، اپ شنگن، توتیاں آدی سمبندھی وشواس ہر ایک سھیا چار دا نچی ورثہ ہن۔ ’نظر لگنا‘ اک وشوویا پی وہم بھرم ہے، پر ایس نوں لاہن دے اپاء ہر سھیا چار دے آپو اپنے ہن۔ سھیا چارک وشواساں دے ادھین لئی سماجک ڈھانچے دا گیان ہونا ضروری ہے۔ کئی وار دھارمک تے سھیا چارک وشواساں وچ اپنی نیڑتا ہندی ہے کہ

اوہناں نوں اڈ کرنا بہت مشکل ہندا ہے۔

منگھی زندگی دے ہر پہلو نال وشواس جُوعے ہوئے ہن۔ ایہناں توں علاوہ الوکک پرانیاں چویں دیوی، دیوتے، بھوت، پریت آدی..... پر کرکتی، بیماریاں، جنم، موت جاڈو، ٹونا، جنتر منتر آدینیکاں وشیاں سمبندھی لوک وشواس ملدے ہن۔ جنتر منتر، ٹونکے، دھاگے، تویت اتے جادو نوں نے لوک چکیتسا نوں جنم دتا۔

لوک وشواس لوک من دی اُچ ہن۔ آدی مانو لئی سرشٹی رہس مسی سی۔ اوہ درشٹ مان جگت وچ نرت واپر رہیاں گھٹناواں چویں بجلی، طوفان، بھُچال، ہڑھ، رُتاں دا پریورتن، چندرما دا ودھنا گھٹنا، پُچھل تارے، ٹُھدے تارے آدی نوں اوکست تے ترک پین بدھی کارن سمجھن توں اسرتھ سی۔ اوہ ایہناں قدرتی ورتاریاں تے آفتاں دے رہس نوں اپنی کلپنا نال ہی سلجھاؤندا سی۔ ڈر، بھے اتے شردھانے انیکاں وشواساں اتے وہماں بھرماں نوں جنم دتا۔ ایس بھے تے آشنکا کارن ہی لوک من کئے ہی وشواساں نوں جنم دے چُکا ہے تے اوہناں نوں جیوت رکھ رہیا ہے۔ گجھ وشواس پر نراگت ہندے ہن تے گجھ بدلیاں پرستھتیاں اُساں جنم لیندے رہندے ہن۔ عام طور تے کہیا جاندا ہے کہ ان پڑھ جاں گھٹ پڑھے لکھے وشواساں تے وہماں بھرماں وچ یقین رکھدے ہن پر دیکھن وچ آیا ہے کہ پڑھے لکھے وی ایہناں توں ملکت نہیں ہن۔

وگیا تک اُتی کارن وشواساں تے وہماں بھرماں نوں بھاری دھگا لگدا ہے۔ ہسپتالاں وچ بچیاں دے پیدا ہون نال بھوتتاں پرتیاں نوں بھجاؤن واسطے پنجابی گھراں اُتے کنڈے دار جھاڑیاں رکھن جاں گنگل دیاں دھونیاں دین دا رواج گھٹ گیا ہے۔ چیچک اتے خسرے دی روک تھام ہون کر کے ایہناں نال جُوعے وشواس لگ بھگ الوپ ہو گئے ہن۔ لوکاں نوں وہماں بھرماں وچوں کڈھن لئی کئی سماج سیوی سنستھاواں کم کر رہیاں ہن۔ یورپ دے عیسائیاں وچکار وددھدے ہوئے وہماں بھرماں نوں وکھ کے اک ودوان سمیلیٹ ہیمفرے نے 4 جولائی 1771ء عیسوی نوں اپنے اک دوست والٹیر نال رل کے اک کانفرنس سدی سی۔ اوس دا اڈیش وہمی وچاراں اُتے آخری سٹ مارنا سی۔³ پنجاب وچ دی ترک شیل سوسائٹی شلا گھا یوگ کم کر رہی ہے۔ ایس نے لوکاں نوں وہماں

بھراں وچوں کڈھن لئی کئی پُستکاں دی پرکاشت کیتیاں ہن۔

سبھ توں ودھ وشواس پرک کتھانک رُوڑھیاں درشٹی گوچر ہندا ہن۔ ایہناں وچوں پرکھ کتھانک رُوڑھیاں دا اسیں ادھین پیش کردے ہاں:

1- آکاش وانی:

پرمتما جاں دیوتا ولوں آکاش وچ کئی گلی گل ٹوں آکاش وانی کہیا جاندا ہے۔ ایس طرحاں آکاش وانی الوک آواز ہے جو آکاش وچ گونج گئی ہووے۔ مہاں پُرشاں ٹوں بانی دے رُوپ وچ اُپروں اُترے گیان ٹوں وی آکاش وانی گنیا جاندا ہے۔ سکھ گُربانی ٹوں آکاش ٹوں اُتری من کے ایس ٹوں دُھر کی بانی کہندے ہن۔ مسلماناں دا وشواس ہے کہ قرآن دیاں سبھ آیتاں حضرت محمد ﷺ ٹوں سے سے اُپروں اُتر دیاں رہیاں۔

آکاش وانی رُوڑھی دا اُپیوگ کسے پاتر ٹوں بھادی گھٹنا دے پرتی سچیت کرن جاں کسے رہس دی سُوچنا دین لئی کیتا گیا ہے۔ جدوں وی کوئی اجیہی سمسیا پیدا ہو جاندی ہے، جس دے سادھان لئی پاتر دُوارا کسے نتیجے تے پہنچنا کٹھن ہو جاندا ہے تاں آکاش وانی دُوارا سُوچنا دتی جاندی ہے تے ایس نال پاتر دی مُشکل حل ہو جاندی ہے۔ انج ایہہ اک طرحاں نال ادکھ شکتیاں دُوارا کیتی سہایتا ہے، جس نال کتھانک ٹوں گتی ملدی ہے۔

’مہاں بھارت‘ وچ دُش اُنت بالک بھرت ٹوں اپنا پُتر من توں انکار کردا ہے تاں دیوتے آکاش وانی کردے ہن کہ ایہہ بالک دُش اُنت تے شکتیاں دوواں دا پُتر ہے۔⁵ ایس طرحاں وچھوڑے ہوئے پروار دا ملاپ ہندا ہے۔ لکا اُتے جت پراپت کرن پچھوں رام سیتا دا ملاپ ہندا ہے تے رام چندر سیتا اُتے شک کردا ہے پر سیتا اپنے آپ ٹوں پتی برتا دسدی ہے تے اوس دی تصدیق آکاش وانی کردی ہے۔⁶ ’مہاں بھارت‘ وچ آکاش وانی دیاں انیکاں اجیہیاں اداہرناں اُپلبدھ ہن۔⁷ ’رام چرت مانس‘ وچ دیوتیاں اتے پرتھوی ٹوں بھے بھیت جان کے، سوگ اتے سند یہہ ٹوں ہرن والی گھمبیر آکاش وانی ہندی ہے کہ پرمتما رام دے رُوپ وچ اوتار دھارے گا۔⁸ ’قرآن مجید‘ وچ جبرئیل فرشتہ کواری مریم ٹوں آکاش وانی اُتار اک پُتر بخشدا ہے۔⁹ اللہ ولوں موسیٰ دی ماتا ٹوں آکاش وانی ہندی ہے کہ جدتینوں موسیٰ دی جند جان دا ڈر ہووے تاں اوس ٹوں دریا

جتھے لوکاں ٹوں وہاں بھراں وچوں کڈھن لئی جتن کیتے جاندے رہے ہن، اوتھے منو وگیانیاں اتے سماج وگیانیاں نے ایہناں دے سمرتھن لئی کھوج مئی وتیرے دا سہارا لیا۔ ایسے منو ادھین اوہناں نے 17 جولائی 1882ء ٹوں لندن وچ اک منو وگیانک کھوج سنسٹھا (Society for Physical Research) دی ستھاپنا کیتی۔ گرے، ماٹز، پوڈ مور اتے گیمبلی فلیمرین دے اڈم نال اک نویں منو وگیانک سدھانت دا جنم ہویا، جس ٹوں ’مانسک ستھتیاں دا گیان‘ (Telepathy) سدیا۔ فرانس دے منو وگیان شاستری رینے وارکولیر (Rene Warcollier) نے ایس ٹوں ہور نویں دشا دتی اتے لوکاں دیاں خواہشاں، سنٹوش اتے وروودھ ورگیاں بھاوناتمک ستھتیاں راہیں منگھی وہاں دی کھوج اُتے بل دتا۔ کڑوکس، لوچ اتے کجج ورگے وگیانیاں اُتار اُس نے ٹیلی پتھی راہیں مُردیاں نال گل بات کرن دی سفارش کیتی۔ بھارت وچ وی لوکاں دا ایس پاسبان گیا ہے۔ بنارس ہندو یونیورسٹی دے گت و بھاگ دے سابقہ پروفیسر برج موہن اتے اوس یونیورسٹی دے اک ہور پروفیسر بھیکھن ناتھ اُتریے نے ’آتماواں ٹوں یوا ونا (Siance) دی ودیا دی ورتوں کر کے انیک سٹے کڈھے ہن۔⁴ ایس طرحاں ہن مرتک آتماواں سبندھی پرچلت لوک وشواساں ٹوں کیول وہم بھرم ہی نہیں کہیا جاسکدا۔

ویشٹ سہت دی سرجنا وچ لوک وشواساں دا بہت حصہ ہے۔ ویشٹ کر کے پاتراں دیاں منو وگیانک پرورتیاں پرگٹ کرن لئی لوک وشواس بہت سہاگ ہندے ہن۔ مہان سہت کار سدا توں ہی لوک جیون دی ایس سمگری توں پر بھارت ہندے آئے ہن۔ وشواساں دیاں لوک رُوڑھیاں ٹوں قبولے پنا کوئی لیکھک مہان رچنا نہیں کر سکدا۔ کتھاواں وچ وشواس آکرشن پیدا کردے ہن تے کتھانکاں ٹوں نواں موڑ دیندے ہن۔ پاتر چترن وچ وی ایہناں دی سہایتا لئی گئی ہے۔ ایہہ آپ کتھاواں دی اُپتی وچ سہانک سنے ہن۔ ماؤ سنسکرتی دا ادھین ایہناں راہیں کیتا جاسکدا ہے۔ لوک وشواساں نے کروڑاں درختاں ٹوں نشٹ ہون توں بچایا ہے تے انیکاں پشو پتھییاں دی رکھیا کیتی ہے۔ مدھ کالین پنجابی سہت پور و پرچلت لوک وشواساں نال اوت پوت ہے۔ قصہ کا وچ

وچ روڑھ دیویں، اسیں مُرتینوں واپس کر دیواں گے اتے اوس ئوں اپنے رُولاں وچوں
اک رُول بناواں گے۔¹⁰ جدوں وی مُوسیٰ ئوں کوئی اوکڑ آؤندی ہے تاں اوس داسادھان
آکاش وانی راہیں ہندا ہے۔ کتھا سہت ساگر وچ وی آکاش وانی دیاں اینکاں مثالاں
مِلدیاں ہن۔¹¹

پنجابی قصہ کا وچ آکاش وانی دی جگت راہیں کتھا تک ئوں گتی پردان کیتی گئی
ہے۔ دھنی رام چا ترک دے قصہ 'عل دمیٹی' وچ دمیٹی دے سب ہون دی گواہی آکاش
وچوں ولید دیوتا کردا ہے۔¹² غلام رسول نے وی باقی پیغمبراں وانگ یوسف دیاں اتم
رہاں کرامتاں درساؤن لئی ایس رُوڑھی دی ورتوں کیتی ہے۔ یوسف دی قبر نہر وچ ہون کر
کے رہس مئی اوستھا وچ سی، جس دا بھیت ابراہیم ئوں اسانوں سنی آواز دوارا پتا لگدا
ہے۔¹³ 'حاتم نامہ' وچ حاتم ئوں سب دوارا ننگے جان اُتے آکاش وانی ہندی ہے کہ ایہہ
سب جاؤ مئی ہے تے حاتم اوس ئوں مار کے جاؤ مئی سکتی توں مکت ہووے۔¹⁴ ایس
قصے وچ ہی جد سراپ نال سمس دیوئوں سب بنایا جاندا ہے تاں آکاش وانی ہندی ہے کہ
تیہہ سال پچھوں حاتم تیرا اُدار کرے گا۔¹⁵ منگو رام دے قصہ 'رام جگدیو تے رانی کمل
گُماری' وچ راجے دے اولاد نہ ہون دا کارن تے ایس داسادھان آکاش وانی راہیں
درسایا گیا ہے۔¹⁶ ایس طرحاں جگدیو تے رو دھول شہزادے جنم لیندے ہن اتے ایہہ
آکاش وانی سبھی سدھ ہندی ہے۔

2۔ بھوکھ بانی:

بھوکھ بارے جان دی اُتسگتا آد کال توں ہی جن سدھارن دا خاصا ہے۔ ایسے
لئی جوئیاں دوارا جوتش لگائے جان، پتری واپن اتے دیوی شکلتیاں دوارا بھوکھ بانی کرن
دے حوالے لگ بھگ سارے گرنھیاں وچ مل جاندے ہن۔

'مہاں بھارت' وچ انیک تھاواں اُتے ایس رُوڑھی دا پریوگ ملدا ہے۔ ہکٹنوا
دی لکھوں پتر ہون تے اندر دیوتا بھوکھ بانی کردا ہے کہ اوہ چکر ورتی سمرات بنے گا تے
ایس دھرتی اُتے کوئی وی اوس دی طاقت، تیج اتے رُوپ دی برابری نہیں کر سکے گا۔¹⁷
اجیہی بھوکھ بانی چند رو پک مئی ملدھ دیس دے راجا بر ہرتھ دے پتر لئی کردا ہے۔¹⁸ نارد

بھوکھ بانی کردا ہے کہ اج توں چودھویں سال دُریودھن دے قصور کر کے بھیم اتے ارجن
دی شکتی دے کارن کوروواں داناس ہو جاوے گا۔¹⁹ 'قرآن مجید' وچ عیسیٰ ولوں حضرت
محمد ﷺ دے آؤن دی بھوکھ بانی کیتی جانندی ہے۔²⁰ لوک کتھاواں وچ ایہہ رُوڑھی عام
مِلدی ہے۔ راجستھان دی اک لوک کتھا وچ سالی واہن دے جنم سے اک سب بھوکھ
بانی کردا ہے کہ اوہ راجا بنے گا تے ساری پرتھوی دامالک ہووے گا۔²¹

ہر رچنا پچھے لیکھک دی اک یوجنا کارج شیل ہندی ہے۔ رچنا کار بھوکھ بانی
دی رُوڑھی راہیں اپنی یوجنا دے انوکول پاتراں دی ہونی نچت کروا دیندا ہے اتے ایس
ہونی مطابق اوہناں دی شخصیت دا وکاس ہندا ہے۔ ایہو کارن ہے کہ رچنا دے ارنہ وچ
نائیک / نایکا دی جنم ویلے ہی بھوکھ بانی کیتی جانندی ہے۔ ایہہ جگت اوہناں پرستھتیاں
سے دی ورتی جانندی ہے جدوں کتھا تک وچ کھڑوت آؤن لگدی ہے۔

پنجابی قصہ کا وچ نائیک تے نایکا دے جنم ویلے ہی بھوکھ بانی دوارا اوہناں
دی ہونی اتے قسمت دی پوروسوچنا دین دی رُوڑھی پرچلت ہے۔ اوہناں دے گھروں
نکلن، نائیک دے جوگی بن تے عشق وچ جان دین دی بھوکھ بانی وی کیتی جانندی ہے۔
سسے دے جنم سے سسے دی عمر تے اوس دے نصیباں ئوں جان لئی راجا آدم جام اپنے
دربار وچ سیانے نجومی ملاؤندا ہے۔ اوہ بھوکھ بانی کردے ہن کہ سسے جوان ہو کے کمال
عشق کمائے گی۔ ایس درد وچ اوہ مارو تھل وچ مرے گی تے گل ئوں داغ لگائے گی۔²²
ایس طرحاں قصہ کار نے بھوکھ بانی راہیں سسے دی ہونی پہلاں ہی نچت کردتی ہے تے
اوس اُتسار سسے دی شخصیت دا وکاس ہندا ہے۔

ایس جگت راہیں چا ترک نے وی بھرتھری ہری تے بکرماجیت دی تقدیر جنم
ویلے ہی نچت کیتی ہے۔ جوتھی بھرتھری ہری دی جنم کنڈلی ویکھ کے بھوکھ بانی کردے ہن
کہ اوس ئوں جوانی وچ ناری توں ٹھیس لگے گی تے اوہ راج بھاگ تیاگ کے جوگی بنے
گا۔²³ بکرماجیت دی کنڈلی توں دھرمی راجا بنن دی بھوکھ بانی کیتی جانندی ہے۔²⁴ سوئی
فضل شاہ وچ مہینوال دے جنم توں پہلاں ہی اوس دی تقدیر دس دتی جانندی ہے کہ اوہ پیو
کول تھوڑا سما ہی رہے گا تے چودھویں سال اوس ئوں عشق خراب کرے گا۔²⁵ قصہ پورن

بھگت، وچ پورن دے جنم سے پنڈت وید پڑھ کے سلوان ٹوں باراں سال پورن دے متھے نہ لگن لئی کہندے ہن۔²⁶ مرزے دے جنم سے پنڈت پرتی وایج کے بھوکھ بانی کردا ہے کہ اوہ جنڈ پٹھ ماریا جاوے گا۔²⁷

نجومیاں دوارا حاتم دی جنم سے ہی تقدیر زردھارت کر دتی جاندی ہے کہ اوہ پراپکاری تے سولھاں کلاں سمپورن ہووے گا۔²⁸ کالی داس دے قصہ ’گوپنی چند بھرتھری‘ وچ گوپنی چند دے جنم سے ہی چودھویں سال پیو دے مرن اُپرت تخت تے بیٹھن تے کجھ سے پچھوں راج بھاگ تیاگن دی بھوکھ بانی کیتی جاندی ہے۔²⁹ قصہ ’ڈالا بھٹی‘ وچ دے دے متھے دی تیج ویکھ کے دائی اوس دے سورما بنن دی بھوکھ بانی کردی ہے۔ بادشاہ اکبر دے شیخو ناں دے پتر پیدا ہون سے نجومی دسدے ہن کہ اوس ٹوں راجپوت استری دا ددھ پیاون نال اوہ کسے کولوں ہار نہ منن والا سورما سدھ ہووے گا۔³⁰ جیونا موڑ دے جنم سے اوس دوارا چوریاں کرن، ٹھگیاں مارن، ڈارو پین، ویسواگمن کرن تے انت وچ پھانسی نال مرن دی بھوکھ بانی کیتی جاندی ہے۔³¹ رانی اندو وتی دے پتر پیدا ہون تے جوتھی بھوکھ بانی کردے ہن کہ اوس دامیل وچھڑے باپ نال ہووے گا، اوہ دس باراں سال وچ راجا بنے گا تے کوئی قیمتی چیز اُگلے گا۔³²

پنجابی قصیاں وچ پاتر دے جنم سے توں علاوہ ہورناں موقعیاں تے وی بھوکھ بانی دی ورتوں کیتی گئی ہے۔ دولت رام دے قصہ ’رُوپ بسنت‘ وچ رُوپ دے مصر دا راجا بنن اُتے بسنت دا بھوکھ انشیت ہو جاندا ہے۔ ایس دا سادھان جوگی جو کہ بسنت ٹوں مُو جیوندا کردا ہے، ایس جگت راہیں کردا ہے۔ اوہ بھوکھ بانی دسدا ہے کہ وچھڑے بھراواں دا ملاپ ہووے گا تے پتا والا راج بھاگ بسنت ٹوں ملے گا۔³³ قصہ ’نل دینتی‘ وچ جنگل وچ بھٹکدی ہوئی دینتی ٹوں ساڈھو دسدے ہن کہ اوس دا پتی صحیح سلامت ہے تے نوکری دی بھال وچ ہے۔ اوہ بھوکھ بانی کردے ہن کہ چھیتی ہی اوہناں دامیل ہو جاوے گا تے کھسیا ہو یا راج بھاگ مُو پراپت ہووے گا۔³⁴ ایہناں دوواں قصیاں وچ قصہ کاراں نے دُکھت پرستھتیاں وچ پاتراں ٹوں ایس جگت راہیں وروہی شکلتیاں نال لوہالین لئی تیار کیتا ہے۔ سٹے وجوں بسنت جوگی بنن، جو کہ بھانج وادی پرورتی ہے، توں اپنا من بدل لیندا ہے۔

3- عشق دا ازلی ہونا:

کثر پنہتی مسلمان، اسلام دا آدھار نماز، روزے، زکوٰۃ آد کریم کانڈاں ٹوں متدے ہن تے ایس ٹوں اوہ شریعت کہندے ہن۔ صوفی شریعت ٹوں پر ماتما دی پراپتی دے مارگ وچ کیول اک پڑا متدے ہن، پر اوہ کیول ایہناں کرم کانڈاں وچ چھسے رہن ٹوں اوس دی پراپتی وچ رُکاوت سمجھدے ہن۔ صوفی مت اُسار پریم (عشق) دوارا ہی پر ماتما ٹوں پایا جاسکدا ہے۔ ایس مت اُسار عشق دا مارگ ہورناں مارگاں نالوں سریشٹ ہی۔ عشق اونا پُرانا ہے جی اللہ دی ذات۔ ایس طرحاں صوفی مت دا کیندر ہندو عشق ہے۔ قصہ کاراں نے وی ایہناں وچاراں دا پرگٹاوا اپنیاں رچناواں وچ کیتا ہے۔ حافظ برخوردار اُسار ایہہ سنسار عشق توں ہی اُتین ہو یا ہے۔ اوہ رب ٹوں عاشق تے محمد ﷺ ٹوں اوس دا معشوق دسدا ہو یا کہندا ہے کہ ایس سنسار دا کوئی وی پرانی عشق توں باجھ نہیں۔³⁵ وارث نے عشق ٹوں جگ دامول دسیا ہے۔ رب ٹوں عشق ہو یا تاں اوس نے ایہہ دُنیا پیدا کیتی۔ جیہڑے عشق کردے ہن، اوہناں دی آتما دے باغ کھڑ جاندے ہن۔ وارث اُسار نبی رسول رب دا معشوق سی۔³⁶

قصہ کاراں نے صوفی مت توں پر بھاوت ہو کے سماجک مریدا توڑن والے قصہ نایکاں دے حق وچ آواز اُٹھائی ہے۔ اوہناں نے ایہناں پریت جوڑیاں دے پیار ٹوں سماجک پروانگی دواؤن لئی، ایہناں دے عشق ٹوں ازلی درساؤندے ہوئے، ایہناں دے نکاح ٹوں رب ولوں پڑھیا گیا تصور کیتا ہے۔ جد ہیر دا نکاح کھیڑے نال ہون لگدا ہے تاں اوہ اپنے عشق ٹوں ازلی ارتھات دُنیا دے مڈھ توں درساؤندی ہوئی، ایس دا ڈٹواں ورودھ کردی ہے۔³⁷ اوہ ازلی عشق دے آدھار تے ہی کوٹ قبولے دی کچھری وچ رانجھے نال اُدھلن ٹوں جائز ٹھہراؤندی ہے۔³⁸ صاحبان³⁹ اتے سوتنی وی اپنے عشق ٹوں ازلی دسدیاں ہن۔ قصیاں وچ نایک / نایکا ایس عشق وچ پر پک رہندے ہن۔ اوہ جاناں قربان کر جاندے ہن پر ایس وشواس توں نہیں تھوڑکدے۔ اجیہا کرن نال جتھے کتھانک ٹوں گئی ملی ہے، او تھے قصیاں وچ رنگینی وی آئی ہے۔

4- شگن اپشگن:

ہے۔ اُو دے دن ویلے دکھائی دینا تے کڈوی دا دِنے بانگ دینا اٹھ گنیا جاندا ہے۔ مرد دی سچی اکھ تے عورت دی کھبی اکھ دا پھر کنا شگن گنیا جاندا ہے تے ایس دے اُلٹ اپشگن ہے۔

وسئو واں پچھے کم کر رہے کارن ہی اصل وچ اوس ویش وینکتی جاں وسئو دا سُہاء، سستھی، کارج وچار نال سدھے طور تے سمبندھت ہن۔ گھوڑا، ہاتھی، نیولا تے مور منٹھ دے سہانگ جانور ہن۔ ایس لئی ایہناں دا ملنا شگن ہے۔ سپ دُشمنی، بدی اتے وشواس گھاتی دا رُوپ ہے۔ مُردہ موت داسکتیت ہے تے رگر جھاں وی مُردار کھان کارن موت دیاں سکتیتک ہن۔ کھبے سچے دا انتر، منٹھی استری سمبندھ اتے ایس دے نال ہی سچے کھبے دی وکھرتا، وکھرے دے کارج وچ وگھن پاؤن دا کارن منی جاندا ہے۔ جھوٹیاں دا بھڑنا وی وناش کاری ہون کر کے ماڑا گنیا جاندا ہے۔⁴⁴

ایہہ رُوڈھی بھارتی کتھا کاراں لئی ہرمن پیاری رہی ہے۔ ہر کتھا کار نے چنگے ماڑے کارج دی بھوکھ بانی ایس جگت راہیں کیتی ہے۔ 'بالیمک رامائن' وچ جد رام چندر ہر ن رُوپی را کھش سریر نوں مارن اُپرت واپس آؤندے ہن تاں بھیرے شگن ہندے ہن، جتھوں سیتا دے سنکٹ وچ پھس جان دا شنکا پیدا ہندا ہے۔⁴⁵ ویشیش اپشگن دا حوالہ دے کے راون نوں سیتا واپس کرن لئی بیتی کردا ہے۔⁴⁶ 'مہاں بھارت' شگناں اپشگن نال بھریا پیا ہے۔ ارجن ولوں راج گمار اُتر دا رتھ تے جھنڈا پراپت کرن پچھوں جد سکھ وجایا جاندا ہے تاں ایس سکھ دی آواز سُن کے درونا چارج کوروواں اگے نقصان پہنچاؤن والے اپشگن دا ورنن کردا ہے۔⁴⁷

'رام چرت مائس' وچ وی شگن تے اپشگن اک نیم دے طور تے آئے ہن۔ بھوانی کولوں من چاہیا ور پراپت کرن دی ایس لین اُپرت سیتا دے کھبے انگ پھڑکن لگدے ہن۔⁴⁸ رام چندر دی برات جان سے شُھ شگن ہندے ہن۔⁴⁹ راون دی مرتو توں پہلاں اپشگن ہندے ہن۔⁵⁰ ایس طرحاں تلسی داس نے ایہناں نوں بھوکھ بانی دی جگت دے طور تے ورتیا ہے۔⁵¹

پنجابی قضہ کاراں نے وی بھوکھ وچ واپرن والی چنگی مندی گھٹنا دی سوچنا دین

آد کال توں ہی منٹھ شگناں اتے اپشگناں وچ وشواس رکھدا آیا ہے۔ ایہہ وشواس بھوکھ دے پرتی منٹھ دی اُتسٹا، بھے اتے آشنکا دا سوچک ہے۔ ایہناں وچوں کوئی وشواس ساڈے اوچتین من دا بھاگ بن گئے ہن اتے سٹے سدھ ہی اپنا دھیان کھچ لیندے ہن۔ شگن (سنسکرت شگن) شہد دا وستوک ارتھ پچھی ہے۔ پراچین کال وچ بھلے بُرے دا گیان پنچھیاں دی بولی اتے گتی ودھی توں ہی پراپت کیتا جاندا سی۔⁴¹ پنچھیاں دی گتی ودھی توں اٹے ودھ کے شگن سمبندھی ہور پرکار دیاں مانتاواں وی ستھاپت کر لئیاں گئیاں۔ ونجارا بیدی اُتسار، شگناں دا آدھار سادِشٹی ہے، جے کسے کم دا شروع آد کرن لگیاں گریہہ اُتوگول ہون، پر کر تیک درش سکھایاں ہون، سب کجھ رواں چال ہووے تاں اوہ کم زور وگھن ساپت ہووے گا۔⁴²

اپشگن (سنسکرت اپشگن) دے ارتھ بُرا چنھ، مندی گھٹنا دے آؤن دی نشانی ہے۔⁴³ ایس طرحاں شگن اپشگن وسئو واں اتے ویہاراں دُورا چنگے مندے دی بھوکھ بانی ہن۔ کجھ شگن اپشگن تاں ساڈی روزانہ زندگی دا حصہ بن گئے ہن۔ کسے کارج دی سھلنا دا اُتو مان، گھروں نکلن سے ملدیاں و بھن وستاں، جیواں جاں وینکتیاں توں لایا جاسکدا ہے۔ پھلواں دا گلدستہ چلی مالن، گھڑا چکی استری، بھگن، تیک لگا براہمن دا ملنا شُھ گن گنیا جاندا ہے۔ ایس دے اُلٹ جے بلی راہ کٹ جاوے، کجھ پئے جاوے، اگوں مردہ دس پوے، پنا تیک دے براہمن نظر پئے جاوے تاں اپشگن ہے۔ راہ جانڈیاں گریہ وتی استری، ہاتھی، گھوڑا، مور، نیولا، دُدھ و سچدی گوالن، وچھلی و جاؤندے گھر و آد دا ملنا شُھ گنیا جاندا ہے۔ کانا، لُو لھاتے لنگڑے آدمی دا ملنا، سپ دا رستہ پٹنا، پچھوں آواز مارنی آد اٹھیا سبھیا جاندا ہے۔

کئی شگن اپشگن پنچھیاں تے پشو واں نال سمبندھت ہن اتے کئی سریر دے انگاں نال سمبندھت ہن۔ سچے ہتھ تتر دا بولنا شگن ہے تے کھبے ہتھ اپشگن۔ کھبے ہتھ پینگدا کھوتا ملے تاں شُھ تے سچے ہتھ ملے تاں اٹھ۔ کتتا موت دے دیوتے یم دا واہن ہے تے ایس نوں جم دوت دکھائی دیندے ہن۔ ایس لئی ایس دا رونا اپشگن منیا جاندا

لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ ایہناں ولوں شگناں نالوں اپشگناں دی ورتوں ودھیرے کیتی گئی ہے۔ وارث شاہ نے سہتی نال رانجھے دا جھکڑا شروع ہون داسکیت دین لئی اپشگن و جوں گدڑ (جموں) دا دن ویلے بولن دا پرتیک ورتیا ہے۔⁵² بھیر وارث⁵³ تے بھیر بھگوان سنگھ⁵⁴ وچ جدوں رانجھا کھیڑیاں دے گھر بھیر دا زہر دُور کرن لئی تُردا ہے تاں تتر بولدا ہے، جو شگن نیا جاندا ہے۔ مرزا بھگوان سنگھ وچ مرزے دے صاحبان ول نُون جان سے کئی مندے شگن ہندے ہن، جیویں سبے تتر دا بولنا، سرتے گر جھاں دا بھوٹا، رات نون اَلو دا رونا، رستے وچ کالے گون پا کے کلج گناں دا بیٹھے ہونا آد۔⁵⁵ جیوا سنگھ نے وی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ مرزے دے صاحبان ول جان سے کئی اپشگن ہندے ہن جیویں سب نیولے دی لڑائی ہونا، گتے دا کن پھڑکنا، بجلی دا کڑکنا، کھوتیاں دا پھینکا آد۔⁵⁶ مرزے دی بھین ایہناں اپشگناں دا حوالہ دے کے مرزے نُون جان توں روکدی ہے کیونکہ اوس نُون ایہناں اپشگناں توں مرزے دی موت اُل نظر آؤندی ہے۔ پر مرزا کتھے سندا سی۔ اوس نے تاں جنڈ پیٹھ جا کے مرنا ہے۔ ایس لئی اوہ پرواہ نہیں کردا۔

کالی داس دے قصہ پُون بھگت وچ جد اچھراں پُون جوگی نُون ملن جاندی ہے تاں ایس نُون چنگی گھٹنا دوساؤن لئی کئی شگن ہندے ہن، جیویں تلک لگے براہمن دا ملنا، کوریاں کجکاں دا میل ہونا، سہاگن دا گودی وچ بال کھڈاؤنا، گھڑا چلی زانیاں دا ملنا آد۔⁵⁸ تل دے ملاپ توں دیکھتی دے شگن و جوں کھبے انگ پھڑکدے ہن۔⁵⁹ سوئی سدا رام وچ سوئی دے ملاپ لئی ویالگ ہوئے مہینوال دے اپشگن و جوں کھبے انگ پھڑکدے ہن جو کشت مئی بھوکھ دے سوچک ہن۔⁵⁹ کرنیل سنگھ پارس دے قصہ دُود بادشاہ وچ روم دے شہزادے دی جج چڑھن سے کئی اپشگن ہندے ہن جیویں بوکمر دا کھڑی ہونا، گتے دا کن پھڑکنا، عورتاں دا مکان جانا، گدڑاں دا دُپہرے بولنا، سپنی دا پھن کھلار کے اگے کھڑے ہونا، موراں دا چکینا، پنڈت دا دھوتی وکھٹی آؤنا، واء ورو لے دا آؤنا، چوہڑی دا ماس لے کے آؤنا، محلے وچ اگ لگانا، اک سانھ دا دُوبے نُون ویکھ کے اگ لگانا، سبے جتھ گدھے دا پھینکا آد۔⁶⁰ اوس دی شادی سرے نہیں چڑھدی۔ ایس لئی قصہ کار نے ایس دی پُون سوچنا دین لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔

5- ورتے سراپ:

لوک من دی ورتے سراپ وچ پوری شردھا ہے۔ رشی، مُنی، سنیاسی، دیوی، دیوتے، براہمن، فقیر تے جوگی آد تپ، سادھنا تے جوگ کر کے الوک شکتی دے مالک سمجھے جان کر کے سدا سیکار دے پاتر رہے ہن۔ رشی مُنی تاں دیوتیاں دے سامن مئے جان لگے اتے ایہہ سمجھیا جان لگ پیا کہ دیوتے، ویش کر کے اندر وی اوہناں دی تپیا تے سدھیاں توں بھے بھیت ہو اٹھدا ہے۔ اوہناں وچ الوک شکتی دے وشواس کر کے ایہہ کلپنا کیتی جان لگ پئی کہ اوہ ہزاراں سال جیوندے رہندے ہن۔ اوہناں وچ ورتے سراپ دین دی شکتی ہندی ہے۔ ایس شکتی کر کے منٹھ اوہناں توں ڈردا ہے تاں جو اوہ نراش ہو کے سراپ نہ دے دین۔ ایسے لئی اوہناں نُون نش کر کے ورجاں اشیرواد پراپت کرن دی رُچی اچ دے وگیا تک یگ وچ وی بہت سارے لوکاں وچ ودمان ہے۔

ور تے سراپ دا ورن لوک ساہت وچ بیٹ تھا ئیں ملدا ہے۔ ورنال بے اولاد نُون اولاد، انھے نُون اکھاں، نردھن نُون دھن ملدا ہے، جدوں کہ سراپ نال کسے ویکھتی دا پتھر، پٹو، پنچھی جاں کوئی ہو رُوپ دھار لین جاں مر تُو ہو جان دا ذکر ہے۔

’بالمیک رامائن‘ وچ ورتے سراپ دی رُوڑھی دا انیک تھاواں اُتے ورنن ہویا ہے۔ راجا دستھ کیکئی نُون مُونہوں منگے دو ورن دیندا ہے۔⁶¹ اپلیا وشوامتر دے سراپ دُوارا پتھر ہو جاندی ہے۔⁶³ راون دُوارا انریے دا بدھ کرن اُتے اوس ولوں راون نُون سراپ دتا جاندا ہے کہ دھرماتما اکشوا گواں دے گل وچ دستھ دے پتر رام اُتین ہون گے جو تیرا سر وناش کرن گے۔⁶⁴ مہاں بھارت⁶⁵، رام چرت مانس⁶⁶، کتھاسرت ساگر⁶⁷ تے پوتر بائبل⁶⁸ وچ ورتے سراپ دیاں اجیبیاں انیکاں مثالان ملدیاں ہن۔

پنجابی قصہ کا وچ نرنستان ماییاں دے گھر وچ نال اولاد پیدا ہون دا ورنن ہویا ہے۔ مہینوال⁶⁹ تے سستی⁷⁰ دا جنم فقیراں دی دُعا نال ہندا ہے۔ آسا رام دے پرسنگ ’ناسکیت‘ وچ بڑھے ادا لک رشی نُون برہما پہلاں پتر تے فیر پتی ملن دا ورن دیندا ہے۔⁷¹ ایس طرحاں قصہ کار نے ایس جگت نال قصے دا سنگٹھن پہلاں ہی نردھارت کر لیا، جس اُسار رشی نُون پہلاں پتر تے بعد وچ پتی پراپت ہونی ہے۔ انج گھٹنا کرم سنتن نہ ہو کے

رچنا کار دی مرضی اُتسار واپر دا ہے۔ پورن دے کاویہ کار⁷² تے پورن کالی داس⁷³ وچ بڑھے سلوان تے لونا ٹوں، پورن پتر دی دات بخندا ہے پر اگے ہی پل سراپ دیندا ہے کہ اوس دی ماتا اچھراں وانگ، اوہناں ٹوں وی ساری عمر اوس دا وجوگ رہے گا۔ اتھے ورتے سراپ وروڈھی پر کرتی والیاں گتی شیل رُوڑھیاں پیش ہوئیاں ہن، جیہناں توں پورن دی ترل مانسک اوتسھا دا پتا لگدا ہے۔ پورن بھانج وادی، پر ورتی دا دھارنی ہندا ہو یا وی، اپنے خاندان دی بیڑھی جلدی وکھنی چاہندا ہے تے بھرا دوارا ایس سماج نال جونا لوچدا ہے، پرسلوان تے لونا نے جو ویر اوس نال کمایا ہے، اوس ٹوں وی اوہ بھلیا نہیں جس دے سٹے وجوں اوہ وجوگ دا سراپ دیندا ہے۔ اجیہی ترل مانسک ستھتی دا خوبصورت ورن سستی ہاشم وچ ملدا ہے۔ آخری سے تے پتوں دے وچھوڑے وچ ترفدی ہوئی سستی پہلاں بد دُعا دیندی ہے پر اگلے ہی پل پچھتاؤندی ہے۔⁷⁴

آتمارام دے قصہ اُدے سنگھ ہنس دامنی، وچ دامنی⁷⁵ ٹوں تے پورن چند رام جی داس دے قصہ رانی اندو وتی تی راجا رُوپ چند وچ رانی اندو وتی⁷⁶ ٹوں ہنس لعل اُگلن والا بچہ پیدا ہون دا ورت دیندا ہی۔ ایس طرحاں رچنا کار ایس جگت راہیں اسنبھو نوں سننبھو بناؤندا ہے تے گھٹنا کرم ٹوں پور ورنچت کر لیددا ہے۔ ایہو جگت یوسف زلیخا دے قصیاں وچ کارج شیل ہے۔ چوچنجا سال دی زلیخا جس دے دند جھڑ گئے ہن، وال چٹے ہو گئے ہن تے لک وچ کب پئے گیا ہے، حضرت یعقوب دی دُعا نال مُر جو ان ہو جاندی ہے۔⁷⁷ قصہ شیریں فرہاد وچ فرہاد دی آہ توں ڈردے مارے اوس ٹوں سولی نہ چڑھا کے کتھانک وچلی کھڑوت ٹوں دُور کینا جاندا ہے۔⁷⁸

چاترک نے وی اپنے قصیاں وچ کتھا دا وستھار کرن تے کتھانک ٹوں گتی پردان کرن لئی ایس کتھانک رُوڑھی دی ورتوں کیتی ہے۔ قصہ نل دینتی، وچ دیوتے نل ٹوں دینتی پاس اپنا سنیہا لے جان لئی کہندے ہن۔ اجیہا نہ کرن تے سراپ دوارا ختم کرن دی دھمکی دیندے ہن۔ پہرے داراں دے ہندیاں دینتی پاس پنچین لئی اوہ ورت دیندے ہن کہ اوہ سبھ ٹوں وکھ سکے گا پر اوس ٹوں کوئی نہیں وکھے، پر اوہ دینتی کول پرگٹ ہو جاوے گا۔⁷⁹ سو بھرتوں پہلاں نل تے دینتی ٹوں اک دوجے دے ساکھیاں درشن

کراؤن لئی رچنا کار نے ایہہ جگت ورتی ہے۔ ایسے جگت دوارا نل ٹوں بھادی کتھان دے نال نکر لین لئی دیوی گناں دا دھارنی بنایا جاندا ہے۔ اندر، آگنی تے ورن دیوتا ورت دیندے ہن کہ اوس دا تیج وی اوہناں وانگ تیز چمکے گاتے مشکل ویلے اوہ اوس دی سہایتا کرن گے۔ دھرم راج اوس ٹوں دھرم وچ برقرار رہن دا ورت دیندا ہے۔ چارے دیوتے اوس ٹوں کدے نہ کملاؤن والی پھل مالا اوس دے گل پاؤندے ہن۔⁸⁰

چاترک نے بھرتھری ہری دیاں پتیاں دے کام ٹوں ختم کرن لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ بھرتھری ہری اپنیاں پتیاں ٹوں ورت دیندا ہے کہ اوہناں اندر کام ختم ہو جاوے گا تے اوہ اوس ٹوں یاد کر کے دُکھی نہیں ہون گیوں۔⁸¹ مینا ونتی ولوں بھراتا پریم درساؤن اُتے بھرتھری ہری ایس دیندا ہے کہ اوس ٹوں برہم گیان پراپت ہووے گا، جس نال اوہ موہ مایا دی جال توں مُکت ہو جاوے گا۔ اوس دی اولاد دھرم والی ہووے گی۔ اوہ لاڈلے پتر ٹوں راج بھاگ تیاگ کے جوگی بن لئی وداع کرے گی۔⁸² ایس طرحاں ایس جگت دوارا مینا ونتی تے اوس دی اولاد دی ہونی پور ورنچت کر دتی گئی ہے۔

ایس رُوڑھی راہیں جوگ مت دا پرچار وی کینا گیا ہے۔ جوگ مت دی چڑھت ٹوں درساؤن لئی جوگی بنے بھرتھری ہری پاسوں نگر بواسیاں ٹوں ایس دوائی گئی ہے کہ اوہناں دے شہر اندر لہر بہر ہووے گی اتے اوتھے دان دیاں ندیاں وگن گیوں۔⁸³ جوگ مت دے پر بھاو ادھین ہی کالی داس نے چھندری ناتھ ٹوں اولاد توں مُکت کرن لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ گورکھ ناتھ سراپ دوارا پہلاں اوس دی پتی پدمنی تے فیرواں دے پتر اوس ٹوں ماردا ہے۔ اوہ پدمنی ٹوں ورت دیندا ہے کہ اوہ مر کے سدھی بیکٹھ جاوے گی۔⁸⁴ انج اتھے وی جوگی ٹوں شالی رُوپ وچ چتار یا گیا ہے تے گرہستی جیون توں جوگیوں ٹوں دُور رہن دا پرچار کینا گیا ہے۔

احمد یار نے اپنے قصہ راج بی بی وچ نامدار اتے راج بی بی دے قاتل نامے نوں مارن لئی ایس رُوڑھی دی ورتوں کیتی ہے۔ گوہر بیگم نامے ٹوں بد دُعا دیندی ہے کہ اوس دا انت وی ندی وچ رُڑھ کے ہووے گا۔⁸⁵ اجیہا ہی ہندا ہے۔ سٹے پئے نامے ٹوں ندی روڑھ کے جہلم دریا وچ لے جاندی ہے تے ایہہ بد دُعا سچی ہندی ہے۔ شاہ محمد دے

’جنگ نامہ سنگھاں تے فرنگیاں، وچ چیت سنگھ دے قتل اُتے دُکھی ہويا کھڑک سنگھ ڈھاہ ماردا ہے کہ ایہہ دربار غرق ہو جاوے۔⁸⁶ اچھا کر کے شاہ محمد کھٹانک دی سنگٹھن یوجنا دی جانکاری جنگ نامہ دے ارنہ وچ ہی دے دیندا ہے۔

سپٹ ہے کہ قصہ کاراں نے کتھا دامڈھ نھن، کتھانک ٹوں گتی دین، نواں موڑ پردان کرن اتے ایس وچ چنکار تے روچکتا پیدا کرن لئی ایس رُوڑھی دی ورتوں کیتی ہے۔

6- الویک پاتر

لوک من اچھیاں شکتیاں وچ یقین کردا آیا ہے، جیہناں داسمبندھ ایس سنسار نال نہیں، جیہڑیاں ادبھت انوکیاں اتے وکوتریاں ہن۔ ایہناں ٹوں الویک شکتیاں کہیا جاندا ہے۔ ایہناں دی مچتا ٹوں دساؤندا ہويا کالا سنگھ بیدی لکھدا ہے:

انسانی عقل (بُدھی) دے گھیرے توں باہر، پرا بھوتک ہستیاں دے انوکھے تے ادبھت چرتراں اتے اوہناں دے حیران کن (اسچرج جنک) کماں ٹوں الویکتا جاں پراسریرکتا دا نام وی دتا جاندا ہے۔ جس کارج ٹوں منٹھ اپنی بُدھی تے بل دے سہارے کر نہیں سکدا، اوہناں کارجاں ٹوں الویک (پرا سریرک) شکتیاں جھٹ پٹ کر دکھاؤندیاں ہن۔ ایہہ رُوہانی شکتیاں ایتیاں بلوان ہندیاں ہن کہ انہونی ٹوں ہونی تے ہونی نوں انہونی بنا دیندیاں ہن تے سنھو ٹوں سنھو اتے سنھو

ٹوں سنھو بناؤن دی طاقت وی ایہناں وچ ہندی ہے۔⁸⁷

پراچین سے توں ہی منٹھ دیوی دیوتیاں، جتاں، بھوتتاں، پریتاں، چُو یلاں، ڈیناں، پریاں آد الویک پاتراں بارے روچک کتھاواں سُن دا آیا ہے، کیونکہ اوہ ہتھارتھ نالوں کلپنامی سنسار وچ وچرنا لوچدا رہیا ہے۔ دیوان سنگھ اُتار:

دیواں، پریاں، جتاں، بھوتتاں (عفریتاں)، جاڈو تویتیاں (تعویزاں) منتر جنتر، نیبی (دیوی) شکتیاں، رُوہاں آو دی کلپنا بھویں پر کرتی اتے ہتھارتھ توں پرے دی چیتنا ہے پر

ہے ایہہ پر کرتی اتے ہتھارتھ توں آدھارت کوئی ادبھت، اُوٹھا جیہا اُو بھو۔ سادھارن منٹھ وی جد ہتھارتھ توں اکیواں پرتیت کردا ہے تاں اچھے انہوے جیواں دی کلپنا داس مان دا ہے۔ ادبھتا (حیرانی، وساد) وچ وی اکہ سواد ہے۔ منٹھ جتا کو یاتارتھ وچ جیوندا ہے، اوس توں ودھ کلپنا، بھاوکتا تے سُنے دی اوستھا وچ جیونا لوچدا ہے۔ ایسے رُچی توں اُپر پر کرتک جاں پرا سریرک چتونا دامڈھ بچھا۔⁸⁸

بھارتی تے یونانی پراچین سہت وچ پر کرتک شکتیاں ٹوں دیوتیاں دے ناں دتے گئے ہن اتے سارا سہت ہی ایہناں الویک شکتیاں نال بھریا پیا ہے۔ اسلامی سہت وچ وی الویک شکتیاں دی بھرمار ہے۔ ایہہ الویک شکتیاں پاتراں دے رُوپ وچ بھویں انہونیاں گلاں کردیاں ہن پر لوکاں دا وشواس کر کے، ایہہ لوک پاتراں وانگ وچردیاں ہن۔ ایہہ پاتر دو طرحاں دے ہن، دیوی اتے اُسری۔ دیوی پاتر جیویں دیوی، دیوتے، برہما، وشو، مہیش، فرشتے آد کلپان کاری ہن، جد کہ اُسری، لوک وروڈھی ہن، جیویں بھوت، پریت، جن، شیطان آد۔ ایہہ نائیک، کھل نائیک جاں نائیک دے سہانک، وگھن، کشٹ جاں ہانی پہنچاؤن والی جاں پر پنچ رچن والی شکتی جاں الویک اتے اسچرج کارجاں دے سنپادن کرتا دے رُوپ وچ آؤندی ہن۔ جتے رکھے کتھا دی گتی رُک جانندی سی، کتھا کاراں نے الویک شکتیاں لیا کے ایس گتی رودھ ٹوں دُور کر لیا۔

الوکیک شکتیاں دی ورتوں لگ بھگ سارے قصہ کاراں نے کیتی ہے۔ اوہناں نے کہانی تاں دُنیاوی پریم دی لئی پراوس دا نبھاء الویک شکتیاں دی سہایتا دُورا کیتا ہے۔ مدھ کالین لوک ترک شیل گھٹ اتے وہمی، دھرم توں ڈرن والے دیوی شکتیاں دی رپت نَشٹھاوان ادھک ہندے ہن۔ سروتیاں اتے پاٹھکاں دیاں ایہناں رُچیاں دی ترپتی قصہ کاراں ٹوں کرنی پیندی سی، دُوجا، کتھا دے وکاس دا ادھار وگیا تک نہ ہو دے کارن کتے کتے کتھا دا وکاس رُک جاندا سی۔ ایس سے کوی ولوں چنکاری گھٹنا لیا کے کتھا دا پرواہ جاری رکھیا جاندا سی۔ تیجا، رومانک کوی پر بھاو وادی ہون دے کارن وکھن واتاوارن پیدا کرن

دا چاہوان ہندا ہے۔ ایس کارج سدھی لئی کوی وچتر گھنٹاواں تے غیر منکھی پاتراں نُوں لیاؤندا ہے۔ قصیاں وچ پنج پیر، بندری وادن، اگنی کانڈ، قبر و پھوٹ آد گھنٹاواں پر پترا دیاں دھارنی ہن۔⁸⁹ دیوی پاتراں تے کرامتاں نُوں لیا کے، قصہ کاراں نے اپنیاں رچناواں نُوں ربی پروان ہویا سدھ کرن دا وی جتن کیتا۔ وارث شاہ ورگا مہان قصہ کار ہیر رانجھے دی پریم کہانی دا بھاء تاں ایس دھرتی تے وچردیاں ہویاں کردا ہے پر اخیر اُتے ایس پر بھادو اہین ہی اپنی رچنا نُوں الوکتنا پردان کردا ہے، جدوں اوہ لکھدا ہے:

ہیر رُوح تے چاک قلبوت جانو
بال ناتھ ایہہ پیر بنیا ای
وارث شاہ میاں، بیڑا پار تیرا
کلمہ پاک زبان تے آیا

’ہیر وارث‘ (سیکھوں)، پتا 342

قصہ کاو وچ نمون لکھت الوک پاتر کھانک نوں گتی دین جاں ایس وچ
اچر جتا پیدا کرن دی اہم بھومکا بھاؤندے ہن:

(الف) پنج پیر:

مدھ کالین ساہت وچ پیر فقیراں دی ماننا دا ذکر عام ملدا ہے۔ اوس سے لوکاں دا درڑھ وشواس سی کہ جے پیراں دی منوتی منی جاوے تاں اوہ مُراد پوری کردے ہن۔ ایہہ دھارنا اوس سے دی قصہ کاوتوں وی سدھ ہندی ہے۔ مرزا پنج پیر منا کے صاحبان نُوں لین جاندا ہے۔⁹⁰ مرزے دی ماں وی منوتاں مندی ہے۔⁹¹ مہینوال دے دئی روانہ ہون سے اوس دی ماں وی پنجاں پیراں نُوں دھیاؤندی ہے۔⁹² سوئی کچا گھڑا لے کے تڑن سے پنجاں پیراں نُوں مناؤندی ہے۔⁹³

ہیر دے کھانک وچ پنج پیراں دی اہم بھومکا رہی ہے۔ سبھ توں پہلاں فارسی دے کوی باقی کولابی نے لکھیا ہے کہ دھیدو، تڑدا پھر دا اک اُجاڑ وچ پہنچیا جتھے اللہ دے بندے گھیرا پائے بیٹھے سن۔ دھیدو دی اوہناں نال مُلاقات ہوئی تے اوس نے اوہناں نُوں اپنا ناں پتا دیا۔ اوہناں کول اک دُده دین والی مجھ کھلوتی ہوئی سی۔ اوہناں دھیدو

نُوں مجھ چو دین لئی کہیا۔ خُدا دی قدرت، جدوں دھیدو اوس دے پیٹھاں بیٹھاں اوس نے دُده دے دتا۔ اوہناں دھیدو نُوں دُعا دتی۔⁹⁴ ایس پچھوں قصہ ہیر رانجھا وچ ایہہ پنج پیراں پرولیش کر گئے جیویں ایس دا اٹھ انگ ہون۔ ویسے نائیک نُوں دیوی شکنتیاں نال لیس کر کے، آدرش دی پراپتی لئی تورنا، لوک دھارا تے کھیتر دی پرچلت کلا جگت ہے۔ ہیر رانجھے دے قصیاں وچ ایسے کلا جگت کر کے ہی پنج پیر لیاوندے گئے ہن۔

دمودر نے ہیر رانجھے دے پریم دا ارنجھ ہی پنجاں پیراں دُوارا کروایا ہے۔ جدوں رانجھا گھروں نکل کے دریا کنڈھے بیٹھے کے وکھلی جاؤندا ہے تاں پنج پیر نش ہو کے اوس نُوں ہیر بخشدے ہن۔ اوہ پیر ہیر نُوں سُننے وچ ملدے ہن تے اوس نُوں رانجھا پروان کرن لئی تاکید کردے ہن۔ انج ہیر تے رانجھے دے دلاں وچ پیار دی چنگ پنج پیر ہی پیدا کردے ہن تے کہانی دامڈھ بھدے ہن۔ اجیہا کر کے دمودر نے ہیر رانجھے دے پیار نُوں دیوی سدھ کرن دا جتن کیتا ہے۔ اوہ اوہناں دے پیار نُوں ربی درگاہ وچوں پروانگی دوا کے ساجک شکنتیاں وُردھ سنگھرش لئی تیار کردا ہے۔

پنج پیر، ہیر رانجھے دی ہر اوکڑ ویلے حاضر ہندے ہن۔ ہیر دمودر وچ ہیر کھیڑیاں دے توری جاندی ہے تاں رانجھا وی نال بھچیا جاندا ہے۔ ویاہ پچھوں پیدا ہوئی ستنستی وچ تناؤ پیدا ہندا ہے۔ ایہہ تناؤ ہیر دے رانجھے لئی گھج تے نویں بنے سوہریاں لئی گھر ناتوں اُچھا ہے۔ کھیڑے ایس تناؤ دا حل رانجھے نُوں مار دین وچ لہدے ہن۔ جدوں جج جہلم دریا پار کرن لگی تاں اوہ رانجھے نُوں مجھاں دریا وچ دی لنگھا کے پار کراؤن لئی کہندے ہن تاں کہ اوہ دریا وچ رُڑھ جاوے۔ اوہ رانجھے نُوں دریا وچ وڑن لئی طماچے مار دے ہن۔ رانجھا روندنا ہے تے پیراں نُوں یاد کردا ہے۔ پنج پیر حاضر ہندے ہن۔ اوہ اوس نُوں حوصلہ دیندے ہن۔ اوہ کراماتی ڈھنگ نال مجھاں نُوں دریا وچوں کندھن لئی رانجھے دی سہایتا کردے ہن۔ جے کسے ہور ڈھنگ نال رانجھے نُوں بچایا جاندا تاں قصہ وچ چل رہی عشق دی پوترتا دی بھادنا درڑ نہیں سی ہونی تے سنگٹھن نُوں سٹ وچنی سی۔ ایس لئی کہانی نُوں گتی پردان کرن تے سنگٹھن نُوں قائم رکھن لئی دمودر نے ایس کلا جگت نُوں ورتیا ہے۔

سوہرے گھر ہیر نوں ملن لئی رانجھا کئی پر پنج کر دا ہے۔ اوہ جوگی بن کے ہیر دے بُو ہے جاندا ہے۔ ہیر نوں شک پیندا ہے کہ ایہہ جوگی رانجھا ہی ہے۔ پر جوگی سدھی گل دسن وچ نہیں آؤندا۔ ہیر اُداس ہو جاندی ہے تے اوس نوں دندل پے جاندی ہے۔ ہیر نوں ایس اُلجھن وچوں پنج پیر ہی آ کے کڈھدے ہن۔ اوہ دسدے ہن کہ ایہہ جوگی ویدو ہی ہے۔⁹⁵ انت وچ رانجھا کوٹ قبولے نوں لگی اگ بُجھاؤن لئی پیراں اگے دُعا کر دا ہے۔ اگ بُجھ جاندی ہے۔ سٹے وجوں ہیر رانجھے نوں سوئپ دتی جاندی ہے۔ اوہ لئی طرف جاندے ہن تے پنچے پیر اوہناں نوں ایس دیندے ہوئے کہندے ہن کہ تسیں اپنے کشت تھلن توں بنا روشن نہیں سی ہو سکنا۔ کتھا سمپت ہندی ہے تے پنچاں پیراں دا کارج وی ختم ہو جاندا ہے۔

ہیر وارث وچ پنج پیر رانجھے نوں اوس سے ملدے ہن جد اوہ چاک بن کے بیلیے نوں جاندا ہے۔ دمور نے ایہناں پیراں دے نال نہیں دتے پر وارث نے ایہناں دے ناواں دا ویروا وی دتا ہے۔⁹⁶ ہیر وارث وچ پنج پیر رانجھے نوں کیول ہیر ہی نہیں بخشدے سگوں مُڑہ، مُندر، کھو نڈی، وی بخشدے ہن تے اوکھے سے ہر طرحاں دی سہایتا دا بھروسا دواؤندے ہن۔ پری کتھاواں وانگ ایہہ وستو واں کسے الوکک شکتی نال بھر پور نہیں۔ پنچاں پیراں دی تھاپنا اتے ایہناں وستو واں نال رانجھے دا منوبل ودھدا ہے تے اوس اندر اپنی بیٹی سماجک ستھتی دا احساس گھددا ہے۔ ایس طرحاں وارث نے پنچاں پیراں کولوں اوہ کم کرا لیا جو کہ پیراں کولوں لینا چاہیدا سی۔

ہیر رانجھے دے عشق دا بھید کھل جان تے رانجھے نوں گھروں کڈھ دتا جاندا ہے پر جھاں دی ضد کارن مُڑ رکھ لیا جاندا ہے۔ رانجھا جھاں لے کے فیہ بیلیے جاندا ہے تاں ہیر وستو واں دا جھٹائے کے جاندی ہے۔ ایہہ ستھتی بڑی وپھوٹک ہے۔ دوواں دے من اُچھتی ملنی لئی تپتر ہو سکدے ہن۔ مجازی عشق وچ لنگ پریم دی کوئی تھان نہیں۔ جے اجیہا ہندا ہے تاں عشق نوں لیک لگدی ہے۔ وارث شاہ سچیت کلاکار ہے۔ اوہ ایس ستھتی توں ملکت کراؤن لئی پنچاں پیراں نوں لیا حاضر کر دا ہے۔ پیر اوہناں نوں عشق نوں لاج نہ لاؤن دی نصیحت کردے ہن۔⁹⁷

ہیر دمور و صوفی مت دا پر بھاو گھٹ ہون کر کے ایس گھٹنا دا حوالہ نہیں ملدا۔ ہیر دے ویاہ سے، رانجھے دی مانسک ستھتی بڑی تناؤ والی ہے۔ اوس نوں دلاسا دین والا کوئی نہیں۔ ایس اوکھی گھڑی اوہ پنچاں پیراں نوں یاد کر دا ہے۔ پنچے پیر اوس نوں مُڑ ہیر بخشدے ہن تے ہر طرحاں دی سہایتا دا بھروسا دیندے ہن۔ پیر ایس بھروسے دے باوجود ہیر دا ویاہ کر دتا جاندا ہے۔ پر کوئی چٹکار نہیں واپردا۔ پر اک گل سپشٹ ہے کہ ویاہ پچھوں نانکی ٹبر ہو تیز ہندی ہے تے کتھانک وچ روچکتا آؤندی ہے۔ ایس لئی کتھا دے وستھار لئی لئی تے کتھانک نوں گتی دین لئی قصہ کاراں نے پنچاں پیراں کولوں چٹکار نہیں دکھایا۔

ہیر وارث وچ ہیر نوں اُدھالنے سے رانجھا پیراں نوں یاد کر دا ہے۔ زکریئے پیر دی کراماتی دھمک نال کندھ ڈھبہ جاندی ہے تے زکریا پیر رانجھے نوں ہیر لے کے نکل جان لئی کہندا ہے۔⁹⁸ جیہڑا رانجھا پہلاں کواری ہیر نوں اُدھالنے لئی تیار نہیں سی تے کہندا سی، 'عشق نہ مول سواد دیندے، نال چوریاں اتے اُدھالیاں دے' ہن ہیر نوں اُدھالنے لئی تیار ہو جاندا ہے۔ ایس طرحاں پنج پیر ستھتی نوں بدل دیندے ہن۔ اتھے ہی بس نہیں، اوہ ستھتی تے مُراد دے ملاپ لئی رب اگے بنیتی کردے ہن۔⁹⁹ ہیر دمور وچ ہیر، رانجھا تے ستھتی تے سنھ لاؤندے ہن تے اُدھل جاندے ہن۔ ایس پچھوں پنچاں پیراں دا کارج سمپت ہو جاندا ہے تے کتھا دا انت وی دکھانت وچ ہندا ہے۔

بھگوان سنگھ دی ہیر وچ پنچاں پیراں دی اوہ بھومکا نہیں جو ہیر دمور تے وارث وچ ہے۔ دمور وانگ بھگوان سنگھ نے وی پیراں دے نال نہیں دتے تے نہ ہی اوس دے پیر رانجھے نوں کوئی وستو بخشش کردے ہن۔ اوہ رانجھے نوں مسیت جان توں پہلاں ملدے ہن۔ اوہ ہیر دی بخشش لئی رب اگے عرضوئی کردے ہن، جو پردان کر لئی جاندی ہے۔ ایس پچھوں اوہ بیلیے وچ ہیر تے رانجھے دا نکاح پڑھدے ہن۔¹⁰⁰ ایس گھٹنا دا دمور تے وارث نے ذکر نہیں کیتا کیونکہ اوہ تاں اوہناں دے عشق نوں ازلی دسدے ہن۔ ایس پچھوں ہیر بھگوان سنگھ وچ پیراں لوپ ہو جاندا ہے۔

پنچاں پیراں دی جو سہایتا دمور نے لئی ہے اوہ باقی قصیاں وچ نہیں ملدی۔ دمور قصے نوں اتے ایس دی چال نوں کتے وی ایہناں الوکک شکلتیاں توں باہر نہیں ہون

دیندا۔ دمور دے قصے وچ الوک شکتیاں دا ایہہ پر بھاو سامی ساہت توں آیا ہے۔ ایہہ پر بھاو اپنا پرل ہے کہ آؤن والے قصہ کار ایس توں بچ نہیں سکے۔ وارث نے پنجائیں پیراں دی بھومکا وچ سدھار لیاؤن دا جتن کیتا ہے پر اوہ ایس توں پورن بھانت ملک نہیں ہو سکیا۔ بھگوان سنگھ نے پنجائیں پیراں دی بھومکا توں گھٹا دتا ہے بھائیں اوہ دی ہیر رانجھے دے پیار توں پنجائیں پیراں دی ہی دین متدا ہے۔

ہیر دے قصیاں توں علاوہ باقی قصیاں وچ پنج پیر کوئی اہم بھومکا نہیں نبھاؤندے۔ اوہناں دی ارادھنا دے حوالے ضرور ملدے ہن جیہناں بارے آرنجھ وچ چرچا کیتی گئی ہے۔ یوسف زلیخا دے قصیاں وچ پیراں دا حوالہ نہیں ملدا، شاید ایس واسطے کہ یوسف خود اک پیغمبر ہے۔

(ب) دیوتے:

ایس پہلے ادھیائے وچ وچار چکے ہاں کہ آد مائوسر وچیتتا وادی سی۔ اوہ بھئے جاں لاجھ ہت پر کر تیک وسٹوواں توں اپر کر تیک شکتیاں من کے اوہناں دی پوجا کرن لگا۔ درخت، پریت، سمندر، سورج، چندرما، آکاش، پرتھوی آد وچ دیوتو دی ہوند سویکار کیتی گئی۔ ایہہ نیا گیا کہ دیوتے منگھ توں ادھک شکتی شالی ہن۔ اوہ اچھا ائسار اپنا روپ پرورت کر سکدے ہن، پرسن ہو کے منگھاں توں لاجھ دیندے ہن تے اپرن ہو کے بھاری ہانی پہنچاؤندے ہن۔ بھارت وچ ویدک کال وچ اندر توں ورکھا دا، ورن توں جل دا، دُردوؤں سورج دا اتے اگنی توں اگ دا دیوتا نیا گیا۔ بعد وچ ایہناں دیوتیاں دا پر کر تیک شکتیاں نالوں سمبندھ ٹن لگاتے ایہہ پُرانک دیوتا بن گئے۔ ایہناں دی ٹلنا وچ ہور دیوتیاں دی کلپنا کیتی گئی، جیہناں دا پر کر تیک شکتیاں نال کوئی سمبندھ نہیں سی۔ ویدک کال وچ سارے دیوتے دیہہ پھن تے پر کر تیک شکتیاں نال سمبندھت سن پر بعد وچ اوہناں توں سریرک ویکلتیاں دے روپ وچ من کے اوہناں دا ستھان، سریر دے بھن انگاں، ویش بھوشا، واہن، پتیاں، سنتاناں، آیواں، آدی کلپنا کر لئی گئی۔ سٹے وجوں دیوی دیوتیاں وچ برہما، وشو، شو، گنیش، دُرگا، بھجی آدی پر مگھ ہن۔ بعد وچ ایہناں وچوں وشو توں ایثور دا ساکار روپ من لیا گیا۔ ایس یگ وچ اندر دا ستھان اپنا مہتو پھن ہو گیا کہ اوہ اک ولسا اتے سوار تھی

راجے دی طرحاں دیو پُری دا راجا ماتر ہی رہ گیا۔ ایس پرکار دکھ دکھ یگاں وچ دیوتیاں دا روپ بدلدا رہیا۔ بھارت ہی نہیں، یونان، مصر، بیلیون آدی پراچین دیساں وچ وی دیوتیاں اتے اوہناں نال سمبندھت متھاں دا وکاس ایس پرکار ہو یا۔¹⁰¹

ہندو متھاس دیوی دیوتیاں نال اوت پوت پیا ہے۔ ایہناں سمبندھی انیکاں وشواس پائے جاندے ہن۔ پنجابی قصہ کاو وی ایہناں توں پر بھاوت ہو یا ہے۔ دھنی رام چاترک دے قصہ ’نل دہنتی‘ وچ اندر، ورن، دھرم راج تے اگنی دیوتا دہنتی دی سندر تا اتے موہت ہو کے اوس توں اپنے وچوں کے اک توں پتی چن لئی نل راہیں سندیش بھجی دے ہن۔ اوہ اوس توں پراپت کرن لئی نل دا روپ وی دھاردے ہن پر اپنے اڈیش وچ پھل نہیں ہندے۔ اوہ نل توں ور دیندے ہن جس بارے پہلاں چرچا کیتی جا چکی ہے۔ اجیہا کر کے چاترک نے نل توں دیوی شکتیاں نال لیس کیتا ہے۔ ایس دے اٹ کلو کال نل وچ پرولش کر کے نل دہنتی اتے اوہناں دے بچیاں لئی مصیبتاں دا کارن بن دا ہے۔ آسا رام بیدوان دے قصہ ’راجا ہری چند وچ پر ماتما وشو متر، شو، جی، کلو کال، براہمن دا روپ دا روپ دھار کے راجا ہری چند توں طرحاں طرحاں دے تہسپے دے کے اوس توں بھر ماؤن دا جتن کر دا ہے، پر اوہ اپنے سچے مارگ اتے قائم رہندا ہے اتے دھرم توں ڈولدا نہیں۔ ایس طرحاں ایہناں دوواں قصیاں وچ دیوتیاں دی ساکار تیک بھومکا ہے۔

آسا رام بیدوان دے قصہ ’ناسکیت‘ وچ کتھانک دا مڈھ ہی دیوتے بھدے ہن۔ اڈالک ریشی دے تپ توں بھنگ کرن لئی، دیوتے اوس توں پتر پراپت کرن دی صلاح دیندے ہن۔ اوہ اندر دیوتے توں پتر اتے پتی دا ور پراپت کر دا ہے۔ ور ائسار اوس توں پہلاں پتر پراپت ہندا ہے تے بعد وچ پتی۔ انج دیوتے کتھانک دے سنگٹھن توں زردھارت کر دے ہن۔ ایہناں دیوتیاں توں علاوہ پٹھ لکھے دیوی دیوتیاں دا حوالہ وی ملدا ہے:

کل تے نارو: ایہہ بھارتی پُران کتھاواں دے پرسدھ پاتر ہن۔ کل توں لڑائی دی دیوی نیا جاند ہے۔ نار دایس دا پتی ہے تے ایہہ وی ایدھر اودھر لو تیاں لا کے جھگڑے کر داؤندا ہے۔ قصہ ’مرزا صاحبان‘ وچ جیوا سنگھ نے ایہہ دوویں پاتر پر پرا دے پر بھاو

ادھین لیاندے ہن۔ جھنگ سیال نوں جاندے ہوئے مرزے نوں وکھ کے کل نارد نوں کھندی ہے کہ اوہ اج توں چوتھے دن جنڈ پٹھ مرے گا۔¹⁰² بھگوان سنگھ نے ایہناں دوواں دا جھگڑا کرایا ہے۔ نارد نوں مرزے دی جوانی اُتے ترس آؤندا ہے، پر کل ایس دے جوان لہو دی پیاسی ہے۔ دوویں دلیل بازی کردے ہن پر نارد ہار جاندا ہے۔¹⁰³ رانجھا برخوردار نے وی کل تے نارد دا جھگڑا دسیا ہے تے کل مرزے دی موت دی بھوکھ بانی کردی ہے۔ دینیتی دے سوئبر سے نارد دیوتیاں نوں دینیتی دی سندرتا دا وزن کر کے، اوس نوں ورن لئی دیوتیاں نوں اُکساؤندا ہے۔ ایس طرحاں اوہ کتھانک نوں گتی پردان کردا ہے۔

کلجو گناں: کلجو گناں اک طرحاں دے پراسریرک پرانی ہن جو کلا ورتاؤندیاں ہن اتے لڑائی ویلے لہو پی کے پرسن ہندیاں ہن۔ اک منوت اُتسار ایہہ درگا دیاں داسیاں ہن، جو اوبدی سیوا وچ حاضر ہندیاں ہن۔ اک ہور منوت اُتسار کلجو گناں دُرگا دا ہی روپ ہن۔ اوہ لڑائی سے کاں، گدھ، گدڑ تے کسے ہور پٹو دا روپ دھار کے لہو پیندیاں ہن۔¹⁰⁴ ہندومتھہاس اُتسار ایہہ یدھ وچ خون پین لئی کھپر لے کے آؤندیاں ہن۔ قصہ کاراں نے بھاوی موت دے سنکیت وجوں ایہناں دا ذکر کیتا ہے۔¹⁰⁵ جیوا سنگھ نے تاں مرزے دی موت دا بدلہ لین لئی اوس دے دادا رائے رامو ولوں سیالاں نال کیتے یدھ وچ کلجو گناں دوارا لہو پین دا حوالہ دتا ہے۔¹⁰⁶

جم دوت: ہندومتھہاس اُتسار جم دوت پرانیاں نوں اٹلے سے ایس دھرتی توں لے کے جاندے ہن تے دھرم راج دی کچھری وچ پیش کردے ہن۔ ایہہ دھرم راج دے ادھین ہندے ہن۔ شاہ محمد نے کنور نونہال سنگھ تے اودھم سنگھ نوں مارن لئی دھرم راج ولوں جم دوت بھیجے جان اتے اوہناں دوارا اچھیا ڈیگن دا ذکر کیتا ہے۔¹⁰⁷ سدا رام¹⁰⁸ تے پورن رام¹⁰⁹ دے قصیاں وچ وی سوہنی، مہینوال نوں اٹلے سے سُنہیا بھیجی ہے کہ اوس نوں جم دوت لین آگئے ہن تے اوہناں اگے اوس دی پیش نہیں جا رہی۔

(ج) ہونی:

ہونی، قسمت، بھاوی جاں لکھے لیکھ وچ مدھ کالین لوکاں دا ڈونگھا وشواس سی۔

مدھ کال وچ منکھی گیان دا دھرا واستوکتا اُتے نہیں سی، سگوں ادھیاتمک آدرش واد ہی اوس دا آدھار ہندا سی۔ کسے سرب شکتی مان، کرم کارن سمرتھ شکتی دے سنکلیپ نوں اچیہے گیان وچ مڈھلی تے پرمنگھ تھاں پراپت سی۔ ایسے لئی پراپت اصلیت دے کارن لہسن لکیاں اوس دی تہہ تھلے جا کے اوس پٹھاں کم کر رہیاں سماجک تے آرتھک شکلتیاں دا پانچ اُگھرن دی تھاں منگھ اک اچیہی ہونی دی من مرضی اُتے ایس دی ذمے واری دا بھار لد کے سنٹھت ہو جاندا سی۔¹¹⁰ ایس طرحاں کسے سماجک جاں دینکیتی گت گھٹنا، پرستھتی، کم آد دے مول کارن لہسن دی اسمرتھا جاں قدرتی شکلتیاں دے ساہمنے منگھ دی بے وی نے دھیرج دھارن جاں بھانا منن لئی ہونی دی کلپنا کیتی۔¹¹¹ ایہو کارن ہے کہ ہونی نوں بلوان تے سارے منکھی جیون اُتے بھار و پرگٹ کرنا، ایس سے دیاں رچناواں دا اک سچا خاصا سی۔ ایہناں رچناواں وچ منگھ نوں ہونی دے ہتھاں دا اک کھڈونا دسیا گیا ہے۔ سبھ گھ جنم توں وی پہلاں دا نشپت پرگٹ کیتا جاندا ہے۔ اوسے لکھت اُتسار ہی منگھ وچردا ہے تے اوس دے سارے کم اوس لکھت نوں پوریاں کرن لئی اک بہانے دے روپ ہی ہندے ہن۔¹¹²

قصیاں وچ وی نائیک نائیکا دے سماجک جاں قدرتی شکلتیاں دا ورودھ کرن لئی اسمرتھ ہون کر کے سارا دوش ہونی دے متھے مزہ دتا جاندا ہے۔ اوہ ہونی دے ساہمنے بے وس ہن۔ اوہناں کول گھٹناواں نوں چلاؤن دی سمرتھا نہیں۔ ایسے لئی گھٹناواں تے پاتر ہونی دے ادھین چلدے ہن۔ ہونی دی ایہہ ورتوں کوی کسے بھجیویں درشی کون نال نہیں کردے، کتے تاں ہونی دی وڈیائی ربی وڈیائی دے روپ وچ پیش کیتی جاندی ہے اتے ہونی نوں اوس رب دی رضا دے روپ وچ لیاندا جاندا ہے اتے کتے ماڑو روپ وچ۔ کسے وی روپ وچ ایہہ ورتی گئی ہووے، ایس نال قصے وچ کہانی رس اتھوارو چکتا ضرور ودھ جاندی ہے۔¹¹³

ساڈا مڈھلا قصہ کار دمودر ربی بھانے وچ وشواس رکھدا ہے۔¹¹⁴ پیلو مرزے دے دکھانت لئی ہونی نوں ذمے وارٹھہراؤندا ہے۔ مرزے اُتے ہونی کدی تے اوہ سول گیا۔¹¹⁵ صاحبیاں اپنی بچل منن دی تھاں تے موت دا کارن ہونی دسدی ہے۔¹¹⁶ حافظ

برخوردار تاں صاحبان دی موت وی ہونی ذمے لاؤندا ہے۔¹¹⁷ ہاشم وی ہونی ئوں پر بل منن والا قصہ کار ہے۔ اوس نے اپنی یوجنا اُتسار نجومیاں پاسوں سستی دی ہونی پہلاں ہی نہچت کروا دتی ہے کہ اوہ جوان ہو کے عشق کماے گی اتے ایس دُکھ دی ماری تھلاں وچ رُل کے مر جاوے گی۔ اوس دا ایہہ عشق راجے دی کُل ئوں داغ لائے گا اتے اوس دے عشق دی کہانی یگ وچ پرسدھ ہووے گی۔ رنج سستی دی شخصیت دا وکاس ایسی ہونی اُتسار ہندا ہے۔ آدم جام پہلاں تاں سستی ئوں مارن دا حکم دیندا ہے پر وزیر دے کہن تے صندوق وچ پا کے روٹھن دا آدیش دیندا ہے۔¹¹⁸

ایس جگت ادھین ہی ہاشم نے وزیر دی صلاح دُوائی ہے۔ ہاشم نے دریا دا واتاوارن بڑا بھکے مئی چتر یا ہے۔ ایس ڈراؤنے واتاوارن وچ وی نتاں صندوق دُبیاتے نہ ہی سستی ئوں کوئی آجج آئی کیونکہ اوس نے تاں ہونی مطابق تھل وچ رُل کے مرنا ہے۔ جد پنوں دے بھرا دھوکھے نال اوس ئوں لے جان دے ہن تاں سستی ایس ئوں اپنی تقدیر دے سر مڑھدی ہے۔¹¹⁹ پنوں دی ملاپ لئی سستی تپدے تھلاں نوں بھج جان دی ہے تے اوتھے اپنی جان گوا پٹھدی ہے۔ ایس طرحاں ہونی وا پر جان دی ہے۔ اودھر ہوش آؤن تے پنوں وی سستی ئوں ملن لئی دوڑدا ہے۔ بھانا پہلا ہی وا پر چکا ہندا ہے۔ اوہ وی فقیر پاسوں سستی دی ویتیا سُن کے پران تیگ دیندا ہے۔ سستی دی پور و نہچت ہونی سٹی سدھ ہندی ہے تے نال ہی قصہ ساپت ہو جاندا ہے۔ ایس طرحاں ہاشم نے کتھانک وچلیاں گھٹناواں، درش تے ویروے پور و نہچت ہونی مطابق ہی پیش کیتے ہن۔ ہونی، ایس قصے دے کتھانک سنگٹھن دا کیندری بند و بن گئی ہے۔

قصہ 'شیریں فرہاد وچ وی ہاشم دسدا ہے کہ جو قسمت وچ لکھیا ہے، اوہ ہو کے ہی رہنا ہے۔ اوس ئوں کوئی میٹ نہیں سکیا۔ شیریں تے فرہاد دا عشق دے راہ تے چلنا وی رب دی کرنی اُتسار ہے۔¹²⁰ احمد یار وی ہونی ئوں پر بل مندا ہے۔ اوس اُتسار ہونی اٹل ہے تے ایس اگے کسے دا زور نہیں۔¹²¹ وارث وی باقی قصہ کاراں وانگ ہونی ئوں اٹل مندا ہے۔¹²² پر فیرو وی اوس نے ہور کویاں وانگ ایس کہانی ئوں ہونی دا چنکار دسن دی تھلاں ایس دے پاتراں نوں ایس نال لکر لیدیاں دسا کے ایس دے تانے پینٹے وچ

منٹھی بھاداں تے ولولیاں ئوں پردھانتا دے کے بیٹھار تھک جیون دے نیڑے لیا کھڑا کیتا ہے۔ ہونی پاتراں دی سہایتا تاں کردی ہے پر کہانی دا رُخ نہیں بدلدی۔ رانجھا ہیر ئوں حاصل کر کے وی جھنگ ول لے مُردا ہے۔ ہونی آدرش واد دی آ گیا پٹھ چلدی ہے تے اوس اُپر حاوی نہیں ہندی۔ ہونی دوہاں پریمیاں ئوں میل دیندی ہے پر رانجھے نے ہونی نہ مٹی تے اپنی کیتی کارن دُکھ پایا سدھ ہندا ہے۔¹²³ غلام رسول دے قصہ 'احسن القصص' وچ یوسف اپنے آپ ئوں غلام بننا تقدیر وچ لکھیا ہو یا پروان کردا ہو یا اپنے بھراواں ئوں دوش مکت کردا ہے۔¹²⁴

قادر یار دی رچنا وچ وی ہونی دی ورتوں ملدی ہی۔ پورن اپنے جیون دے سارے دُکھاں ئوں اپنے لیکھاں سر مڑھدا ہو یا لونا ئوں کیتے جرم توں مکت کردا ہے۔¹²⁵ سوہنی دے اٹلے سے دیاں گھٹناواں وی قادر یار نے ہونی سر مڑھیاں ہن۔ اوہ سوہنی دی ننان دُوارا پکے گھرے ئوں کچے گھرے نال تبدیل کرن دے کارج پکچے ہونی دا تھہ کہندا ہے۔¹²⁶ سوہنی دا کچے گھرے ئوں لے مہینوال ئوں ملن لئی جھناں وچ ٹھلھ پین ئوں قادر یار پہلاں ہی لکھی ہوئی ایس طرحاں دی موت دا کیول اک بہانہ ہی سمجھدا ہے۔ جھناں وچ دُبدی ہوئی سوہنی پہلاں تاں گھڑا تبدیل کرن والی ئوں بد دعا دیندی ہے پر فیرو موت ئوں اپنے لکھے لیکھ سمجھدی ہے۔¹²⁷

فضل یار وی ننان دُوارا گھرے ئوں وٹاؤن تے سوہنی دی موت ئوں لکھے لیکھا ذمے ہی لاؤندا ہے۔¹²⁸ امام بخش اپنے قصے 'شاہ بہرام' وچ شہزادے دا دیو دُوارا اسپہرن کرن¹²⁹، شہزادے ولوں حُسن بانو دارکت چراؤن¹³⁰ اتے حُسن بانو دا فارس شہر چھڈن¹³¹ دے کارج ئوں لکھے لیکھاں اُتسار دساؤندا ہے۔ میاں محمد بخش جہلمی قصہ 'سیف الملوک' وچ سیف الملوک دی عشق وچ چنیک لگن نال دُکھ تھلن تے سفر اتے جان ئوں لکھے لیکھ دسدا ہے۔¹³² اوہ بہرام دے قتل ئوں وی لکھے لیکھاں سر مڑھدا ہے۔¹³³ ایس قصے وچ ہونی دے رول بارے دیوان سنگھ دی پٹنی دھیان یوگ ہے:

بدج جمال دی تلاش وچ سیف ملوک راج کاج تے عیش اگم
چھڑ کے سیلانی ہوٹریا۔ عاصم شاہ دی وی ہونی دے لگے پیش

نہ گئی۔ اوہ وی چُپ ہو رہیا۔ ہونی داسنکیت سمجھ سیف الملوک سفر دیاں اوکڑاں سہنرا رہیا تے اخیر ہونی دی سہایتا نال اپنے آسے وچ سہل ہو گیا۔ ایس قصے وچ ہونی پرہل ہے، پاتر کیول ہونی دے ہتھ کنڈے ہن۔ کئی وار نائیک نُون اچانک غیبی سہایتا مل گئی کیونکہ ہونی اوس دی سہاگ سی۔¹³⁴

شاہ محمد نے جنگ نامہ سنگھاں تے فرنگیاں وچ اتہاسک وِشا ہون دے باوجود وی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ اوس نے ہونی دالاش استری جاتی دی پر کرتی وچوں لہہ لیا تے رانی چنداں نُون ہونی داپرتیک لکھیا ہے۔ ایہہ ہونی دالاش اوہو کم کردا ہے جو ہیر وارث وچ 'بچ پیر' اتے وارنادرشاہ وچ کل تے ناردا جھگڑا کردا ہے۔¹³⁵ کوی نے اتہاسک گھٹنا کرم نُون صحیح اتے ہتھارتھ رُوپ وچ چتر دیاں ہویاں وی اوہناں دے کارناں اتے ستیاں نُون ہونی وس کر دتا ہے۔ ایس طرحاں اتہاسک گھٹناواں نُون پرستھتی جت نہ دس کے ایہناں نُون الویک ستا دی اچھا دھین کر دتا ہے۔¹³⁶ اوہ قتل و غارت دی ارنھک گھٹنا توں ہی کسے نُون دوشی نہیں ٹھہراؤندا سگوں ایس نُون ربی بھانا کہندا ہے۔¹³⁷ ایس طرحاں اوہ اتہاسک گھٹناواں دا وگیا نک وِشلیشن نہیں کردا، سگوں اوس اُتہاسک گھٹناواں ہونی آدھارت ہن۔

دولت رام نے وی قصہ 'رُوپ بسنت' وچ گھٹناواں نُون ہونی وس کیتا ہے۔ اوس اُتہاسک ہونی اُٹل ہے تے ایس نُون کسے وی طرحاں ٹالیا نہیں جاسکدا۔ اوہ اپنے قصے وچ رُوپ تے بسنت دے گھوڑیاں دے مرن¹³⁸، بسنت نُون سپ لڑن¹³⁹، بسنت نُون سمندر وچ سٹن¹⁴⁰ آد کر یاواں نُون ہونی دے سر مڑھدا ہے۔

دھنی رام چاترک وی قصہ 'تل دہیتی' اتے 'بھرتھری ہری' وچ ایس جگت دی ورتوں کردا ہے۔ اوہ تل دہیتی دے دکھانت لئی کلجگ نُون دوشی نہیں ٹھہراؤندا سگوں ایہناں نُون ہونی ذمے لاؤندا ہے۔¹⁴¹ چاترک اُتہاسک راجا بھرتھری ہری تے رانی پشنگاں دا وچھوڑا دُھروں لکھے لیکھاں کر کے ہے۔¹⁴² بھرتھری ہری دا جوگی بنا وی لکھے لیکھاں اُتہاسک سی۔ ایسے آدھارتے اوہ اپنی بھین مینا ونٹی نُون دھیرج دیندا ہے۔¹⁴³

کشن سنگھ نے قصہ 'دُلا بھٹی' وچ دُتے دے دکھانت لئی ہونی نُون ذمے وار ٹھہرایا ہے۔ اوس اُتہاسک دُتے دوارا تن دن لڑائی اگے پاؤنا ہونی کر کے ہے۔¹⁴⁴ دُلا لڑن دی تھاں تے نانکے چلا جاندا ہے۔ مغل فوجاں دُتے دیاں فوجاں دا بھاری نقصان کردیاں ہن تے دُتے دا بال بچہ قید کر لیا جاندا ہے۔ ایس قصے وچ ہونی عورت دا رُوپ دھار کے جنگ نُون جاندا ہونے دُتے نُون ملدی ہے، جس بارے وِستھار پُروک چرچا اگلے ادھیائے وچ کیتی جاوے گی۔

جیوا سنگھ دے قصہ 'مرزا صاحبان' وچ ہونی دا پرہل رُوپ ملدا ہے۔ ہونی بھیس بدل کے سیالاں نُون مرزے بارے سوچنا دیندی ہے۔ اوہ اوہناں نُون مرزاتے صاحبان نُون مارن لئی وی اُکساؤندی ہے۔¹⁴⁵ ہونی بھیس بدل کے صاحبان نُون تیر بھنن لئی کہندی ہے کیونکہ مرزا بڑا زردی ہے تے اوہ اوس دے بھراواں نُون مار سٹے گا۔¹⁴⁶ پُرن رام قصہ 'اندر بیگو' وچ اندر اتے بیگو دی موت لئی ہونی نُون ذمے وار دسدا ہے۔¹⁴⁷ منگو رام دے قصہ 'راجا جگدیو تے رانی مکمل گُماری' وچ راجا اُٹنڈی رکھ دلوں بھٹنی راہیں جگدیو داسر منگنا اتے جگدیو دا اُٹنڈی رکھ راجے دے دیس آؤنا ہونی کر کے ہے۔¹⁴⁸ ایس طرحاں ہونی دا قصہ کاو وچ وِشیش مہو ہے تے تقریباً ہر قصہ کار نے اپنی کلینا اُتہاسک دی ورتوں کیتی ہے۔

(د) کالے جوڑے کالے گھوڑے: ہیر دمدر وچ پنج پیراں توں علاوہ پراسریرک شکتی دا دوجا پرگٹاوا کالے جوڑے کالے گھوڑیاں راہیں ہندا ہے۔ غیبی شکتی دے ایہہ پرتیک، راجھے تے ہیر دی اوکڑ ویلے سہایتا کردے ہن۔ ایکھا بازی کر کے چوراسی چاک تلواراں لے کے دھیدو اُتے حملہ کردے ہن۔ جنگل وچ اکلے دھیدو دی رکھیا لئی کالے جوڑے کالے گھوڑے اوس دی سہایتا لئی پہنچدے ہن۔¹⁴⁹ ایسے طرحاں جد ہیر دے بھرا اتے مامے اڈھی رات نُون ہیر نُون مارن جاندا ہن تاں پیرہ دے رہے کالے جوڑے کالے گھوڑے اوہناں اُتے ٹٹ پیندے ہن۔¹⁵⁰ باقی قصے کاراں نے ایہناں نُون کوئی اہمیت نہیں دتی۔ ایہو کارن ہے کہ کسے ہور قصے وچ ایہناں دا پریوگ نہیں ملدا۔

(ر) فرشتے: اسلام دیاں کتاباں اُتہاسک فرشتے خُدا دے نورتوں پیدا ہوئے ہن،

اوہناں نوں بھٹکھ تریہہ نہیں لگدی اتے اوہ وڈی شکتی رکھدے ہن۔ فرشتیاں دی گنتی کئی تھائیں سوا لکھ تے کتے اتی ہزار دتی گئی ہے۔¹⁵¹ 'قرآن مجید' وچ تھان تھان تے فرشتیاں دا ذکر آؤندا ہے۔ اسلامی چنتن وچ وکھ وکھ فرشتیاں دے ناں اتے اللہ تعالیٰ ولوں اوہناں ذمے لائے گئے کارجاں دا وزن و ستھار وچ ملدا ہے۔

پنجابی قصہ کاراں نے وی ایہناں غیبی شکتی نوں لوکک پدھرتے پیش کیتا ہے۔ شیریں ہاشم وچ فرہاد دی سہایتا لئی بہشت وچوں فرشتے آؤندے ہن تے فرہاد سوئے کارج نوں سنن کرن وچ کامیاب ہو جاندا ہے۔¹⁵² انج قصہ کار ایہناں لوکک پاتراں نال اسنھو کارج نوں سنھو بنا دیندا ہے۔ سوئی فضل شاہ وچ سوئی مہینوال دیاں اتم رساں فرشتے کردے ہن۔¹⁵³ غلام رسول دے قصہ 'احسن القصص' وچ فرشتے یوسف دے کفن لئی بہشت وچوں ثورانی چادر لیاؤندے ہن۔¹⁵⁴ پنجابی قصہ کاو وچ جیہناں پر مگھ فرشتیاں دا اُلکھ آؤندا ہے، اوہ ایس طرحاں ہن:

1- جبرائیل: ایہہ خُدا دا پیغام پیغمبراں کول لے کے جاندا ہے۔ ایسے ملک نے حضرت محمد ﷺ نوں قرآن دیاں بہتیاں آیتاں سے سے لیا کے دتیاں۔ ایس نوں رُوح القدس (Holy Ghost) وی لکھیا گیا ہے۔¹⁵⁵ 'قرآن مجید' وچ اوہ آ کاش وانی لیاؤن والا فرشتہ ہے۔¹⁵⁶ ایہو فرشتہ مریم نوں پرھو دا سنیہا دیندا ہے کہ اوں نوں کواری نوں ہی بالک پیدا ہووے گا۔¹⁵⁷

یوسف پیغمبر ہون کر کے اوں دے قصیاں وچ سدھارن پاتراں دی تھان فرشتے کارج شیل ہن۔ جبرائیل نرک رُوپی کھوہ وچ الہی حکم نال یوسف دی رکھیا کردا ہے تے اوں دے آرام لئی تخت ورگا پتھر وچھاؤندا ہے۔¹⁵⁸ اوہ یوسف نوں الہی توبیت تے 'غم نہ کھان' بارے الہی پیغام وی دیندا ہے۔¹⁵⁹ ایس طرحاں یوسف نوں دیوی شکتی نال لیس کیتا جاندا ہے۔ پہلی رات نوں کھوہ وچ روندے ہوئے یوسف نوں اوہ حوصلہ دیندا ہے۔ جنت وچوں کھان لئی کھانا تے پہنن لئی موتیاں جڑے کپڑے لیا کے دیندا ہے۔ اوہ بھوکھ بانی کردا ہے کہ یوسف مصر داراجا بنے گا اتے اوں دے دُکھ بھرے دن تھوڑے رہ گئے ہن۔¹⁶⁰ ایس طرحاں غلام رسول نے گھٹنا کرم نوں پُور و نچت کر لیا ہے تے یوسف نوں غیبی شکتی نال

لیس کر دتا ہے کیونکہ اوں نے کٹھن پر یکھیا وچوں لنگھنا ہے۔ جد راگبیر کھوہ وچ ڈول سُدے ہن تاں جبرائیل یوسف نوں ڈول وچ بٹھاؤندا ہے۔¹⁶¹ ایس طرحاں کتھانک وچ نواں موڑ آؤندا ہے۔ یوسف نوں زلیخا دے عشق توں بچاؤن لئی رب جبرائیل نوں بھیجا دیا ہے۔ اوہ یوسف نوں چٹاؤنی دیندا ہے کہ اجیہا کرن کر کے اوں دا ناں نیہاں وچوں کٹیا جاوے گا۔¹⁶² ایس طرحاں یوسف، زلیخا دے چنگل وچوں بچ جاندا ہے۔ جبرائیل یوسف نوں اوں دے بیو دے اٹھے ہون بارے جانکاری دیندا ہے تے بھوکھ بانی کردا ہے کہ اوں دی قید دے دن تھوڑے رہ گئے ہن۔¹⁶³ اوں دی قید دے ست سال بیتن اتے اوں دا ناں پاکاں وچ لکھن، انج بھلکے رہائی تے یعقوب دی حالت بارے جانکاری دیندا ہے۔¹⁶⁴ اوہ یوسف نوں زلیخا دی فریاد سنن لئی کہندا ہے۔¹⁶⁵ یوسف اوں دے کہن تے زلیخا نال نکاح کراؤندا ہے۔¹⁶⁶ اوہ یعقوب نوں اٹلے سے مصر چھڈ کے کنعان جان داربی سنیہا دیندا ہے، جتھے اوں دے وڈے وڈیرے دن ہوئے ہن۔¹⁶⁷ جبرائیل، میکائیل تے ہور فرشتے یعقوب دیاں اتم رساں وی نبھاؤندے ہن۔ اوہ یعقوب دے مرن دی خبر یوسف نوں دیندا ہے۔ جبرائیل یوسف ولوں وسائے نگر ہرم دھر وکھے نہر دگا کے پانی دی سمیا حل کردا ہے۔ یوسف لئی موت دا سنیہا وی جبرائیل لیاؤندا ہے۔¹⁶⁸ ایس طرحاں جبرائیل فرشتہ یوسف زلیخا دے قصیاں وچ اک مہتو پورن پاتر دے طور تے وچردا ہے۔

میاں محمد بخش جہلمی دے قصہ 'سیف الملوک' وچ شہزادہ دُکھ تریہہ دے کارن آتم ہتیا کرن لئی سوچدا ہے تاں جبرائیل فرشتہ اوں نوں خبر دیندا ہے تے کہندا ہے کہ اوں دے دُکھاں بھرے دن تھوڑے رہ گئے ہن۔ اوہ سوچت کردا ہے کہ چھیتی ہی اوں نوں بدلیج جمال پری پراپت ہووے گی تے شاہ پریاں دے گھر اوں داراج ہووے گا۔ اوہ چپن لئی رب دا نام 'اسم اعظم' دسدا ہے تے ویش ویشا وچ جان لئی مارگ درشن کردا ہے۔¹⁶⁹ ایس طرحاں جبرائیل فرشتہ کتھانک نوں گتی پردان کردا ہے تے امام اعظم منتر نال شہزادے نوں لیس کردا ہے۔

2- عزرائیل: ایہہ موت دا فرشتہ ہے۔ موت دا دن تاں پر ماتا ولوں نچت ہے۔ جد ایہہ دن آؤندا ہے تاں ایہہ فرشتہ آ حاضر ہندا ہے تے منگھی رُوح نوں قبضے وچ کر کے

بکی گھوڑی بخشد ہے، جو کہ آکاش وچوں آئی ہے۔¹⁸⁰ حاتم نامہ وچ ایہہ اک مہتو پورن پاتر ہے جو حاتم دی ہر اک اوکڑ وچ اوس دی سہایتا کردا ہے۔ ایہہ حاتم نوں 'اسم اعظم' سکھاؤندا ہے، جو اوس دی کئی تھائیں رکھیا کردا ہے۔ اوہ حاتم نوں اک آسا دیندا ہے جس نال ہر تھان بہت جلدی پہنچیا جاسکدا ہے۔ ایس طرحاں ایہہ پاتر گتی شیل تے بھجویں کتھانک رُوڑھی دے رُوپ وچ پیش ہويا ہے۔

(ش) دیوا دینت:

رومانک قصیاں وچ ایہناں الوک پاتراں دی مہتو پورن بھومکا ہے۔ احمد یار دے قصہ 'کام رُوپ' وچ کوہ قاف دی شاہ پری تاراوتی کام رُوپ نوں سنگلدیپ پہنچاؤن دا بھروسا دیندی ہے، پر تاراوتی دا منگیتر سودھر دیو دو جلا د دیوواں راہیں اوس نوں کوہ قاف توں چکوا کے اپنے کول قید کر لیندا ہے۔ پر شو کام رُوپ دے سہیٹی کرن دین اتے سودھر دیو اپنی ماں دے کہن اتے اپنے دیوواں راہیں اوس نوں اک اُجاڑ وچ چھڈ دیندا ہے۔¹⁸¹ ایس طرحاں دیوواں دُوارا کام رُوپ دا اپہرن کر کے اُجاڑ وچ پہنچاؤن نال کہانی موڑ کھدی ہے تے ایس وچ وستھار آؤندا ہے۔ ایسے قصے وچ کام رُوپ دا ساتھی مڑ چند اک دیو دے قابو آ جاندا ہے جو کہ ہر روز اک آدمی کھاندا ہے، پر مڑ چند ولوں سبھ توں پہلاں اپنا آپ پیش کرن اتے اوس نوں رہا کر دیندا ہے۔ اوہ اوس نوں اک دیو دُوارا آدمیاں وچ واپس بھیجدا ہے اتے اپنے وال دی دیندا ہے تاں جو اوہ مشکل سے اوس دی سہایتا پراپت کر سکے۔¹⁸² ایس طرحاں کرمانی وال دے کے اوہ مڑ چند نوں غیبی شکتی نال لیس کردا ہے۔

امام بخش دے قصہ 'شاہ بہرام' وچ کتھانک دامڈھ ہی دیوسفید دے بہرام شہزادے اتے عاشق ہون نال بکھدا ہے۔ ایس دا نتیجہ شہزادے دے اپہرن وچ نکلدا ہے۔¹⁸³ دیوواں دے دیس وچ حُسن بانو پری نال شہزادے دا پیار پئے جاندا ہے تے اوہ اوس نوں پراپت کر لیندا ہے۔¹⁸⁴ ایس قصے وچ دیو فارس دی لڑائی سے شہزادے دی مدد کردے ہن۔¹⁸⁵ ایس سے حُسن بانو شہزادے نالوں وچھڑ جاندی ہے۔ شاہ بہرام لڑائی جتن پچھوں اپنے پڑ نوں تخت اتے بٹھا کے وچھڑی ہوئی حُسن بانو نوں لھن لئی مڑ دیوواں

لے جاندا ہے۔ ایہہ وی الہی حکم دے بدھے ہندے ہن۔ ملک الموت، جم اتے جم دوت وی ایس دے پریائے وجوں درتے گئے ہن۔ حافظ دے قصہ 'یوسف زلیخا' وچ ایہہ فرشتہ یعقوب نوں یوسف دے زندہ ہون بارے سوچت کردا ہے۔ حافظ بر خوردار نے یوسف دے اٹلے سے عزرائیل دُوارا سیب سنگھاؤن دا ذکر کیتا ہے، جس نوں سنگھدیاں سار یوسف نبی دی رُوخ جنت نوں سدھار جاندی ہے۔¹⁷⁰ غلام رسول نے ایسے گھٹنا نوں وکھرے رُوپ وچ لیا ہے۔ اوس نے عزرائیل دُوارا منگھی رُوپ دھار کے اک شاندار قبر تے پٹھن اتے یعقوب دی منگ انساں ایہہ قبر اوس نوں دین دا وزن کیتا ہے۔ اٹلے سے یعقوب ولوں نشانی منگن اتے عزرائیل فرشتہ بہشتی سیب وکھاؤندا ہے۔ ایہو فرشتہ یعقوب دی جان لیندا ہے۔¹⁷¹ فضل شاہ نے وی سوئی دے اتم سے عزرائیل دے پہنچن دا ذکر کیتا ہے۔¹⁷²

3- ہاتھ: ایہہ آکاش بانی کرن والا فرشتہ ہے۔ ایہہ زلیخا نوں دھرواں دیندا ہے کہ تینوں گھر وچ ہی یوسف ملے گا۔¹⁷³

(س) خواجہ خضر:

خواجہ خضر مسلماناں دا اک پرسدھ پیغمبر ہے جو حضرت موسیٰ داسمکالی دسیا جاندا ہے۔ ایہہ پانیاں دا پیر منیا جاندا ہے۔ کہندے ہن کہ ایس نے آب حیات پیتا ہويا ہے۔ ایس کارن سد یو کال زندہ رہے گا۔ ملاح اتے تھیور ایس دے نال دا دیوا بالدے ہن اتے نیازاں وٹدے ہن۔ اک ہور کتھن انساں ایہہ دھرتی اتے بھلے بھلے چواں دی اگوائی وی کردا ہے۔ ہندوواں دی مٹھہا سبک شہداولی وچ ایہہ 'ورن' دیوتا دے سماں ہے۔¹⁷⁴ ایس نوں زندہ پیر وی آکھدے ہن۔¹⁷⁵

ایسے پرنرا کر کے قصہ کاراں نے وی ایس دا وزن کیتا ہے۔ ہیر رانجھے دے سہاگ پنجاں پیراں وچ وی ایہہ شامل ہے۔ سوئی کچا گھڑا لے کے دریا وچ کھلھن سے خواجہ خضر نوں مناؤندی ہے۔¹⁷⁶ ایسے طرحاں مرزا دانا باد نوں روانہ ہون سے خواجہ خضر نوں دھیواؤندا ہے۔¹⁷⁷ رُوڑھی ہوئی سستی دی رکھیا لئی خواجہ خضر آؤندا ہے۔¹⁷⁸ سوئی مہینوال دی موت دے سوگ وچ خواجہ خضر دھائیں مار کے روندنا ہے تے اوہناں دیاں اتم رساں وچ شامل وی ہندا ہے۔¹⁷⁹ تیجا سنگھ دے قصے وچ تاں خواجہ خضر مرزے نوں

دے دیس پہنچ جاندا ہے۔ 'دیوسفید'، 'سُر خاب'، 'گندھک'، اتے 'غندال' دیوواں دی سہایتا نال اوہ حُسن بانو کول سبز شہر پہنچن وچ پھل ہو جاندا ہے۔ اوہناں دوہاں دا ویہا کر دتا جاندا ہے۔ زیرک دیو ایس ویہا دی ورودھتا کردا ہے۔ اُپروکت چارے دیوواں دی سہایتا نال شہزادہ زیرک دیوواں ہرا کے حُسن بانوواں لے کے اپنے وطن فارس پرتا ہے۔ دیوواں دی بھومکا ختم ہندی ہے تے قصہ وی سماپت ہو جاندا ہے۔

میاں محمد بخش جہلمی دے قصہ 'سیف الملوک' وچ وی اُپروکت قصہ 'شاہ بہرام' وانگ شہزادہ، پریاں تے دیو کیندری پاتر ہن۔ ایس قصے وچ کیندری سمیا مصر دے شہزادے سیف الملوک دا ارم باغ وچ پہنچ کے بدلیج جمال پراپت کرنا ہے۔ ارم باغ دا کسے توں پتا نہیں لگ رہیا۔ ایس طرحاں کھروت والی ستھتی بن جانندی ہے۔ ایس ستھتی وچوں نکلن لئی قلم دے بادشاہ ہاشم دے پتر بہرام دینت دوارا اپہرن کر کے لیاندی ہوئی سرانڈیپ دے بادشاہ دی لاڈلی دھی ملکہ خاتون انہم بھومکا بھاؤندی ہے۔ اوس نوں بدلیج جمال تے اوس دے ٹھکانے دا پتا ہندا ہے۔¹⁸⁷ شہزادہ بہرام دینت نوں مار کے ملکہ خاتون دی سہایتا نال ارم باغ پہنچدا ہے۔ اتھے بہرام دا پو ہاشم دینت بدلے دی بھوانا نال شہزادے نوں قید کر لیندا ہے۔ بدلیج جمال دا پو شاہپال اوس نوں لڑائی وچ ہرا کے شہزادے نوں مگتی دواؤندا ہے۔ ایس قصے وچ عفریت جو کہ خاص قسم دے دیو ہندے ہن، دا وی ورن ہے۔ ایہہ ہوا وچ بڑی تیزی نال اڈن دی سمر تھا رکھدے ہن تے ایہناں اتے بیٹھ کے ورھیاں دا پنڈھ گھنٹیاں وچ مکایا جاسکدا ہے۔¹⁸⁸ شاہ پری 'اُہو حاتف' نامی انجیے دیو دوارا شہزادے نوں بدلیج جمال دی دادی مہر افروز کول چٹھی دے کے سارستان بھیجی ہے تاں جو اوس دی بدلیج جمال نال شادی ہو سکے۔¹⁸⁹

سوندھا دے 'حاتم نامہ' وچ وی دینت کارج شیل ہن۔ حاتم فر وکاس دینت دی پتری دے دکھ نوں نورت کر کے ہیرے جو اہرات انعام وچوں پراپت کر کے پہلے پرشن دا اتر پراپت کردا ہے۔¹⁹¹ دوجے پرشن دے اتر لئی شاہ پری پاسوں مہراں پراپت کرن وچ دیوواں دے بادشاہ فر وکاس دا ویش یوگ دان ہے۔ اوہ پریاں دے دیس جان لئی دیوواں نوں حاتم نال بھیجدا ہے۔¹⁹² سمس، مقرس تے مہراور دینت چھیویں پرشن دے اتر لئی حاتم

دی مدد کردے ہن۔ حاتم اک جن نوں خاتم کر کے نگر نوں جن توں ملکت کراؤندا ہے۔¹⁹³ رحیم بخش قاضی دے قصہ 'دل خورشید' دا کتھا تک دیوواں دوالے ہی کیندرت ہے۔ شہزادہ دل خرم کوہ قاف وچ جوال دے قلعے وچ پہنچدا ہے، جتھے اوس دامیل دیو دوارا اپہرن کر کے لیاندی نور جمال نال ہندا ہے۔ دل خورشید وی شہزادے نوں لہدی ہوئی کوہ قاف پہنچدی ہے۔ جتھے اوس داملاپ دیوواں دوارا انخوا کر کے لیاندی سوداگر دی پتری انچیر نال ہندا ہے۔ کئی کھٹنیاں پچھوں دل خرم اتے دل خورشید، نور جمال تے انچر نوں دیوواں توں ملکت کراؤندے ہن۔ جوال دیو اوہناں چوہاں نوں رُوس چھڈ کے آؤندا ہے۔ ایس طرحاں ایس قصے وچ آدو توں انت تیک دیواتے ہور الوک پاتر چھائے رہندے ہن۔

مئلو رام دے قصہ 'راجا جگدیو تے رانی کمل گماری' وچ جگدیو اک دیو نوں خوب گٹ کے بھجا دیندا ہے، جو راجا اُدادیپ پاسوں روزانہ اک کبرا، اک منگھ تے سوا من شراب دی منگ کردا ہے۔ ایسے طرحاں بھو ہر شہر دے وچ روزانہ اک منگھ نوں کھان والے دیو نوں جگدیو گٹ گٹ کے نساؤندا ہے۔¹⁹⁴ اوس دی بہادری اتے بخش ہو کے راجا اگر سین اپنی پتری شام سندی دا ویہا اوس نال کر دیندا ہے۔ ایہو دیو راجے ٹنڈی رکھ نال لڑائی وچ جگدیو دی مدد کردا ہے تے اوس دی جت دا کارن بن دا ہے۔ ایس طرحاں کتھا تک نوں گتی اتے روچتا پردان کرن وچ دیو انہم بھومکا بھاؤندا ہے۔

(ص) پریاں:

اسلامی روایتاں انساں پریاں الوک استریاں ہن جیہڑیاں پراں نال آکاش وچ اُڈیاں ہن۔ ایہہ پہاڑاں اتے سندر پر کر تک تھاواں اتے رہندیاں ہن۔ ایہہ شبد خوبصورت استریاں لئی وی رُوڈھ ہو گیا ہے۔ قصہ کاو وچ ایہہ دوویں رُوپ ملدے ہن۔ دمور اتے وارث شاہ نے ایہہ شبد سندر لڑکیاں لئی الزکار وچوں ورتیا ہے۔¹⁹⁵

امام بخش دے قصہ 'شاہ بہرام' دا بیٹا گھٹنا ستھان دیوواں اتے پریاں دے دیس ہن۔ دیو سفید دے دیس وچ شہزادہ بہرام حُسن بانو پری نوں پراپت کردا ہے۔ وزیر دی چنگل وچوں بچدی ہوئی حُسن بانو اپنے پیکے 'سبز شہر' پہنچ جانندی ہے۔ شہزادہ بہرام کئی مصیبتاں جھلدا ہویا، دیوواں اتے کراماتی وسوواں دی سہایتا نال، زیرک دیو دے ورودھ دے

باوجود حُسن بانوئوں مُرُ پراپت کردا ہے۔ احمد یار دے قصّہ 'کام رُوپ' وچ کوہ قاف دی شاہ پری تارا وتی کنور اُتے موہت ہو کے اوس دا اپہرن کر کے اوس نُوں کوہ قاف لے جاندی ہے۔ ایس طرحاں کتھانک نواں موڑ کھدا ہے۔ میاں محمد بخش جہلمی دے قصّہ 'سیف الملوک' دی مُول سمیا سیف الملوک دُوارا بدیع جمال پری دی پراپتی ہے۔ بدرہ خاتون پری اوہناں دوواں دا میل کراؤن وچ اہم بھومکا بھاؤندی ہے۔ بدیع جمال دا شہزادے نال اتے وزیر دے لڑکے صاعد دا بدرہ خاتون نال ویاہ ہندا ہے۔ ایس قصّے وچ ہزاراں پریاں دا قلعے دا راکھی کرن دا وی ذکر ہے۔

سوندھا دے حاتم نامہ وچ انیکاں پریاں دا ورنن ہے۔ مہاں پری، حُسن پری، الکا پری، زری پوش آ ودا ذکر ویشیش رُوپ وچ ملدا ہے۔ حاتم مہاں پری دے شہزادے دیاں اکھاں ٹھیک کردا ہے تے مہاں پری پاسوں مہرہ پراپت کر کے حارث دی پُتری نُوں دیندا ہے۔ ایس نال حارث دی پُتری دا سوداگر نال ویاہ لئی رستہ صاف ہو جاندی ہے۔ ایسے طرحاں اُکا پر بت دی پری الکن اک سوداگر نال پیار پا پھدی ہے۔ اوہ قبیلے کولوں آ گیا لین جاندی ہے پر ست سال سو واپس نہیں آ رہی۔ حاتم کئی مشکلاں وچوں لنگھدا ہویا، اوس نُوں اُکا پر بت توں پراپت کر کے سوداگر پاس بھیجدا ہے۔¹⁹⁶ ستویں پرشن دے اتر سمبندھی حاتم اک نگری وچ پہنچدا ہے، جتھوں دے حاکم دا لڑکا گواچ گیا ہندا ہے۔ حاتم اوس نُوں پریاں دے جال توں مُکت کراؤندا ہے تے اوہ واپس نگری وچ آؤندا ہے۔¹⁹⁷ اچہا حاتم دا جس گاؤن، کتھا و ستھار اتے قصّہ وچ روچکتا بھرن لئی کیتا گیا ہے۔

(ض) شیطان:

شیطان نُوں وڈے لارے لاؤن اتے چھل کپٹ دیاں گلاں توں بنا ہو ر کوئی گل نہ کرن والا دسیا گیا ہے۔¹⁹⁸ ایہو کارن ہے کہ 'قرآن مجید' وچ لوکاں نُوں شیطان دے چھٹنگ ہون توں ور جیا گیا ہے۔¹⁹⁹ کوی سوندھا دے 'حاتم نامہ' وچ شیطان حاتم نُوں پکڑن لئی اک دیودی مدد کردا ہے۔²⁰⁰

(ط) ہور امانوی پاتر:

اُپرکت امانوی پاتراں توں علاوہ کئی ہور پاتراں دا حوالہ وی قصیاں وچ ملدا

ہے۔ 'حاتم نامہ' وچ بلاواں کئی تھائیں کارج شیل ہن۔ اوہ حاتم اُتے حملہ کردیاں ہن۔ حاتم اوہناں نُوں جاں تاں تیر مار کے دوڑا دیندا ہے جاں جانوں مار مُکاؤندا ہے۔²⁰¹ بلاواں دا ایہہ ورنن حاتم دی وڈیائی لئی کیتا گیا ہے۔ جے ایہناں نُوں خارج وی کر دتا جاوے تاں کتھانک اُتے کوئی پر بھاؤ نہیں پیندا۔ ایس لئی ایہہ کھٹی کتھانک رُوٹھی ہے۔ احمد یار دے قصّہ 'کام رُوپ' وچ اک بلا بیڑی دے اک ٹلے نُوں ٹکڑ مار کے ٹوٹیاں وچ توڑ دیندی ہے، جس دے سٹے وجوں کنور تے مزر چند نکھو جاندے ہن۔²⁰² ایس نال کتھانک موڑ کھدا ہے۔ ایس لئی ایہہ بھجویں کتھانک رُوٹھی ہے۔ ایس قصّے وچ ہی اک ٹنگیاں دے دیس²⁰³ اتے اک چُویل²⁰⁴ دا ذکر ملدا ہے۔

قصّہ 'سیف الملوک' وچ دیناں تے پریاں توں علاوہ انیکاں الوک پاتراں دی بھر مار ہے۔ بگھیاڑاں چڈے کیڑیاں، کوہ پیکر پنچھیاں، کُنیاں جڈے ٹھوہیاں، گینڈیاں جڈے ناگاں آد پر سریرک جیواں نال قصّہ بھریا پیا ہے۔ اک ادبھت منکھی شریخی سَنگسار دا وی ورنن ہے۔ کُتے (سگ) دی شکل دے سر ہون کر کے ایس قبیلے نُوں لئی سار سنگیاں پرچلت ہو گئی۔²⁰⁵ جدوں سیف الملوک بدیع جمال نُوں ڈھونڈن لئی اپنے ساتھیاں نال سمندروں پار جاندی ہے تاں رستے وچ اوس دا بیڑا طوفان نال نشٹ ہو جاندی ہے۔ اوہ کئی ٹاپوؤاں وچ بھٹکدا ہویا اک اچہی تھاں پہنچدا ہے، جتھے اوس دا ٹا کر سَنگساراں نال ہندا ہے۔ اوہ اوہناں نُوں مار کے لگے ودھدا ہے۔²⁰⁶ ایس قصّے وچ شہزادے تے اوس نُوں چھڈ کے باقی سارے پاتر الوک ہن۔ رومانچک تے بھرن لئی محمد بخش جہلمی نے سارا وادادرن ہی اٹھاتے ادبھت چتریا ہے۔ سٹے وجوں قصّے دا مُول کتھانک ہی پراسریرک ہو نڈیا ہے۔

(7) منتر جنتر وچ وشواس:

لوک جیون وچ منتر جنتر دا بہت مہو رہیا ہے۔ قصّہ کار وی ایہناں توں پر بھاوت ہوئے ہن۔ اوہناں نے کتھانک نُوں گتی دین، گتی رودھ دُور کرن تے چتکار اُتین کرن لئی ایہناں دا اُپیوگ کیتا ہے۔

منتر: ایہہ شبد رُوپ وچ پر بھاوت کردا ہے۔ ایس وچ شبدوں دا اُچارن

کہتا جاندا ہے۔ گرمیت سنگھ اُتار:

ناتھ چرت تے تیسرے سرگ وچ ہریش چندر دی کہانی آؤندی ہے۔ ایس کہانی وچ منتر اں دا زور نال را کھشتی ٹوں راجے دے کول بلایا جاندا ہے۔²¹⁵

احمد یار دے قصہ 'کام روپ' وچ گیانی چارج کنور ٹوں مشکل سے منتر پڑھن لئی دیندا ہے۔ ایہہ منتر کنور دی ہر دوار وکھے جھجھر سنگھ دے نال لڑائی سے سہایتا کردا ہے۔²¹⁶ 'حاتم نامہ' وچ حاتم پاس خواجہ خضر دا دتا ہویا منتر 'اسم اعظم' ہے جو اوس دی ہر مشکل وچ سہایتا کردا ہے۔ حاتم اسم اعظم دی سہایتا نال جاؤ وگر دی جاؤ مٹی پر بھاد توں اپنی رکھیا کردا ہے اتے منتر ت جل دے پر بھاد ٹوں ختم کردا ہے۔²¹⁷ ستویں پرشن دے اتر سمبندھی حاتم اک جن ٹوں منکے وچ بند کرن سے وی ایہہ منتر پڑھدا ہے۔²¹⁸ ایس طرحاں کتھانک ٹوں گتی دین وچ منتر دی ویش بھومکا ہے۔

دولت رام نے وی قصہ 'روپ بسنت' وچ ایس جگت دی ورتوں کہتی ہے۔ مصر ٹوں جان توں پہلاں اک رشی بسنت دے کتاں وچ اک منتر پڑھدا ہے، جس دی چن نال بھکھ نہیں لگدی۔²¹⁹ ایس کتھانک روڑھی دا ترس پریرک ہے تے بھوکھ وچ کشاں نال جو جھن لئی بسنت ٹوں لوک شکتی نال لیس کرنا پر یوجن ہے۔ ساریاں سمسیاواں بسنت دوارے گھمدا یاں ہن، ایس لئی منتر وی بسنت ٹوں دسیا جاندا ہے تے روپ ٹوں پاسے رکھیا جاندا ہے۔ ایس قصے وچ ہی جوگی مر تک بسنت ٹوں منتر پڑھ کے مڑ زندہ کردا ہے۔²²⁰ اتھے ایہہ گتی شیل کتھانک دی روڑھی ہے۔ قصہ 'دل خورشید' وچ اک فقیر دل خورشید ٹوں ساڑن دا جتن کر رہی ناگن ٹوں منتر پڑھ کے کیل دیندا ہے۔²²¹ قصہ کاو وچ منتر راہیں روپ پر ورتن کرن دی روڑھی دی ملدی ہے، جس بارے اگلے ادھیائے وچ چرچا کہتی گئی ہے۔

جنتر: جنتر، منتر نالوں وکھری چیز ہے۔ جنتر کاغذ دے ٹکڑے جاں کسے ہور وسٹو اتے اکتے ہندا ہے۔ منتر دا پر بھاد اوس دی شبد شکتی کر کے ہندا ہے، پرٹو جنتر دا پر بھاد سریر دے کسے انگ نال بھنن جاں گھول کے پین نال ہندا ہے۔ وشواس کہتا جاندا ہے کہ جنتر بھنن والے دی دشمنان توں رکھیا کردا ہے، ایس لئی ایس ٹوں 'رکھ' وی کہیا جاندا ہے۔ کسے ویکھتی ٹوں وس کرن لئی اوس ٹوں گھول کے دی پیاپیا جاندا ہے۔ کئی جنتر اں

منتر سدھانت دا آدھار ایہہ ہے کہ پر کرتی دی ہر ایک وسٹو دی اپنی اک دھنی ہندی ہے۔ ایہہ دھنی سمبندھت وسٹو دا پر کرتک نام ہندی ہے۔ وسٹو اتے دھنی وچکار اک رہساتمک سمبندھ ہندا ہے۔ جدوں ایس لیس پر کرتک نام ٹوں دھراؤندے ہاں تاں وسٹو پر بھاد ہندی ہے۔ منتر ایس منوت ٹوں وی لے کے چلدا ہے کہ سارا پر پنچر ویکھو شکتیاں دوارا سچالت ہندا ہے۔ ایہہ شکتیاں نیم بدھ ہن۔ جو لوک ایہناں رہساں توں جاؤ ہن، اوہ اوٹھاناں اتے جنتر اں منتر اں راہیں اوس شکتی جاں شکتیاں ٹوں وس کر کے اپنے من اچھت پھل پراپت کر سکدے ہن۔..... منتر وچ ورتے گئے شبد ویش مہتا نہیں رکھدے، سگوں ساری مہتا شبد اں وچ سدھ کہتی گئی شکتی وچ مٹی جاندا ہے۔²⁰⁷

منتر دا پر بھاد اوس دے اچارن تے زبھر کردا ہے۔ ٹھیک اچارن کہتے ہوئے منتر اں نال اچھت پھل ملدا ہے۔ اشدھ اچارن نال منتر دا صرف پر بھاد ہی نشٹ نہیں ہندا، سگوں ایہہ ہانی کارک وی سدھ ہندا ہے۔ منتر دی ورتوں اپنے لایھ جاں کسے دی ہانی لئی کہتی جاسکدی ہے۔ ایہناں دا پر یوگ کوئی وی ویکھتی وھی پوروک سدھی پراپت کرن اُپرنت کر سکدا ہے۔ ایجیے منتر پھوکن والیاں ٹوں ماندری کہیا جاندا ہے۔ ایہناں دوارا سیانے، مولوی، سدھ آد اپنا جیون زرباہ کردے ہن۔

'رگ وید' وچ ایجیے منتر اں دا اُلکھ ہے، جو مرٹو، پُر جنم، شتر وناش، سوکن ٹوں پتی پریم توں دور کرن اتے شو سنکاراں نال سمبندھت ہن۔²⁰⁸ 'مہاں بھارت' وچ منتر نال سڑے رُکھ مڑ رہے ہون،²⁰⁹ مترک دے زندہ ہون،²¹⁰ اولاد ہون،²¹¹ منتر ت جل اکھاں تے لاؤن نال ادیش پر انیاں ٹوں ویکھن،²¹² سورج تے ہورناں دیوتیاں ٹوں بلوان،²¹³ منتر پڑھ کے بان چھڈن،²¹⁴ آد دے حوالے ملدے ہن۔ ایس طرحاں پارشو

وچ انکڑے ہندے ہن، جو شکتی دے پرتیک ہن۔ مسلمان جنترائوں تویت جاں تعویز کہندے ہن۔ ایس دے ہر خانے وچ جو انکڑے ہندے ہن، اوہ مول روپ قرآن دی کسے آیت ول سنکیت کردے ہن تے ہر انکڑے وچ کسے آیت دی دیوی شکتی رچی ہندی ہے۔²²² ایہہ تانبے جاں چاندی دی ڈبی وچ مڑھ کے گل وچ لٹکایا جاندا ہے جاں ڈولے نال بھیا جاندا ہے۔ ایہناں دا رواج مسلمانی دھرم نے چلایا سی۔ ایسے لئی یوسف دے تویت بھیا جاندا ہے۔²²³

سسّی ہاشم وچ سسّی ئوں روزھن سے وی سسّی دے گل وچ تویت پایا جاندا ہے۔ ایس توں پتا لگدا ہے کہ اوس سے تویت پاؤن دا رواج سی۔ ایہہ تویت مہتو پورن بھومکا بھاؤندا ہے۔ سسّی دے جوان ہون اُتے دھوبی راجے ئوں کہندے ہن کہ اوہ تہاڈے ور دے یوگ ہے۔ راجا اٹے ئوں سدا بھیجا ہے۔ سسّی آپ نہیں جاندی پر تویت بھیج دیندی ہے۔ تویت توں سارا سارا بھید کھلدا ہے تے راجا ایس لئی شرمندہ ہندا ہے۔ انج پیو دھی دا ویاہ ہونوں رُک جاندا ہے۔ ویاہ ہندا وی کیوں، اوس نے تاں پنوں دے عشق کر کے تھلاں وچ مرنا ہے۔ تویت توں پتا لگن تے راجا رانی دا اپنی دھی پرتی موہ جاگ پیندا ہے، پر سسّی ملن توں انکار کر دیندی ہے، کیونکہ بیتیاں گھٹناواں کر کے اوس دے من وچ اوہناں پرتی سخت نفرت ہے۔²²⁴

رجیم بخش قاضی دے قصہ دل خورشید وچ اک فقیر دل خورشید ئوں سُرکھیا لئی اک نقش لکھ دے دیندا ہے۔ دل خورشید ایس نقش نال سپ ئوں مار کے اپنی رکھیا کردی ہے تے سوداگر دی بیٹی انچر ئوں دیوواں دی قید توں مکت کر اؤندی ہے۔ ایس نقش دی کراماتی شکتی کر کے دیو دل خورشید آگے آتم سمرین کردے ہن تے اوس ئوں دل خرم دا پتا دسدے ہن۔²²⁵ ایس طرحاں ایہہ گتی شیل کھٹانک رُوڑھی ہے۔ ایس نے قصے وچ روچلتا پیدا کیتی تے کھٹانک وچ وستھار لیاندا ہے۔

8- سُننے وچ بھاوی گھٹنا دی جانکاری ملنا:

سُننے بھوکھ دی جانکاری دیندے ہن، ایہہ وشواس کسے نہ کسے رُوپ وچ

سارے سنسار وچ پرچلت رہیا ہے۔ ایس لئی ایہہ وشو پرسدہ رُوڑھی ہے۔ چٹکار پیدا کرن، جٹل ستھتیاں ئوں سلجھاؤن، گتی رودھ ئوں دور کرن جاں کھٹا ئوں نواں موڑ دین لئی ایس رُوڑھی دی ورتوں کیتی جاندی رہی ہے۔ بھارتی ساہت وچ تاں ایس دی ورتوں آدکال توں ملدی ہے۔ بان بھٹ دے ہرش چرت، وچ رانی ییشودتی نے سُننا ویکھیا کہ سورج منڈل توں دوراں گمار تے اک کنیا نکل کے پرتھوی اُتے اُتر اتے اوس دے اُدر وچ پروشٹ ہو گئے۔ سما پا کے ایس سُننے دے پھل وچار دے اُنسار رانی وردھن، ہرش وردھن اتے راج شری ئوں جنم دتا۔²²⁶ کھٹا سرت ساگر،²²⁷ مہماں بھارت،²²⁸ رام رچت مانس،²²⁹ اتے ممتی دی انجیل،²³⁰ وچ وی انیکاں تھواواں اتے گھٹناواں دی پُوَرُو سُوچنا سُنیاں راہیں دتی گئی ہے۔

کئی قصہ کاراں نے ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ مرزا حافظ برخوردار²³¹ تے مرزا جیواسنگھ²³² دے قصیاں وچ مرزے دی ماں اتے رانجھا برخوردار²³³ دے قصے وچ مرزے دی بھین چھتی بُرے سُننے کر کے مرزے ئوں کھیوے دے شہر جانوں روکدیاں ہن۔ صاحبان وی مرزے ئوں سُننے دے آدھار تے بھاوی گھٹنا دی سُوچنا دیندی ہے۔²³⁴ مرزے دا انت وی ایہناں گھٹناواں اُنسار ہندا ہے۔

یوسف زلیخا دے قصیاں وچ اچھے سُنیاں دا سبھ توں پرہل پر بھاو دیکھن نوں ملدا ہے۔ حافظ برخوردار دے قصہ یوسف زلیخا وچ یوسف ئوں سُننے وچ تن تارے سجدہ کردے ہن۔ یوسف دا پتا یعقوب ایس سُننے دی ویاکھیا دسدہ ہے کہ اوہ رب دا پیغمبر بنے گا تے راج بھاگ سنبھالے گا۔²³⁵ اچھا کر کے قصہ کار ایس جگت دوارا یوسف دی ہونی پہلاں ہی نچت کر دیندا ہے۔ یوسف دے بھراواں ئوں جدوں ایس سُننے دی تعبیر دا پتا لگدا ہے تاں اوہ ایرکھا وس یوسف ئوں مارن دی یوجنا بناؤندے ہن۔ ایس طرحاں ایہہ رُوڑھی کھٹانک ئوں گتی پردان کردی ہے۔

قید خانے وچ دو امیر سُننا دیکھدے ہن۔ یوسف اوہناں دے سُنیاں دی تعبیر دسدہ ہے کہ اک ئوں وزیری ملے گی تے دوجے ئوں سولی تے چڑھایا جاوے گا۔²³⁶ ایسے طرحاں مصر دے بادشاہ ئوں سُننا آؤندا ہے۔ ایس سُننے وچ اوہ ست لسیاں تے ست

بناؤندے ہن۔ اوہ یوسف نُوں جنگل لے جان لئی یعقوب اگے بیتی کردے ہن۔ یعقوب یوسف دے بھوکھ مٹی سُنپن دے آدھارتے یوسف نُوں اوہناں نال بھجن توں بچکچا ہٹ کردا ہے۔ اخیر یوسف بھراواں نال سئی کرن دی اچھا ظاہر کردا ہے تاں یعقوب اوس نُوں جنگل جان دی آ گیا دے دیندا ہے۔ یوسف دے جنگل جان سے یوسف دی بھین نُوں سُنپنا آؤندا ہے کہ یوسف نُوں جنگل وچ دساں بگھیاڑاں نے گھیریا ہویا ہے۔ اوہ نسدا ہے پر بگھیاڑاں اوس دا چمچھا نہیں چھڈدے۔ فیر دھرتی پاٹ جاندی ہے تے یوسف نُوں اپنے وچ نکل لیدی ہے۔ ایس سُنپن دے آدھارتے اوہ یوسف نُوں جنگل جان توں روکدی ہے۔²⁴⁰ پر یوسف تے اوس دے بھرا اوس دی پرواہ نہیں کردے تے جنگل نُوں تڑ جاندا ہے۔ ایس چمچھوں گھٹناواں سُنپیاں اُتار داپر دیاں ہن۔ یوسف نُوں کھوہ وچ سٹن چمچھوں اوس دے بھرا اوس نُوں بگھیاڑاں دُوارا کھادے جان دا بہانہ لاؤندے ہن۔

ایس قصے وچ ہی اک قافلے والے نُوں سُنپنا آؤندا ہے، جس وچ اوس دے پاس سُورج آؤندا ہے تے سُورج دُوالے موتیاں دی ورکھا ہندی ہے۔ اوہ ایہناں موتیاں نال صندوق بھر لیدی ہے۔ ایس دی تعبیر اوہ ہے کہ اوس دے ہتھ اک غلام آوے گا، جس دی برکت صدقہ اوس دے ہتھ دولت لگے گی، اوس دا واسا سورگ وچ ہووے گا تے رہندی دُنیا تیک اوس دا نام رہے گا۔²⁴¹ بعد وچ اوہ یوسف نُوں اوس دے بھراواں کولوں خریددا ہے تے اوس نُوں وچ کے مالا مال ہو جاندا ہے۔

مصر دے شاہ نُوں سُنپنا آؤندا ہے، جس وچ اوس نُوں نیل ندی دو پھاڑ ہندی نظر آؤندی ہے۔ اوس وچوں ست بھارے سریر والیاں گنوواں نکلدیاں ہن۔ اوہناں مگر ست پتلیاں گنوواں آؤندیاں ہن۔ اوہ اڑنگدیاں ہونیاں پچھم نُوں جاندیاں ہن۔ اوہناں دیاں ڈراؤنیاں تے ظالم شکلاں ہون کر کے مصر وچ ہاہا کار مچ جاندی ہے۔ اوہناں وچوں ترن پچھم ول اتے ترن پورب نُوں نس جاندیاں ہن تے اک آکاش نُوں اُد جاندی ہے۔ شاہ نُوں ایس سُنپن وچ پہلاں دانیاں دے ست ہرے سٹے نظر آؤندے ہن تے فیر ست سٹے سٹے دکھائی دیندے ہن۔ سٹے سٹے ہریاں نُوں وی سکا دیندے ہن۔ بعد وچ اوس نُوں توری صورت والا مرد مصر دے تخت تے بیٹھا نظر آؤندا ہے۔²⁴² یوسف ایس دی

موتیاں گائیاں ویکھدا ہے۔ لسیاں گائیاں موتیاں گائیاں نُوں کھا جاندیاں ہن۔ فیر اوس نُوں ست ہرے تے ست سٹے سٹے نظر آؤندے ہن۔ سٹے سٹے ہرے سٹیاں نُوں کھا جاندے ہن۔²³⁷ یوسف ایس دا سُنپن پھل دسدہ ہے کہ چنگیاں بارشاں کر کے ست سال خوب فصل ہووے گی۔ ایس اُپرنت سوکے کارن ست سال کال پوے گا۔ اوہ پہلے ست سال سخت محنت کرن تے اناج دے بھنڈار جمع کرن دا سنجھا دیندا ہے۔ ایس تعبیر توں پر بھارت ہو کے بادشاہ اپنا راج بھاگ یوسف نُوں سونپ دیندا ہے۔ انج سُنپن دُوارا کھتا نواں موڑ کھدی ہے۔ کہانی دُکھانت توں سکھانت اتے مدھ توں سکھر نُوں تڑدی ہے۔ حافظ نے قصے دے انت وچ یوسف نُوں موت توں پہلاں یعقوب دے سُنپن وچ درشن کروائے ہن۔ یعقوب یوسف نُوں دسدہ ہے کہ اوہ دن رات اوس دا راہ وکیر رہیا ہے۔²³⁸ غلام رسول نے اپنے قصے 'احسن القصص' وچ ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔

یوسف نُوں ستویں سال سُنپنا آؤندا ہے کہ اوس دا بالن ہرا ہو گیا ہے۔ اٹھویں سال سُنپن وچ اوس دے عاصے توں درخت بنن، عیسیٰ، موسیٰ، پاک محمد اتے یعقوب دا اوس درخت دا پھل کھان آؤن دا وزن ہے۔ باقی بھراواں دے عاصے سٹے ہی رہندے ہن۔ ایہہ ایہناں سُنپیاں بارے پواتے بھراواں نُوں دسدہ ہے۔ بھرا سمجھدے ہن کہ سانوں نیواں دکھاؤن لئی اتے اپنی قدر ودھاؤن لئی اوہ جھوٹے سُنپن گھڑدا ہے۔ اوہ اوس نال ایرکھا کرن لگ پیندے ہن۔ نویں سال اوس نُوں بُرا سُنپنا آؤندا ہے، جس وچ اوس نُوں بگھیاڑ گھیر کے دند ماردے ہن۔ یعقوب ایس سُنپن توں سمجھدا ہے کہ یوسف دے بھرا اوس نُوں بگھیاڑاں دُوارا کھان دا بہانہ کرن گے۔ یوسف نُوں دسویں سال سُنپنا آؤندا ہے، جس وچ سُورج، چن تے گیارہ تارے اوس نُوں سجدا کردے ہن۔²³⁹ یعقوب ایس سُنپن دی تعبیر دسدہ ہے کہ اوس نُوں سُنپیاں دی ویاکھیا کرن اتے پیغمبراں نال سمبندھت ساکھیاں دے گجھے بھیت کھولن دا ہنر پراپت ہووے گا۔ اوس دا ناں دیوواں جہاناں وچ روشن ہووے گا۔ اوہ یوسف نُوں ایہہ سُنپنا دسن توں ورجدا ہے۔ پر یوسف دی مترقی ماں، یوسف اتے یعقوب دی گل بات سُن لیدی ہے۔ اوہ یوسف دے بھراواں نُوں دس دیندی ہے۔ سٹے وچوں، بھراواں دی ایرکھا وچ وادھا ہندا ہے تے اوہ یوسف نُوں کھوہ وچ سُن دی یوجنا

ویاکیہا دسدا ہے کہ ہرے سٹے تے موٹیاں گٹواں ہریاول تے ستا پن دیاں نشانیاں ہن۔ پتلیاں گٹواں کال تے سٹے سٹے سوکے دیاں نشانیاں ہن۔ ایس لئی پہلے ست سال بارشاں کر کے چنگیاں فصلوں ہون گیاں تے پھر ست سال سوکے کر کے کال پوے گا۔ ایس تعبیر کر کے شاہ عزیز یوسف نون خلیفہ تھاپ دندا ہے۔ اک سال پچھوں اوہ راج بھاگ وی اوس نون سونپ دیندا ہے۔ یوسف دی تعبیر انسا رگھنٹاواں واپردیاں ہن تے اوس دے میل اپنے باپ تے بھراواں نال ہندا ہے۔ قصہ احسن القصص وچ ہی یعقوب نون مرن تون پہلاں سُننے وچ اپنے وڈیریاں دے درشن ہندے ہن تے اوہ اوس نون اپنے پاس بلاؤندے ہن۔²⁴³

ایہہ کہیا جاسکدا ہے کہ یسف زلیخا دے قصیاں وچ سُنیاں دی اہم بھومکا ہے۔ سُنیاں راہیں مکھ گھنٹاواں بارے جاں تاں پہلاں جانکاری دے دتی جاندی ہے جاں پاٹھکال نون اوہناں پر تپتی سچیت کر دتا جاندا ہے۔ ایہناں سُنیاں نے یوسف اتے یعقوب دے چرتر چترن وچ ویش یوگ دان پایا ہے۔ اوہ سادھارن مکھ نہ رہ کے دیوی پُرش سدھ ہندے ہن تے ایہو ایش ایہناں قصہ کاراں داسی۔

امام بخش نے وی قصہ شاہ بہرام وچ حُسن بانو تے شہزادے داملاپ کراون تون پہلاں ایس جگت دی ورتوں کہتی ہے۔ حُسن بانو سہیلیاں نالوں وچھرن تون پہلاں سہیلیاں نون راتیں دیکھے سُننے دا ورن کردی ہے۔ جس وچ چار سہیلیاں سیر کرن جاندیاں ہن پر اوہناں وچوں اک نون وچھوڑا پے جاندا ہے۔²⁴⁴ شہزادہ حُسن بانو دارکت چراؤندا ہے تے اوہ سہیلیاں کولوں وچھڑ جاندی ہے۔ انج ایہہ سُننا سچا ہو جاندا ہے۔

’حاتم نامہ‘ دامڈھ ہی سُننے دوارا بھجدا ہے۔ حُسن بانو نون پیر دی پٹھی تے بندیا دے دوش وچ اوس پاسوں سارا دھن کھوہ کے دیس نکالا دے دتا جاندا ہے۔ اوہ مایوسی تے بے بسی دی اوستھا وچ دن کٹ رہی ہندی ہے۔ اوس نون سُننے وچ پتا چلدا ہے کہ جس درخت تھلے اوہ ستی پئی ہے، اوس دے تھلے ستاں پاتشاہیاں دا خزانہ دیا ہویا ہے۔²⁴⁵ جاگن تے اوہ دھن پٹ لہندی ہے تے اوس دے چنگے دن مُر پرت آؤندے ہن۔ ایسے طرحاں اچھا دی قید تون مگتی پراپت کرن لئی، اک ویکتی سُننے وچ حاتم نون

رچھاں دے مالک دی صلاح من لئی کہندا ہے۔²⁴⁶ حاتم ایس تے عمل کر کے قید مکت ہندا ہے۔ الکن پری سوداگر کول مُر جان لئی مندی نہیں ہے۔ دوسادھ پُرکھ حاتم نون سُننے وچ ایس داخل دسدے ہن کہ وہ رچھ دی پتری دا دتا ہویا مہرہ اوس نون پیالے۔²⁴⁷ حاتم اچھا ہی کردا ہے تے لکن پری اندر سوداگر نون ملن لئی تاکھ پیدا ہو جاندی ہے۔

دولت رام نے وی قصہ رُوپ بسنت وچ ایس جگت راہیں رُوپ تے چندر بدن نون بسنت دے زندہ ہون دی سونچا دتی ہے۔ رُوپ سُننے وچ ویکھدا ہے کہ بسنت نون کوئی چک کے ڈونگھے پانی وچ ڈوبن لگدا ہے پر اک سادھو اوس نون بچا لہندا ہے۔²⁴⁸ چندر بدن نون وی بسنت سُننے وچ مل کے دسدا ہے کہ اوہ زندہ ہے۔²⁴⁹ انج ایہہ رُوڑھی کتھا تک نون گتی شیل بناؤندی ہے۔

سوئی پورن رام وچ مہینوال نون سوئی دے مرن دی سونچا سُننے وچ سوئی دی رُوح دوارا ملدی ہے۔²⁵⁰ سٹے وجوں مہینوال سوئی دی بھال لئی نکل تڑدا ہے۔ کالی داس گجرانوالیہ دے قصہ پورن بھگت وچ پورن دے جنم تون پہلاں سلوان نون سُننے وچ اچھراں دی گود وچ بالک دے درشن ہندے ہن۔²⁵¹ ایسے طرحاں قصے دے انت وچ اچھراں نون پورن ملاپ تون پہلاں سُننے وچ ملدا ہے۔ اوہ دسدا ہے کہ اوس نون کھوہ وچوں کڈھ لیا گیا ہے تے فقیر دی چھوہ نال اوس دے تھ پیر ٹھیک ہو گئے ہن۔ اوہ جوگی بننا چاہندا ہے۔ جے موہ جا گیا تاں اوہ شہزاد چکر مارے گا۔²⁵² مزین سنگھ درزی دے قصہ ’شامونار‘ وچ شامونار نون سُننا آؤندا ہے کہ اوس نون کوئی پھری نال مار کے بوٹی بوٹی کر رہیا ہے۔²⁵³ اوس نال انج ہی واپردی ہے۔ اوس نون بوٹی بوٹی کر کے زھیا جاندا ہے تے ایہہ سُننا سچا ہندا ہے۔ رحیم بخش قاضی دے قصہ ’دل خورشید‘ وچ بادشاہ نون سُننے دوارا پتا لگدا ہے کہ شہزادہ دل خرم کوہ قاف وکھے جوال دیو دے باغ وچ ہے۔²⁵⁴ سٹے وجوں وزیر دی پتری جوگن بن کے شہزادے نون لہسن لئی کوہ قاف نون روانہ ہندی ہے۔

9- سُننے وچ موہت ہونا:

اگیات ویکتی اُتے سُننے وچ موہت ہو کے ملن لئی ویاگل ہونتا تے اوس نون

پراپت کرن لئی گھروں نکل تَرنا، بھاویں وچتر اتے اسنھو جا پیدا ہے پرکتھا کاراں نے ایس نوں روماننگ رنگت دے کے سنھو بنا دتا ہے۔ نائیک نائیکا دے پرکتھ درشن کراؤن توں پہلاں ایس جگت راہیں اوہناں وچ پیار دامڈھ بھیا جاندا ہے۔ اوہ اک دوجے نوں پیار بھاون لئی درڑھ وی کردے ہن تے اپنا پتا تھوہ وی دسدے ہن۔

ایہہ لوک کہانیاں دی پرسدھ کتھانک روڑھی ہے، جس دا اُپیوگ قصہ کاو وچ ہویا ہے۔ ہیر دمودر وچ پنج پیر سُننے وچ ہیر نوں راجھے دے لڑاؤندے ہن۔²⁵⁵ حافظ برخوردار نے وی زلیخا نوں سُننے وچ یوسف اُتے موہت ہندی ادرسا یا ہے۔²⁵⁶ اوہ یوسف دے ملاپ لئی ترفندی ہے۔ اوس نوں سُننے وچ یوسف ملدا ہے تے اپنے پیار دا اظہار کردا ہے۔²⁵⁷ یوسف اوس نوں تیجے سُننے وچ اپنا پتا دسدا ہے۔²⁵⁸ ایس لئی ایس قصے وچ پیار دا مڈھ بھنھن وچ سُنپیاں دا ویشیش لوگ دان ہے۔

ایہو جگت غلام رسول نے 'حسن القمص' وچ ورتی ہے۔ اوتھے وی زلیخا اپنے پہلے سُننے پچھوں برہا وچ وی اگل ہندی ہے۔ دوجے سُننے وچ یوسف اپنے پیار دا اظہار کردا ہے تے تیجے سُننے وچ اوہ اپنے بارے زلیخا نوں جانکاری دیندا ہے۔

احمد یار دے قصہ 'کام روپ' وچ وی سُننے سامی پرپرا افسار پوروک بھومکا بھاونڈے ہن۔ باغ وچ سٹے ہوئے کنور نوں سُننے وچ سنگلد پپ دی سندر راج گماری کام لہاں دے درشن ہندے ہن۔ اوہ دوویں اک دوجے نوں دیکھ کے موہت ہو جاندا ہے۔ ایسے طرحاں کام لہاں دی سہیلی، کام کلاں دا پیار کنور دے دوست متر چند نال پے جاندا ہے۔²⁵⁹ انج سست سمندر پار بیٹھی راج گمار کام لہاں اتے اوس دی سہیلی کام کلاں نال پیار پاؤن لئی رچنا کار نے ایس جگت دی چون کیتی ہے۔ ایس دا نتیجہ ایہو نکلا ہے کہ کام روپ ساتھیاں نوں لے کے سنگل دیپ نوں روانہ ہو جاندا ہے۔ رستے وچ سنگلد پپ توں آیا اوس دا ساتھی سمیت بچن دسدا ہے کہ کام لہاں وی کام روپ نوں ملن لئی ترف رہی ہے تے اوس نوں وی پیار دی چینگ سُننے دوارا لگی ہے۔ اوس لئی کئی رشتے آؤندے ہن پر اوہ پیو نوں کہندی ہے کہ اپنی پسند دا ور پروان کرے گی۔²⁶⁰ انج کام روپ اندر کام لہاں دے پیار لئی گنڈھ ہور پیڑھی ہندی ہے۔ رستے وچ اندرا ورتی کام

روپ نوں اپنے جال وچ قابو کرن دی کوشش کردی ہے۔ اوس نوں کام لہاں سُننے وچ فیر ملدی ہے تے اپنی برہوں اوتھا بیان کردی ہے۔²⁶¹ سٹے وچوں کام روپ اندرا ورتی دے پیار نوں ٹھکرا دیندا ہے۔

ہاشم سستی پنوں نوں ملاؤن توں پہلاں ایس جگت راہیں اوہناں دا میل کراؤندا ہے۔ سستی نوں سُننے وچ پنوں ملدا ہے۔ سستی اوس دے حُسن اُتے قربان ہو جاندا ہے۔ پنوں وی سستی نوں وی دیکھدے سار موہت ہو جاندا ہے۔²⁶² انج سستی اندر پنوں پرپی پیار دی چنگ ہور تیز ہندی ہے۔ دوجے سُننے وچ پنوں اوس نوں اپنا ناں تے پتا دسدا ہے۔²⁶³ ایس سُننے اُپرنت اوہ کوچواناں نوں پنوں نوں لیاؤن لئی کچھ شہرنوں بھجیدی ہے۔ سستی ہاشم وچ پیار دامڈھ سستی ولوں پنوں دی تصویر دیکھن نال بھجدا ہے۔ راجھا برخوردار نے ایس گھٹنا دا ذکر نہیں کیتا۔ اوس نے سامی پرپرا افسار سُنپیاں دوارا اوہناں وچ پیار دامڈھ بدھا ہے۔

محمد بخش نے قصہ 'سیف الملوک' وچ پیار دامڈھ تاں سیف الملوک نوں شاہ مہرے وکھا کے بھیا ہے پر بدلیج جمال دا پتا دسن لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ شہزادے نوں بدلیج جمال سُننے وچ دسدی ہے کہ اوہ شاہ پال دی بیٹی ہے۔ اوس دی ماں دا ناں حُسن جمال ہے تے اوس دا گھر شاریستان وکھے ارم باغ وچ ہے۔ اوہ شہزادے نوں بیڑی راہیں سمندر رستے آؤن لئی کہندی ہے۔ اوہ شہزادے نوں سچیت کردی ہے کہ اوس دا بیڑا ٹٹ جاوے گا پر اوس نوں ڈولنا نہیں چاہیدا۔²⁶⁴ ایس طرحاں سُننے وچ بدلیج جمال کولوں رستہ درسا کے رچنا کار نے گھٹناواں نوں پور و نچت کر لیا ہے۔ شہزادہ دسے پتے مطابق بدلیج جمال نوں لھن تَر پیندا ہے۔

10- اُجاڑنگر راجن استھان:

کسے راج گمار دا رستہ بھل کے جاں کسے ہور ڈھنگ نال کسے ہور اُجاڑنگر جاں راجن استھان وچ پہنچنا تے اوتھے کسے سُدری نال بلاپ ہونا، کتھا ساہت دی اتینت پرچلت روڑھی ہے۔ اُجاڑنگر دا سوامی عام طور تے دینت جاں کوئی ہور امانوی پرانی ہندا

ہے۔ جینناں کتھاواں وچ محل دا ورنن ہے، اوتھے محل وکھے سارسان تان لوکک جگت والا ہندا ہے، کیول اوتھے پُرش ہی نہیں ہندا۔ ڈھونڈھن تے ستویں منزل اُتے دینت دُوارا بندی بنائی کنیا جاں پری ملدی ہے۔ اچیے ستھان اُتے نائیک نُون کھڑن نال پاٹھک دی جگیا سا ودھدی ہے تے اوہ بھیا نک دینتاں دا دیس وچ جتھے چھل جاں شکتی توں بنا واپس آؤنا سنہو ہندا ہے، وکھے نائیک دی ہونی بارے کئی طرحاں دیاں سنہاوناواں لکھت کردا ہے۔ اوس دے من وچ کہانی جان لئی روچکتا اُتین ہندی ہے۔ قید کیتی کنیا جاں پری نُون مکت کراؤن لئی کیئے سنگھرش توں نائیک دی بہادری دا پتا لگدا ہے تے پاٹھک دے من وچ ادبھت رس پیدا ہون نال اوس پرتی شردھا اُچھدی ہے۔

قصہ کاو وچ زرجن ستھاناں دا ورنن ہے۔ امام بخش دے قصہ 'شاہ بہرام' وچ بہرام شہزادے نوں 'دیوسفید' اپہرن کر کے اپنے دیس لے جاندا ہے۔ ایس پچھوں کجھ گھٹناواں فارس شہر وچ واپردیاں ہن۔ اگلا سارا گھٹنا کرم دیوواں تے پریاں دے دیساں وچ واپردا ہے۔ ایس طرحاں ایس قصے وچ زرجن ستھاناں دی ویش مہتا ہے۔ ایس نے قصے نوں رومانچلتا پردان کیتی ہے۔ پاٹھک ادبھت دُنیا وچ وچردا ہویا کہانی دارس مان دا ہے اوس دی اُتسگتا تے جگیا سا قصے دے اخیر تک بنی رہندی ہے۔

احمد یار دے قصہ 'کام روپ' وچ شہزادے دا ساتھی پدیا چند اک زرجن باغ وچ پہنچدا ہے، جتھے اوس دامیل اک پُجیل نال ہندا ہے۔ ایہہ پُجیل پدیا چند دامیل شہزادے نال کراؤن وچ اہم بھومکا نبھاؤندی ہے۔

میاں محمد بخش جہلی دے قصہ 'سیف الملوک' دا بہتا گھٹنا ستھان دیو جاں پریاں دے زرجن دیس ہن۔ ایتھے مصر دا شہزادہ سیف الملوک شاہپال دی پُتری بدلیج جمال دی بھال وچ کئی مصیبتاں جھلدا ہویا زرجن ستھان قلعہ اسفند باش جا بچدا ہے۔ اوتھے دیو دُوارا قید کیتی ہوئی سندر کنیا ملکہ خاتون نال اوس دامیل ہندا ہے۔ شہزادہ دیو نوں مار کے اوس نُون مکت کراؤندا ہے۔ ملکہ خاتون نُون بدلیج جمال دا پتا ہندا ہے۔ شہزادہ اوس نُون نال لے کے ارم باغ نُون تڑ پیندا ہے۔ ایس طرحاں قصے وچ زرجن ستھان اُتے پہنچن نال کہانی نواں موڑ کھدی ہے۔ اگلیاں ساریاں گھٹناواں دیوواں تے پریاں دے دیساں

وچ واپردیاں ہن تے انت وچ شہزادہ بدلیج جمال نُون پراپت کر لیندا ہے۔ ایس لئی کتھانک نُون گتی دین لئی زرجن ستھاناں دا ویش یوگ دان ہے۔

ایس طرحاں دی گھٹنا جتھن رچت ہندی پریکھا کھیاں کاو 'مدھو مالتی' (رچنا تمک 1545ء) وچ ملدی ہے۔ مارگ وچ اوہ اک زرجن ستھان تے پہنچدا ہے۔ اوتھے اوس دامیل پریما ناں دی راج گماری نال ہندا ہے، جس نُون راکھش نے قید کر کے رکھیا ہویا سی۔ پریکی چت براؤں مگر دے راجا چتر سین دی کنیا مدھو مالتی دی بچپن دی سہیلی نکدی ہے۔ اوہ اوس نُون مدھو مالتی نال ملاؤن دا وعدہ کردی ہے۔ منوہر راکھش نُون مار کے اوس نُون مکتی داؤندا ہے۔ انت وکھے منوہر اوس دی سہایتا نال مدھو مالتی نُون پراپت کر لیندا ہے۔²⁶⁵ ایس توں کتھانک رُوڑھیاں دی سانتا دا پتا لگدا ہے کہ کیویں اکو جیہیاں کتھانک رُوڑھیاں دکھ دکھ کتھاواں دا زمران کردیاں ہن۔

'حاتم نامہ' وچ انیکاں ہی زرجن ستھاناں دا حوالہ ملدا ہے۔ بہت ساریاں گھٹناواں پریاں دے دیساں وچ واپردیاں ہن۔ اک کھوہ وچ حاتم جھال ماردا ہے تاں اوتھے اک زرجن ستھان اُتے پہنچدا جیواں نُون قید توں مکت کراؤندا ہے۔ کھوہ وچوں جنگل پہنچن دی رُوڑھی لوک کہانیاں وچ عام ملدی ہے۔

رحیم بخش قاضی دُوارا رچت قصہ 'دل خوشید' وچ بہتیاں گھٹناواں زرجن ستھاناں اُتے واپردیاں ہن۔ دل خرم شہزادہ کوہ قاف جاندا ہے۔ اوس دامیل اک زرجن باغ وچ بے محل وچ نُون جمال شہزادی نال ہندا ہے۔ اوہ باراں سال دکھ دکھ تھاواں توں ہندی ہوئی اوہناں کول کوہ قاف پہنچدی ہے تے اخیر وچ دوواں نُون واپس لیاؤن وچ سچھل ہو جاندی ہے۔

11- ست کریا سچ کتھن دی کریا:

کسے ویش کارج لئی سچ دا کتھن کرنا اتے اوس کتھن انساں گھٹنا دا واپرنا ست کریا جاں سچ کتھن دی کریا اکھواؤندا ہے۔ وشواس کیتا جاندا ہے کہ سچ بولن والے دی پر کر تک شکتیاں نیبی طور تے مدد کردیاں ہن۔ ایہہ اک پرکار دیا ہندو منتر بن گیا ہے اتے بھارتی ساہت وچ ایس دا اُپیوگ رُوڑھ دے رُوپ وچ لےبے سمے توں ہندا آ رہیا

ہے۔ ایس کر یا دیاں اینکاں اداہرناں ملدیاں ہن۔²⁶⁶

12- سکھیا رُوڑھی:

جس سکھیا نال کسے جانی دی بھاونہ، وہم، بھرم جاں مَنوت جُو جاوے، اوہ سکھیا نرا انک نہ رہ کے اک ویشیش رُوڑھی بن جاندی ہے اتے اوس سکھیا دی ورتوں انک درساؤن لئی نہیں، سگوں بھاونہ پرگٹ کرن لئی کیتی جاندی ہے۔ سکھیا رُوڑھی دا اُدھو منٹھ دی آدم اوستھا وچ ہی ہويا۔ مُڈھ وچ جو سکھیا ودھیرے ورتی جاندی سی، پچھوں اوہ پوتر مئی جان لگی۔ کجھ اکرے جیہناں نال کوئی دُرگھٹنا جاں مند بھاونہ دا سمبندھ جُو گیا، اوہ اٹھتھا دے رُوپ وچ رُوڑھ ہو گئے اتے شُھھ موقعیاں دا سمبندھ جُو گیا، اوہ اٹھتھا دے رُوپ وچ رُوڑھ ہو گئے اتے شُھھ موقعیاں اتے اوہناں توں وِملکت ہون دے جتن کیتے جان لگے۔²⁷¹ پنچ، ست، باراں، چوداں، چوراسی، اک سو اک، تن سو سٹھ آد نال کئی طرحاں دے وشواس جُوے ہوئے ہن تے شُھھ گئے جاندے ہن۔ تن اتے اٹھ انک توں ماڑا گنیا جاندی ہے۔ عیسائیاں وچ تیرھاں انک منحوس سمجھیا جاندی ہے۔

قصہ کا وچ پنچ، ست، باراں، چودھاں، چالی تے تن سو سٹھ انکاں دا سبھ توں ودھ اُپیوگ ہويا ہے۔ پنچ انک توں شُھھ نیا جاندی ہے۔ سکھاں وچ پنچ رہتاں تے پنچ گُرہتاں ہن۔ پنچ پیارے تے پنجاں وچ پریشمر گنیا جاندی ہے۔ اسلام دے نیم دی پنچ اتے چت دیاں اوستھاواں وی پنچ ہن۔²⁷² سریر پنجاں تیناں توں بنیا ہويا ہے۔ ایس پر بھاو کر کے ہی قصیاں وچ پنچ پیر پرولیش کردے ہن۔ مرزا رانجھا برخوردار وچ وکھل دے پنچ پتر ہن تے سبھ توں چھوٹا مرزا ہے۔ مرزا پنچ رُپے تے پنچ گُر دیاں روڑھیاں لے کے مسیت پڑھن جاندی ہے۔ ہیر وارث وچ چو چک دے پنچ پنڈ ہن۔ ہیر تے سہتی جوگی توں ملن لئی جاندیاں ہن تاں کھنڈ ملائی دا تھاں بھر کے اُپر پنچ رُپے رکھ کے لے جاندیاں ہن۔

ست دے انک دا رُوڑھی گت اُپیوگ ملدا ہے۔ رانجھے تے یوسف دے ست ست بھرا ہن۔ ہیر توں سوہرے پنچ تے چوری تے کچھری دیاں ست بُرکیاں دتیاں جاندیاں ہن۔ قصہ شاہ بہرام وچ سبز شہر دے ست قلعے ہن اتے حُسن بانو دے قید والے کمرے دے ست ست دروازے ہن۔ قصہ سیف الملوک وچ سفر اُتے روانہ ہون سے شہزادہ ست دن ناری نگر وچ گزاردا ہے۔

دھنی رام چاترک دے قصہ ’نل دمیٹی‘ وچ چارے دیوتے نل دا رُوپ دھار کے سوئمبر وچ آؤندے ہن۔ پنچ اکو چیہے رُوپ وکھ کے دمیٹی توں چون کرن وچ کھنائی آؤندی ہے۔ ایس کھنائی وچوں نکلن لئی اوہ سچ کھن کردی ہے کہ جے میں اج تیک نل دے علاوہ ہور کسے نال پتی بھاونہ نہیں درسائی تاں نل توں چھڈ کے باقی چوہاں دے ہاراں دے پھل گملا جان۔ سٹے وچوں دیوتیاں دے ہاراں دے پھل گملا جاندے ہن، پر شو نل دے ہار دے پھل کھڑے رہندے ہن۔²⁶⁷ انج قصہ کارا ایس جگت دوارا دمیٹی دی سمیا دا سادھان کردا ہے۔ ایسے طرحاں دمیٹی شکاری دی ہوس توں بچن لئی شکاری توں سراپ دین سے سچ کھن کردی ہے کہ اوہ راجا نل دی پتی برتا استری ہے۔ جے ایہہ کھن سچا ہے تاں ایہہ شکاری مر جاوے۔²⁶⁸ نتیجے وچوں شکاری سپ دے لڑن نال مر جاندی ہے۔ چاترک نے نل دمیٹی دی ایہہ کتھا مہاں بھارت وچوں لئی ہے۔ اوس نے مہاں بھارت دیاں گھٹناواں دا انوکرن ہی کیتا ہے۔²⁶⁹

پورن چند نے قصہ رانی اندو بتی تے راجا رُوپ چند وچ ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ اندو بتی اپنے لڑکے اگے سچ کھن کردی ہے کہ جے اوہ اوس دی اولاد ہے تاں لعل اُگل کے دکھاوے۔ لڑکا لعل اُگل دیندا ہے۔ لعل اُگلن کر کے دھوبی لالچ وچ آ جاندی ہے تے اوس بچے توں اُدھال کے لے جاندی ہے۔ اندو بتی بچے توں لہ لیندی ہے پر دھوبن دعویٰ کردی ہے کہ ایہہ اوس دا بچہ سو گندھ رام ہے۔ اندو بتی پرکھ لئی اُپر وکت کھن مُڑ دُہراؤندی ہے۔ کھن سچ ہون اُتے اوہ بچے توں مُڑ پراپت کر لیندی ہے۔ قصے دے انت وچ جدوں وچھڑے ہوئے رُوپ چند، اندو بتی تے پتر دامیل ہندا ہے تاں اندو بتی ایس جگت دوارا سدھ کردی ہے کہ ایہہ بالک رُوپ چند دا بیٹا ہے۔ اوہ بالک اگے سچ کھن کردی ہے کہ جے اوہ رُوپ چند تے اوس دی اولاد ہے تاں لعل اُگل کے دکھا دیوے۔

بالک لعل اُگل دیندا ہے تے رُوپ چند اوس توں اپنی گود وچ چک لیندا ہے۔²⁷⁰ ایس طرحاں ایس کتھا ناک رُوڑھی دا اُپیوگ قصہ کار ولوں بھارتی کھیت دے قصیاں وچ ہی کیتا گیا ہے۔

قصہ کاراں نے کتھانک نوں گنتی پردان کرن تے ایس وچ اسپر جتا پیدا کرن لئی پرپر اگت وِشواساں نوں اپنیاں رچناواں دا آدھار بنایا ہے۔ ایہہ گل وکھری ہے کہ کئی قصیاں وچ ایہناں دی بہلتا ہے تے کنیاں وچ ایہناں دی ورتوں گھٹ ہوئی ہے۔ پر، اک گل سپشٹ ہے کہ کوئی وی قصہ کار ایہناں توں پر بھاوت ہونوں نہیں رہ سکیا۔ ایہو کارن ہے کہ اتہاسک اتے پر رسی قصیاں وچ وی وِشواس پرک کتھانک رُوڑھیاں ملدیاں ہن۔

حوالے تے ٹپنیاں

- 1- کرنیل سنگھ تھند، لوک یان اتے مدھ کالین پنجاب ساہت، پتا 190 توں اُدھرت۔
- 2- پنجابی لوک دھارا دے کجھ بکھ، پتا 59۔
- 3- نورتن کپور، پنجاب دے لوک وِشواس تے وہم: اک وِشلیشن، پنجاب دی لوک دھارا، چھبویں پنجابی وکاس کانفرنس، پتا 45۔
- 4- اوہی، پتے 45-46۔
- 5- جلد 1، پتے 225-226۔
- 6- اوہی، جلد 3، پتا 773۔
- 7- جلد 1، پتا 9؛ جلد 2، پتے 83، 174، 280؛ جلد 3، پتے 91، 262؛ جلد 4، پتے 730-731۔
- 8- پتا 167۔
- 9- پتا 664۔
- 10- اوہی، پتا 847۔
- 11- جلد 1، پتے 23، 77، 95، 163، 235، 243، 325، 327، 345، 379، 473، 475؛ جلد 2، پتا 31، جلد 3، پتا 341۔
- 12- نل دہیتی چاترک (امول)، پتا 535۔
- 13- احسن القمص غلام رسول (پ۔س۔)، پتا 489۔
- 14- حاتم نامہ سوندھا (پ۔س۔)، پتا 108۔
- 15- اوہی، پتا 265۔
- 16- پتے 11-13۔
- 17- جلد 1، پتا 213۔

قصیاں وچ باراں دی سنکھیا دا سبھ توں ودھ اُپیوگ ہو یا ہے۔ رانجھا باراں سال مچھاں چاردا ہے۔ پورن باراں سال بھورے پایا جاندا ہے۔ فیرواہ باراں سال کھوہ وچ پیا رہندا ہے۔ ڈیلینا باراں سال دی لڑکی دسن لگدی ہے۔ راجا رسالو نوں باراں سال بھورے پایا جاندا ہے۔ اوس نوں براں سال لئی دیس نکالا دتا جاندا ہے۔ باراں سال دی عمر وچ رانی کوکلاں دا ہوڈی نال عشق ہندا ہے۔ حاتم حُسن بانو دے سوالاں دے اُتر باراں سال لئی وچ لیا وندا ہے۔ قصہ دل خورشید وچ نوری جمال دیو دی قید وچ باراں سال پچھوں منگھ دی شکل دیکھدی ہے۔ قصہ شاہ بہرام وچ باراں سال پچھوں دیو بہرام دا اپہرن کردا ہے۔ سیف الملوک شہزادی دی بھال وچ باراں سال بھیر دا ہے۔ قصہ رانی اندویتی تے راجا روپ چند وچ روپ نوں باراں سال دا بن واس دتا جاندا ہے۔

ہندوواں اتے مسلماناں وچ چلیہاں (40 دن) کٹن دا رواج ہے۔ موسیٰ سینائی پر بت اُتے پر ماتما نال گل کرن گیا تاں چالھی دن او تھے رہیا۔ ایس پر بھاو کر کے ہی بھیر دمودر وچ رانجھا ہیر دے سوہرے چالھی دن ٹھہردا ہے۔ سیف الملوک دا بیو عاصم چالھی دن اُداسی وچ اندر وڑ کے پر ماتما اگے اولاد لئی دُعا منگدا ہے۔ عاصم دے وزیر وی چالھی ہن۔ فیروز سیف الملوک نوں چالھی دن اپنے کول رکھدا ہے۔ سیف الملوک چالھی دن چلکی پیہندا ہے۔ صاعد چالھی دن تختے اُتے رُڑھدا رہندا ہے تے فیئر ٹاپو آ وندا ہے۔

تن سوسٹھ سنکھیا دی وی کافی ورتوں ہوئی ہے۔ کرشن دیاں تن سوسٹھ گوپیاں سن۔ دمودر ہندو مٹھہاس توں واقف سی۔ ایس لئی اوس نے ایس پر بھاو کر کے بھیر دیاں سہیلیاں دی گنتی تن سوسٹھ دتی ہے۔ ایسے طرحاں ہی چاترک نے راجا بھرتھری ہری اتے کالی داس نے گوپی چند دیاں پنہیاں دی گنتی تن سوسٹھ دتی ہے۔ حافظ برخوردار نے مرزے دے ترکش وچ تیراں دی گنتی وی تن سوسٹھ دتی ہے۔ بھیر وارث وچ بھیر دیاں سہیلیاں دی گنتی سٹھ ہے، جو ودھیرے تھاتھتھک ہے۔ احمد یار نے راج بی بی دیاں سہیلیاں دی گنتی سٹھ دتی ہے۔ ایس طرحاں پچھوں تن سوسٹھ دی تھال تے سٹھ سنکھیا رُوڑھ ہو گئی۔

اُپر وکت وِوچن توں سپشٹ ہے کہ قصیاں دی بر جتا وچ وِشواس پرک کتھانک رُوڑھیاں دا مہتو پورن لوگ دان ہے۔ سچا قصہ کا لوک وِشواساں نال اوت پوت ہے۔

جلد 4، پتا 199 -	47
پتا 209 -	48
اونہی، پتا 261 -	49
اونہی، پتا 841، 543 -	50
ہور اداہرناں لئی دیکھو پتے 321، 713، 823، 839، 871 -	51
ہیر وارث (سینٹل)، پتا 93 -	52
اونہی، پتا 108 -	53
ہیر بھگوان سنگھ (پدم)، پتا 215 -	54
مرزا بھگوان سنگھ (پدم)، پتا 360 -	55
مرزا جیواسنگھ، پتے 38-39 -	56
پتا 124 -	57
نل دمیٹی چاٹرک (امول)، پتا 527 -	58
پتا 7 -	59
پتے 23-24 -	60
جلد 1، پتا 282 -	61
اونہی، جلد 3، پتا 1900 -	62
اونہی، جلد 1، پتا 179 -	63
اونہی، جلد 3، پتا 1903 -	64
وستھار لئی دیکھو: جلد 1، پتے 9، 47، 81، 111، 126، 212، 230: جلد 2، پتے 28، 36، 99، 588، 589: جلد 3، پتے 66، 173، 712-714، 719، 793-796: جلد 4، پتے 773، 774، 796-794 -	65
پتے 209، 235، 361، 375، 409 -	66
جلد 1، پتے 87، 97، 99، 297، 413 -	67
پتے 253، 255، 642 -	68
سوئی فضل شاہ، (د-ر-)، پتا 98 -	69
سستی ہاشم (د-ر-)، پتا 80 -	70
پتا 4 -	71
پورن قادر یار (گ-س-)، پتا 54 -	72
پورن کالی داس، پتا 124 -	73
سستی ہاشم (د-ر-)، پتا 94 -	74
پتا 19 -	75

اونہی، جلد 2، پتے 161-162 -	18
اونہی، پتا 403 -	19
پتا 1242 -	20
کتنبہ لال سہل، لوک کتھاؤں میں گجھ رُوڑھ تثنو، پتا 82 -	21
سستی ہاشم (د-ر-)، پتا 81 -	22
بھرتھری ہری چاٹرک (امول)، پتا 125 -	23
اونہی، پتا 126 -	24
سوئی فضل شاہ (د-ر-)، پتا 98 -	25
پورن قادر یار (گ-س-)، پتا 25 -	26
مرزا جیواسنگھ، پتا 3 -	27
حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 48 -	28
پتا 4 -	29
ڈلا بھٹی کیشن سنگھ (گ-س-)، پتا 72 -	30
جیونا موڑ بھگوان سنگھ (پدم)، پتا 299 -	31
رائی ایدو متی پورن چند، بھاگ 2، پتا 20 -	32
پتا 87 -	33
نل دمیٹی چاٹرک (امول)، پتا 479 -	34
رب عاشق تے معشوق محمد، عشقوں خلقت ہوئی -	35
آدم ملک حیوان پرندے، عشقے باجھ نہ کوئی -92 -	
یوسف حافظ، (پ-س-)، پتا 42 -	
بیر وارث (سیکھوں)، پتا 28 -	36
اونہی، پتا 128 -	37
ہیر دمور (پریگی)، پتا 253 -	38
مرزا حافظ (پدم)، پتا 48 -	39
سوئی فضل شاہ (د-ر-)، پتا 139 -	40
مہان کوش، پتا 142 -	41
پنجاب دی لوک دھارا، پتا 74 -	42
مہان کوش، پتا 64 -	43
جسوند سنگھ، سمہیا چار اتے قصہ کاو، پتا 93 -	44
جلد 1، پتے 781-781 -	45
اونہی، جلد 3، پتے 1421-1422 -	46

مرزھا جیوا سنگھ، پتا 80-	106-
جنگ نامہ شاہ محمد (جگلی)، پتا 5-	107-
سوئی سدا رام، پتا 35-	108-
سوئی پورن رام (پ-دھ)، پتا 67-	109-
قصہ کاو بھاشا و بھاگ پنجاب، پتے 93-94-	110-
بکرم سنگھ گھمن، پنجابی قصہ کا وائے دکھانت پر پترا، پتا 152-	111-
گرچرن سنگھ (سنپادک)، قادر یار، پتا 15-	112-
اوہی، پتا 16-	113-
ہیر دمودر (پریمی)، پتا 68-	114-
مرزا پیلیو (پ-م)، پتا 51-	115-
اوہی، پتا 52-	116-
مرزا حافظ (پدم)، پتا 63-	117-
سسی ہاشم (د-ر)، پتا 81-	118-
اوہی، پتا 91-	119-
سسی ہاشم (سہوتا)، پتا 119-	120-
کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتا 190-	121-
ہیر وارث (سیتل)، پتا 19-	122-
بکرم سنگھ گھمن، پنجابی قصہ کا وائے دکھانت پر پترا، پتے 153-154-	123-
احسن القمص غلام رسول (پ-س)، پتا 109-	124-
پورن قادر یار (گ-س)، پتا 54-	125-
سوئی قادر یار (گ-س)، پتا 83-	126-
اوہی، پتے 85-86-	127-
حوالے لئی ویکھو: سوئی فضل شاہ (د-ر)، پتے 164، 166، 168، 169، 171، 177-	128-
شاہ بہرام امام بخش (پری-س)، پتے 14، 19-	129-
اوہی، پتا 26-	130-
اوہی، پتا 57-	131-
سیف الملوک محمد بخش (س-د)، پتے 148-149-	132-
اوہی، پتا 479-	133-
صوفی واد تے ہور لیکھ، پتا 135-	134-
اوہی، پتا 94-	135-
رتن سنگھ جگلی، جنگ نامہ سنگھال تے فرنگیاں، بھومکا، پتا 30-	136-

حصہ 1، پتا 44-	76-
یوسف حافظ، (پ-س)، پتا 114-	77-
شیریں حافظ (سہوتا)، پتا 131-	78-
ئل دینتی چاترک (امول)، پتا 356-	79-
اوہی، پتا 378-	80-
بھرتھری ہری چاترک (امول)، پتا 297-	81-
اوہی، پتا 299-	82-
اوہی، پتا 300-	83-
گوپی چند کالی داس، پتا 72-	84-
راج بی بی احمد یار (لانبا)، پتے 92-93-	85-
جنگ نامہ شاہ محمد (جگلی)، پتا 5-	86-
حافظ برخوردار: جیون تے رچنا، پتے 72-73-	87-
صوفی واد تے ہور لیکھ، پتا 137-	88-
رتن سنگھ جگلی، وچار دھارا، پتا 205-	89-
مرزا پیلیو (پ-س)، پتا 47-	90-
مرزا حافظ (پدم)، پتا 56-	91-
سوئی فضل شاہ (د-ر)، پتا 109-	92-
سوئی پورن رام (پ-دھ)، پتا 61-	93-
جیت سنگھ سیتل، وارث شاہ: جیون تے رچنا، پتے 349-350-	94-
ہیر دمودر (پریمی)، پتا 210-	95-
ہیر وارث (سیکھوں)، پتا 75-	96-
اوہی، پتا 87-	97-
اوہی، پتا 318-	98-
اوہی، پتا 319-	99-
ہیر بھگوان سنگھ (پدم)، پتا 107-	100-
برج ولاس سر پواسٹو، مدھ کالین ہندی پر بندھ کاویوں میں کتھا تک روڑھیاں، پتے 56-57-	101-
پتا 64-	102-
مرزا بھگوان سنگھ (پدم)، پتے 378-379-	103-
پنجابی لوک دھارا و شوکوش، جلد 5، پتا 1054-	104-
الف) ہیر دمودر (پریمی)، پتا 54-	105-
ب) مرزا بھگوان سنگھ (پدم)، پتا 377-	

137	اوبئی، پتے 5، 21-	168	اوبئی، پتے 486-488-
138	رُوپ بسنت دولت رام، پتا 82-	169	سیف الملوک محمد بخش (س-د-)، پتے 204-206-
139	اوبئی، پتا 83-	170	یوسف حافظ (پ-س-)، پتے 105-106-
140	اوبئی، پتا 113-	171	احسن القمص غلام رسول (د-س-)، پتے 485-486-
141	ئل دمیٹی چاٹرک (امول)، پتا 388-	172	سوئی فضل شاہ (د-ر-)، پتا 174-
142	بھرتھری ہری چاٹرک (امول)، پتے 228-229-	173	یوسف حافظ (پ-س-)، پتا 56-
143	اوبئی، پتا 282-	174	سستی رانجھا برخوردار (پ-گ-)، پتے 174-175-
144	دُلا بھٹی کشن سنگھ (گ-ج-)، پتا 98-	175	مہان کوش، پتا 388-
145	پتا 73-	176	سوئی سدا رام، پتا 31-
146	پتا 74-	177	مرزا رانجھا برخوردار (پ-گ-)، پتا 109-
147	اندر بیگو پورن رام (پ-دھ-)، پتا 119-	178	سستی رانجھا برخوردار (پ-گ-)، پتا 45-
148	پتے 43، 45-	179	سوئی فضل شاہ (د-ر-)، پتے 189، 191-
149	ہیر دمودر (پریگی)، پتا 98-	180	مرزا جیوا سنگھ، پتا 5-
150	اوبئی، پتا 133-	181	کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتے 204-207-
151	مہان کوش، پتا 810-	182	اوبئی، پتے 217-220-
152	شیرپس ہاشم (سہوتا)، پتا 140-	183	شاہ بہرام امام بخش (پری-س-)، پتے 13-15-
153	سوئی فضل شاہ (د-ر-)، پتا 193-	184	اوبئی، پتا 37-
154	پتا 489-	185	اوبئی، پتا 61-
155	مہان کوش، پتا 810-	186	اوبئی، پتا 66-
156	پتا 664-	187	سیف الملوک محمد بخش (س-د-)، پتا 234-
157	اوبئی-	188	پنجابی لوک دھارا وشوکوش، جلد 2، پتا 279-
158	احسن القمص غلام رسول (پ-س-)، پتا 84-	189	سیف الملوک محمد بخش (س-د-)، پتا 449-
159	یوسف حافظ (پ-س-)، پتا 63-	190	حاتم نامہ سوندھا (س-د-)، پتا 98-
160	احسن القمص غلام رسول (پ-س-)، پتا 84-	191	اوبئی، پتا 106-
161	یوسف حافظ (پ-س-)، پتا 63-	192	اوبئی، پتا 121-
162	احسن القمص غلام رسول (پ-س-)، پتے 295-296-	193	اوبئی، پتا 293-
163	اوبئی، پتا 341-	194	پتے 23-24-
164	اوبئی، پتا 347-348-	195	الف) ہیر دمودر (پریگی)، پتا 55-
165	اوبئی، پتا 379-	196	ب) ہیر وارث (سیکھوں)، پتے 67، 191-
166	اوبئی، پتا 391-	197	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتے 122-177-
167	اوبئی، پتا 482-		اوبئی، پتے 282-286-

- 198- قرآن مجید، پتا 215-
- 199- اوہی، پتا 56-
- 200- حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتے 197-195-
- 201- اوہی، پتے 149، 237-238، 295-
- 202- کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتا 189-
- 203- اوہی، پتا 211-
- 204- اوہی، پتے 226-230-
- 205- پنجابی لوک دھارا وشوکوش، جلد 2، پتا 428-
- 206- سیف الملوک محمد بخش (س-د-)، پتے 176-175-
- 207- پنجابی لوک دھارا دے گجھ کچھ، پتے 29-30-
- 208- کرنیل سنگھ تھند، لوک یان اتے مدھ کالین پنجابی ساہت، پتا 3-
- 209- جلد 1، پتا 132-
- 210- جلد 3، پتا 199-
- 211- اوہی، پتے 156، 157، 779-781-
- 212- اوہی، پتے 765-766-
- 213- جلد 4، پتے 20-22-
- 214- جلد 3، پتا 328-
- 215- رام پوجن تو اڑی، بھارتی آکھیان ساہت دیاں کتھانک رُوڑھیان، ساہت سماچار (قصہ کاو اٹک)، پتے 305-306-
- 216- کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتے 234-236-
- 217- حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتے 191-208-
- 218- اوہی، پتا 293-
- 219- پتا 82-
- 220- اوہی، پتا 86-
- 221- دل خورشید قاضی، پتا 13-
- 222- ونجارا بیدی، پنجاب دی لوک دھارا، پتا 67-
- 223- یوسف حافظ (پ-س-)، پتا 63-
- 224- سستی ہاشم (د-ر-)، پتا 84-
- 225- پتے 17-13-
- 226- رویندر بھرم، ہندی بھارتی ساہتہ میں لوک تنو، پتا 84-
- 227- جلد 1، پتے 467-469-
- 228- جلد 3، پتا 735: جلد 4، پتے 274-276: جلد 6، پتے 151، 255-261-
- 229- پتا 69-
- 230- پوتر بائبل، (نواں نیم)، پتے 1-3-
- 231- مرزا حافظ (پدم)، پتا 56-
- 232- پتے 34-35-
- 233- مرزا رانجھا برخوردار (پ-گ-)، پتے 110-111-
- 234- مرزا حافظ (پدم)، پتا 58-
- 235- یوسف حافظ (پ-س-)، پتا 57-
- 236- اوہی، پتا 57-
- 237- اوہی، پتا 88-
- 238- اوہی، پتا 116-
- 239- احسن القصص غلام رسول (پ-س-)، پتا 59-
- 240- اوہی، پتا 72-74-
- 241- اوہی، پتا 98-99-
- 242- اوہی، پتا 349-
- 243- اوہی، پتے 484-485-
- 244- شاہ بہرام امام بخش (پری-س-)، پتا 25-
- 245- حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 59-
- 246- اوہی، پتا 83-
- 247- اوہی، پتا 175-
- 248- پتا 93-
- 249- اوہی، پتا 118-
- 250- سوتنی پورن رام (پ-دھ-)، پتا 73-
- 251- پتا 5-
- 252- اوہی، پتا 79-
- 253- پتا 15-
- 254- پتا 8-
- 255- ہیر دمودر (پریکی)، پتا 76-
- 256- ہیر حافظ (پ-س-)، پتا 49-
- 257- اوہی، پتا 51-52-
- 258- اوہی، پتا 53-

چیتکاری کتھانک رُوڑھیاں

آو کال توں ہی منٹھ دی چیتکاراں وچ ڈونگھی دلچسپی رہی ہے۔ جیوں ہی منٹھ نے ہوش سنبھالی، اوس دا واہ پر کر تک ورتاریاں نال پیا۔ اوہ ایہناں دے رہس توں جاؤ نہیں سی۔ ایس لئی اوس نے ایہناں نوں چیتکاری گھٹناواں سمجھدے ہوئے ایہناں سمبندھی انوکھیاں کتھاواں دا زمان کیتا۔ ایہو کارن ہے کہ پراچین ساہت چیتکاراں نال بھریا پیا ہے۔ مہاں بھارت وچ انیکاں چیتکاری گھٹناواں تے پاتراں دا حوالہ ملدا ہے۔ پروسو رام پل وچ ہی 14 ہزار کچھتریاں نوں مار دیندا ہے۔¹ کرشن بال اوستھا وچ ہی پیر دے انگوٹھے نال گڈے نوں مودھا کردا ہے² تے درخت پُٹ کے اوہناں تے نواس کردے راکھشاں دا انت کر دیندا ہے۔³ ارجن اپنے تیراں نال اندر دوارا کیتی گئی اتیت زور دار پتھر ورکھا نوں ختم کردا ہے۔ اندر انگد پر بت چک کے ارجن نوں ماردا ہے، پرشو ارجن اپنے اگنی تیراں نال پر بت دے ٹوٹے کر دیندا ہے۔⁴ اگست رشی سمندر نوں خشک کرن لئی سمندر پی جاندا ہے۔⁵ ایسے طرحاں دیاں انیک اداہرناں رامائن وچ ملدیاں ہن۔ اسلام اتے عیسائی دھرم وچ وی کراماتاں دیاں روایتاں پرچلت ہن۔ انجیل وچ عیسیٰ مسیح اتے تورات وچ حضرت موسیٰ دے بہت سارے چیتکاراں دا ورن ملدا ہے۔ گورو نانک دیو جی نے وہاں بھرماں وُردھ آواز بلند کیتی، پر ساکھی کاراں نے انیکاں چیتکاراں اوہناں نال جوڑ دتے ہن۔ اجیہا عام لوکاں دے وشواس ایہناں چیتکاراں نال جُورے ہوئے ہون کر کے ہویا ہے۔ قصہ کار وی عام لوکاں وچوں سن، ایس لئی اوہناں نے وی چیتکاراں نوں اپنیاں رچناواں دا واہن بنایا۔ قصہ کاراں نے روچکتا پردان کرن اتے ٹھدی کڑی نوں جوڑن لئی چیتکاری کتھانک رُوڑھیاں دی ورتوں کیتی ہے۔ ایہناں وچوں مہتو پورن رُوڑھیاں پیٹھ لکھے اُسار ہن:

- 259- کام رُوپ احمد یار (لانا)، پتے 168-174۔
 260- اوبی، پتا 180-182۔
 261- اوبی، پتا 198۔
 262- سستی ہاشم (د-ر)، پتا 89۔
 263- سستی رانجھا برخوردار (پ-گ)، پتا 89۔
 264- سیف الملوک محمد بخش (س-د)، پتے 141-142۔
 265- اوم پترائے چندیل، ہندی صوفی کاویہ میں پورا تک آکھیاں، پتا 36۔
 266- کتھاسرت ساگر، جلد 2، پتے 29-31: بالمیک رامائن، جلد 3، پتا 1083: رام چرت مانس، پتا 851۔
 267- نل دیتی چاترک (امول)، پتا 374-375۔
 268- اوبی، پتا 472۔
 269- وستھار لئی ویکھو، مہاں بھارت، جلد 3، پتے 587، 604۔
 270- پتا 31۔
 271- پنجابی لوک دھارا وشوکوش، جلد 2، پتے 420-421۔
 272- گر بخش سنگھ کیسری، سنگھیا کوش، پتا 62۔

1- الوکک جنم:

تُوں خود ہی پی کے بالک تُوں جنم دین بارے ہے، جس داناں مادھاتا رکھیا جاندا ہے۔ اوہ اندر دی اُنگی چوسن نال تیرہ گنا وڈا ہو جاندا ہے۔ اوس دے سوچن نال ہی اوس تُوں دھڑوید سمیت سارے وید اتے دب استر ایثور دی کرپا نال یاد ہو جاندا ہے ہن۔⁹ ودیشی گاتھاواں وچ وی ایچھے کئی حوالے ملدے ہن، جیہناں وچ وسٹو کھان اُپرنت اولاد پیدا ہندی ہے۔ ایس سمبندھی سٹیٹھ تھا مسن لکھدے ہن کہ ورکھانال استری دی گر بھ ٹھہرن دی رُوڑھی تاں دھن بچھی لوک گاتھاواں تک سمیت ہے پر گجھ کھان اُپرنت گر بھ دھارنا، یورپ وچ دھن بچھی جاتیاں تُوں چھڈ کے باقی ساریاں جاتیاں وچ ملدی ہے۔¹⁰

پنجابی قصہ کا وچ گیگ کرواؤن اتے وسٹو واں دے سیون کرن نال اولاد ہون دے حوالے ملدے ہن۔ آتما رام دے قصہ ’اُدے سنگھ ہنس دامنی‘ وچ راجا جے پال، پوترے دی پراپتی لئی جوتھیاں دے کہن اتے گیگ کرواؤندا ہے اتے جیو ہتیا بند کردا ہے۔¹¹ احمد یار دے قصہ ’کام روپ‘ وچ اودھ نگر دے زرنستان راجے راجپتی تُوں اک سنیا سی گیانی چارج سنستان پراپتی لئی اک پھل دیندا ہے۔ راجا تے رانی ادھا ادھا پھل کھا کے بیج مان دے ہن۔ بھلسر روپ کام روپ دا جنم ہندا ہے۔¹² قصہ ’بھرتھری ہری‘ وچ اُجین شہر دے پتر بین راجا گندھرب سین تُوں اک سنت دوواں رانیاں لئی دو امرت پھل دیندا ہے۔¹³ رانیاں پھل کھانیاں ہن اتے بھرتھری تے بکرما جیت تُوں جنم دیندیاں ہن۔ پورن بھگت دے قصیاں وچ زرنستان لونا تُوں سنتان دین لئی قصہ کاراں نے ایہو جگت ورتی ہے۔ قادر یار اُتسار پورن لونا تُوں کھان لئی چول دیندا ہے۔¹⁴ جدوں کہ کالی داس دے قصے وچ پورن چول دے ٹکڑے نال بھبوتی وی دیندا ہے۔¹⁵ منگو رام دے قصہ ’راجا جگد یو تے رانی کمل گماری‘ وچ دھارا نگری دا زرنستان راجا سنستان پراپتی لئی باراں سال دے بن واس تے جاندا ہے۔ جنگل وچ باراں سال اک رشی دی سیوا کرن اتے رشی اوس تُوں سنستان پراپتی لئی مٹی دی چٹکی دیندا ہے۔¹⁶ ایس دے کھان نال راجا جگد یو دا جنم ہندا ہے۔ ایسے طرحاں قصہ ’سیف الملوک‘ وچ جوتھی مصر دی زرنستان راجے عاصم تُوں سنستان پراپتی لئی یمن دے شاہ بدخشاں دی بیٹی ویائسن لئی کہندے ہن۔¹⁷ راجا اجیہا ہی کردا ہے، جس دے سٹے وجوں سیف الملوک دا جنم ہندا ہے۔ بنا سنہوگ تُوں اُتپن

ساکھی ساہت دی اک پر بل رُوڑھی، وینکتی ویش دا اسادھارن جنم ہے۔ اتھے ایہہ دھارنا کم کردی ہے کہ اسادھارن وینکتو اتے کرتو والی شخصیت دا جنم اسادھارن نہیں ہو سکدا۔ ایہو کارن ہے کہ مہان نایکاں دی الوکک جنم دیاں کتھاواں سارے سنسار وچ پرچلت ہن۔ ایہہ رُوڑھی ساہت وچ دو روپ دھاردی دیکھی گئی ہے۔ اک، وینکتی ویش دے قدرت ولوں بدھے نیماں دی اُلکھنا کر کے ہوند وچ آؤنا، پُرانے سمیاں وچ سینتا دا راجا جنک تُوں ہل چلاؤندے سے اک گھڑے وچوں ملنا جاں فیہر حضرت یسوع مسیح دا کنواری مریم دے پیٹ توں پیدا ہونا، ایس رُوڑھی دے روپ ہن۔ ایس رُوڑھی دا دوجا روپ، جنم سے وینکتی دے جنم تُوں گھوشٹ کرن لئی واپر دیاں گھنناواں ہن۔ مہاتما بدھ دے جنم سے لہنی بن دے برکھاں بوٹیاں تُوں رت نہ ہندیاں ہو یاں وی پھل، پھل لگ جاندا ہے ہن..... اسان توں برہم گھوش سُنائی دیندی ہے اتے برہما، اندر آد دیوتے بدھ دے سوا گت لئی آ پہنچدے ہن۔⁶

بھارتی کتھاواں دا انرہ ہی راجے دا زرنستان ہونا، گیگ کرن، دیوی دیوتے جاں رشی مئی دے وردان، کوئی وسٹو کھان جاں پین نال گر بھ دھارن نال ہندا ہے۔ رام چندر اتے اوس دے تن بھراواں دا جنم، پتریشی گیگ دی اگنی وچوں دیوتیاں ولوں پرچاپت پُرش دُوارا دتی کھیر کھان اُپرنت ہندا ہے۔⁷ مگدھ راج دے راجے جراسندھ دے جنم دی کتھا وی بڑی روچک ہے۔ راج برہرتھ دے کوئی پتر نہ ہو یا تاں اپنی ونش تُوں ختم ہندیاں ویکھ کے دوواں پتیاں نال برہم رشی چند کوہک دے چرناں وچ حاضر ہو یا۔ رشی نے اک انب رانیاں تُوں کھان لئی دتیا۔ دوویں رانیاں نے اڈھا اڈھا کھا دھا تے اپنے گر بھ توں اک اک ٹکڑا پیدا کیتا۔ ہر ایک ٹکڑے وچ اک اکھ، اک ہتھ، اک پیر، ادھا پیٹ، ادھا مونہہ تے لکے دا ادھا بھاگ سی۔ ایہناں ٹکڑیاں تُوں باہر سٹ دتا جاندا ہے۔ جرا راہشٹی اوہناں تُوں جوڑدی ہے۔ جوڑن اتے اک سندر راج گمار پیدا ہندا ہے۔ اوہ اوس تُوں راجے پاس لیاؤندی ہے تے اوس داناں جراسندھ رکھیا جاندا ہے۔⁸ ایسے طرحاں دی وچرت کتھا راجا یوناشو ولوں ان جانے پئے وچ پتی لئی لیندا ہے پوتر جل

ہون دے حوالے وشو بھر دیاں کتھاواں وچ ملدے ہن۔ مہاں بھارت وچ شرتشاؤ مئی دا پُتر سوم شرماسپنی دی پیٹ وچوں رشی دا ویرج پین تے ہندا ہے۔ اوہ مہاں تپوسوی سی تے راجا جنمبیا اوس نون اپنا پروہت بناؤندا ہے۔¹⁸ اندرکاناں دی اک اچھراں برہما دے سراپ کر کے مچھی رُوپ وچ جنمنا ندی وچ رہندی ہے۔ اوہ اُپر پچرندی دے وچ ڈنگے ویرج نون کھا کے گر بھ وتی ہو جاندی ہے۔ اوہ اک لڑکے تے لڑکی نون جنم دیندی ہے۔ ایہہ لڑکا متیہ ناں نال پرسدھ ہویا تے لڑکی ستوتی نال پرسدھ ہوئی۔ ایسی ستوتی نے پراسر رشی نال سنھوگ کر کے ویدویاس نون جنم دتا۔¹⁹

’کتھاسرت ساگر‘ دی اک کتھا وچ اک راجا اپنے پُتر نون مار کے ہون کر واؤندا ہے۔ اوس ہون دھوم دی گندھ نون پا کے اوس دیاں 500 رانیاں گر بھ وتی ہو جاندیاں ہن تے 500 پُتر اوس نون جنم دیندیاں ہن۔²⁰ پُتر و پاپکھیاں وچ کتھا ہے کہ رنبھا اچھرا نون دیکھ کے کپل مئی دا ویرج ڈگیا، جس کارن رنبھا دے اُدروں سستی پیدا ہوئی۔²¹ کسے پُرش تے موہت ہو کے دیکھن نال گر بھ ٹھہر جان دا ورن لوک کتھاواں وچ اُپلبدھ ہے۔ کیتو راجستھان وچ اجیبھیاں لوک کتھاواں ملدیاں ہن، جیہناں وچ ناری کسے سپ ورگے چو جنٹو اُتے آکرشت ہو جاندی ہے تے اوس نون گر بھ دھارن ہو جاندی ہے۔ جس دے پھلسر وپ اوہ پُتر نون جنم دیندی ہے۔²²

آسا رام دے قصہ ’ناس کیت‘ وچ بڈھا ادا لک رشی رام دے زور پاؤن اُتے اپنا ویرج دھرتی اُتے سٹن دی تھاں پھل اُتے پا کے گنگا دریا وچ روڑھ دیندا ہے۔ راجا رگھو دی کنواری لڑکی چندرا وتی ایس پھل نون سنگھ لیدی ہے تے گر بھ وتی ہو جاندی ہے۔ گر بھ وتی ہون اُتے راجا اوس نون گھروں کڈھ دیندا ہے۔ اوس دیاں ناساں راہیں پُتر دا جنم ہوندا ہے تے اوس دانان ناسکیت رکھیا جاندی ہے۔²³ کنواری لڑکی نون سنتان پیدا کرن لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی گئی ہے کیونکہ رشی نون ور ہندا ہے کہ اوس نون پہلاں پُتر تے بعد وچ پتی پراپت ہووے گی۔ قصہ ’سیف الملوک‘ وچ تریا دیس دا ورن ہے، جتھے اک انوکھا چشمہ ہے جس وچ اشنان کیتیاں کڑیاں نون گر بھ ٹھہر جاندی ہے تے اوہ کڑیاں نون جنم دیندیاں ہن۔²⁴ مردتوں بنا سنتان اُتھتی لئی قصہ کاراں نے ایس جگت

دی ورتوں کیتی ہے۔

مہاں پُرشاں دے جنم دے پرگٹاؤ لئی ادبھت تے چنکاری گھٹاواں واپرن دی رُوڑھی وشو بھر دے ساہت وچ اُپلبدھ ہے۔ بھارتی کتھاواں وچ تاں اوہناں دا جنم گر بیہاں دی شھہ چال تے چنگے لگن سے ہندا درسا یا گیا ہے۔ اچھراں دے نین، دیوتیاں دے واجے و جاؤن تے آکاش وچوں پھلاں دی ورکھا آدراہیں ویش و اتادرن اُساریا جاندی ہے۔ رام چندر دا جنم چیتر دے مہینے دی نوویں تاریخ نون موزر و سوکھتر وچ سورج، منگل، شنی، برہسپتی، شکر دے اُچ ستھاواں وچ آؤن اُتے اتے جد چندر ماہر ہسپتی دے نال ہو گیا تہ کرک لگن دے اُدے ہندیاں ہی کوشلیا دے گر بھ توں پیدا ہندا ہے۔ گندھرو

سُریلے گیت گاؤندے ہن، اچھراں نجدیاں ہن، دیوتے واجے و جاؤندے ہن تے آکاش توں پھلاں دی ورکھا ہندی ہے۔²⁵ سورج اپنی چال بھل جاندی ہے تے اوہ دن اک مہینے جتا لٹا ہو جاندی ہے۔²⁶ حضرت محمد ﷺ دی پیدائش سے سارے مندر اں دی اگ بچھ جاندی ہے اتے نوشیروان دے محل دے چوداں رنگرے ڈگ پیندے ہن۔ حضرت عیسیٰ دے جنم سے بیت اللحم وچ انگوراں دیاں ویلاں نون پھل اتے پھل لگدے ہن، انھے سجا کھے ہو جاندے ہن اتے اپانج چنگے بھلے ہو کے وچرن لگ پیندے ہن۔²⁷ جوتشی چڑھدے پاس اوس دا تارا دیکھدے ہن اتے اوس نون متھائیکن آؤندے ہن۔²⁸ گورو نانک دیو جی دے اوتار دھارن سے وی ہندو پرپنراواں اُسار ویش و اتادرن اُساریا گیا ہے۔ اوہناں دا جنم چانچی رات، امرت ویلے، پہر رات رہندیاں ہندا ہے۔ تینتی کرڈ دیوتے، چوٹھ جوتگی، بونجا پیر، چھے جتی، چوراسی سدھ اتے نون ناتھ اوہناں نون نمسکار کرن آؤندے ہن۔ پریشتر دے دربار انہد شبد وچا ہے۔ بندی ملک ہو جاندے ہن۔ روگیاں دے روگ نورت ہو جاندے ہن تے دھرتی نون بہت سکھ ملدا ہے۔²⁹

قصہ کاو وچ وی ایہہ رُوپ ملدا ہے۔ سستی تے سوتی دا جنم پوتر رات نون ہندا ہے۔ مرزادی پوتر دن نون جنم لیدا ہے۔ اوس دی یاترائی فرشتے آؤندے ہن تے حوراں اوس نون کھڈاؤندیاں ہن۔³⁰

ایس طرحاں ایہناں مسلمان قصہ کاراں نے مسلم پرپنراواں اُسار اُپر وکت

پاتراں دا جنم درسايا ہے۔ ایہناں دے وپریت سوندھاتے چاترک ورگے ہندو قصہ کاراں نے بھارتی پرپراواں وانگ اپنے نایکان دا جنم گریہاں دی شھہ چال تے چنگے لگن سے ہويا دسیا ہے۔ سوندھانے 'حاتم نامہ' وچ حاتم دا³¹ اتے چاترک نے قصہ 'بھرتھری ہری' وچ بھرتھری دا³² جنم شھہ سے ہی ہويا لکھیا ہے۔

2- رُوپ پرورتن:

رُوپ پرورتن سبھ توں ودھ پرچلت انتر راشٹری رُوڑھی ہی۔ سبھ پرکار دیاں کتھاواں وچ ایس دا اُپوگ ہويا ہے۔ رُوپ پرورتن تیناں طرحاں نال ہندا ہے۔ کئی اداہرناں وچ پاتر دیوی جاں الویک شکتی کر کے سؤے رُوپ پرورتن کردے ہن تے کنیاں وچ جنتر منتر آد نال اوہناں دا رُوپ پرورتن کیتا جاندا ہے۔ تیجا، کسے وستو دے کھان، پین نال جاں سرور وچ اشنان کرن نال رُوپ پرورتن ہندا ہے۔ قصہ کاو وچ پہلے دوواں دے حوالے ملدے ہن، ایس لئی اتھے ایہناں بارے ہی چرچا کیتی جا رہی ہے۔

(الف) الویک شکتی کر کے سؤے رُوپ پرورتن:

سؤے اچھا نال رُوپ پرورتن دیاں انیکاں اداہرناں اُپلبدھ ہن۔ اندر دُوراں کسے رشی دی پتی دی سندرتا اُتے موہت ہو کے رشی دا رُوپ دھار کے اوہناں دا ست نشٹ کرن دیاں انیک کتھاواں ملدیاں ہن۔ اوہ گوتم رشی دا رُوپ دھار کے اوس دی پتی ایلیا دا ست بھنگ کردا ہے۔ ایلیا توں کئی ہزار سال کیوں ہوا پی کے اتے ادیشٹ رہن³³، اک ہور کتھن انساہ پتھر رہن³⁴ دا سراپ ملدا ہے۔ رام چندر جی اُس دا ادھار کردے ہن۔ 'بالمیک رامائن' وچ سیتا ہرن لئی مارتچ سونے دے ہرن دا رُوپ دھاردا ہے۔³⁵ ایہو رُوڑھی 'رام چرت مانس'³⁶ اتے 'مہاں بھارت'³⁷ وچ ملدی ہے۔ 'بالمیک رامائن' وچ اندر، دھرم راج، گبیر، ورن آد دیوتے گاؤن توں بھے بھیت ہو کے پنچھیاں دا رُوپ دھار کے اشوک بن وچ جاندا ہے، جتھے سیتا توں قید کیتا ہويا سی۔³⁹ 'مہاں بھارت' وچ وی سؤے رُوپ پرورتن دیاں انیکاں اداہرناں ملدیاں ہن۔ تلشک ناگ فقیر دا رُوپ دھار کے اُتنگ رشی دُوراں پراپت کیتے گنڈل توں چک کے دوڑ جاندا ہے۔ جد اُتنگ رشی اوس توں

چھڑدا ہے تاں اوہ اصلی رُوپ دھار کے کھڈ راہیں ناگ لوک پنہنچ جاندا ہے۔⁴⁰ پولیما راکھش سورا رُوپ دھار کے رشی دی پتی توں چک کے دوڑدا ہے۔⁴¹ کتھاسرت ساگر دی اک کتھا وچ اگنی دیوتا آپ بھورا بن دا ہے تے گوہ چندر توں بھورا بناؤندا ہے۔⁴² جانبیا دی لوک کتھا 'شکاری تے اوہدی جادو دی بنسری' وچ راکھشنی ہیماں بیبنا دی بھین شکاری اوجو کولوں اپنی بھین دے قتل دا بدلہ لین لئی انتاں دی سوئی عورت دا رُوپ دھار کے ویاہ کرواؤندا ہے۔⁴³ اک رُوسی پری کہانی وچ اک راج کُمار کی گھنگی دے رُوپ وچ وچردی ہے۔ شکاری دُوراں تیر مارے جان اُتے اوہ پھڑی جاندی ہے۔ شکاری اوس نوں اپنے گھر لے آؤندا ہے۔ اوس دے گھر آ کے اوہ اپنے اصلی رُوپ وچ آ جاندی ہے اتے شکاری نال ویاہ کرالیدی ہے۔⁴⁴ کشمیری لوک کہانی 'ہیمال ناگ' وچ سب نچے دا تے نایک سب دا رُوپ دھاردا ہے۔⁴⁵

پنجابی قصہ کاو وچ سؤے رُوپ پرورتن دیاں انیک اداہرناں اُپلبدھ ہن۔ امام بخش دے قصہ 'شاہ بہرام' دے ارنج وچ ہی اک 'دیوسفید' فارس شہر دے شہنشاہ بہرام تے عاشق ہو کے، اک گھوڑے دا رُوپ دھار کے اوس دا اپہرن کردا ہے تے اوس نوں ہزاراں کوہاں دُور دیوڑاں دے دیس وچ لے جاندا ہے۔⁴⁶ اتھے باغ دی سیر کردیاں، کبوتر اں دے رُوپ وچ پریاں نظر پیندیاں ہن۔ جداوہ پریاں دا رُوپ دھار کے اشنان کر رہیاں ہندی اں ہن تاں شہزادہ سبھ توں سندر پری حُسن بانو توں قابو کرن لئی اوس دا رکت پُرا لیندا ہے۔ ہُن اوہ رُوپ پرورتن نہیں کر سکتی تے اتھے رہن لگ پیندی ہے۔ دوواں دا عشق ہو جاندا ہے۔ ایس طرحاں ایہہ کتھانک رُوڑھی کتھانک توں گتی پردان کردی ہے تے پاٹھک اندر اگلیاں گھنناواں جانن دی جگیا سا پیدا ہندی ہے۔ اوس دی پتی تے پُرتوں وزیر دے ظلم توں بچاؤن لئی، شہزادے توں واپس فارس لیاؤن لئی قصہ کار فیئر ایس جگت دی ورتوں کردا ہے۔ دو دیو گھوڑے دا رُوپ دھار کے شہزادے تے حُسن بانو توں فارس شہر لے کے آؤندے ہن۔ حُسن بانو وزیر دے قابو آ جاندی ہی۔ کہانی وچ فیئر تناء آ جاندا ہے۔ امام بخش، ایس جگت راہیں اوس توں کبوتر بنا کے اوتھوں بھجا دیندا ہے تے تناء ختم ہو جاندا ہے۔ حُسن بانو دا فارس توں اڈ کے اپنے دیس 'شہر سبز' توں جان نال

کتھانک وچ وستھاروی آؤندا ہے تے نویاں سمجھاوناواں دی اُتیں ہندیاں ہن۔

میاں محمد بخش جہلمی نے قصہ 'سیف الملوک' وچ سراندیپ دے بادشاہ دی دھی ملکہ خاتون دے اپہرن لئی ایس رُوڑھی دی ورتوں کیتی ہے۔ قلم دا شہزادہ بہرام، ملکہ خاتون تے موبہت ہو کے اوس دا اپہرن کرن دا جتن کردا ہے۔ ستاں سالوں دے جتناں پچھوں اوہ اک پیچھی دا رُوپ دھار کے اوس نوں چُک کے اسفند باش قلعی وچ لیاؤن وچ پھل ہو جاندا ہے۔⁴⁷

غلام رسول دے قصہ 'حسن القصص' وچ عزرائیل فرشتہ اک سُدِرمَنگھ دا رُوپ دھار کے اک سوئی قبر کنڈھے پٹھدا ہے تے یعقوب نوں دسدا ہے کہ ایہہ قبر اک پیغمبر واسطے بنائی گئی ہے۔ یعقوب ایس قبر دی پراپتی لئی اللہ گتے دُعا کردا ہے۔ دُعا پروان ہندی ہے تے عزرائیل فرشتہ اوس دی جان کڈھدا ہے۔⁴⁸

دھنی رام چاترک رچت قصہ راجا تل تے رانی دہنتی وچ اندر، اگنی، ورن تے دھرم راج دیوتے تل دا رُوپ دھار کے سوئبر وچ وگھن پاؤن دا جتن کردے ہن۔⁴⁹ ایہہ کتھانک رُوڑھی مہاں بھارت وچوں آئی ہے۔ فرق کیول اپنا ہے کہ اوتھے دھرم راج دی تھاں تے یم راج ہے۔⁵⁰ ایس قصے وچ ہی چوپٹ دے پاسے پیچھیاں دا رُوپ دار کے تل دی دھوتی اڈا کے لے جاندا ہے۔⁵¹ ایس طرحاں اوہ تل دے دکھانت وچ وادھا کردے ہن۔ چاترک نے دہنتی دے استری ست دی رکھیا لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ جد شکاری دہنتی نوں اپنی ہوس دا شکار بناؤن لگدا ہے تاں 'کال' مدھ دا رُوپ دھار کے اوس نوں ڈنگ ماردا ہے، جس نال اوس دی موت ہو جاندی ہے۔⁵² ایس طرحاں ایہہ ایتھے بچھویں تے گتی شیل کتھانک رُوڑھی ہے۔

رحیم بخش قاضی دے پرسنگ 'دل خورشید' وچ دل خورشید نوں باشک ناگ دا پوترا رُوپ پرورتت کر کے منگھی شکل وچ ملدا ہے تے کرامتی منکا دیندا ہے۔⁵³ ایہو ناگ پلٹا مار کے گھوڑا بن جاندا ہے تے دل خورشید نوں اپنے قلعے وچ لے آؤندا ہے۔⁵⁴

کشن سنگھ عارف دے قصہ 'راجا رسالو' وچ کال جوگن چیل دا رُوپ دھار کے رسالو دے سر اُتے ڈگدا ہے۔ رسالو اوس نوں تیر مار کے مار دیندا ہے۔⁵⁵ ایہہ کھلی

کتھانک رُوڑھی ہے، جس دا اُپیوگ نائیک دی بہادری نوں درساون لئی کیتا گیا ہے۔

سوندھا نے 'حاتم نامہ' وچ ایس جگت دی ورتوں کئی تھاواں تے کیتی ہے۔ حاتم اک جنگل وچ جا رہیا ہندا ہے تاں اوس نوں دو جن سپاں دا رُوپ دھاری لڑ رہے ملدے ہن۔ اوہ اوہناں نوں لڑنوں ہٹاؤندا ہے۔ اوہناں وچوں اک جن منگھی رُوپ دھار کے حاتم دا اجیہا کارج کرن لئی شکرانہ کردا ہے۔⁵⁶ ایس گھٹنا نوں جے قصے وچوں کڈھ وی دتا جاوے تاں کتھانک اُتے کوئی پر بھاونہیں پیندا۔ ایس لئی ایہہ کھلی تے گتی ہن رُوڑھی ہے تے حاتم نوں پراپکاری درساون لئی ایس دی ورتوں کیتی گئی ہے۔ ایس طرحاں اک ہور جنگل وچ حاتم سب تے نیولے دے رُوپ وچ لڑ رہے دو جتاں نوں لڑنوں ہٹاؤندا ہے۔ اوہ منگھی رُوپ دھار کے حاتم نوں لڑائی دا کارن دسدے ہن۔ حاتم اوہناں دی صلح کراؤندا ہے تے اک کراماتی نیزہ تے مہر پراپت کردا ہے۔⁵⁷ ایہہ ستواں حاتم دے اوکھے سے کم آؤندیاں ہن۔ ایس طرحاں ایس رُوڑھی نال جتھی کتھانک وچ وستھار آیا ہے، اوتھے قصہ کار نے پراپکار کرن اُتے چنگے پھل دی پراپتی دتی ہے۔

ایس قصے وچ ہی اک جم دوت بچھو، ناگ، شیر، سنڈھا اتے عورت دا رُوپ دھار کے کئی پرائیاں نوں ختم کردا ہے۔ اوہ حاتم نوں دسدا ہے کہ اوہ ربی حکم کر کے اجیہا کر رہیا ہے۔⁵⁸ ایس طرحاں ایس جگت دوارا جیواں دی موت بارے جانکاری دتی گئی ہے کہ پرامتا دے حکم نال ہی جم دوت دکھ دکھ رُوپ دھار کے جیواں دا ناش کرن آؤندے ہن۔

چوتھے پرشن دے اُتر لئی حاتم جا رہیا ہندا ہے کہ اوس نوں اک ندی کنارے درخت اُتے لکدے سیس نظر آؤندے ہن۔ رات نوں ایہہ سیس ندی وچ دگ کے پریاں دا رُوپ دھار دے ہن۔ ایہناں وچوں اک سندر پری نوں تختے اُتے بٹھایا جاندا ہے۔ پریاں زرت کردیاں تے راگ الاپدیاں ہن۔ دن چڑھن تے مڑ ایہہ سیس درخت اُتے لکدن لکدے سن۔⁵⁹ ایس طرحاں ایس کتھانک رُوڑھی دی ورتوں چتکار پیدا کرن لئی کیتی گئی ہے۔

چھیویں پرشن دے اُتر سمبندھی سوندھا حاتم نوں دیواں دے دیس بھجن لئی ایس جگت دی ورتوں کردا ہو یا دیو بنا کے بھیجا ہے۔⁶⁰ کیتان مگر نوں جا رہا حاتم اک

انجیے نگر پہنچا ہے، جتھے ہر سال اک جن، سپ دا رُوپ دھار کے کنیا دا اپہرن کردا ہے۔
حاتم ایس جن دا خاتمہ کردا ہے۔⁶¹

قصہ 'مہندر گُماری تے راجا بھان چند وچ دیوسفید' اندر دے آدیس اُتے اوس لئی ہندوستان دیاں پریاں لیواؤن لئی ال دا رُوپ دھاردا ہے۔ اوہ ایس رُوپ وچ گھم رہا ہندا ہے کہ اوس دی نگاہ چندر کرن تے پیندی ہے۔ اوہ چڑی دا رُوپ دھار کے اوس دے کمرے وچ جاندا ہے۔ اسی رات نوں اوہ مڑ دیو دا رُوپ دھار کے اوس نوں سستی پئی نوں پلنگھ سمیت اڈا کے لے جاندا ہے۔⁶² ایہہ کتھا تک رُوڈھی کتھا تک نوں نواں موڑ دیندی ہے۔ ایس لئی ایہہ بھجھویں تے گتی شیل کتھا تک رُوڈھی ہے۔ ایسے طرحاں منگو رام دے قصہ 'راجا جگد یو تے رانی کل گُماری' وچ شیر خاں نال لڑائی سے جگد یو دی سہایتا لئی اک دیونچھی دا رُوپ دھار کے پہنچا ہے۔⁶³

(ب) جنتر منتر، جاڈو، ٹونا آؤنال رُوپ پرورتن:

جاڈو ٹونا، جنتر، منتر، سراپ جاں دیوی شکتی نال دُوجے دا رُوپ پرورتن کرن دیاں کتھاواں نال وشواساہت بھریا پیا ہے۔ 'کتھاسرت ساگر' وچ سنکھشیا، نامک جگنی سوم سوامی نوں باندر بنا دیندی ہے کیونکہ اوہ باندر توں منگھ بناؤن دا منتر جان دی ہے۔⁶⁴ اک ہور کتھا وچ واگنسی دی سوداناں دی اک براہمنی اک منگھ دے گل وچ سوتر بنھ کے اوس نوں بلد بنا دیندی ہے۔ اک جوگن اوس سوتر نوں کھول کے اوس نوں مڑ منگھ بناؤندی ہے۔⁶⁵ کشمیری لوک کہانی 'ہیمال ناگ رائے' وچ ناگ رائے، ہیمال نوں منتر نال پتھر بناؤندا ہے اتے جب وچ پا کے پاتال لے آؤندا ہے۔ پریاں دے کھپڑے پین تے اوہ منتر پڑھ کے اوس نوں مڑ منگھی رُوپ وچ تبدیل کر دیندا ہے۔ جد ہیمال بادشاہ دے قابو آ جاندی ہے تاں ناگ رائے سپ دا رُوپ دھار کے اوس نوں ملن جاندا ہے۔⁶⁶ اک ہور کشمیری لوک کہانی وچ جاڈوگر دی لڑکی اک راج گمار تے موہیت ہو کے اوس نوں منتر سوتر بنھ کے بھید و بنا کے رکھدی ہے تے رات نوں منتر سوتر کھول کے مڑ منگھ بنا کے اوس نال سوندی ہے۔⁶⁷ کام رُوپ جاں بنگال دیاں استریاں بارے وی لوک وشواس ہے کہ اوہ جاڈوگریاں ہندیاں ہن اتے اپنے پریمییاں نوں پُسو بنا کے اپنے کول رکھ لیندیاں

ہن۔ بنگال دیاں ایٹکاں کہانیاں وچ ایس دے حوالے ملدے ہن۔ 'نور شاہ رستار' دی ساکھی وچ 'کورو دیس' (کام رُوپ) دی ترمیت مردان نوں دھاگا بنھ کے بھید و بنا لیندی ہے۔⁶⁸ ایسے طرحاں رُوپی کہانی 'بھین ایوٹو سکا تے بھرا ایوانوشکا' وچ ایوانوشکا کبری دے کھر وچوں پانی پین نال میمننا بن جاندا ہے۔⁶⁹ پنجابی قصہ کا وچ وی انجیے ڈھنگ نال رُوپ پرورتن دیاں اداہرناں اُپلبدھ ہن۔ احمد یار دے قصہ 'کام رُوپ' وچ اک چڑیل پدیا چند نوں نیلا دھاگا بنھ کے کوتا بنا کے اپنے پتا پاس لے کے جاندی ہے۔⁷⁰ موقع ملن تے کوتا اڈاری مار کے نس جاندا ہے تے اوتھے پہنچا ہے جتھے کنور اتے متر چند بیٹھے ہندے ہن۔ دھاگا کھولن تے اوہ اصلی رُوپ وچ آ جاندا ہے۔ ایس طرحاں ایس جگت راہیں وچھڑے ساتھی نوں ملا کے انتم اُدیس دی پراپتی دیاں سنبھاناں اُجاگر ہویاں ہن۔ ایس لئی ایہہ گتی شیل تے بھجھویں کتھا تک رُوڈھی ہے۔

احمد یار نے سندیشاں دے آدان پردان لئی وی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ پدیا چند کوتا بن کے کام لہاں پاس جاندا ہے تے اوس نوں کنور دی آؤن دی سوچنا دیندا ہے۔⁷¹ کام لہاں وی پدیا چند نوں اپنی برہوں اوستھا بیان کردی ہے۔ اوہ دسدی ہے کہ اوس دے سو بھر دا سماں نچت ہو گیا ہے۔⁷² گنگو رام دی رسم توں ست دن پہلاں کنور پدیا چند نوں فیر کوتا بنا کے کام لہاں پاس اپنیاں نشانیاں دے کے بھجدا ہے۔⁷³ پدیا چند اوس دا ساٹو لے کے واپس آؤندا ہے۔ اوس نوں سو بھر توں دو دن پہلاں کام لہاں تے کام کلاں پاس سنبھا دے کے بھجیا جاندا ہے۔⁷⁴ ایس طرحاں سامتی سماج وچ منڈے کڑیاں نوں ملن دی کھل نہ ہون کر کے ایس جگت دُورا اوہناں وچ آپسی تال میل کروایا گیا ہے۔ کتھا تک نوں گتی دین لئی، ایہہ جگت اہم بھومکا نبھاؤندی ہے، ایس لئی ایہہ گتی شیل تے بھجھویں کتھا تک رُوڈھی ہے۔

سوندھانے وی حاتم نامہ وچ ایس کتھا تک رُوڈھی دی ورتوں کیتی ہے۔ اک سوداگر دی پتی حبشی دے عشق وچ پنے کے سوداگر نوں جاڈو دی میخ نال منگھ توں کتتا بنا کے گھروں کڈھ دیندی ہے۔ حاتم اوس دے سر وچوں میخ کڈھ کے اوس نوں مڑ منگھ بناؤندا ہے۔ سوداگر بدلے دی بھادانا نال حبشی دا سر وڈھ دیندا ہے اتے اوس میخ نال اپنی

پتی نُون گٹنا بنا دیندا ہے۔⁷⁵ ایہہ گتی ہین تے کھلی رُوڑھی ہے جو کتھا وستھار اتے حاتم نُون پرا پکاری دساؤن لئی ورتی گئی ہے۔ ایس قصے وچ ہی اک جادوگر سام احمر جادو نال منگھاں نُون درختاں وچ تبدیل کر دیندا ہے۔ حاتم دے 'اسم اعظم' پڑھ کے پانی چھڑکن نال اوہ مُر منگھی رُوپ دھار لیندے ہن تے اوس دی سیوا وچ حاضر ہندے ہن۔⁷⁶ ایہہ منگھ اوس جادوگروں لکھن وچ حاتم دی سہایتا کردے ہن۔ ایس لئی ایہہ گتی شیل تے بچھویں کتھانک رُوڑھی ہے۔

رجیم بخش نے پرسنگ 'دل خورشید' وچ ایس رُوڑھی دی ورتوں کیتی ہے۔ نُور جمال دل خرم شہزادی نُون دیوتوں بچاؤن لئی اوس دا رُوپ پر ورتن کردی ہے۔ اوہ اوس دے گل کچی تند پا کے منتر نال اوس نُون مکھی بنا کے ڈبی وچ پا کے رکھدی ہے۔⁷⁷ اوہ شہزادے نُون پریاں دے دیس مکھی بنا کے لے جاندی ہے۔ اوتھوں محلین لیاؤن لئی قصہ کار نی فیہ ایس جگت دی ورتوں کیتی ہی۔ دل خورشید اوہناں دوواں نُون منتر نال لکھیاں بنا کے واپس لیاؤندی ہے۔⁷⁸ نُور جمال دیوتوں ایس جگت دوارا مکھی بنا کے اک وچ ساڑ دیندی ہے۔ انج اوہ اپنی، دل خرم اتے دل خورشید دی جان بچاؤندی ہے۔⁷⁹ ایس طرحاں ایس قصے وچ کتھانک نُون گتی دین لئی ایس رُوڑھی دا مہو پورن ستھان ہے۔ ایہہ رُوڑھی پنجابی دی اک لوک کہانی وچ وی ملدی ہے۔ اک گڑی اک مُنڈے نُون رچھ توں بچاؤن لئی اوس نُون مکھی بنا کے اپنی گت وچ ننگ لیندی ہے اتے رچھ دے جان اتے مُر منگھ بنا دیندی ہے۔⁸⁰

سراپ دوارا رُوپ پر ورتن دیاں وی انیکاں اداہرناں ملدیاں ہن۔ گوتم رشی دے سراپ نال اہلیا دا پتھر ہون دی گھٹنا دا ذکر عام ملدا ہے۔ 'مہاں بھارت' وچ وِہاؤ دے سُر تیک مہاں رشی آپسی سراپ نال کچھو تے ہاتھی دا رُوپ دھاردے ہن۔⁸¹ ورگا اہسراتے اوس دیاں چار سہیلیاں برہمن دی سراپ نال مگر چھ دا رُوپ دھاردیاں ہن۔⁸² ارجن ایہناں نُون سراپ توں مُکت کردا ہے۔ 'رام چرت مانس' وچ برہمناں دے سراپ کر کے راجا پرتاپ بھانُو سما پا کے راکھش راون دا رُوپ دھاردا ہے۔⁸³ ایسے جگت دی ورتوں سوندھانے 'حاتم نامہ' وچ کیتی ہے۔ شمس شاہ شراب کر کے ناگ دا رُوپ دھاردا

ہے۔ حاتم اوس دا سراپ دُور کردا ہے تے اوہ منگھی جائے وچ مُر آ جاندا ہے۔⁸⁴ شمس، حاتم دی بھج پاسوں لوڑیندا انڈا پراپت کرن وچ سہایتا کردا ہے۔ ایس لئی ایہہ گتی شیل تے بچھویں کتھانک رُوڑھی ہے۔

3- باہری وستو وچ پراناں دا وسنا/ کسے ہورتھاں تے پراناں دا ہونا:

آدِ منگھ دی دھارنا سی کہ پرانی ویش سِدھی پراپت کر لین اتے اپنے پران کسی ہور پراندھاری جاں جڑھ وستو وچ پرویش کروا سکدا ہے۔ بے پران کسے پنچھی وچ داخل کیتے جان تاں اوس نُون 'حیاتی' دا پنچھی اتے بے رُکھ وچ داخل کیتے جان تاں اوس نُون 'حیاتی' دا رُکھ کہیا جاندا ہے۔ ایس وچار کچھ کجھ ویش سنکاپ کم کر رہے ہن۔ اک تاں پرانی بارے ایہہ وچار کہ پراناں نُون منتر اں دوارا سریر نالوں اڈ کیتا جاسکدا ہے۔ مُول پرانی پہلاں وانگ ہی سُر جیت رہندا ہے اتے اوس دی کرم گتی وچ کوئی فرق نہیں پیندا۔ دوجا، جس پرانی دی جان اڈ کر کے کسی وستو وچ سُرکھیت کیتی جاوے، اوس نُون نہ تاں دُکھ تہیہ دتے جاسکدے ہن اتے نہ ہی ماریا جاسکدا ہے۔ مُول پرانی کیول اوہو دُکھ تہیہ ہی بھوگدا ہے، جو اوس پران پٹے نُون دتے جاندا ہے۔ تیا سنکاپ جادوؤنی دا ہے، جس اُتسار سریر نالوں اڈ ہوئی وستو دا کسے ادِ رشت شکتی دوارا مُول وستو نال سمبندھ جُویا رہندا ہے اتے اوس نُون دتے دُکھ اصل پرانی بھوگدا ہے۔⁸⁵

بے پران کسے پنچھی وچ ہون تاں پنچھی نُون کسے مضبوط پنجرے وچ بند کر کے کسے پہنچ تے سُرکھیت ستھان اتے رکھیا جاندا ہے۔ مُول پرانی موت دے سنکٹ توں مُکت ہون کر کے لوکاں اتے ظلم کردا ہے۔ اخیر کوئی لوک پیر ایس دا رہس جان کے اوتھے پہنچدا ہے تے اوس نُون پراپت کردا ہے۔ اوتھے اصلی پرانی وی پہنچ جاندا ہے تے اوس پنچھی نُون مُکت کراؤن لئی تر لے لیندا ہے۔ پر اوہ پیر اوس پنچھی دے انگ بھنگ کری جاندا ہے۔ پنچھی دا جیہڑا انگ بھنگ کیتا جاندا ہے، مُول پرانی دا اوہو انگ نکارہ ہندا جاندا ہے اتے پنچھی دے مرن نال مُول پرانی دی وی موت ہو جاندی ہے۔

ایہہ اک انتر راشتری رُوڑی ہے، جو لوک کہانیاں وچ ششٹ ساہت وچ آئی ہے۔ ایس رُوڑھی دا سبھ توں پراچین رُوپ رامان وچ ملدا ہے۔ پتال لکا دے راجے

ایس دا رہس بہرام دُوارا اپہرن کر کے لیاندی ملکہ خاتون توں پتا لگدا ہے۔ شہزادہ ندی توں شاہ مہرے وکھا کے صندوق پراپت کردا ہے۔ صندوق توں قلعے اندر لے جا کے، بُوہے باریاں بند کر کے، شہزادہ اوس وچوں کبوتر کڈھ کے اوس دابسر دھڑ نالوں اڈ کر دیندا ہے۔ کبوتر دابسر وڈھن سار سینکڑیاں کوہاں دُور بیٹھے ہوئے بہرام دابسر وی وڈھیا گیا۔ سر کنیا بہرام ہنیری وانگ اوتھے پہنچ کے مر جاندا ہے۔⁹² دینت توں مار کے اوہ ملکہ خاتون توں مکت کروا کے، اپنے نال بدلج جمال دے ٹکانے دا پتا لاؤن لئی لے تڑدا ہے۔ ایس طرحاں ایہہ گتی شیل تے بچھویں کتھا تک رُوڑھی ہے۔

’حاتم نامہ‘ وچ ایسے رُوڑھی دا رُوپانتر ملدا ہے۔ اسٹھے اک ہیرے توں جاڈو مئی توتے اندر لکایا جاندا ہے۔ توتے توں تیر مارن اُتے جو توتا نہ مرے تاں تیر مارن والا بُت بن جاندا ہے۔ انیکاں ہی شکاری بُت بن جاندا ہے۔ حاتم دی تیر ماردا ہے۔ تیسرا تیر توتے توں جا لگدا ہے۔ توتے توں مارن اُتے چار چوہیرے اندھیرا چھا جاندا ہے، بھینگر آواز آؤندی ہے، دھرتی کب اٹھدی ہے تے بُت بن وینکیتی جادو توں مکت ہو جاندا ہے۔⁹³

4- دوسرے دے سریر وچ پرویش کرنا:

ایہہ کتھا تک رُوڑھی وی ’آتما دے ستھانترن‘ سمبندھی وشواس اُتے ادھارت ہے، جس وچ کوئی وینکیتی اپنے سریر توں چھڈ کے کسی دُوبے چوت جاں مرتک پرائی اندر پرویش کر جاندا ہے۔ ایس دیاں انیکاں اُداہرناں ملدیاں ہن۔ ’بالمیک رامان‘ دے اُتر کانڈ وچ رام چندر جی بھراواں نال سریر سہت ویشو دے سریر وچ پرویش کردے ہن۔⁹⁴ ایسے طرحاں برہما دے کہن تے ویشٹ رشی ورن دیوتا دے اندر پرویش کردا ہے۔⁹⁵ ’مہا بھارت‘ وچ مارکنڈے رشی بھگوان دے پیٹ اندر پرویش کر کے سوسال رہندا ہے اتے برہمنڈ دے درشن کر کے باہر آؤندا ہے۔⁹⁶ ایسے طرحاں سورج کنتی دے سریر وچ پرویش کردا ہے۔⁹⁷ سورج راہیں اوس دے گربھ ٹھہردا ہے۔ اوس گربھ توں کرن دا جنم ہندا ہے۔ ایس گرنٹھ وچ ہی بھگوان دکش دُوارا سر جت راجپہ کشماں دے چندر ما اندر داخل ہون تے چندر ما دا پرکاش گھٹ جاندا ہے۔ دکش دے حکم نال اوہ اماؤں توں سرسوتی

مہراون نے اپنے پرائن اڈرے کر کے دھرتی دے اندر ہزار یوجن دُور، اک بھینگر گھچھا وچ، رتن جیڑھ صندوق وچ، پنچ بھنوریاں دے رُوپ وچ سُرکھیت کیپتے ہوئے سن۔ مہراون دی موت کیول اودوں ہی سنہوسی، جدوں کوئی وینکیتی اوس صندوق توں کھول کے پنچاں بھنوریاں توں اک ساتھ مارے۔ اوس گھچھا اُتے پنچاچاں دا پہرہ سی۔ ہنومان نے بڑیاں کٹھنایاں وچوں لنگھ کے اوس پیٹی توں پراپت کیتا اتے فیرنچ مکھ دھارن کر کے اوہناں پنچاں بھنوریاں توں اک ساتھ چب لیا تاں جا کے مہراون دی موت ہوئی۔⁸⁶ رام کتھا دے اک تیلگو رُوپانتر وچ راون دے پرائن لکا توں 60 ہزار کوہ دُور پنچ مدھو پکھیاں وچ ہن، جو کہ پربت اُتے رکھیاں ہوئیاں ہن۔ ہنومان توں راون دی بھین دور دندی توں ایس دی سُوچنا ملدی ہے، تد ہنومان راون نوں مارن وچ سہل ہندا ہے۔⁸⁷ ’رام چرت مانس‘ وچ راون دے پرائن اوس دی دُھنی وچ ہن۔ ویشٹن دُوارا ایس دی سُوچنا دین اُتے رام چندر جی اک تیر اوس دی دُھنی وچ مار کے اوس دا انت کردے ہن۔⁸⁸ ایس طرحاں دی اک ہور کتھا یونانی پرائن پرنپرا وچ ملدی ہے۔ بیسلی دے سمرات پیلینیس دا پترا کیکی لس ٹرائے یدھ وچ اک پٹن پودھا ہے۔ اوس دی ماتا نے ویترنی ندی وچ اوس توں ڈبو کے اچت امر کر دتا۔ پرائس کر یا وچ اوس دے کھت پیر دی اڈی اوس دی ماتا ولوں پکڑی ہون کر کے اپر بھاوت رہ گئی۔ پیرس دُوارا دھوکھے نال اوس ستھان اُتے وار کرن نال اوس دی موت ہندی ہے۔⁸⁹ کشمیر دیاں لوک کہانیاں وچ کئی جڑھ ویشوواں وچ پرائن ہون دے حوالے ملدے ہن۔ اک کہانی وچ جاڈو گرنی دے بھرا دے پرائن مٹی دے بھانڈے وچ ہن۔⁹⁰ اک ہور کہانی وچ راکھش دے پرائن تھم وچ ہن۔⁹¹

پنجابی قصہ کا وچ ایس کتھا تک رُوڑھی دا ودھیری اُپیگ نہیں ملدا۔ میاں محمد بخش جہلمی دے قصہ ’سیف الملوک‘ وچ قُدرم دے بادشاہ ہاشم دے پتر بہرام دینت دے پرائن چٹے کبوتر اندرسن۔ ایہہ کبوتر، اک صندوق وچ بندسی۔ ایہہ صندوق اک ہور صندوق وچ رکھیا ہو یا سی۔ ایس توں قلعے تھلے وگ رہی ندی دے حوالے کیتا گیا سی۔ ندی نے ایہہ صندوق دو شاہ مہرے وکھاؤن والے دے حوالے کرنا سی۔ شہزادہ سیف الملوک توں

دے پہلے تیرتھ پر بھا کھیتز وچ غوطہ لاؤندا ہے تے ٹھنڈیاں کرناں پراپت کر کے سنسار
 ئوں پرکاشت کردا ہے۔ اوس سے توں ہی چندر ما ایس اُتم پر بھاوتیرتھ وچ ہر ایک اماوس
 ئوں اشنان کر کے اُبل تے طاقتور ہندا ہے۔⁹⁸ 'پارشو ناتھ چرت' تے تیسرے سرگ وچ
 اونتی دے راجا وکرم اندر اک برہمن دے پرولیش کرن تے وکرم دے اک توتے اندر
 پرولیش کرن دی اک روچک کہانی آؤندی ہے۔⁹⁹ 'کھاسرت ساگر' دی اک کھتا وچ
 اندر دت ایودھیا دے مرتک راجا نند دی لاش وچ پرولیش کردا ہے تے راجا پتر جپوت ہو
 جاندا ہے۔ اندر دت دی لاش ئوں سپاہی ساڑ دیندے ہن۔ ایس طرحاں اندر دت نقلی
 راجا بن کے راج کردا ہے۔¹⁰⁰

'مہاں بھارت' وچ ورنن تل دمیٹی کھتا وچ کلگک راجا تل وچ پرولیش کر کے
 اوہناں لئی گھور مصیبتاں دا کارن بن دا ہے۔¹⁰¹ ایس کھتا دے ادھارتے کئی قصہ کاراں
 نے قصے وی لکھے ہن۔ ایس کھتا وچ راجا بھیم دی سہتری دمیٹی، دیوتیاں دی تھاں تے
 نغدہ دیس دے راجے تل ئوں پتی پُجن لیندی ہے۔ بدلہ لئو بھادنا نال کلگک تل اندر
 پرولیش کر جاندا ہے تے اوس ئوں پُشکر نال جو اکھیڈن لئی اکساؤندا ہے۔¹⁰² دمیٹی اتے
 وزیراں دے سمجھاؤن تے وی تل جو اکھیڈنا بند نہیں کردا اتے راج بھاگ جوئے وچ ہار
 جاندا ہے۔ پُشکر اوہناں ئوں دیس نکالا دے دیندا ہے۔ دوویں بچے نانکے بھیج کے، تل
 تے دمیٹی جنگل ئوں چلے جاندا ہن۔ جنگل وچ کلگک دے پر بھاو کر کے تل، دمیٹی ئوں
 اکلپاں چھڈ کے چلے جاندا ہے۔¹⁰³ دوواں دے وچھڑن نال، کہانی نواں موڑ کھدی ہے۔
 رانی دکھاں مصیبتاں وچ لگھدی ہوئی، اپنے ماتا پتا کول پہنچدی ہے۔ راجا تل دی کئی
 مشکلاں وچوں گزردا ہويا راجے رٹو پرن پاسوں جو جتن دی چال سکھدا ہے۔ ایس
 طرحاں کہانی دکھانت توں سکھانت ئوں موڑ کھدی ہے تے کلو کال دی نکل جاندا
 ہے۔¹⁰⁴ ایس اُپنت راجا تل پُشکر نال جو اکھیڈ کے مُر اپنا کھسیا راج بھاگ پراپت کردا
 ہے۔ ایس طرحاں ایہہ کیندری رُوڑھی ہے، جو آدوتوں انت تیک رُوپ مان رہندی ہے۔

5- مرتک ئوں مُر زندہ کرنا:

مرتک دینکستی جاں پٹھو ئوں مُر زندہ کرن دی رُوڑھی دی بہت تھاں ورتی گئی

ہے۔ ایس داسمبندھ اک پاسے منگھ دی اچھا پورتی نال ہے تے دوجا یوگ ودیا تے منتر
 تنتر نال۔ ہر دینکستی چاہندا ہے کہ اوس دامرگیا نزدیکی مُر زندہ ہو جاوے۔ ایہہ جان دے
 ہوئے وی کہ اوہ مُر جی نہیں سکدا، تاں وی اوہ اجیہی کلپنا کردا ہے۔ اوس نے، ایس کلپنا دا
 پرگٹاوا کھتاواں وچ کہتا ہے۔ لوک من نے ایس کم لئی، کئی اُپاء جیویں دیوی شکتیاں، مرت
 سنجیونی منتر، امرت، جڑی بوٹیاں آدی کلپنا کیتی۔ ایس سمبندھی ٹیمپل لکھدا ہے:

لوک کھتاواں دی بتز وچ اک مہتو پورن مد عارضی موت دا وچار دی
 ہے۔ ایس وچار تے ادھارت ان گنت کہانیاں ہن۔ ایہناں
 ئوں مارن تے مُر سُر جیت کرن دے ڈھنگ وی دکھ دکھ
 ہن اتے عام واپردے ہن، ایہہ عام طور تے پُتلے وچ
 جان پاؤنا مرتک دی سواہ جاں استیاں اکھیاں کرنا اتے
 اوہناں دا پُتلا بنا کے اوس وچ جان پاؤنا ہے۔ اجیہا
 'انڈین فیئر ی ٹیلز'، 'وائیڈ اوک سٹوریز' اتے 'بنگال فوک
 ٹیلز' وچ آؤندا ہے۔¹⁰⁵

ایہہ رُوڑھی کسے نہ کسے رُوپ وچ سارے مہاں پُرشاں نال جُوی ہوئی ہلدی
 ہے۔ 'مہاں بھارت' وچ شکر اچارہ اپنی مرت سنجیونی ودیا دے پر بھاو نال مرے دینتاں
 نوں مُر زندہ کردا ہے۔¹⁰⁶ اوہ اپنے چیلے تے برہسپتی دے پُتر کچ، جس ئوں بگھیاڑ کھا گئے
 سن، سنجیونی ودیا نال اوہناں دے سریر ئوں پھاڑ کے باہر کڈھدا ہے تے مُر زندہ کردا ہے۔
 دوجی وار راکھش، کچ ئوں پُرس کے سمندر وچ سُندے ہن، پر شکر اچارہ فیروز زندہ کر دیندا
 ہے۔ تہی وار راکھش اوس ئوں ساڑ کے اوس دے سریر دی سواہ بنا کے شراب وچ ملا کے
 شکر اچارہ ئوں پلا دیندے ہن۔ آواز دین تے کچ اوس دے ڈھڈ وچ بولددا ہے۔ اوہ مُر
 اوس ئوں زندہ کردا ہے تے آپ مر جاندا ہے۔ کچ اپنے گورونوں اوسے ودیا دوارا مُر زندہ
 کردا ہے۔¹⁰⁷ کرشن جی اپنے گوروساندی چن دے مرتک پُتر ئوں مُر سُر جیت کردے
 ہن۔¹⁰⁸ سراپ وس پتھر دی دیہہ دھاری ایلپیا رام چندر دی چھوہ نال مُر زندہ ہو جاندا
 ہے۔¹⁰⁹ رام چندر دے کہن اُتے اندر امرت دی رکھا کردا ہے، جس نال موئے ہوئے

بندر تے رچھ جی پیندے ہن، کیونکہ اوہناں نے رام دے ہت لئی پران دتے سن۔¹¹⁰ حضرت عیسیٰ بارے وی پرسدھ ہے کہ اوہ اپنی پھوک نال مُردیاں نُوں زندہ کر دیا کردے سن۔ 'مٹی دی انجیل' وچ اوہ اک سوداگر دی مرتک پُتری نُوں چھوہ کے زندہ کردا ہے۔¹¹¹ گورو نالک دیو دوارا مویا ہاتھی،¹¹² موئے پنچھی¹¹³ اتے سنگلا دیپ دے راجے دے پُتر نُوں مُردے جو اُون دے حوالے ملدے ہن۔¹¹⁴

ایس رُوڈھی نال سمبندھت اینکاں ہی اجیہیاں کتھاواں و شو بھر وچ ملدیاں ہن۔ 'کتھا سرت ساگر'¹¹⁵، 'بالمیک رامائن'¹¹⁶، 'رُوسی پری کہانیاں'¹¹⁷، 'کشمیری لوک کہانیاں'¹¹⁸ تے 'پنجابی لوک کتھاواں'¹¹⁹ وچ وی ایہہ رُوڈھی و دمان ہے۔

پنجابی قصہ کا و وچ وی ایس کتھا تک رُوڈھی دی ورتوں کیتی گئی ہے۔ کالی داس گجر انوالیا دا قصہ 'گوپی چند اتھ پرسنگ راجا بھرتھری' وچ گوپی ناتھ اپنے گورو مچندر ناتھ نُوں پدمنی نال پریم کلولاں وچ گن ویکھ کے اوہناں دے دو پُتراں نُوں دھوبی پڑے اتے کُٹ کے مار دیندا ہے۔ اوہناں دوواں دے وِلاپ کرن تے اوہناں دوواں بالکاں نُوں مُردے جیت کر دیندا ہے۔¹²⁰ ایس قصے وچ راجا اُگر سین دی پتی چندروال اپنے بھرا گھوپی چند نُوں جوگی بھیس وچ ویکھ کے مُرچھت ہو جاندی ہے تے پران تیاگ دیندی ہے۔ گورو جلندھری ناتھ اوس نُوں مُردے جیت کردا ہے۔¹²¹ اوہ زندہ ہون تے جوگن بن جاندی ہے۔ ایس طرحاں ایس قصے وچ کالی داس نے ایس جگت نال دیوی شکتی نُوں اُجاگر کر کے جوگ مت دا پرچار کیتا ہے۔

دولت رام دے قصہ 'رُوپ بسنت' وچ اک جوگی منتر پڑھ کے مرتک بسنت نُوں مُردے زندہ کردا ہے۔¹²² ایس طرحاں کتھا تک وچ آئی کھڑوت دُور ہندی ہے۔ ایس لئی ایہہ گتی شیل تے بھجویں کتھا تک رُوڈھی ہے۔

سوندھا دے حاتم نامہ وچ حاتم اک جاڈومئی توتے نُوں ماردا ہے تے بُت بنے منٹھ مُردے زندہ ہو جاندے ہن۔¹²³ حاتم نُوں دیوی شکتی دا مالک درساون لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی گئی ہے۔

آسا رام کرتار سنگھ دی قصہ 'داؤد بادشاہ' وچ مکھی شاہ فقیر مرتک داؤد بادشاہ

نُوں مُردے جیت کردا ہے۔¹²⁴ داؤد زندہ ہون تے اپنے پتا دا کھوہیا گیا راج بھاگ مُردے پراپت کردا ہے۔ ایس طرحاں کتھا تک نواں موڑ کیدا ہے تے سکھ دُکھانت دی تھان تے سکھانت وچ ساپت ہندا ہے۔ ایس لئی ایہہ گتی شیل تے بھجویں کتھا تک رُوڈھی ہے۔

آسا رام بیدوان دے قصہ 'راجا ہری چند وچ ست دی پرکھیا وچ پھسل ہون اتے اوس دا پُتر کورتاس مُردے زندہ ہو جاندے ہے۔¹²⁵ ایس طرحاں ایس کتھا تک رُوڈھی راہیں دھری ویکھتی دی انت وچ جت ہندی درسائی گئی ہے۔

منٹو رام نے اپنے قصہ 'راجا جگد یو تے رانی مکمل گماری' وچ ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ راجا جگد یو اپنا سر وڈھ کے بھٹنی نُوں دے دیندا ہے۔ سر دا منکا بن جاندے ہے۔ رب دی کرنی ہندی ہے کہ دھڑ وچوں ہی اک ہور سر نکل آؤندا ہے۔¹²⁶ اجیہا ہون نال کتھا تک وچ آئی کھڑوت دُور ہندی ہے۔ ایس لئی ایہہ گتی شیل تے بھجویں کتھا تک رُوڈھی ہے۔

6- پشو پنچھیاں دا منکھی ورتاؤ:

آد مانو دی پرکرتی نال نیڑتا ہون کر کے پشو پنچھیاں دا اوس دی من اتے گہرا پر بھاو پیا، جس دی اجھوئیکتی لوک دھارا وچ پرگٹ ہندی ہے۔ ایس سمبندھی و نجا را بیدی لکھدا ہے:

مڈھ قدیم توں ہی جنور مانو بھادنا نُوں اُتچت کردے رہے اتے منٹھ دے کجھ پراچین دیوتے مانو اتے پُسو دے سمہت روپ وچ ملدے ہن۔ کنیش دی کایا تاں منٹھ ماتر ہی ہینہر سر ہاتھی دا ہے۔ ایسے طرحاں زرننگھ اوتار شیر اتے منٹھ دا شوگ ہے۔ وِشو دے مڈھلے اوتار مجھ، متسیہ، گرم، وراہ زول پشو رُوپاں وچ ہونے اتے زرنسہہ ادھے منٹھ اتے ادھے شیر دے رُوپ، جو ایس گل دا پرتیک ہے کہ مڈھ قدیم وچ آدم من اتے پشوواں دا پر بھاو کافی بلوان رُوپ وچ سی۔ آدم اوستھا وچ کجھ قبیلیاں دے گل چنھ (Totem) پشو پنچھی ہی سن، جیہناں نُوں اوہ کجھ دیوتیاں وانگ پوجدے سن۔ ایس ساری چرچا دا بھاو ایہہ ہے کہ لوک من پشو جگت نُوں اپنے بھائی چارے دا ہی اک گورو مئی بھاگ سمجھداسی۔ اجیہی اوستھا وچ کتھاواں وچ پشوواں پنچھیاں دا منٹھ وچرناتے و دہار کرنا

ایہو کارن ہے کہ لوک ساہت وچ پشو پنچھی منگھاں وانگ گل بات کردے ہن، دُکھ درد محسوس کردے ہن تے لوڑ پین تے اوہناں دی مدد کردینہن۔ گھر وچ پالیا ہویا توتا جاں مینا دو چار واک ہی مُڑ مُڑ دُہراؤندا ہے تے پر لوک کتھاواں وچ ایہہ اک ودوان وانگ پوری کتھا کہہ سکدا ہے۔

لوک کہانیاں دا پرانجھک رُوپ، پشو کہانیاں ہن۔ ایسپ تے پنچ تنتر دیاں کہانیاں اجیہیاں ہن، جیہناں دے سارے پاتر پشو پنچھی ہن۔ ایسپ 620 پور و عیسوی دے لاگے یونان دے ٹاپوسموس وچ پیدا ہویا مینا جاندا ہے، جدوں کہ ہر دل انساں پنچ تنتر عیسیٰ توں دو گُو صدیاں پہلاں کشمیر وچ رچی گئی۔¹²⁸ بدھ وی مہاتما بدھ دے پرسنگ ہن، جدوں اوہ پشو پنچھی، ہنسپتی، پہاڑ آد رُوپ وچ وچردے رہے ہن۔ سنسکرت ساہت وچ ایہناں دی بھر پور ورتوں ہوئی ہے۔ رامائن وچ ہنو مان، سنگریو، بالی آ و باندر، جاگوان ورگے رچھ، گرڑ، جٹاؤ اتے سنپاتی نامی گر جھ، رام دی ہر طرحاں دی سہایتا کردے ہن۔ ’کتھاسرت ساگر‘ تے ’مہاں بھارت‘ آ و وچ پشو پنچھیاں خاص کر کے توتا، مینا، چکوی، چکلی، ہنس، سپاں آ د سبندھی انیکاں کتھاواں ملدیاں ہن۔ وشو بھر دی لوک دھارا وچ پشو پنچھیاں دا مانوی کرن ہویا ہے۔ ویتنامی لوک کتھا ’باکھو‘ وچ شیش ناگ، چھو، ہاتھی، بھر نڈ، گدڑ، اُلو آ د توں علاوہ گاجر، مولیاں تے کد و دیاں ویلاں وی پفل دی اُساری اتے راکھش ٹوں مارن وچ باکھو دی سہایتا کردیاں ہن۔¹²⁹ ایس طرحاں تبتی لوک کتھا ’چھو نگ‘ وچ دو پنچھیاں دی گل بات سُن کے چھو نگ راج گُماری دا پتا لاؤندا ہے تے اوس ٹوں اپنے دیس لے کے آؤندا ہے۔¹³⁰ بھارت وچ جس طرحاں گرڈنوں اک ویش ستھان پراپت ہے، اوسے طرحاں ایران وچ سیرغ ٹوں، عرب وچ عنقا پنچھی ٹوں اتے تُرکی دے کارکس ٹوں پراپت ہے۔ پرٹو جتا ستھان پشو پنچھیاں ٹوں بھارتی ساہت وچ ملیا ہے، اونا ستھان کسے ہوردیس وچ ایہناں ٹوں نہیں ملیا۔

پنچھیاں بارے انیکاں مَنوتائاں پرچلت ہن۔ قفقس بارے کہیا جاندا ہے کہ سنگیت ایس دیاں سُراں کارن پیدا ہویا۔ ایس لئی ایس ٹوں موسیقار وی کہندے ہن۔

اجیہا شاید ایس دی پنچھ وچ موریاں ہون کر کے ہے۔ ایہناں بارے دھارنا ہے کہ ایہناں دی عمر اک ہزار سال ہندی ہے۔ وشواس کیتا جاندا ہے کہ اک ہزار سال بیتن تے ایہہ لکڑیاں اکٹھیاں کردا ہے اتے دپک راگ نال اک جلا کے آپ ہی سڑ مردا ہے۔ ایس دی سواہ وچوں اک انڈہ پیدا ہندا ہے، جیہڑا مینہہ و سن تے اوہو جیہا ہی اک ہور پنچھی پیدا کر دیندا ہے۔ ایہناں دا جوڑا نہیں ہندا۔ ایہناں دی گنتی کنیاں انساں 360 اتے کئی ایہہ گنتی 900 دسدے ہن۔¹³¹ ہنساں بارے دھارنا ہے کہ اوہ سچے موتی کھاندے ہن تے اوہناں وچ دُدھ اتے پانی ٹوں نکھیرن دی وچتر شکتی مٹی جانندی ہے۔ اصل وچ ہنس دی پنچھ وچ کھٹائی دی ماترا ادھک ہندی ہے، جس کارن دُدھ پھٹ جاندا ہے۔ ہنس دا شگن شُکھ تے کلیانی ہے۔ ہنساں دا مول ستھان گیلش پربت وچ مان سرور مینا جاندا ہے۔ پشو پنچھیاں دا ورن بتائاں رُوپاں وچ ملدا ہے۔

(الف) کہانی کہن والے وکتا تے سردتا رُوپ وچ۔

(ب) کتھانک ٹوں گتی دین لئی، پریم سبندھ پیدا کراؤن جاں سندیش واک دے رُوپ وچ۔

(ج) کہانی دا کوئی رہس دسن جاں بھادی گھٹنا دی سوچنا دین والے بھوکھ وکتا دے رُوپ وچ۔

ایہہ سارے رُوپ سانوں لوک دھارا اتے پنجابی قصہ کاو وچ مل جاندا ہے۔ حافظ برخوردار دے قصہ ’یوسف زلیخا‘ وچ پھڑ کے لیاندا گیا گھیاڑ اپنے آپ ٹوں زردوش سدھ کرن لئی وستھار وچ اپنا کچھ پیش کردا ہے۔ اوہ صفائی لئی باقی گھیاڑ وی لے کے آؤندا ہے، جو اپنے آپ ٹوں بے قصور دسدے ہن۔¹³² غلام رسول نے وی ایس جگت ٹوں ’حسن القمص‘ وچ اُپیوگ کیتا ہے۔ جدوں یوسف دے بھرا اوس ٹوں قتل کرن دی تدبیر بناؤندا ہے ہن تاں پہلاں پہاڑی منع کردی ہے تے فیر اک درندہ (چیرن پھاڑن والا جانور) اوہناں ٹوں چیتا وئی دیندا ہے۔ ایس داسٹا ایہہ نکلدا ہے کہ یوسف قتل ہونوں وچ جاندا ہی اتے اوس دے بھرا یہودا دی صلاح اُتے اوس ٹوں کھوہ وچ سٹ دیندے ہن۔¹³³ ایس طرحاں ایہہ اک گتی شیل تے بجھویں کتھانک رُوڈھی ہے۔ حافظ

برخوردار وانگ غلام رسول نے وی احسن القصص؛ وچ بگھیاڑ نوں بزروش دسن لئی بگھیاڑ دا مانوئیکرن کیتا ہے۔¹³⁴ اوس نے اوٹھنی پاسوں وی اک کارج شیل پاتر دا کم لیا ہے۔ اوہ مصر جا کے یوسف نوں یعقوب دی برہوں اوستھا بیان کردی ہے۔¹³⁵ اوہ یعقوب دی موت دا سنبھا یوسف نوں دیندی ہے۔¹³⁶ ایس طرحاں اوہ سندیش واہک دا کم کردی ہے۔ مرزا صاحبان دے قصیاں وچ مرزا دی بلی گھوڑی اک کارج شیل پاتر دے طور تے وچردی ہے۔ پیلو نے بلی دا اصلا عشی منیا ہے، جس توں فرشتے وی ڈردے ہن۔ اوس دے پیچھے بھین بھرا ہن جیہڑے برکتاں والے ہن۔¹³⁷ رانجھا برخوردار دے قصہ ’مرزا صاحبان‘ وچ بلی مرزے دی چابک دا ورودہ کردی ہے تے مرزے نوں طعنے مہنے دیندی ہوئی مرزے دی بھوکھ بانی کردی ہے کہ اوہ اُجاڑ وچ ماریا جاوے گا۔¹³⁸ اوہ مرزے دی موت دی خبر مرزے دی ماں نوں دیندی ہے۔ مرزے دی ماں، بھین تے پیو اوس دے گل لگ کے مرزے دی موت دا رُدن کردے ہن۔¹³⁹ اوہ مرزے دے بھرا سرجا نوں حوصلہ دیندی ہے، اوس نوں مرزے دے قتل والی تھاں اُتے لے جاندی ہے اتے کلمہ پڑھن لئی کہندی ہے۔¹⁴⁰ ایس قصے وچ دوجا کارج شیل پاتر جنڈ اُتے بیٹھا اک ست گجلی کاں ہے۔ صاحبان اوس نوں اپنی ہوئی بیتی کسے واقف نوں سناؤن لئی کہندی ہے تاں جو اوہناں دی کہانی لوکاں وچ ٹر سکے۔ کاں پیلو دی قبر اُتے جاندا ہے تے اوس نوں صاحبان دا سنبھا دیندا ہے۔ پیلو اُس نوں حافظ برخوردار پاس بھیجا ہے۔¹⁴¹ اوس دے کہن اُتے کاں، ’سچے‘ جا کے حافظ برخوردار نوں ملدا ہے اتے اوس دی ویدنا اُتے حافظ برخوردار قصہ جوڑدا ہے۔ اتھے قصہ کار نے وساہ سرجنا توں کم لیندے ہوئے ایہہ وافر کہانی گھڑی ہے تاں جو پاٹھک نوں سچی کہانی دا بھلیکھا پایا جا سکے۔

بگلو ان سنگھ نے وی قصہ ’مرزا صاحبان‘ وچ گھوڑی دا مانوئیکرن کیتا ہے۔ بلی گھوڑی مرزے دی چابک دا ورودہ کردی ہے تے اپنے پرودار دی جان پچھان کراؤندی ہے۔¹⁴² اوہ مرزے دی موت دی سوچنا مرزے دی ماں نوں دیندی ہے۔¹⁴³ جیوا سنگھ دے قصہ ’مرزا صاحبان‘ وچ بلی سٹے مرزے نوں جگاؤندی ہے تے صاحبان دوارا اوس دے تیر بھنن دی سوچنا دیندی ہے۔ اوہ مرزے نوں اپنی پٹھ اُتے پٹھن لئی کہندی

ہے۔¹⁴⁴ کاں مرزے دی موت دی سوچنا اوس دی بھین چھٹی نوں دیندے ہن اتے بلی، مرزے دی موت لئی مرزے نوں دوشی ٹھہراؤندی ہے۔¹⁴⁵

کرشن سنگھ دے قصہ ’دلا بھٹی‘ وچ دُتے دا پیو دا روجھا نامی گھوڑی موہرے دے واسطہ پاؤن اُتے اتھرو وهاؤندا ہے۔ اتے زین کسن لئی کہندا ہے۔¹⁴⁶ قصہ ’داؤد بادشاہ‘ وچ داؤد نوں اوس دے پتا دا گھوڑا راجا جنج والی وردی پہنن اتے اوس دی مگتیر ویاہن اُپرنت ان کھان دا پران کردا ہے۔¹⁴⁷ اوہ داؤد نوں مسرتے سیام دیاں فوجاں دے حملے دی پوروسوچنا دیندا ہے اتے جنگ توں پہلاں شاہ علی نال گل بات کردا ہے۔ اوہ جنگ وچوں دہود دی لوتھ لے کے شاہ علی پاس پہنچدا ہے۔¹⁴⁸ سٹے وچوں شاہ علی دہود دی موت دا بدلہ فوج دا گھان کر کے لیندا ہے۔ ایس طرحاں کتھانک نوں گتی دین لئی گھوڑا مہتو پورن یوگ دان پاؤندا ہے۔

بھارتی آکھیاں ساہت وچ توتے دا ویشیش روپ وچ ذکر آؤندا ہے۔ اوس نوں پنڈت، گیانی، پتھ پرورشک، ویاہ آدے سمبندھ وچ اُچت صلاحکار، نیاں کار، کتھا کار، سندیش واہک، رہستاں نوں کھولن والا آدے روپ وچ چترت کیتا گیا ہے۔¹⁴⁹ ’کتھا سرت ساگر‘ دی اک کہانی وچ پاٹلی پترنگر دے راجا وکر م کیشرن پاس سارے شاستراں نوں جانن والا اتے دیوی گیان پراپت اک وگدھ پوڑا منی نامی توتاسی، جس دی رائے توں ہی راجے نے گدھ دی راج گُماری چندر پر بھانال شادی کیتی سی۔ اوس راج گُماری کول وی سومک ناں دی اک ویسی ہی سارے وگیاناں نوں جانن والی مینا سی۔¹⁵⁰ کشمیری لوک کہانی وچ وی اک راجا توتے نوں صلاح کار دے طور تے رکھدا ہے۔ اوہ اوس نوں اپنے پتر لئی سندر شہزادی لہن لئی بھیجا ہے۔ توتے دا اک سینا نال میل ہندا ہے، جس نوں دوجے راجے نے اپنی اکلوتی پتری لئی ور ڈھونڈھن لئی بھیجا جاندا ہے۔¹⁵¹ ایس طرحاں اوہناں دا ویاہ ہندا ہے۔ دھنیشور دے شتر و نجیہ مہاتمیہ وچ جس ساہسک بھیم دی کہانی آئی ہے، اوس وچ سنہل تک ججن وچ توتتا پتھ پرورشن دا کم کردا ہے۔¹⁵² پنجاب دی اک لوک گاتھا وچ قنوج دے راجے سرکپ دی پتری ادھک اٹوپ دی نال راجا رساؤ دا اک ویشیش توتتا دوت دا کم کردا ہے۔ اوہ رساؤ دیاں صفتاں کر کے

اُوپ دئی اندر رسالو پرتی پیار اُتین کردا ہے۔ اوہ اُوپ دئی دا پریم پتر رسالو نوں لیا کے دیندا ہے۔ قنوج دیاں گویاں ولوں بُجھارتاں چکھن تے رسالو دی تھاں تے ایہہ توتا بُجھارتاں دے اُتر دیندا ہے۔¹⁵³

احمدیار دے قصہ 'کام روپ' وچ توتا جو کہ بیدا چند دا پرورتہ روپ ہے، کتھانک نوں گئی دین لئی اہم بھومکا نبھاؤندا ہے۔¹⁵⁴ کرشن سنگھ عارف دے قصہ راجا رسالو وچ توتا پتھ پرورشک، صلاح کار اتے اک ایماندار پہر دار دے طور تے وچردا ہی۔ توتا رسالو نوں اپنے پچھو کڑ بارے جانکاری دیندا ہے۔ رسالو اوس نوں سرکپ دے شہر بارے جانکاری پراپت کرن لئی بھیجا ہے کیونکہ اوہ اوس شہر دے بارے انجان ہندا ہے۔ توتا لوڑیدی جانکاری پراپت کر کے رسالو نوں شہر نوں جان سے سوامن دی مونگی والا گھڑیاں و جاؤن، کال جوگن روپ چیل نوں مارن، شہر دے بُوہے نوں لگے جندرے نوں لت مار کے کھولن، پیانگھ دیاں رسیاں کٹن اتے پہرے دار دیو نوں مارن دی صلاح دیندا ہے۔¹⁵⁵ ایس طرحاں قصہ کار نے توتے کولوں جاسوس دا کم لیا ہے۔ ایس قصے وچ ہی کولکلاں دے دل پرچاؤ لئی توتا تے مینا پنجرے وچ پا کے رکھے جاندا ہے۔ پر اوہ پہرے دار دا کم کردے ہن اتے رسالو نال وفا نبھاؤندے ہوئے رانی کولکلاں دے دکھانت دا کارن بن دے ہن۔ جد کولکلاں ہوڈی نال عشق کردی ہے تاں مینا اک مورکھ سہیلی دا کم کردی ہے تے رانی نوں کھلم کھلا مہنے دیندی ہے اتے اوس نوں ستاؤن کارن مار دتی جاندی ہے۔ پر توتا چلاکی نال رانی دے قبضے وچوں نکل جاندی ہے اتے رسالو پاس جا کے رانی دیاں ساریاں گلواں دس دیندا ہے۔¹⁵⁶ ایس دے نتیجے وچوں ہوڈی دا قتل ہندا ہے اتے کولکلاں آتم ہتیا کر لیندی ہے۔ راجا رسالو دے ایس قصے وچ کتھانک نوں گئی دین لئی پئی وی اہم بھومکا نبھاؤندی ہے۔ سرکپ راجا چو ہے دی سہایتا نال دھوکھے نال جُو اتندا ہے۔ رسالو پئی دی سہایتا نال چو ہے نوں دخل اندازی توں روک کے سرکپ دا راج بھاگ جوئے وچ اتندا ہے۔ اوہ ترس کھا کے راج بھاگ واپس کر دیندا ہے۔ سرکپ اوس نوں اوس دن جنمی اپنی لڑکی کولکلاں رانی دے طور تے سونپ دیندا ہے۔¹⁵⁷ ایس طرحاں ایس قصے دے کتھانک دی اُساری وچ ایس روڈھی دا ویشیش یوگ دان ہے۔ ایہہ

بجھویں تے گئی شیل روڈھی ہے۔

سوندھانے وی حاتم نامہ وچ ایس جگت نوں ورتیا ہے۔ حاتم ہرنی نوں شیر توں بچاؤن لئی اپنا پٹ وڈھ کے شیر نوں دیندا ہے۔ شیر اوس نوں پہلے پرشن دے اُتر لئی ہُویدا نامی جنگل دی دس پاؤندا ہے، جتھے زرناری پہنچ نہیں سکدے۔¹⁵⁸ ایس طرحاں شیر حاتم دا راہ دسیرا بن دا ہے تے حاتم دے پراپکاری چرتروں وی اُجاگر کردا ہے۔ کتے ہوئے پٹ نوں ٹھیک کرن لئی قصہ کار نے ایہہ جگت ورتی ہے۔ گدڑ تے گدڑی اک الویک اوشدھی لیا کے حاتم دے پٹ نوں ٹھیک کردے ہن۔¹⁵⁹ حاتم ایس دے عوض وچ ماس خورے پنچھی 'چرگ' نوں ماردا ہے۔¹⁶⁰ گدڑ اوس نوں جان سے راہ دسدی ہے۔ جنگل وچ پھسے ہوئے حاتم نوں رچھ دی پٹری نال ویاہ کراؤنا پیندا ہے۔ رچھ دی پٹری حاتم نوں اک کراماتی مہرہ دیندی ہے۔ رچھ اوس نوں جنگل دی صحیح سلامت لنگھاؤندے ہن۔¹⁶¹ ایس قصے وچ ہی چھویں پرشن دی سمسیا، مرغابی دے انڈے چڈا موتی لیاؤنا ہے۔ ایس انڈے دی وچتر تاتے تھاں ٹکانے دا پتا دسن لئی سوندھانے دو پنچھیاں دی گل بات کراوائی ہے۔ ایہہ پنچھی حاتم نوں اک انوکھا کھنٹھ وی دیندا ہے۔¹⁶² ایس طرحاں ایس جگت دُورا کتھانک وچ آئی کھڑوت نوں دُور کینا گیا ہے۔ ایس قصے وچ ہی لُونبڑی دے بینتی کرن اتے حاتم اپنا خون دے کے لُونبڑی دی جان بچاؤندا ہے تے شکاری نوں مار کے لُونبڑی دے بچیاں سمیت بیج ہور لُونبڑی رہیا کراؤندا ہے۔ لُونبڑی تے لُونبڑی اوس دے پیریں پیندے ہن۔¹⁶³ ایہہ کھٹلی تے گئی ہن روڈھی ہے جو کتھا دے وستھار اتے حاتم دے پراپکاری چرتروں اُجاگر کرن لئی ورتوں وچ لیاندی گئی ہے۔

دھنی رام چا ترک نے قصہ 'راجا مل تے دہیتی' وچ ایس روڈھی نوں کتھانک نوں گئی پردان کرن لئی ورتیا ہے۔ دہیتی دے راج ہنس دی سُدرتا مل اندر دہیتی دے پیار دی اُتیتی داسا دھن بن دی ہے۔ مل راج ہنس راہیں دہیتی نوں چٹھی بھیجا ہے، جس نوں پڑھ کے اوہ مل دے پیار وچ جکڑی جاندی ہے۔ راج ہنس مل دا پتا وی دہیتی نوں دسدی ہے تے اوس دی صفت اچھے شہداں وچ کردا ہے کہ اوہ اوس نوں دسدی ہے تے اوس دی صفت اچھے شہداں وچ کردا ہے کہ اوہ اوس نوں ملن لئی بے چین ہو جاندی ہے۔¹⁶⁴ ایس

طرحاں ہنس جو کہ پنجھیاں وچوں سُدرتا، معصومتا اتے زچھلتا دا پرتیک ہے، دُوارا نل اتے دینیتی وچ آپسی پیار اُتین ہندا ہے اتے کتاھنک دامڈھ بچدا ہے۔ ایس قصے وچ ہی اجیہا دوجا مہتو پورن پاتر سورگ وچوں ناردمنی دا سراپا کرنوتک ناگ ہے، جو مدتاں توں اپنے اُدھار لئی نل توں اڈیک رہیا سی۔ اوہ نل توں ایودھیا دے راجے رتھ پورن جو کہ جوئے وچ پرسدھ سی، پاس جا کے اوس دارتھ وان بن کے جوا سکھن لئی کہندا ہے۔ اوہ نل توں ڈنگ مار کے اوس دا رُوپ پرورتن کردا ہے تاں جو کوئی وی اوس توں پچھان نہ سکے۔ اوہ اوس توں گنچ دیندا ہے تاں جو لوڑ پین اُتے اوہ مُر پہلے رُوپ وچ آسکے۔¹⁶⁵ راجا اجیہا ہی کردا ہے تے اپنا کھٹیا راج بھاگ مُر پراپت کردا ہے۔ ایس لئی ایہہ بھجیوں تے گتی شیل کتھانک رُوڑھی ہے، جو کتھانک توں نواں موڑ دیندی ہے۔ ایس قصے وچ ہی تیجا پاتر شیر ہے، جو دینیتی دی پکارا تے پینتیاں سُن کے ترس کھاندا ہے اتے اوس دی جان بخش دیندا ہے۔¹⁶⁶ ایہہ گتی بین تے کھٹی کتھانک رُوڑھی ہے۔

پنڈت آتما رام دے قصے اُدے سنگھ ہنس دائمنی وچ ایہہ رُوڑھی پر بل رُوپ وچ کارج شیل ہے۔ چکوا چکوی توں کہندا ہے کہ جے اُدے سنگھ اج بوندی گڑھ ہندا تاں رانی دے گربھ ٹھہرن نال اوس دے پڑ ہونا سی۔ اوہ اج اوتھے نہیں سی، ایس لئی اوس دے بھاگ نشٹ ہو گئے ہن کیونکہ ایس پچھوں اوس دے ساری عمر اولاد نہیں ہووے گی۔ ایہہ بچن اُدے سنگھ سُن لیندا ہے۔ اوس پاس مسال کیول چار گھنٹے ہندے ہن۔ دُور دُوراڈے پینچن دی سمسیا پیدا ہو جاندی ہے۔ ہنس ایس سمسیا دا سادھان کردا ہے۔ اوہ منڈاں وچ ہی اُدے سنگھ توں اڈا کے رانی پاس لے جاندا ہے۔ راجا رانی نال سنبھوگ کردا ہے اتے فیر ہنس اُتے بیٹھ کے واپس آ جاندا ہے۔ ہنس ور دیندا ہے کہ پیدا ہون والا بچہ لال اُگلے گا۔¹⁶⁷ اوہ رانی دی پتی برتا لئی گواہی دواؤن لئی اُدے سنگھ توں دُبارا آکاش وچوں اڈاک کھڑھدا ہے تے لال اُگلن دے دتے وِدی تصدیق کردا ہے۔¹⁶⁸ ایس طرحاں ہنس سواری اتے دِیوی وینکتی دے طور تے وچردا ہے۔

پنڈت پورن چند رام جی داس دے قصے رانی اندویتی تے راجا رُوپ چند وچ ہنس اک چھیرے توں چھیاں مارن توں ورجدا ہے تے اوس توں اک انوکھا لعل دیندا

ہے، جس نال رات توں کمرے وچ روشنی رہندی ہے۔ راجا سُر وپ چند ایہہ لعل چھیرے کولوں لے لیندا ہے اتے اوس توں ایجیہے ہو لعل لیاؤن لئی کہندا ہے۔ چھیرا ہنس توں پھڑ لیندا ہے۔ رُوپ چند اوس توں چھڈا دیندا ہے۔ نتیجے وچوں اوس توں باراں سال دا بن واس ملدا ہے۔¹⁶⁹ ایس طرحاں ہنس دُوارا دتا لعل کتھانک دامڈھ بچدا ہے تے رُوپ چند توں دتا بن واس کہانی توں نواں موڑ دیندا ہے۔ جنگل وچ رُوپ چند تے ہنس، اک دُوبے دا دُکھ سکھ پھولدے ہن۔ ہنس رُوپ توں اڈا کے کنچن پوری پہنچاؤندا ہے۔¹⁷⁰ اوہ رُوپ چند توں اوتھوں دے بادشاہ چندر کیشو دی شہزادی اندویتی کول لے کے جاندا ہے۔ اوہناں دے ملن نال اوہناں وچ پیار دامڈھ بچدا ہے۔¹⁷¹ اوہناں دے عشق دا بھیت کھٹن اُتے راجے وولوں رُوپ چند توں مارن دا حکم دتا جاندا ہے۔ رُوپ چند جلاواں توں آ گیا لے کے سمندر وچ نہاؤن جاندا ہے۔ اوتھوں اوہ ہنس اُتے بیٹھ کے اندویتی کول جاندا ہے اتے اوس توں اپنے نال لے کے ہنس اُتے بھج نکلد ا ہے۔¹⁷² اندویتی توں ہنس اسیم دیندا ہے کہ تیرے گھر لعل اُگلن والا بچہ پیدا ہووے گا۔¹⁷³ رُوپ چند رتن سار شہر دا راجا بن اُتے ہنس توں اپنا وزیر بناؤندا ہے۔¹⁷⁴ ایس طرحاں قصے وچ ہنس کتھانک توں گتی پردان کرن لئی اہم بھومکا بھاؤندا ہے۔ اوہ واہن اتے اک دِیوی تے بڈھی مان وینکتی دے طور تے پیش ہو یا ہے۔

صادق امرتسری دے قصے لیلیٰ مجنوں وچ اک کتا لیلیٰ دی کڑنا مئی دشا دا بیان مجنوں اگے کردا ہے اتے مجنوں اوس توں لیلیٰ لئی سنیہا دیندا ہے۔¹⁷⁵ ایس طرحاں صادق نے گتے دا مانو کیرن کیتا ہے۔ اسٹھے ایہہ گتی بین تے کھٹی رُوڑھی ہے، جو لیلیٰ اتے مجنوں دی مانسک ستھتی توں درسائون لئی پیش کیتی گئی ہے۔

7- استری ست دا پر بھاو:

سامج شاستری درِشی توں استری دے ست دی شکتی، مہانتا اتے تیج سمبندھی وشواس و بھدھ ساتی کلپنا ہے۔ سامت سماج وچ استری توں پتی پر تی ویشٹ کر تو، شردھا، بھگتی اتے تیاگ دی ایکھیا کیتی جاندی ہے۔ تھوڑی جتی ایکھیا پاپ تے نرک آد دُکھاں دا

8- استری ست دی رکھیا:

پنجابی قصیاں وچ نایکاواں ویاہیاں جان تے وی اپنا ست برقرار رکھدیاں ہن۔ اوہناں دے ست دی رکھیا وی انوکھے ڈھنگ نال ہندی ہے۔ نایکاواں دی ایہہ پوترتا (کنوارا پن) سامی پر بھوا کارن ہی پنجابی قصیاں وچ آئی ہے۔ ایس پر بھوانے پنجابی قصہ کاری نوں آدرشک پریت چھوہاں دتیاں تے ایس نوں کام واشنا توں پاک رکھیا۔ ایہو کارن ہے کہ ہیر، سوئی، لیلیٰ، زلیخا آدی ویاہ بچھوں وی اپنا ست قائم رکھدیاں ہن۔ سیدا تاں ایہتوں تک سونہہ کھاندا ہے کہ اوس نے ہیر دی شکل تک نہیں دیکھی۔¹⁸⁴ نایکا دے ست دی رکھیا وی غیبی شکتی کر کے ہے۔ غلام رسول دے قصہ 'حسن القصص' وچ زلیخا نوں غیبوں بخش خبری ملدی ہے کہ عزیز تیرا ست بھنگ نہیں کر سکے گا۔ اوہ جدوں وی تیرے پاس کام چھٹنا دی بھوانا نال جاوے گا، اوس دی کام واشنا ختم ہو جاوے گی اتے اوہ شرمسار ہو جاوے گا۔¹⁸⁵ ایہہ سامی پر پیرا وچ ملدی گھٹنا دا انگرن ہی ہے، جس وچ زلیخا دا پتی عزیز زلیخا دے جسم نوں بھوگن دی چھٹنا نال جدوں اوس دے پلنگ اُتے جاندا ہے تاں اوہ خود کھسرا ہو جاندا ہے جاں زلیخا دی شکل شیطان ورگی بن جاندی ہے اتے اوس لئی زلیخا نال سنہوگ کرنا ایہو اسنہو ہو جاندا ہے۔¹⁸⁶ فضل شاہ نے وی سوئی دی ست دی رکھیا لئی ایہو جگت ورتی ہے۔ سوئی اپنے ست دی رکھیا لئی رب اگے دُعا کردی ہے۔ اوس دی دُعا قبول ہندی ہے اتے اوس دا پتی نامرد ہو جاندا ہے۔¹⁸⁷ سدا رام دی سوئی وچ رات نوں جد رقیب سوئی کول جاندا ہے تاں اوہ اوس دی جتیاں نال سیوا کردی ہے۔ ایس بچھوں رقیب نے اوس دے پاس جان دی کدے ہمت نہ کیٹی۔¹⁸⁸ ایس طرحاں سدا رام نے ایس نوں بیتھارتھ دے زیادہ نیڑے رکھیا ہے۔

چاترک دے قصہ 'راجا نل تے رانی دہیتی' وچ اک شکاری دہیتی دا ست بھنگ کرن دی کوشش کردا ہے تاں دہیتی اپنے ست دی رکھیا لئی ربی مدد منگدی ہے۔ اوس دی دُعا قبول ہندی ہے تے کال سپ دا روپ دھار کے شکاری نوں ڈنگ مار کے مار دیندا ہے۔¹⁸⁹

کارن مٹی جاندی ہے۔ پُرش نوں ایس طرحاں سمپورن ریتی نال سویکار کرن والی اتے اوس نوں پریشترمن والی اسری وچ وششٹ تیج، شکتی، بل آدی کلپنا کیٹی گئی۔¹⁷⁶ کھاسرت ساگر دی اک کتھا وچ اک وپاری دی پتی استری مت نال برتک ہاتھی نوں زندہ کردی ہے، جد کہ راجے دیاں 80 ہزار رانیاں اتے پنڈ دیاں تریمتاں اجیہا کرن وچ اسھل رہندیاں ہن۔¹⁷⁷ پنڈت پورن چندرام جی داس دے قصہ 'رانی اندوتی' اتے راجا روپ چند وچ کچن پوری دی راجکماری اندوتی دے ست کر کے اوس دے روپ دا پرکاش دُور دُور تیک ہندا ہے۔ لوکاں نوں دیوا بالن دی لوڑ ہی نہیں پیندی اتے اوس نوں روزانہ 25 پھلاں نال تولیا جاندا ہے۔¹⁷⁸ ایس تیج پرتاپ کر کے روپ چند اوس اُتے موہت ہو جاندا ہے تے اوس نوں ملن جاندا ہے۔ ست بھنگ ہون بچھوں اندوتی دا پرکاش گھٹن لگدا ہے تے بھار ودھ جاندا ہے۔¹⁷⁹ راج اوہناں دے عشق دا بھید کھل جاندا ہے تے اوہ دوویں ہنس اُتے چڑھ کے اوتھوں دوڑ جاندا ہے۔ ایس طرحاں ایس روڑھی دا برتانت سنگھن اُتے ڈونگھا پر بھوا ہے۔

راجا رسالو دی لوک گاتھا وچ شہنی کولاں نال سمبندھت کتھا انش دا آدھار ہی ایہہ روڑھی ہے۔ شہنی کولاں دی، ست دا پرمان دین لئی، ترن ویر پرکھیا لئی جاندی ہے۔ اوہ استری ست کر کے پیراں دا چلھا بنا کے سبھا وچ چول رھدی ہے۔ اوس دا پتی بیجا ایس نوں راجا رسالو دُورا دسیا کوئی جاڈو کہندا ہے۔ فیروہ کچی تند کچے گھرے نوں، بھ کے کھوہ وچوں پانی کڈھدی ہے۔ ایس تے وی بیجے دی تسلی نہیں ہندی۔ اوہ فیروہ اوس دے چرتے اُتے شک کردا ہے۔ اوس دی گئی پرکھیا لئی جاندی ہے۔ بھاگ سنگھ سوانگ والا انساں، لکڑاں سڑ جانیاں ہن پر کولاں چتا وچ اڈول بیٹھی رہندی ہے۔¹⁸⁰ نند سنگھ انساں چتا سڑ جاندی ہے، پر رب دا بھانا اجیہا دا پردا ہے کہ اوہ پتال وچ سہیلیاں نال جا کھیددی ہے اتے تیسرے دن پہوڑ دا ورلاپ سُن کے چتا وچوں پرگٹ ہندی ہے۔¹⁸¹ ایہہ روڑھی رامائن وچوں آئی ہے۔ سینتا ست نوں پرمانت کرن لئی گئی پرکھیا دیندی ہے۔ اوہ بلدی ہوئی اک وچ پرویش کردی ہے۔ اگنی دیوتا اوس نوں چتا وچوں باہر لے کے آؤندا ہے تے اوس دی وڈیائی کردا ہے۔¹⁸² ایس کتھا دے اتر کاٹھ وچ استری ست دے پر بھوا نال سینتا دھرتی ماتا نال سنگھاسن اُتے بیٹھ کے دھرتی اندر پرویش کردی ہے۔¹⁸³

کارج کارن سمبندھاں توں ان بھج آدم ماؤ ویش و سٹوواں وچ الوک شکتی دی کلپنا کردا آیا ہے۔ شیر ورگے ہنسک پشوواں نوں مارنا اتے اوہناں دی کھل پہننا بہادری دا پرتیک گنیا جاندا ہے۔ ایسے طرحاں دشمن توں ہرا کے اوس دی کھوپڑی دھارن کرنا سورم گتی سمجھی جاندی رہی ہے۔ ہنسک پشوواں دیاں کھلاں، دشمنان دیاں کھوپڑیاں آد و سٹوواں وچ چٹکاری شکتی پروان کیتی گئی۔ انج ہی دیوی دیوتیاں دیاں پرشاد سر وپ و سٹوواں توں الوک شکتی بھر پور من لیا گیا۔ ایس طرحاں چٹکاری و سٹوواں ہوند وچ آئیاں۔

و شو بھردا لوک ساہت خاص کر کے پری ساہت، چٹکاری وستوواں نال بھریا پیا ہے۔ 'مہاں بھارت' وچ اندر دیوتا اُپر بچر نوں بلور دا بنیا اک دو ومان، مکمل دی اک مالا تے بانس دی اک لاٹھی دیندا ہے۔ دو ومان نال سری داہری دیوتیاں دی طرحاں آکاش وچ اڈیا جاسکدا ہے، مالا پہنن نال یدھ وچ سریر نوں ہتھیاری دی چوٹ نہیں لگدی تے لاٹھی سبھ پُرشاں دی پالنا کردی ہے۔¹⁹⁰ ارجن رِشو پاسوں اجیہا استر پراپت کردا ہے کہ جس دے پراپت کرن سے پہاڑ، جنگل، سمندر تے ساری دھرتی کنب جاندی ہے۔¹⁹¹ جل دیوتا ورن ارجن توں پھایاں دیندا ہے، جس نال ہزاراں وڈے وڈے دیتناں توں بھیا جاسکدا ہے۔¹⁹² رُوسی پری کہانی رُوپ ونقی واسیلیسا، وچ اک چٹکاری اُکھلی، گڈی اتے کھوپڑی دا ورن ملدا ہے۔ اُکھلی سواری دا کم دیندی ہے، گڈی واسیلیسا دی ہر مشکل آسان کردی ہے۔ کھوپڑی اینا چانن پیدا کردی ہے کہ رات توں دن چڑھ جاندا ہے۔ ایہو کھوپڑی واسیلیسا دی مترتی ماں اتے بھین توں ساڑ کے واسیلیسا توں اوہناں توں ملک کراؤندی ہے۔¹⁹³ ایسے طرحاں رُوسی پری کہانیاں وچ جاڈو مئی میز پوش اتے راہ دسیری مُندری دا ورن ملدا ہے۔¹⁹⁴ کتھ سرت ساگر دی اک کتھا وچ الوک کھڑاواں، سوٹی تے برتن دا ذکر ہو گیا ہے۔ کھڑاواں توں پہنن والا آکاش چاری ہو جاندا ہے، سوٹی نال جو لکھیا جاندا ہے اوہ سچ ہو جاندا ہے اتے برتن وچ مونہہ منگیا بھوجن ملدا ہے۔¹⁹⁵ اک ہور کتھا وچ منی منی برتن نال سنہہ و کرما اپنا، اپنی استری تے ہورناں دے پورولے جنم دا پتا لاؤندا ہے۔¹⁹⁶

پنجابی قصہ کا وچ قصہ کاراں نے چٹکار پیدا کرن، کتھا تک توں گتی پردان کرن اتے کتھا وچ دستھاری کئی چٹکاری و سٹوواں دا ورن کیتا ہے۔ ایہناں وچوں مکھ چٹکاری و سٹوواں پٹھ لکھے اُسار ہن:

(الف) کراماتی ساز:

کرشن دی بنسری وانگ کئی قصہ نائیک تے نائیکا پاس کوئی نہ کوئی ساز ہے، جو اوہناں دی اوکھے سے سہایتا کردا ہے۔ قصیاں وچ جیہناں سازاں دا ورن ہو گیا ہے، اوہ ایس پرکار ہن:

1- و نچھلی: مذھلے قصہ کار دمور نے سبھ توں ودھ کراماتاں رانجھے دی و نچھلی نال جوڑیاں ہن۔ ایہہ و نچھلی کرشن دی بنسری دا ہی دوجا رُوپ ہے۔ ایس وچ جاڈو بھریا پیا ہے تے ایہہ سبھ توں کیل لہندی ہے۔ دمور ہند و متھاس توں جاؤسی۔ ایس کر کے ہی و نچھلی دا سبھ توں تیکھن پر بھاوسانوں اوس دے قصے وچ ہی ملدا ہے۔

ہیر وارث وچ، جدوں رانجھا گھروں نکل کے رات توں مسیت وچ ٹھہردا ہے، تاں اوٹھے و نچھلی دی آواز سُن کے سارا پنڈ مسیت وچ اکٹھا ہو جاندا ہے۔ اوٹھے رانجھے تے مٹاں دی بحث ہندی ہے، جس وچ رانجھا شرع دی بندیا کردا ہے۔¹⁹⁷ ایس طرحاں وارث نے پنڈ اکٹھا کرن لئی ایس کلا جگت دی ورتوں کیتی ہے۔

ہیر دمور وچ جدوں رانجھا جھناں دے کندھے و نچھلی و جاؤندا ہے تاں راگ سُن کے پنج پیر بیڑے وچ آؤندے ہن۔ اوہ رانجھے توں ساری گل چچھدے ہن۔ رانجھا و نچھلی و جاؤندا ہے۔ پیر و نچھلی دے راگ توں بخش ہو کے رانجھے پلے ہیر پاؤندے ہن۔¹⁹⁸

دریا پار کرن لئی وی و نچھلی رانجھے دی سہایتا کردی ہے۔ پیسے نہ ہون کر کے لڈن رانجھے توں بیڑی وچ بٹھاؤن توں نانہہ کر دیندا ہے۔ رانجھا و نچھلی و جاؤندا ہے۔ ہیر دمور وچ لڈن و نچھلی سُن کے سبھ گجھ وارن توں تیار ہو جاندا ہے۔ ایہتوں تک کہ اوہ ہیر دے پلنگ اتے سون دی اجازت دے دیندا ہے۔¹⁹⁹ ہیر وارث وچ لڈن دیاں پتتیاں و نچھلی سُن کے رانجھے دیاں مٹھیاں بھرن لگ پیندیاں ہن۔ ایہہ ویکھ کے لڈن گھبرا جاندا ہے تے اوس توں باہاں توں پھڑ کے بیڑی چڑھا کے دریا پار کراؤندا ہے۔²⁰⁰ ایس طرحاں

دوویں قصہ کار، ایس جگت دُوارا کتھا تک وچلے گتی رودھ ٹوں دُور کردے ہن۔

ہیر دمور وچ ہیر رانجھے ٹوں ویکھدیاں سار موہت ہون پچھوں رانجھے نوں وچھلی و جاؤن لئی کہندی ہے۔ جد رانجھا وچھلی و جاؤندا ہے تاں بُوٹیاں وچوں وی آوازاں اُتین ہو جانیاں ہن تے سبھ پٹو پنچھی اوہناں دے درشاں ٹوں آجاندے ہن۔²⁰¹ ایس طرحاں ایس جگت نال دمور نے وچھلی دی جاؤومی شکتی ٹوں رُوپ مان کیتا ہے۔ جیہڑی وچھلی بُوٹیاں اتے پٹو پنچھیاں تے جاؤو کر سکدی ہے، اوس دا ہیر وریاں کول رُوہاں تے کیہ اثر ہندا ہووے گا، ایہہ سبھے ہی اندازہ لایا جاسکدا ہے۔ ایہہ کرشن دی بنسری دا ہی اُتو کرن ہے۔ رانجھا جنگل وچ مچھاں ٹوں اکٹھا کرن سے وی ایہو جگت ورتدا ہے۔²⁰² ہیر وارث وچ ایہناں گھٹناواں دا کوئی ذکر نہیں۔ اوتھے پنج پیر رانجھے ٹوں وچھلی و جاؤن لئی اوس سے کہندے ہن، جدوں ہیر رانجھے نوں کھیڑے نال مگنی ہون پچھوں ملن لئی سُنہیا بھجیدی ہے۔ وچھلی دے سُنن تے پنجاں پیراں ٹوں اپنی نشتی ہندی ہے کہ اوہ رانجھے دے منگ کرن تے اوس ٹوں فیر ہیر بخندے ہن۔²⁰³ ایس طرحاں وارث نے رانجھے ٹوں ترل مانسک ستھتی وچوں کڈھن لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ ایس پچھوں ہیر وارث وچوں وچھلی غائب ہو جانندی ہے۔

ہیر دمور وچ ہیر دے ویاہ پچھوں ڈولی نال جاندے رانجھے ٹوں کھڑے دریا وچ روڑھ کے مار دینا چاہندے ہن۔ ایس لئی اوہ رانجھے ٹوں مچھاں دریا وچوں کڈھ کے لے جان لئی کہندے ہن۔ ایس اوکھے سے رانجھا وچھلی و جاؤندا ہے، جس نال جوان، بڑھے، پٹو، پنچھی، بُوٹے اتے جل جیو مست ہو جاندے ہن۔ کسے ٹوں اپنی سُدھ بدھ نہیں رہندی تے رانجھا پنچ کے نکل جاندا ہے۔ ایہوں واپسی سے تحت ہزارے ٹوں جاندے سے رانجھا جھنگ وچوں لنگھدا اے۔ ہیر دیاں سہیلیاں اوس ٹوں اوتھے رہن لئی مجبور کردیاں ہن۔ اوہناں توں کھہڑا چھڈاؤن لئی رانجھا مڑا ایہو جگت ورتدا ہے۔²⁰⁴

ایس طرحاں رانجھے دی وچھلی الہ دین دے چراغ دا کم کردی ہے۔ کتھا تک وچ آئی کھڑوت ٹوں ایس دی ورتوں نال دُور کیتا گیا ہے۔ ایس لئی ایہہ گتی شیل کتھا تک روڑھی ہے۔ کراماتی شکتیاں نال نائیک ٹوں لیس کرنا، لوک دھارا دی روڑھی ہے، جو

سانوں وشو بھر دے لوک ساہت وچ ملدی ہے۔ جانیبا دی لوک کتھا شکاری تے اوس دی جاؤو دی بنسری وچ وی رانجھے وانگ او جو شکاری پاس اک بنسری ہے، جس دی سہایتا نال اوہ راکھشی تے اوس دی بھین ٹوں کتیاں توں مرواؤندا ہے اتے اپنی جان دی رکھیا کردا ہے۔²⁰⁵

2- ستار: احمد یار نے قصہ راج بی بی دے نائیک نامدار کول وی رانجھے دی وچھلی وانگ ستار ہے، جس دی آواز سُن کے ہر کوئی کھچیا جاندا ہے۔ ستار دے جاؤومی راگ اتے نامدار دی سُنرتا، پیار دامڈھ بھدے ہن۔²⁰⁶

3- قانون: ایہہ ساز رباب دی اک قسم ہے۔ ایس دا وزن قصہ 'سیف الملوک' وچ ہویا ہے۔ جدوں شہزادہ قانون ٹوں و جاؤندا ہے تاں اُڈدے پنچھی ڈگ پیندے ہن، جانور اپنی سُدھ بدھ گواپٹھدے ہن۔ اوہ دکھ دکھ راگ، غزلاں تے دوہڑے گاؤندا ہے، جس دا وزن قصہ کار نے بڑے وستار نال کیتا ہے۔²⁰⁷ ایس جگت نال قصہ کار نے شہزادے دی شہزادی پرقتی تڑپ دکھائی ہے۔ ایس نال روچکتا وی پیدا ہوئی ہی اتے کتھا وچ وستار وی آیا ہے۔ ایہہ استھے گتی ہین روڑھی ہے، جو گتی شیل روڑھی دے پر بھاؤنوں تیکھن کرن لئی لیاندی گئی ہے۔

4- بین: قصہ دل خورشید دی نائیکا دل خورشید اتے قصہ اُدے سنگھ ہنس دامنی دی نائیکا ہنس دامنی پاس بین ہے۔ شہزادے دی بھال وچ نکلی ہوئی دل خورشید ٹوں پہلے دن ہی جنگل وچ باشک ناگ دا پوترا، بین اُتے موہت ہو کے اک کراماتی منکا دیندا ہے۔²⁰⁸ ایہہ منکا اوس دی کئی مشکلاں وچ سہایتا کردا ہے۔ ایسے طرحاں پتی تے پتر توں وچھڑی ہوئی ہنس دامنی دکھی ہو کے ستی ہون لئی چتا تیار کردی ہے۔ اوہ ستی ہون توں پہلاں آخری بین و جاؤندی ہے۔ ایہہ بین سُن کے اودھروں لنگھ رہیا راجا اُدے سنگھ اوتھے آؤندا ہے تے دوواں دا میل ہو جاندا ہے۔²⁰⁹ ایس طرحاں کتھا تک وچ آئی کھڑوت دُور ہندی ہے۔

5- طبلہ: قصہ گوپنی چند اتھ پر سنگ راجا بھرتھی وچ اک کراماتی طبلے دا ذکر آؤندا ہے۔ پدمنی دے پریم وچ موہے ہوئے مچندر ناتھ نے سنگلا دیپ کن پائے جو گیاں دے آؤن تے پابندی لائی ہوئی سی اتے اوہناں دے قتل دا حکم دتا ہویا سی۔ ایس لئی اوس

نے بیخ بیخ کوہ تک چونکیاں بٹھائیاں ہوئیاں سن۔ گورکھ ناتھ بھیس بدل کے سنگل دیپ
 مچھندر ناتھ پاس جاندا ہے تے طبلے دُوارا اپنے آپ ئوں پرگت کردا ہے۔ اوہ طبلہ و جاؤندا
 ہے تاں طبلہ بولدا ہے کہ جاگ مچھندر گورکھ آیا۔²¹⁰ ایس طرحاں طبلہ اک سہانک پاتر
 وجوں وچردا ہے۔ ایس نال کتھانک ئوں نویں دشا ملدی ہے۔ ایس لئی ایہہ گتی شیل
 رُوڑھی ہے۔

(ب) عصا:

سادھارن سوٹا تاں بیٹے کم نہیں کردا پر جد ایہہ دیوی ہتھاں وچ آ جاوے جاں ایس
 وچ کراماتی گن آ جان تاں ایہہ چتکار کر وکھاؤندا ہے۔ حضرت موسیٰ بارے پرسدھ ہے
 کہ اوہناں ئوں اللہ نے اک وشیش عصا دتا سی جس وچ اینکاں لوکک شکتیاں سن۔۔
 جدوں موسیٰ ئوں بھکھ لگدی سی تاں ایہہ عصا درخت بن جاندا، جس نال ون وٹاں دے
 پھل لگ جاندا، جے موسیٰ نے سفر کرنا ہندا تاں عصا گھوڑے دا رُوپ دھار لیندا، جے
 کوئی ویری موسیٰ نال یدھ کردا تاں ایہو عصا لشکر دا رُوپ دھار کے اوس ئوں نشت کر دیندا
 ہے، ج سخت ڈھپ پے رہی ہندی تاں عصا بدل دا رُوپ دھار کے موسیٰ دے سرائتی
 چھاں کردا۔ ایس عصا وچ ایس طرحاں دیاں ستر صفتاں سن۔²¹¹ قرآن مجید وچ موسیٰ
 دے عاصے نال جُویاں کئی کرامتاں دا ورن ملدا ہے۔ موسیٰ عاصے ئوں زمین اُتے ماردا
 ہے تاں فرعون دا اندر جال ختم ہو جاندا ہے۔²¹² موسیٰ دُوارا عاصا مارن تے سمندر پاٹ
 جاندا ہے تے اوس دا ہر اک حصہ اک وڈے ٹلے وانگ ورن لگ پیندا ہے۔²¹³ اک
 طرحاں موسیٰ دے ساتھی بیخ جاندا ہے ہن پر دُوجا دھڑا دُب جاندا ہے۔²¹⁴ پوتر بابل وچ
 یہوواہ دے کہن تے موسیٰ دا عاصا سپ بن جاندا ہے۔²¹⁵ ایہہ عاصا دریا دے پانی وچ
 مارن تے دریا دا پانی لہو بن جاندا ہے تے چھیاں مر جانیاں ہن۔²¹⁶ ایہہ عاصا چٹان
 تے مارن نال اوس وچوں پانی نکل آؤندا ہے۔²¹⁷

’کتھاسرت ساگر دی اک کتھا وچ سوئی دا ذکر ہے، جس نال جو لکھیا جاوے،
 سچ ہو جاندا ہے۔ پترک، شہزادی پاٹلی ئوں اغوا کر کے گنگا تھ اُٹے پہنچدا ہے۔ ایس سوئی
 نال اوہ اک نگر دا نقشہ بناؤندا ہے۔ سوئی نال اُلکے ایس نقشے دا سچ سچ اک نگر بن جاندا

ہے، جس داناں پاٹلی پتر رکھیا جاندا ہے۔ پترک ایس دا راجا بن جاندا ہے۔²¹⁸ رُوپی پری
 کہانی ’دو ایوان‘ وچ دو کراماتی سوٹیاں²¹⁹، تبتی لوک کتھا ’چھوگنگ‘ وچ کراماتی سوئی²²⁰
 اتے امریکن لوک کتھا ’بولن‘ والے آئڈے وچ دو کراماتی گُہاڑیاں دا ورن ملدا ہے۔²²¹
 ایس طرحاں لوک کتھاواں وچ ایس قسم دے عاصے دا ذکر اینکاں تھائیں آؤندا ہے۔

قصہ اکراں نے وی مدھ کالین نائیکاں وانگ اپنے نائیکاں ئوں ایس کراماتی
 شکتی نال لیس کیتا ہے۔ امام بخش دے قصہ ’شاہ بہرام‘ وچ گندھک دیوشاہ بہرام ئوں
 اک وچتر عاصا دیندا ہے، جس دی چھوہ نال بند دروازے کھل جاندا ہے ہن اتے درخت
 توں پھل ڈگدے ہن۔²²² ایس طرحاں رچنا کار نے بھادی سسیاواں دا سادھان پہلاں
 ہی ایس جگت دُوارا کر دتا ہے۔ شہزادہ ایس عاصے دی سہایتا نال حویلی اتے سبز شہر وچلے
 قلعے دے ست دروازے کھول کے شہر اندر داخل ہندا ہے۔ اوہ عاصا لے کے حُسن بانو دی
 سنگل توڑدا ہے تے اوس ئوں آزاد کرواؤندا ہے۔ ایس کراماتی شکتی کر کے دیو اتے
 پریاں، پریاں دے بادشاہ ئوں دسدیاں ہن کہ شاہ بہرام ساڈے توں ودھ شکتی شالی ہے۔
 کراماتی وستوواں کر کے حُسن بانو شہزادے دیاں صفتاں اپنے بیوئوں دسا ہے تے اوس
 ئوں اپنے ویاہ لئی پریردا ہے۔

غلام رسول دے قصہ ’حسن القمص‘ وچ یوسف دے بھراواں دی یوسف نال
 ایرکھا دا کارن جبرائیل فرشتے دُوارا دتا بہشتی عاصا ہے۔²²³ ایس قصے وچ ہی حضرت موسیٰ
 الہی حکم نال یوسف دا تابوت مصر دے نزدیک نہر وچوں کڈھ کے کنعانی یوسف دے پتا
 یعقوب دی قبر کول دفناؤن لئی آؤندا ہے۔ اوہ نہر دے پانی ئوں پرے کرن لئی عاصا لاؤندا
 ہے۔ پانی پاٹ کے پرے ہو جاندا ہے تے خشک تھلاؤن لگ پیندا ہے۔²²⁴ ایس طرحاں
 ایس جگت راہیں کتھانک ئوں گتی ملدی ہے۔

سوندھانے وی حاتم نامہ وچ حاتم ئوں اپنی تھواواں اُتے بھچن لئی ایس جگت
 دی ورتوں کیتی ہے۔ خواجہ خضر حاتم ئوں اک آسا دیندا ہے، جیہڑا اوس ئوں اُڈن کھٹولے
 وانگ پل وچ ہی دُور دُراڈے لے جاندا ہے۔ حاتم ایس عاصے دی سہایتا نال جاؤومسی
 ندی²²⁵ اتے ملکہ زری پوش دے پتا سام احمد پاس دُور دُراڈ پہاڑ وچ پہنچدا ہے۔²²⁶ ایس

طرحاں جتھے حاتم نُون عاصا دے کے دَیوی گُناں یُکت وکھایا گیا ہے، اوتھے عاصا کتھانک وچلے گئی رودھ نُون دُور کر کے کتھانک نُون گتی پردان کردا ہے۔

(ج) کراماتی نیزہ:

’حاتم نامہ‘ وچ اک جن حاتم نُون اک کراماتی نیزہ دیندا ہے۔ ایہہ نیزہ بیڑی بن کے حاتم نُون ندی پار کراؤندا ہے²²⁷، پہاڑ چڈے کچھوئے وں حاتم اتے سنسار دی رکھیا کردا ہے، سنسار نُون اوس دی کھوہی گئی تھان مڑ داؤندا ہے²²⁸، اتے حاتم دی زہریلے سپاں توں رکھیا کردا ہے۔²²⁹ ایس طرحاں سوندھانے حضرت موسیٰ دے عاصا دی ہی انکرن کیتی ہے۔

(د) سلیمانی ٹوپی:

حضرت سلیمان اسرائیل وئش دے اک پر سدھ بادشاہ سن، جس نُون یہودی، عیسائی تے مسلمان پیغمبر متدے ہن۔ اوس دا جنم 1033ء پور و نُون ہو یا۔²³⁰ اوس بارے کئی کتھاواں پر چلت ہن۔ کہیا جاندا ہے کہ خُدا نے اوس نُون اک ٹوپی بخشی سی، جس نُون پہنن والا خود تاں ادریشٹ ہو جاندا، پر دوجیاں نُون ویکھ سکدا سی۔ جاڈو دیاں کئی وستوواں اوس نال سمبندھت ہن۔

قصہ ’شاہ بہرام‘ وچ سُرخاب دیو شاہ بہرام نُون اک سلیمانی ٹوپی اتے سریر دا اک وال دے کے اپنے بھرا گندھک کول بھیجا ہے۔ ایس ٹوپی نُون پہنن والا خود تھان ادریشٹ ہو جاندا ہے، پر اوس نُون سارے نظر آؤندے ہن۔ ایس دی کراماتی شکتی نال، دیو وی اٹھے ہو جاندا ہن۔²³¹ ہزاراں دیوواں دے ہندے ہوئے، حُسن بانو کول ادریشٹ ہو کے ہی پہنچیا جاسکدا ہے۔ شہزادہ سلیمانی جوڑا پا کے، سر اُتے سلیمانی ٹوپی پہن کے ہتھ وچ عاصا لے کے اتے اکھاں وچ سلیمانی سُر مہ پا کے سبز باغ وچ پھردا ہے۔ ایس ٹوپی کر کے اوہ سبھ نُون ویکھدا ہے، پر اوس نُون کوئی نہیں ویکھدا۔ لوڑ پین تے اوہ ٹوپی لاہ کے پرگٹ ہو جاندا ہے۔

پورن سنگھ نے قصہ ’رانی مہندر گُماری تے راج بھان چند‘ وچ ایس جگت نُون ورتیا ہے۔ رانی مہندر گُماری بھان ند دے نال ویاہ کراؤن پچھوں دی اندر دی سبھا اندر

روزانہ رات نُون ناچ کرن جاندا ہے۔ ایس لئی اوہ وکھرے محل وچ رہندی ہے تے اپنا مُونہہ تک دی بھان چند نُون نہیں وکھاؤندی۔ راجا بھان چند فقیر پاسوں پراپت کیتی سلیمانی ٹوپی پہن کے ادریشٹ ہو کے رانی دے محل جاندا ہے اتے اوس نُون ویکھ کے بہت خوش ہوندا ہے۔²³² رات نُون جد رانی اڈن کھٹولے وچ بیٹھ کے اندر پوری نُون جان لگدی ہے تاں راجا بھان چند دی سلیمانی ٹوپی پا کے اوس دے نال بیٹھ جاندا ہے۔ رستے وچ اوہ ’سورج گہر‘ شہر جاندا ہے ہن تے اوتھوں رانی چندر کرن نُون نال لے کے سنگل دیپ پہنچدے ہن۔²³³ بھان چند ٹوپی اُتار کے بزار دی سیر کرن لگدا ہے۔ اوتھے راے دے منتری امام دی لڑکی گوہر نگار دی بیچ لگھ رہی ہندی ہے۔ لاڑا کانا ہون کر کے، جانجی بھان چند نُون لاڑا بنا کے لے جاندا ہے ہن۔ ایس طرحاں بھان چند دا ویاہ گوہر نگار نال کر دتا جاندا ہے۔ ویاہ سے سالیاں اوس نون نشانیاں دیندیاں ہن۔ مہندر گُماری دی اپنی مُندری دے دیندی ہے۔²³⁴ مہندر گُماری، چندر کرن تے گوہر نگار اڈن کھٹولے وچ بیٹھ کے اندر پری نُون جاندیاں ہن۔ بھان چند دی سلیمانی ٹوپی پہن کے، اوہناں نال اندر پری پہنچدا ہے۔ اندر پری وچ ناچ کرن اُتے اندر جیہڑا ہارا تے مُندری دیندا ہے، اوہ بھان چندر پراپت کر لیندا ہے۔²³⁵ بھان چند رانی دے نال واپس محل وچ آؤندا ہے تے ٹوپی لاہ کے اوس دے پلنگ اُتے سون جاندا ہے۔ اوہ سُننے دے بہانے سارا بھید کھولدا ہے۔ رانی مہندر گُماری شرمندی ہو کے بھل بختاؤندی ہے۔²³⁶ ایس طرحاں رانی دی وکھرے محل وچ رہن دی شرط ختم ہو جاندا ہے تے راجا بھان چند اوس نُون پراپت کرن وچ سیکھل ہو جاندا ہے۔

(ر) سلیمانی جوڑا:

سلیمانی ٹوپی واگ سلیمانی جوڑے نال وی کئی وشواس جُوے ہوئے ہن۔ ایس نُون پہنن نال تھکواں نہیں ہندا اتے ایس نُون پہن کے وی ہوا وچ اڈیا جاسکدا ہے۔ امام بخش دے قصہ ’شاہ بہرام‘ وچ بہرام نون کوہ قاف توں سبز شہر نُون روانہ کرن سے گندال اپنے سریر دا اک وال تے سلیمانی جوڑا دیندا ہے۔ ایس جوڑے نُون پاؤن نال لمبا پینڈا کیتیاں وی تھکاوت نہیں ہندی۔²³⁷ پورن سنگھ دے قصہ ’رانی مہندر گُماری تے راجا

بھان چند وچ فقیر پاسوں پراپت کیتیاں سلیمانی کھڑاواں نُون پھن کے بھان چند ہوائی جہاز وانگ آکاش وچ اڈ کے اچل ہمالا پہنچدا ہے، جتھے شعور جنگ بادشاہ دی لڑکی چندر کرن نال اوس دامیل ہندا ہے۔²³⁸ ایس طرحاں کھڑاواں اوس دی دُور دُراڈے پہنچن وچ سہایتا کردیاں ہن۔

’کھتھاسرت ساگر دی اک کھتا وچ اجیہیاں کھڑاواں دا ذکر ایسا ہے، جیہناں نُون پاؤن والا آکاش چاری ہو جاندا ہے۔ ایہناں نُون پھن کے پُترک آکاش وچ اڈدا ہے اتے آکر شکاناں دی سندر نگری وچ پہنچدا ہے۔ اوتھے اوہ پر بت دی چوٹی جتے آپے محل وچ بیٹھی پاٹلی ناں دی شہزادی پاس، ایہناں کھڑاواں نُون پھن کے آکاش یاترا راہیں پہنچدا ہے۔ اوہ ایہناں کھڑاواں دی سہایتا نال پاٹلی نُون نال لے کے اوتھوں اڈ جاندا ہے۔²³⁹

(س) سلیمانی سُر مہ:

لوک وِشواس اِنسار جن، بھوت، فرشتے آد آپ تاں سبھ نُون ویکھدے ہن پر آپ دکھائی نہیں دیندے۔ سلیمانی سُر ما پا کے اوہناں نُون ویکھیا جاسکدا ہے۔ قصہ ’شاہ بہرام‘ وچ ’سفید دیو‘ شاہ بہرام نُون اجیہا اک سُر ما دیندا ہے، جس دے پاؤن نال اوس نُون ہزاراں دیوواں اتے پریاں نظر آؤن لگ پیندیاں ہن۔²⁴⁰ شاہ بہرام ایس سُر مے نُون پا کے سبز شہر ویکھن جاندا ہے۔ ایس کراماتی سُر مے کر کے اوس نُون ہنیرے وچ دی وستوواں نظر آؤندیاں ہن۔²⁴¹ ایس طرحاں رومانس تہ بھرن لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی گئی ہے۔ سلیمانی ٹوپی، سُر ماتے عاصا کردے ہی شاہ بہرام حُسن بانو نُون پراپت کرن وچ پھل ہندا ہے۔

(ص) دیودا وال چنکاری وال:

لوک گاتھاواں وچ دیو جاں جن دے وال نُون دُھٹاؤن نال، اوہناں دے حاضر ہون دا ورن ملدا ہے۔ ایہہ انش توں انشی تک ججن دی سنج یاترا ہے۔ ایس چنچن اِنسار کسے بھاگ نُون سریرتوں دکھ کرن دے باوجود وی اوس وچ مُول ویکھتی انش ماتر سمایا رہندا ہے۔

پنجابی قصہ کاو وچ وی دیو نائیک اتے کُش ہو کے اپنے سریر دا وال دیندے ہن۔ جدوں نائیک مصیبت وچ ہندا ہے تاں اوہ ایس وال نُون اک اتے گرم کردا ہے۔ دیو ترنت حاضر ہو جاندا ہے اتے نائیک نُون مصیبت وچوں کدھن لئی سہایتا کردا ہے۔

امام بخش نے قصہ ’شاہ بہرام‘ وچ شاہ بہرام نُون مصیبتاں وچوں کدھن لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ شاہ بہرام اپنی بچی اتے پُتر نُون وزیر دی قید وچوں مکت کراؤن لئی دیو دُوارا دتے وال نُون دُھٹاؤندا ہے۔ دیو ہزاراں فوجیاں سمیت حاضر ہو کے وزیر اتے اوس دے فوجیاں نُون کھا جاندا ہے۔²⁴² ایس طرحاں شہزادہ اپنا کھوہیا گیا راج بھاگ مڑ پراپت کردا ہے اتے اپنی بچی تے پُتر نُون وزیر دی قید توں مکت کراؤندا ہے۔ اوہ راج بھاگ اپنے پُتر نُون سوئپ کے حُسن بانو نُون لکھن لئی سبز شہر نُون روانہ ہندا ہے۔ رستے وچ اوس نُون سُرخاب²⁴³، گندھک²⁴⁴، اتے گندال²⁴⁵ نامی دیو اپنا اپنا وال دیندے ہن۔ ایس طرحاں شاہ بہرام کول چار سلیمانی وال اکٹھے ہو جاندا ہے ہن۔ زیرک دیو وی حُسن بانو اتے عاشق سی۔ اوہ حُسن بانو اتے شاہ بہرام دے ویاہ دی گل سُن کے سنج لکھ فوجاں لے کے سبز شہر اتے حملہ کردا ہے، تاں جو شاہ بہرام نُون مار کے حُسن بانو نُون پراپت کیتا جاسکے۔ شاہ بہرام چارے وال دُھٹاؤندا ہے۔ چار دیو دس لکھ دیوواں نُون اپنے نال لے کے حاضر ہندے ہن۔ اوہناں وچکار گھمسان دی لائی ہندی ہے۔ لڑائی وچ زیرک دیو ہار جاندا ہے تے اوس نُون پھڑ لیا جاندا ہے۔²⁴⁶ ایس طرحاں شاہ بہرام تے حُسن بانو دے ویاہ وچلی رُکاوت دُور ہو جانندی ہے۔

احمد یار دے قصہ ’کام رُوپ‘ وچ ہدم دیو اپنے سریر دا وال مِتر چند نُون دے کے مشکل سے سہایتا دا بھروسا دیندا ہے۔²⁴⁷ مِتر چند ایہہ وال شہزادے نُون دے دیندا ہے۔ جد کام رُوپ اتے اوس دے ساتھیاں نُون سنگل دیپ دا راجا جے سنگھ کھوہ وچ سٹ دیندا ہے تاں وال دُھٹاؤن اتے ہدم دیو آ حاضر ہندا ہے۔ راجا جے سنگھ تے ہدم دیاں فوجاں وچکار گھمسان دی لڑائی ہندی ہے۔ ایس لڑائی وچ راجا جے سنگھ اپنی ہار من لیندا ہے۔²⁴⁸ ایس طرحاں دیو دے وال دا کراماتی گُن، کھتا تک وچ آئی کھڑوت نُون دُور کردا ہے۔

منگُو رام دے قصہ راجا جگد یو تے رانی کمل گُماری، وچ راجا جگد یو دوارا ایس جگت راہیں سدیا دیو پہلاں جگد یو دی طرفوں شیر خاں اتے اوس دے بیج سوسینکاں نال لڑائی کردا ہے۔ ایس لڑائی وچ اوہ شیر خاں داسر وڈھ کے جگد یو دی جت دے ڈنکے و جاؤندا ہے۔ فیر دیو اتے جگد یو، راجے ٹنڈے رکھ تے اوس دی فوج نال لوہا لیدے ہن۔ ایس لڑائی وچ وی راجا ٹنڈے رکھ ہار جاندا ہے۔²⁴⁹

ایس طرحاں اُپر وکت رچنا کار نایکاں نوں پرستھتیاں نال نچھن لئی ایس جگت دوارا پہلاں ہی تیار کر لیندے ہن۔ انج گھٹناواں سبھا ک جاں اچن جیت نہیں واپردیاں، سگوں قصہ کار دی پور و نچت یوجنا اُسار گھنڈیاں ہن۔

(ط) کراماتی مہرہ/منکا:

راجھے دی وچھلی وانگ حاتم پاس جتاں دے بادشاہ دوارا دتا اک کراماتی مہرہ ہے۔ سوندا اُسار مہرہ دے اک ہزار اکہتر سو گن ہن۔²⁵⁰ ایہہ مہرہ حاتم دی انیک تھاواں اتے انیک مُشکراں دُور کردا ہے۔ سب حاتم نوں نکل جاندا ہے، پر مہرہ کر کے اوہ حاتم نوں باہر کڈھ دیندا ہے۔²⁵¹ بیدادشہر وچ مہرہ حاتم دی سب توں رکھیا کردا ہے اتے سب دی موت دا کارن بن دا ہے۔²⁵² ایہو مہرہ تلواراں نال زخمی حاتم دے زخم ٹھیک کردا ہے۔²⁵³ ایس مہرے صدقہ حاتم تن دن اک وچ رہندا ہے تے تبتی ریت اوس دا وال ونگا نہیں کر سکدی۔²⁵⁴ اک جاؤ وگر دی لڑکی دے نال ویاہ کراؤن لئی تن شرطیں وچوں اک شرط گرم تیل دے کڑا ہے وچ پینا ہے۔ ہاشم جد مہرہ لے کے کڑا ہے نوں ہتھ لاؤندا ہے تاں کڑا ہاٹھنڈا لگدا ہے۔²⁵⁵ ایس طرحاں ایہہ مہرہ ویاہ لئی لگائی شرط پوری کرن وچ سہایتا کردا ہے۔ الکن پری اندر سودا گروں ملن دی تانگھ پیدا کرن لئی ایہہ مہرہ گھول کے الکن پری نوں پیایا جاندا ہے۔²⁵⁶ اک گھٹنا وچ اک دینت حاتم نوں اگنی کھوہ وچ سٹ دیندا ہے، پر مہرہ اوس دی اگ توں رکھیا کردا ہے۔²⁵⁷ مار و تھل وچ، ایہہ مہرہ حاتم دی پیاس بچھاؤندا ہے تے گرمی توں رکھیا کردا ہے۔²⁵⁹ جتھے وی کتھانک وچ کھڑوت آؤندی ہے، رچنا کار ایس جگت نال اوس نوں دُور کر لیندا ہے۔ ایس طرحاں کتھانک نوں گتی پردان کرن وچ ایس کتھانک رُوڑی دا ویش یوگ دان ہے۔

رحیم بخش قاضی دے قصہ دِل خورشید وچ دِل خورشید وی باشک ناگ توں اک کراماتی منکا پراپت کردی ہے۔ ایہہ منکا اندھیرے وچ روشنی پیدا کردا ہے، بھکھیاں دی بھکھ دُور کردا ہے، پیاسیاں دی پیاس بچھاؤندا ہے اتے روگیاں نوں روگاں توں مکت کردا ہے۔²⁶⁰ دِل خورشید کجھ دن ایس منکے نوں مُونہہ وچ رکھدیے فیر اوہ ڈیگ بٹھدی ہے۔ ایس لئی ایہہ منکا کتھانک وچ بھٹنا کارج شیل نہیں رہندا۔

(ظ) بہشتی گروتا:

اسلامی پرنپرا اُسار یوسف پاس اک گروتا سی، جیہڑا جبرئیل فرشتے نے خُدا دے حکم نال جنت وچوں لیا کے ابراہیم نبی نوں پہنایا سی۔ جد نمرود نے ابراہیم نوں اگ وچ سٹیا تاں ایس گروتے کر کے بلدی ہوئی اگ ٹھنڈی ہو گئی۔ حضرت ابراہیم توں ایہہ گروتا اخلق نبی تے فیر یعقوب پاس آیا۔ یعقوب نے رکھ وچوں تویت دے طور تے ایس نوں یوسف دے گل پاؤتاں جوں اوس دی سوتی صورت نوں بُری نظر نہ لگے۔

جد یوسف نوں پتا لگدا ہے کہ اوس دا پتا یعقوب اوس دے وچھوڑے وچ اکھاں دی روشنی گوا بیٹھا ہے تاں اوہ اپنے بھراواں نوں اکھاں دی اروگتا لئی ایہہ گروتا دیندا ہے۔²⁶¹ ایس طرحاں یعقوب دیاں اکھاں نوں روگ مکت کرن لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی گئی ہے۔ ایس دا آدھار ٹونا چنن ہے۔

(ع) کراماتی کھنڈ:

پنچھیاں دے کھنڈیاں بارے وی لوک من نے کئی طرحاں دیاں دھارناواں جوڑ رکھیاں ہن۔ رُوی پری کہانی سَنکھا شکاری وچ ماریوشکا نوں اک بزرگ بھکرے دا کھنڈ دیندا ہے۔ ماریوشکا، جد وی ایس کھنڈ نوں فرش اتے رکھ کے بھکرے نوں بلاؤندی ہے تاں اوہ تڑت حاضر ہو جاندا ہے۔ دن سمے ایہہ بھکرے دے رُوپ وچ اڈ کے اسمان وچ چلا جاندا ہے، پر رات نوں اوہ ماریوشکا کول منگھا بگھرو بن کے رہندا ہے۔²⁶²

‘حاتم نامہ’ وچ چھیویں پرشن دی سمیا، مُرغابی دے انڈے سماں موتی لیاؤنا ہے۔ اک درخت اتے پیٹھیا پنچھیاں دا جوا آپسی گل بات دوارا دسدا ہے کہ ایہہ موتی اوس تھاں اتے ہے جتھے منگھ پہنچ نہیں سکدا پر ساڈے کھنڈ ایس کم وچ سہانیک سدھ ہو

سکدے ہن۔²⁶³ ایس کھنھ نال رُوپ پرورتن کر کے دیو بنیا جاسکدا ہے تے پانی وچ گھسا کے ملن نال مُڑ پہلے رُوپ وچ آیا جاسکدا ہے۔ حاتم ایہہ کھنھ پراپت کردا ہے۔ ایس نُوں جلا کے اوہ دیو دا رُوپ دھار کے ایہہ موتی مہیار پاسوں پراپت کردا ہے۔ ایس طرحاں رچنا کار کھنانک وچلے گتی رودھ نُوں دُور کردا ہے۔ ایس نال کتھا وچ دستھاری آیا ہے اتے روچتا وی اُتین ہوئی ہے۔

(ع) کراماتی پانی:

پانی دے کراماتی گُناں دا انیک تھاواں تے وزن ملدا ہے۔ 'مہاں بھارت' وچ سمنگا ندی دے پانی نال چھو ہندیاں ہی ایشاواک دے انگ سدھے ہو جاندے ہن۔²⁶⁴ مہاں بھارت وچ ہی اک اجیے سرور دا حوالہ ملدا ہے، جتھے یکیش نُوں اوس دے پرشناں دا اُتر دین توں بنا پانی پین نال نکل، سپد یو، ارجن تے بھیم سین بے ہوش ہو کے ڈگدے ہن۔ فیریڈ ہسٹریکس دے پرشناں دا اُتر دیندا ہے اتے اوہناں نُوں مُڑ زندہ کراؤندا ہے۔²⁶⁵ 'رام چرت مانس' وچ اندر دُوارا کیتی امرت ورکھا نال لکا دی لڑائی وچ مارے گئے بندر اتے رچھ مُڑ زندہ ہو جاندے ہن۔²⁶⁶ راجستھان دی اک لوک کتھا وچ سپ دُوارا دتے پانی نُوں چھڑکن نال مٹی دی بنی ہاتھی گھوڑیاں دی سینا جوت ہو کے اُٹھ کھلوندی ہے اتے راجا بھوج نال لڑائی کردی ہے۔²⁶⁷ اک رُوسی پری کہانی وچ اک بگا گھیاڑ راج گُمار ایوان دے پھٹاں اُتے مویا پانی چھڑکدا ہے تے اوس دے پھٹ ٹھیک ہو جاندے ہن۔ فیروہ اوس اُتے جیوندا پانی چھڑکدا ہے تاں راج گُمار وچ جان پے جاندی ہے۔²⁶⁸

آب حیات بارے وشواس کیتا جاندا ہے کہ ایس نُوں پین والا سدالئی امر ہو جاندا ہے۔ اسلامی روایتاں اُتار ایس دا چشمہ دُور پہاڑاں دیاں کندراں وچ گھور ہنیرے وچ لگیا ہويا ہے۔ سکندر خواجہ خضر دی اگوائی وچ اوتھے پہنچیا پر اوہ وی ایہہ پانی پی نہ سکیا۔ ایسے طرحاں اسلامی روایتاں وچ کوثر سورگ دی اک نہر دا ذکر ملدا ہے، جس دا پانی دُدھ توں چٹا اتے شہد توں مٹھا ہے۔ جیہڑا وی ایس نُوں پیوے گا، اوس نُوں ساری عمر پیاس نہیں لگے گی۔ کہندے ہن قیامت دے دن ایس دا قبضہ حضرت محمد ﷺ نُوں دتا

جاوے گاتے اوہ اپنے ہتھیں ایس دا مٹھا جل اپنی اُمت (نام لیواواں) نُوں پیادوں گے۔²⁶⁹

امام بخش نے قصہ 'شاہ بہرام' وچ پریاں دے حُسن نُوں آب حیات کہیا ہے۔²⁷⁰ قصہ 'سیف الملوک' وچ اک اجیے چشمے دا ورنن ہے، جس وچ ایشان کیتیاں کُڑیاں نُوں گر بھٹھر جاندا ہے تے اوہ لڑکیاں نُوں جنم دیدیاں ہن۔ ایس دا ورنن پہلاں ہی کیتا جا چکا ہے۔²⁷¹ حاتم نامہ وچ اک اجیے پانی دا حوالہ ملدا ہے، جس دے نال رُوپ پرورتن ہندا ہے تے جاؤ دے اثر نُوں ختم کیتا جاندا ہے۔²⁷² قادر یار دے قصہ 'پُورن بھگت' وچ گورکھ ناتھ پانی چھڑک کے پُورن دے انگ ٹھیک کردا ہے تے پانی پیا کے اوس دے پڑ دے کھولدا ہے۔ رحیم بخش قاضی نے قصہ 'دل خورشید' وچ ناگن دی اک نال سڑی ہوئی دل خورشید نُوں تندرست کرن لئی ایس بھگت دی ورتوں کیتی ہے۔ اک فقیر آب حیات توں لیاندا پانی دل خورشید اُتے چھڑکدا ہے جس نال اوہ بالکل اروگ ہو جاندی ہے۔²⁷³

کالی داس گُجرانوالیا دے قصہ 'گوپی چند اتھ پرسنگ راجا بھرتھی' وچ ایس رُوڑھی دا رُوپا ترن ہويا ہے۔ گورکھ ناتھ مچھندری ناتھ کولوں سونا اتے جواہرات کھوہ کے کھوہ وچ سٹ دیندا ہے۔ ایس کرم تے مچھندری ناتھ رُدن کردا ہے۔ گورکھ ناتھ پیشاب دی دھار مار کے سونے دا پہاڑ بنا دیندا ہے تے مچھندری ناتھ نُوں من چاہیا سونا چکن لئی کہندا ہے۔²⁷⁴ ایس کرامات راہیں گورکھ ناتھ مچھندری ناتھ دامایا نالوں موہ توڑدا ہے۔

(غ) سپ دی گُنج:

سپ دی گُنج نال کئی وشواس جُوے ہوئے ہن۔ گُنج نُوں شُھ نیا جاندا ہے۔ جس گھر وچ سپ گُنج اُتار کے سٹے، اوس گھر وچ لہراں بہراں ہو جاندیاں ہن۔ سپ دی گُنج اکھاں اُتے پھیرن نال جاں گُنج وچ رکھے پانی نُوں اکھاں وچ پاؤن نال نظر تیز ہندی ہے۔ ایس پچھے ایہہ وشواس کم کردا ہے کہ سپ دی نظر تیز ہندی ہے۔

دھنی رام چاترک دا قصہ 'راجا نل تے رانی دمیٹی' وچ کرکولک ناگ رنگ پرورتن سے راجا نل نُوں اپنی گُنج دیندا ہے تاں جو سما آؤن تے راجا نل ایس گُنج نال اپنا

پہلا روپ پراپت کر سکے۔²⁷⁵ ایس طرحاں قصہ کار نے ایس جگت دوارا نائیک نون بھاوی سنکٹ نال نپٹن لئی، ایس دیوی وسٹو نال پہلاں ہی لیس کر دتا ہے اتے بھوکھ مئی گھٹنا دے بیج پہلاں ہی کھلار دتے ہن۔ راجا نل دا رتو پرن راجے پاسوں جو اکھیڈن دی بیٹنا حاصل کرن لئی رنگ پرورتن ضروری سی۔ پر سماج وچ وچرن لئی مڑ پہلا رنگ پراپت کرنا وی اوشک سی۔ ایس لئی قصہ کار پہلاں راجا نل دا رنگ پرورتن کردا ہے تے فیرو جوئے دی جگت سکھن پچھوں سپ دی گنج نال اوس نون مڑ پہلی اوستھا وچ لے آؤندا ہے۔²⁷⁶

(ف) امرت پھل:

سادھ سنت دے دتے پھل نال بانجھ ککھ ہری ہو جانا نونا چنٹن دا ہی پیارا ہے، جس دا ذکر پہلاں ہی الویک جنم کتھانک روڑھی وچ کیتا جا چکا ہے۔ چا ترک دے قصہ ’بھرتھری ہری‘ وچ اک اجیے امرت پھل دا حوالہ ملدا ہے جس نون کھان والا کدے بردھ نہیں ہندا۔ سوم نامی پنڈت، پاربتی تون پراپت ایہہ پھل راجا بھرتھری ہری نون دیندا ہے۔²⁷⁷ راجا ایہہ پھل اپنی رانی چنگلا نون دے دیندا ہے۔ رانی ایہہ پھل اپنے پریمی مہاوت نون دے دیندی ہے۔ مہاوت دا اک ویسوا نال دی عشق سی، ایس لئی مہاوت ایہہ پھل ویسوا نون دے دیندا ہے۔ ویسوا ایہو پھل راجا بھرتھری نون دیندی ہے۔ انج ایہہ پھل مڑ بھرتھری کول پہنچ جاندے ہے۔ جد راجے نون ایس رہس دا پتا لگدا ہ تاں اوہ گھر بار تیاگ کے جوگی بن جاندے ہے۔ اوس نون گرہستی جیون نال اپنی نفرت ہو جاندی ہے کہ اوہ اپنی بھین مینا ونٹی نون دی اپنے پتر نون جوگی بناؤن لئی کہندا ہے۔ ایس طرحاں ایہہ امرت پھل کتھانک دا مڈھ بھدا ہے۔ ایس لئی ایہہ گتی شیل تے بھویس کتھانک روڑھی ہے۔ رانی دا مہاوت نال عشق ہونا درساؤندا ہے کہ کیویں سامتی سماج وچ بہتیاں رانیاں والے راجیاں دیاں پننیاں اپنی کام بھگھ ترپت کرن لئی نوکراں نال ناجائز سمبندھ قائم کردیاں سن۔

(ق) پارس:

پتھراں بارے وی کئی طرحاں دیاں مانتاواں پائیاں جاندیاں ہن۔ یہودیوں

اٹسار ابراہیم دے گل وچ اک قیمتی پتھر لکھیا رہندا سی، جس دی چھوہ نال روگی نروئے ہو جاندے سن۔²⁷⁸ پارس وی اک کلپت پتھر ہے، جس دے چھوہن نال لوہے دا سونا ہونا منیا جاندے ہے۔ ’کام روپ‘ وچ گیانی چارج کام کنور نون پارس دیندا ہے، تاں جو لوٹ پین تے کام کنور لوہے نون سونا بنا کے اپنا گزارا کر سکے۔²⁷⁹ شہزادہ کام روپ راجا چھترپتی نال لڑائی سے خراج پورا کرن لئی پارس نال لوہے نون سونا بناؤندا ہے۔²⁸⁰ ایس طرحاں ایس جگت دوارا دھن دی گھاٹ نون پورا کیتا گیا ہے۔

(ک) اڈن کھولا:

اڈن کھولا اک طرحاں دا کلپت بیان ہے، جو آکاش وچ بڑی تیزی نال اڈن دی شکتی رکھدا ہے۔ پری کتھاواں وچ اڈن کھولیاں دا وزن عام ہے۔ شاہ بہرام تے حسن بانو ویاہ کرواؤن پچھوں اڈن کھولے وچ بیٹھ کے اپنے وطن واپس آؤندے ہن۔²⁸¹ قصہ ’سیف الملوک‘ وچ بدلیج جمال سیف الملوک نون اڈن کھولے تے اپنی دادی پاس بھیج دی ہے۔ پورن سنگھ دے قصہ ’رانی مہندر گماری تے راجا بھان چند‘ وچ رانی مہندر گماری اڈن کھولے وچ بیٹھ کے روزانہ رات نون اندرا دی سبھا وچ جاندی ہے۔ جیویں کہ پہلاں وی وزن کیتا جا چکا ہے کہ راجا بھان چند وی مہندر گماری دے اڈن کھولے وچ بیٹھ کے ادرشٹ اوستھا وچ سورج گھر، سنگل دیپ تے فیرو اندرا پری پہنچا ہے۔

(گ) دور بین:

وگیا تک دور بین تاں سمیت کھیتر تک دیکھ سکدی ہے پر پورن سنگھ دے قصہ ’رانی مہندر گماری تے راجا بھان چند‘ دے حصہ دو جا وچ اک اجیہی دور بین دا وزن ہو یا ہے، جس نال وشو بھر دیاں وسٹوواں دیکھیاں جاسکدیاں ہن۔ اک فقیر راجا بھان چند نون ایہہ دور بین دیندا ہے۔ اوہ ایس نال دیو دوارا اپہرن کیتی چندر کرن دا پتا لاؤندا ہے۔²⁸³ پتا لگن تے اوہ اوس نون لکھن جاندے ہے۔

10- سکے باغ دا ہرا ہونا:

ایہہ لوک کہانیاں دی کتھانک روڑھی ہے۔ لوک دھارنا اٹسار کسے پیر فقیر دی چرن چھوہ جاں اوس دے ہتھیں پانی چھو کن نال سکے باغ ہرے ہو جاندے ہن۔ ایہہ جیو

جگت دی موئے چواؤن والی رُوڑھی دا ہنسی جگت وچ پرگٹاوا ہے۔ جدوں پُرن بھگت جوگ گریہن کرن گروں سیالکوٹ جاندا ہے تاں باراں ورھیاں دا سگا باغ ہرا ہو جاندا ہے۔ ایس کرماقی گھٹناؤں ویکھ کے سارا پنڈ پُرن دے درشناں نُوں آؤندا ہے۔ ایس طرحاں پُرن نُوں کرماقی سدھ کرن لئی قصہ کاراں نے ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ لونا کولوں اپنی غلطی دا احساس کروا کے پُرن دی کھوہی ہوئی پر تشھاؤں مُستھاپت کرن لئی، قصہ کاراں دا پُرن نُوں اجیہی کرماقی شکتی یگت دکھاؤنا اتی ضروری سی۔ ایس لئی اوہناں نے وروڈھی شکتیاں نال ٹکر لین توں پہلاں اوس نُوں ایس غیبی شکتی نال لیس کیتا ہے۔

11- رُوح اتے بُت دا مانوکیرن

قصہ کاراں نے رُوح اتے بُت دا وی مانوکیرن کیتا ہے۔ بھاواں دا ایہہ مانوکیرن بھارتی پرپڑا دی دین ہے۔²⁸⁴ وارث نے ہیر نُوں رُوح تے راجھے نُوں قلوبت دا رُوپ دتا ہے۔ احمد یار دے قصہ رُوح بی بی وچ راج بی بی اتے نامدار دیاں لاشاں گلے ملدیاں ہن۔ نامے دے آدمیاں دا زور لاؤن تے وی ایہہ لوٹھاں دکھ نہیں ہندیاں۔²⁸⁵ قصہ کار نے ایس جگت دُوارا مرن پچھوں اوہناں دا میل کروا کے اوہناں دے عشق نُوں کمال سدھ کیتا ہے۔

سوئی فضل شاہ وچ سوئی دا بُت، رُوح راہیں مہینوال نُوں سُنہیا بھجدا ہے کہ سوئی نے تیرے عشق نُوں دا نہیں لگن دتا اتے عشق توں اپنی جان قربان کر دتی ہے۔ رُوح مہینوال کول جاندی ہے اتے اُس نُوں سوئی دے ڈُبن دی خبر دیدی ہے۔²⁸⁶ انج رچنا کار نے ایس جگت دُوارا رُوح کولوں سنڈیش واہک دا کم لیا ہے۔ سوئی دی لاش، اوس نُوں کھان آئے دریاوی جیواں نُوں ہتھ نہ لاؤن لئی کہندی ہے کیونکہ اوس نے تاں اپنے محبوب مہینوال نُوں ملنا ہے۔ پانی دے وروڈھ دے باوجود سوئی دی لاش مہینوال ول جاندی ہے۔ مہینوال وی دریا وچ چھال مار کے اپنی جان دے دیندا ہے۔ دوویں لاشاں ملدیاں ہن۔ اوہناں نُوں اشناں کراؤن لئی نکھیر دیا جاندا ہے پر اوہ نکھیرے نہیں جاندے۔ اخیر چارے ملک اوہناں نُوں نبی پاس لیاؤندے ہن۔ نبی نُوں دیکھ کے دوویں بُت اپنے سس جھکاؤندے ہن اتے نبی دے کہن تے دوویں بُت الگ ہندے ہن۔ کفن وچ لھپٹن پچھوں

دوویں بُت فیر اک دُوبے دے گل ملدے ہن۔²⁸⁷ فضل شاہ نے احمد یار وانگوں سوئی تے مہینوال دے عشق نُوں کامل درساؤن لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔

سدرام نے وی اپنے قصہ سوئی مہینوال وچ سوئی فضل شاہ دا اٹو کرن کردے ہوئے، رُوح کولوں سنڈیش واہک دا کم لیا ہے۔ ایس قصے وچ وی لاش ماس کھان آئے چھیاں اتے تندوئے نُوں ماس کھان توں ورجدی ہے اتے دوویں دھڑ اک دُوبے نُوں گلوکڑی پاؤندے ہن۔²⁸⁸ قصہ کار ہندو متھہاس توں جاؤ ہون کر کے دوہاں دیاں رُوحاں نُوں پبان اُتے سُر ادھام بھجدا ہے۔ اوہ فضل شاہ وانگ انتم رسماں دے وستھار وچ نہیں جاندا اتے اوہناں دیاں لاشاں ملاہ کولوں کڈھوا کے قاضی پاس بھجدا ہے۔ قاضی اوہناں نُوں گجرات وکھے دفنا دیندا ہے۔

ہاشم دے قصہ شیریں فرہاد وچ شیریں نُوں دفناؤن سے کفن خالی پایا جاندا ہے۔ فرہاد دی قبر پھولن اُتے دوویں عاشق تے معشوق اک دُوبے دی گلوکڑی وچ پئے ہوئے ملدے ہن۔²⁸⁹ ایس طرحاں ہاشم نے وی ایس جگت دی ورتوں کردے ہوئے دوواں پریمیوں دا مرن پچھوں ملاپ کروا کے اوہناں دے پیار نُوں سچا سدھ کیتا ہے۔

12- بڈھے دا جوان ہونا:

واستوک جیون وچ باویں بڈھا کدے جوان نہیں ہو سکدا، پر لوک من لئی اجیہا ہونا بھارتھ مئی ہے۔ مہاں بھارت وچ اشونی گماراں دی کرپا نال بڈھا مہاں رشی جیون سوہنا تے جوان ہو جاندا ہے۔²⁹⁰ سورج دے پرولیش کرن پچھوں کنتی فیر کنیا بن جاندی ہے۔²⁹¹ کُنر گرگ رشی دی کنیا شنگروان رشی نال بڈھے وارے ویاہ کرواؤندی ہے، پر ویاہ سنسکار پچھوں اوہ رات نُوں دب وستران اتے گہنیاں نال سچ کے جوان پرم سُندری بن جاندی ہے۔²⁹²

ایہہ رُوڑھی یوسف زلیخا دے قصیاں وچ ملدی ہے۔ زلیخا جس دے دند بڈھاپے نال جھڑ چلے ہن، وال چٹے ہو گئے ہن اتے اکھاں دی روشنی غائب ہو گئی ہے، مُر جووان ہو جاندی ہے۔ حافظ برخوردار اُتسار زلیخا حضرت یعقوب دی دُعا نال بارھاں برس دی سُندر رُوی بن جاندی ہے۔²⁹³ جد کہ غلام رسول دے قصہ احسن القصص وچ یوسف زلیخا دی

جوانی لئی رب اگے دُعا کر دیا ہے۔ دُعا پر وہاں ہندی ہے اتے زُلینا چوداں سال دی سوئی مُنیاں بن جاندی ہے۔ غلام رسول نے انگ انگ وچ ہندی تبدیلی بڑے بھاو پورت ڈھنگ نال درسائی ہے۔²⁹⁴ نو جوان یوسف نال زُلینا دا ویاہ تاں ہی سنھو سی جے اوہ وی جوان ہووے۔ ایس لئی اوس نوں مُرد جوان بنا کے یوسف دے ویاہ یوگ بنایا گیا ہے۔ جوان ہون تے یوسف اوس دی سندر تا اُتے موہیت ہندا ہے اتے اوہناں دا ویاہ ہو جاندا ہے۔

13- تلی اُتے داہ سنسکار کرنا:

جوگیاں دی کراماتی شکتی سمبندھی انیک کتھاواں ملدیاں ہن۔ کالی داس دے قصہ ’گوپی چند اتھ پر سنگ راجا بھرتھری ہری‘ وچ گوپی چند دی ماتا مینا ونٹی مرٹو توں پور و اوس ستھان اُتے جلائے جان دی کامنا کردی ہے، جتھے پہلاں کسے نوں جلا یا نہ گیا ہووے۔ گوپی چند نوں سارے سنسار اُتے مڑھیاں نظر اوندیاں ہن تے اوہ اپنی جوگ شکتی نال مینا ونٹی دا داہ سنسکار اپنی تلی اُتے کر دیا ہے۔²⁹⁴ قصہ کار نے جوگ شکتی نوں رُوپ مان کرن لئی ایہہ گھٹنا گھڑی ہے۔²⁹⁵

اُپر وکت چرچا توں ایہہ گل ساہنے آ وندی ہے کہ قصہ کار نے چنکاری کتھا تک رُوڑھیاں دی بھر پور ورتوں کیتی ہے۔ مدھ کال وچ منورجن دے سادھن بہت سمیت سن۔ ایس لئی قصہ کاراں نے لوکاں دی مانسک تریپتی لئی ادبھت اتے الوکک گھٹناواں تے پاتر لے کے ایسے قصیاں دی رچنا کیتی، جیہناں وچ چنکاری کتھا تک رُوڑھیاں دی بہلنا ہے۔ رومانک قصیاں توں علاوہ پریم مئی، سداچارک تے پیر سی قصیاں وچ وی ایہناں دی ورتوں ملدی ہے، جس نال قصیاں وچ نوین تاتی رنگینی آئی ہے۔

حوالے تے ٹپنیاں

- 1- جلد 2، پتا 244-
- 2- اوہی، پتا 251-
- 3- اوہی، پتا 3-
- 4- اوہی، پتا 382-
- 5- اوہی، جلد 3، پتا 105-
- 6- پیار سنگھ (سنپادک)، آد ساکھیاں، پتا 113-
- 7- بالیک رامائن، جلد 1، ادھیائے 16، 18-
- 8- مہاں بھارت، جلد 2، پتے 155-160-
- 9- اوہی، جلد 3، پتے 156-157-
- 10- ستیدر، لوک وارتا کی پگڈنڈیاں، پتا 41-
- 11- پتا 7-
- 12- کام رُوپ احمد یار (لانا)، پتے 163-164-
- 13- بھرتھری ہری چاترک (امول)، پتا 123-
- 14- پورن قادر یار (گ-س-)، پتا 54-
- 15- پورن کالی داس، پتا 124-
- 16- پتے 13-14-
- 17- سیف الملوک محمد بخش (س-د-)، پتا 96-
- 18- جلد 1، پتا 39-
- 19- اوہی، پتے 177-179-
- 20- جلد 1، پتا 207-
- 21- کرنیل سنگھ تھند، لوک یان اتے مدھ کالین پنجابی ساہت، پتا 106-
- 22- کنہیا لال سہل، لوک کتھاؤں میں گچھ رُوڑھ تثنو، پتا 81-
- 23- پتے 4-5-
- 24- سیف الملوک، محمد بخش (س-د-)، پتا 197-

25-	بالمیک رامائن، جلد 1، پتا 109-	56-	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 139-
26-	رام چرت مائس، پتا 175-	57-	اوہی، پتا 151-
27-	پیار سنگھ (سناڈک)، آد ساکھیاں، پتا 113-	58-	اوہی، پتے 157-162-
28-	پوتر بائیل (مٹی دی انجیل)، پتا 2-	59-	اوہی، پتے 184-185-
29-	کرپال سنگھ، جنم ساکھی پر نپرا، اینکا، پتے 3، 58-	60-	اوہی، پتا 272-
30-	مرزا رانجھا برخوردار (پ-گ-)، پتا 93-	61-	اوہی، پتا 291-
31-	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 47-	62-	راجا بھان چند پورن سنگھ، پتا 23-
32-	بھرتھری ہری چاترک (امول)، پتا 123-	63-	پتا 67-
33-	بالمیک رامائن، جلد 1، پتا 179-	64-	جلد 2، پتا 59-
34-	اوہی، جلد 3، پتا 1942-	65-	اوہی، پتا 65-
35-	اوہی، جلد 2، پتا 733-	66-	امریک سنگھ (سناڈک)، کشمیری تے ڈوگری لوک کہانیاں، پتے 13-14-
36-	پتا 621-	67-	J.H. Knowles, Folk Tales of Kashmir, p. 71.
37-	جلد 3، پتا 722-	68-	کرپال سنگھ، جنم ساکھی پر نپرا، اینکا، پتا 20-
38-	جلد 3، پتا 1898-	69-	'رُوپ ونی واسیلیسا'، رُوسی پری کہانیاں، پتا 58-
39-	پتا 689-	70-	کام رُوپ احمد یار (لانا)، پتا 230-
40-	جلد 1، پتا 48-	71-	اوہی، پتا 224-
41-	اوہی، پتا 57-	72-	اوہی، پتا 295-
42-	جلد 1، پتا 291-	73-	اوہی، پتے 300-301-
43-	ہمانٹو جوشی (سناڈک)، سنسار دیاں اُتم لوک کتھاواں، پتے 79-81-	74-	اوہی، پتا 303-
44-	'رُوپ ونی واسیلیسا'، رُوسی پری کہانیاں، پتے 79-81-	75-	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 119-
45-	امریک سنگھ (سناڈک)، کشمیری تے ڈوگری لوک کہانیاں، پتے 6-7-	76-	اوہی، پتا 213-
46-	شاہ بہرام امام بخش (پری-س-)، پتے 14-17-	77-	پتا 6-
47-	سیف الملوک محمد بخش (پ-س-)، پتا 226-	78-	اوہی، پتا 31-
48-	احسن القصص غلام رسول (پ-س-)، پتا 485-	79-	اوہی، پتا 32-
49-	نل دہنتی چاترک (امول)، پتا 368-	80-	گر دت سنگھ، پنجابی دیاں لوک کہانیاں، پتا 336-
50-	جلد 2، پتا 587-	81-	جلد 1، پتا 98-
51-	نل دہنتی چاترک (امول)، پتا 427-	82-	اوہی، جلد 2، پتا 46-
52-	اوہی، پتا 473-	83-	پتے 155-156-
53-	پتا 11-	84-	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 266-
54-	اوہی، پتا 12-	85-	پنجابی لوک دھارا وشوکوش، جلد 4، پتے 840-841-
55-	پتا 6-	86-	اوہی، پتا 987-

118-	(a) Bani Rai Chaudhary, Folk Tales of Kashmir, p. 32	117	’رُوپِ وَتِی دَاسِیلسا‘، رُوسی پری کہانیاں، پتا 29-
	(b) J.H. Knowles, Folk Tales of Kashmir, pp. 70, 504		
	سر رچرڈ ٹمپل، پنجاب دیاں لوک گاتھاواں، جلد 1، پتے 34-35-	119	
	پتا 72-	120	
	پتے 122-123-	121	
	پتا 86-	122	
	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 313-	123	
	پتا 52-	124	
	پتا 13-	125	
	پتا 57-	126	
	مدھ کالین پنجابی کتھا: رُوپ تے پر نپرا، پتا 103-	127	
	اوتہی-	128	
	ہمانٹو جوشی (سنپادک)، سنسار دیاں اُتَم لوک کتھاواں، پتے 42-46-	129	
	اوتہی، پتا 13-	130	
	احسن القمص غلام رسول (پ-س-)، پتا 500-	131	
	حافظ برخوردار (پ-س-)، پتا 61-	132	
	احسن القمص غلام رسول (س-د-)، پتے 76-77-	133	
	اوتہی، پتے 94-95-	134	
	اوتہی، پتے 342-343-	135	
	اوتہی، پتا 485-	136	
	مرزا پیلو (پ-س-)، پتے 49-50-	137	
	مرزا رانجھا برخوردار (پ-گ-)، پتا 114-	138	
	اوتہی، پتا 136-137-	139	
	اوتہی، پتا 140-	140	
	اوتہی، پتا 135-	141	
	مرزا بھگوان سنگھ (پدم)، پتا 362-	142	
	اوتہی، پتا 386-	143	
	پتا 74-	144	
	اوتہی، پتا 78-	145	
	دُلا بھٹی کشن سنگھ (گ-ج-)، پتا 107-	146	

87-	برج وِلاس شری واستو، ہندی پر بندھ کاویوں میں کتھا تک رُوڑھیاں، پتا 219 توں اُدھرت-	
88-	پتے 841-842-	
89-	میتھلی پرساد بھاردواج، مدھ کالین رومانس، پتا 246-	
90-	J.H. Knowles, Folk Tales of Kashmir, p. 73.	
91-	Ibid-	
92-	سیف الملوک محمد بخش (س-د-)، پتا 248-	
93-	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 313-	
94-	جلد 3، پتا 2095-	
95-	اوتہی، پتا 2009-	
96-	جلد 3، پتا 401-403-	
97-	اوتہی، جلد 4، پتا 23-	
98-	جلد 7، پتے 147-149-	
99-	رام پوجن توڑی، ’بھارتی اکھیاں ساہت دیاں کتھا تک رُوڑھیاں، ساہت سماچار، (قصہ کا وِ اک)‘، پتا 306-	
100-	جلد 1، پتے 49-51-	
101-	جلد 2، پتا 592-	
102-	نل دیشی چاٹرک (امول)، پتا 385-	
103-	اوتہی، پتا 442-	
104-	اوتہی، پتا 550-	
105-	پنجاب دیاں لوک گاتھاواں، جلد 1، بھومکا، پتا 12-	
106-	جلد 1، پتا 233-	
107-	اوتہی، پتے 235-237-	
108-	اوتہی، جلد 2، پتا 256-	
109-	رام چرت مانس، پتا 187-	
110-	اوتہی، پتا 857-	
111-	پوتر بائبل (نواں نیم)، پتا 12-	
112-	کرپال سنگھ، جنم ساکھی پر نپرا، اینکا، پتا 1-	
113-	پیارسنگھ، (سنپادک)، آد ساکھیاں، پتا 228-	
114-	کرپال سنگھ، جنم ساکھی پر نپرا، اینکا، پتا 48-	
115-	جلد 1، پتے 143، 235، 463؛ جلد 3، پتا 297-	
116-	جلد 3، پتا 1813-	

147	دُہود (اک)۔ پتا 17-	176	میتھلی پرساد بھاردواج، مدھ کالین رومانس، پتا 256-
148	اونہی، پتے 48-46-	177	جلد 2، پتے 31-29-
149	رام پوجن تو اڑی، بھارتی آکھیان ساہت دیاں کتھانک رُوڑھیان، ساہت سماچار، (قصہ کاوانک)، پتا 304-	178	پتا 23-
150	جلد 3، پتا 299-	179	اونہی، پتا 27-
151	J.H. Knowles, Folk Tales of Kashmir, pp. 65-66.	180	رسالو بھاگ سنگھ، پتے 38-36-
152	رام پوجن تو اڑی، بھارتی آکھیان ساہت دیاں کتھانک رُوڑھیان، ساہت سماچار، (قصہ کاوانک)، پتا 307-	181	شاہی کولان نند سنگھ، پتے 44-40-
153	سر رچرڈ ٹمپل، پنجاب دیاں لوک گاتھاواں، جلد 1، پتا 149-	182	بالمیک رامائن، جلد 3، پتا 1807-
154	وستھارئی ویکھو، پتے 105-104-	183	اونہی، پتا 2076-
155	پتے 6-5-	184	ہیر وارن (سیکھوں)، پتا 310-
156	سر رچرڈ ٹمپل، پنجاب دیاں لوک گاتھاواں، جلد 1، پتا 9-	185	احسن القصاص غلام رسول (پ-س)، پتا 225-
157	رسالو عارف، پتے 10-8-	186	ونجارا بیدی، مدھ کالین پنجابی کتھا: رُوپ تے پرپرا، پتا 52-
158	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س)، پتا 77-	187	سوئی فضل شاہ (د-ر)، پتا 146-
159	اونہی، پتا 78-	188	پتا 22-
160	اونہی، پتا 81-	189	نل دینتی چاٹرک (امول)، پتے 473-472-
161	اونہی، پتے 86-85-	190	جلد 1، پتا 537-
162	اونہی، پتے 258-254-	191	اونہی، جلد 2، پتا 537-
163	اونہی، پتے 263-258-	192	اونہی، پتا 540-
164	نل دینتی چاٹرک (امول)، پتا 342-	193	'رُوپ وِتی واسیلیسا'، رُوپی پری کہانیاں، پتے 14-18-
165	اونہی، پتے 504-500-	194	اونہی، پتے 87-85، 34-
166	اونہی، پتے 476-474-	195	جلد 1، پتا 35-
167	اونہی، پتے 19-13-	196	اونہی، پتا 471-
168	اونہی، پتے 44-43-	197	ہیر وارن (سینٹل)، پتے 25-23-
169	حصہ 1، پتے 15-2-	198	ہیر دمور (پریگی)، پتا 76-
170	اونہی، پتے 18-17-	199	اونہی، پتے 79-78-
171	اونہی، پتے 26-25-	200	اونہی، پتا 83-
172	اونہی، پتے 41-39-	201	ہیر وارن (سینٹل)، پتے 27-26-
173	اونہی، پتا 44-	202	ہیر دمور (پریگی)، پتے 115، 97-95-
174	اونہی، بھاگ 2، پتا 16-	203	ہیر وارن (سینٹل)، پتا 42-
175	پتے 24-23-	204	ہیر دمور (پریگی)، پتے 165، 156-
		205	ہمانٹو جوشی (سنپاؤک)، سنسار دیاں اُتم لوک کتھاواں، پتے 59-56-
		206	راج بی بی احمد یار (لانبا)، پتے 73-72-

238	حصہ 2، پتا 44-
239	جلد 1، پتا 35-
240	شاہ بہرام امام بخش (پری-س-)، پتا 20-
241	اونہی، پتا 84-
242	اونہی، پتا 63-
243	اونہی، پتا 77-
244	اونہی، پتا 78-
245	اونہی، پتا 80-
246	اونہی، پتے 100-103-
247	کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتا 220-
248	اونہی، پتے 308، 310-311-
249	پتے 67-68، 736-740-
250	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 165-
251	اونہی، پتا 86-
252	اونہی، پتا 111-
253	اونہی، پتا 116-
254	اونہی، پتا 122-
255	اونہی، پتا 167-
256	اونہی، پتا 176-
257	اونہی، پتا 193-
258	اونہی، پتے 244، 249-
259	اونہی، پتے 294، 296-
260	پتا 11-
261	(الف) یوسف حافظ (پ-س-)، پتا 107-
262	(ب) احسن القمص غلام رسول (پ-س-)، پتا 402-
262	رُوپ ونقی واسلیسا، رُوسی پری کہانیاں، پتا 45-
263	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 257-
264	جلد 3، پتا 186-
265	جلد 4، پتے 34-37-
266	پتا 857-
267	کتبیا لال سہل، لوک کتھاؤں کے کچھ رُوڑھ تثنو، پتے 84-85-

207	سیف الملوک محمد بخش (س-د-)، پتے 363-374-
208	ول خورشید قاضی، پتا 11-
209	اُدے سنگھ آتما رام، پتے 35، 37-38-
210	پتا 63-
211	پنجابی لوک دھارا وشوکوش، جلد 2، پتے 276-277-
212	پتا 805-
213	اونہی، پتا 807-
214	اونہی، پتا 827-
215	پتا، 72-
216	اونہی، پتا 77-
217	اونہی، پتے 91، 192-
218	جلد 1، پتا 35-
219	رُوپ ونقی واسلیسا، رُوسی پری کہانیاں، پتے 40-41-
220	ہمانشو جوشی (سنپادک)، سنسار دیاں اُتم لوک کتھاواں، پتے 9-10-
221	اونہی، پتا 61-
222	شاہ بہرام امام بخش (پری-س-)، پتا 78-
223	احسن القمص غلام رسول، (پ-س-)، پتا 56-
224	اونہی، پتا 492-
225	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتا 187-
226	اونہی، پتا 191-
227	اونہی، پتا 153-
228	اونہی، پتا 154-
229	اونہی، پتے 163-164-
230	پنجابی لوک دھارا وشوکوش، جلد 3، پتا 753-
231	شاہ بہرام امام بخش (پری-س-)، پتا 77-
232	حصہ 1، پتا 38-
233	اونہی، پتا 40-
234	اونہی، پتے 42-43-
235	اونہی، پتا 46-
236	اونہی، پتے 48، 58-
237	شاہ بہرام امام بخش (پری-س-)، پتا 80-

268-	’رُوپِ وَتِی وَاَسِیْلِیسا‘، رُوسی پری کہانیاں، پتا 30-
269-	احسن القصص غلام رسول (پ-س-)، پتا 501-
270-	شاہ بہرام امام بخش (پری-س-)، پتا 38-
271-	وِستھار لئی ویکھو پتا 98-
272-	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س-)، پتے 202-203، 205-
273-	پتا 13-
274-	پتا 79-
275-	ل دِ مِنتِی چا تَرک (امول)، پتا 504-
276-	اویسی، پتے 545-546-
277-	بھرتھری ہری چا تَرک (امول)، پتا 157-
278-	پنجابی لوک دھارا وِشو کوش، جلد 2، پتا 359-
279-	کام رُوپ احمد یار (لانا)، پتا 234-
280-	اویسی، پتا 309-
281-	شاہ بہرام امام بخش، (پری-س-)، پتا 104-
282-	وِستھار لئی ویکھو پتے 128-129-
283-	پتے 40-41-
284-	کلیر سنگھ کانگ، پنجابی وِج قصہ ہیر رانجھا، پتا 21-
285-	راج بی بی احمد یار (لانا)، پتا 90-
286-	سوئی فضل شاہ (د-ر-)، پتے 180-183-
287-	اویسی، پتے 181-182-
288-	اویسی، پتے 35-37-
289-	شیریں ہاشم (سہوتا)، پتا 149
290-	جلد 3، پتا 147-
291-	اویسی، جلد 4، پتا 23-
292-	اویسی، جلد 7، پتا 217-
293-	یوسف حافظ (پ-س-)، پتا 114-
294-	احسن القصص غلام رسول (پ-س-)، پتا 390-
295-	پتا 129-

سنسارِ کتھانک رُوڑھیاں

ایہناں رُوڑھیاں دا سمبندھ ساڈے سماجک تے سمبھیا چارک سنساراں اتے روزانہ جیون دے ودھاراں نال ہے۔ ایہناں تُوں کلپنا جاں بھارتھ دے آدھار تے آگوں تن ورگاں وِج وِندیا گیا ہے:

(الف) سنسارِ کتھانک رُوڑھیاں:

ایہناں رُوڑھیاں وِچلیاں گھٹناواں تُوں انکار نہیں کیتا جس سکا۔ پر عام طور تے ایہہ گھٹناواں واپردیاں نہیں ہن۔ ایس ورگ نال سمبندھت پر مگھ کتھانک رُوڑھیاں ایس پرکار ہن:

1- سنگل دیپ جاں تریا دیس

بھارتی کتھانک ساہت وِج سنگل دیپ دا وزن عام ملدا ہے۔ لوک دھارنا انساں اتھے سُنر استریاں ہندیان ہن، جیہناں تُوں پدینیاں کہیا جاندے ہے۔ کتھانکاراں دُوارا، ایہناں دی پراپتی لئی نائیک دا سنگل دیپ دی یا ترا کراؤنا اک رُوڑھی بن گیا ہے۔ ایس کتھانک رُوڑھی دے آدھار تے ہی انیک کتھانواں دیاں نائیکاواں تُوں سنگل دیپ دیاں پدینیاں دے رُوپ وِج پیش کیتا گیا ہے۔ ’کتھانک ساگر‘ دی اک کتھانک وِج وِکرما دت سنگل دیپ دی راج گُماری مدن لیکھا نال ویاہ کردا ہے۔¹ کُٹوہل کوی دے پراکرت کاو لیلیا وتی کہا، دی نائیکا لیلیا وتی اے ہرس دی نائیکا رتتاوتی، دی نائیکا دوویں جنگل دیس دیاں راج گُماریاں ہن۔ پراکرت دے ہی اک ہور کاو جن دت چریو (1218ء) دا نائیک جن دت سنگل دیپ دی راج گُماری جن دت نال ویاہ کراؤندا ہے۔ مئی کنکامر (1065ء) رچت اپریش رچت کاو ’کرکنڈ چریو‘ وِج کرکنڈ، دھنیشور (لگ بھگ 1100ء)

لکھت شتر نیجے وچ بھیم، بھاو دیوسور (1255ء)، رچت 'پارشوناتھ' وچ ساگر دت دے سنگل دیپ جان دا وزن ہے۔²

سنگل دیپ دی کنیا نال ویاہ دی رُوڑھی دوکارناں کر کے پرسدھ ہوئی۔ پہلا، ایتھوں دیاں کنیاواں ویش کھج دا کارن سن۔ دوجا کارن سنگل دیپ سمندر سٹھت ہون کر کے کتھا کارنوں رومانک گھٹناواں پیش کرن دا موقع مل جاندا سی۔

سنگل دیپ دے ستھان بارے وداواناں دے مت بھید ہن۔ بھائی کاتھ سنگھ ناہا³، جون ڈون⁴ اتے اجیر سنگھ⁵ نے لوکاں نوں سنگل دیپ دی سنگیا دتی ہے۔ رائے بہادر گوری شنکر ہیرا چندر اوجھا، ایس مت نوں سویکار نہیں کردا۔ اوہ پدموات دی اندرلی گواہی دے ادھار اُتے ایس نتیجے اُتے سجدہ ہے کہ سنگل دیپ راجپوتانے دے آس پاس کوئی سنگولی نامی ستھان ہے۔⁶ تیج وت مان دولت رام دے قصہ 'رُوپ بسنت' دی اندرلی گواہی دے ادھار تے، زریندر ڈھیر، مہاں پنڈت راہول ساکرتائین، وریام سنگھ، سُرندر سنگھ کوبلی، باوا بدھ سندھ اتے سُرین سنگھ وکھو دے حوالے نال سنگل دیپ نوں لکانہ منڈا ہویا، ایہہ زنا کڈھدا ہے کہ سیالکوٹ دا پُرانا نال سکلا جاں سنگل دیپ جاں سنگل دیپ سی۔⁷ اوہ سیالکوٹ جاں ایس دے دوالے دے علاقے نوں سنگل دیپ منڈا ہے۔ رام پوجن توڑی دا کتھن ہے کہ کتھا ساہت وچ سنگل دے جیڑے وزن آئے ہن، اوہناں توں ایہہ سپٹت ہندا ہے کہ سنگل نوں سمندر کنارے سمجھیا گیا ہے پر اوس نوں اک بھوگو لک ستھان مننا اُچت نہیں۔⁸ ایس لئی ایس رُوڑھی توں پر بھاوت ہو کے کس رچنا کار ولوں کتھا گھڑ دے سے بھوگو لک ستھتی نوں اکھوں پروکھے کردے ہوئے، ایس دی ورتوں کر لینا سبھاوک ہی ہے۔

سنگل دیپ تے تریا دیس اصل وچ وکھ وکھ ستھان ہن، کٹھوئی تھاواں اُتے ایہناں نوں اک دوجے نال پکنتی بدھ کر دتا گیا ہے۔ پرورتی ناتھ پننتی کہانیاں وچ استری دیس جاں تریا دیس اتے سنگل دیپ دا انتر سپٹت نہیں ہندا۔ اک وار گورو مچندر ناتھ اپنا گیان بھل کے اک تریا دیس جا پھسیا سی۔ 'مین چیتن' اتے 'گر کھ وے' نامی گرنتھان وچ ایس تریا دیس نوں 'کدلی دیس' کہیا گیا ہے۔ ایس دے اُلٹ 'یوگی سپر دائے' ویکرتی، وچ ایس نوں 'تری دیس' اتے 'سنگل دیپ' وی کہیا گیا ہے۔ جو دی ہووے،

استری دیس، تریا دیس، کدلی دیس اتے سنگل دیپ سارے استری پردھان دیس منے گئے ہن۔⁹ میتھی پراساد بھاردواج اٹسار 'کدلی ون' کجری ون، کجلی دیس، تریا دیس، سنگل دیپ آد نام بھید نال مدھ کال وچ اک ہی ارتھ دیندے رہے ہن..... استری پردھان دیس۔¹⁰ رام پوجن توڑی اٹسار سنہل بعد وچ چل دے تریا جاں استری دیس کہیا گیا اتے تریا دیس نوں کتھن دے بدلے اُتم وچ ستھت سمجھیا جان لگا۔¹¹

احمد یار دے قصہ 'کام رُوپ' دی کتھا اودھ نگری اتے سنگل دیپ وچکار گھمندی ہے۔ اودھ نگری دے راجے چھتر پتی دا پتر کام رُوپ سنگل دیپ دی راج گماریاں کالمگیاں نوں سُننے وچ وکھ کے موہت ہندا ہے اتے اپنے چھ ساتھیاں نوں لے کے اوس دی کھوج وچ نکلدا ہے۔ اچانک سمندر وچ طوفان آؤندا ہے۔ جہاز دے تباہ ہون نال کام رُوپ اتے اوس دے ساتھی اک دوجے توں نکھڑ جاندے ہن۔ کام رُوپ تن دن سمندر وچ بھٹکن پچھوں اک شہر پہنچدا ہے، جتھے سارا راج پر بندھ کواریاں کڑیاں دے تھ ہندا ہے۔ شہر وچ اوپرے آدمی نوں وکھ کے کڑیاں کام رُوپ نوں بندی بنا کے اپنی رانی اندرا وتی دے پیش کردیاں ہن۔ اندرا وتی کام رُوپ اُتے موہت ہو کے، اوس نوں اپنی سہیلی پدمواتی دی قید وچ دے دیندی ہے۔ کیونکہ کنور نے تاں سنگل دیپ جا کے کام لگیاں نال ویاہ کراؤنا ہے، ایس لئی اوہ بچا کے اوہناں دی قید وچوں نکل جاندا ہے۔ اخیر نکھڑے ہوئے ساتھی مُر اکتھے ہندے ہن اتے سنگل دیپ پہنچ کے کئی مصیبتاں وچوں لنگھدے ہوئے کام لگیاں تے اوس دی سہیلی کام کلاں نوں پراپت کرن وچ سہل ہندے ہن۔ ایس طرحاں ایس قصے وچ سنگل دیپ تے تریا دیس وکھ وکھ درسائے گئے ہن۔

کام رُوپ وانگ ہی میاں محمد بخش دے قصہ 'سیف الملوک' دا نائیک سیف الملوک اپنی محبوبہ بدلیج جمال نوں پراپت کرن لئی ساتھیاں سمیت مصر توں روانہ ہندا ہے۔ سمندر وچ طوفان آؤن نال اوہناں دا بیڑا غرق ہو جاندا ہے تے اوہ اک دوجے توں وچھڑ جاندے ہن۔ سہراہہ چین توں تبت ہندا ہویا اک اچیے ٹاپو وچ پہنچدا ہے، جتھے اوس نوں اک پنچھی چک کے، ناری نگر جا سدا ہے۔ ایتھوں دیاں گریاں بہت سندر ہن۔ اوتھوں دی شہزادی شاہزادے اُتے موہت ہندی ہے۔ اوس نوں بخش کرن لئی کئی

رامان¹⁸ اتے 'رام چرت ناس'¹⁹ وچ سیٹا دے ویاہ لئی شو دے دھنکھ نوں توڑن دی شرط لئی جاندی ہے، جس نوں ہزاراں منگھ مل کے اٹھاؤندے ہن۔ سبھ دیوتے، اُس، راکھش، کتر اتے ناگ ایس دھنکھ نوں اٹھا کے اتے جھکا کے ایس اتے چھانہا نہیں چڑھا سکے۔ رام چندر ایس اتے چھٹا چڑھاؤندا ہے تے ایس دے ٹوٹے کر دیندا ہے۔ 'مہاں بھارت' وچ درویدی دے ویاہ لئی دھنکھ اتے چھٹا چڑھاؤن تے آکاش وچ چھڈے ہوئے یتر دے سوراخ وچ تیج تیراں نال نشانہ مار کے ڈیگن دی شرط لائی جاندی ہے۔²⁰ ارجن ایس شرط نوں پورا کر کے درویتی نال ویاہ کرواؤندا ہے۔²¹

سوندھا دے 'حاتم نامہ' دی اک کیندری روڈھی ہے، جس وچ حُسن بانو شام دیس دے شہزادے شاہ مُمیر نوں ویاہ لئی ست پرشیاں دے اتر لیاؤن لئی شرط لاؤندی ہے۔²² شاہ مُمیر دی تھاں اتے حاتم ایہناں پرشیاں دے اتر لیاؤن دا پورا چکدا ہے۔ ایہہ ست پرشیاں ست کہانیاں اتی کئی لگھو کتھاواں دا آدھار بن دے ہن۔ انج قصہ کارارنبھ وچ ہی ست سوالاں راہیں قصے دا سگھن نردھارت کر لیندا ہے۔ ایس طرحاں ایہہ پوراو سگھت (well made) قصہ ہے، جس وچ پاتر، قصہ کار نوں پریرت نہیں کرن گے، قصہ کار اوہناں نوں متھی اوستھا وچ گھیر لیاوے گا۔

سوندھا نے کتھا و ستھار، چیکار پیدا کرن تے حاتم نوں پراپکاری دے سواؤن لئی ہور تھانیں وی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ حارث دینت لڑکی دے ویاہ لئی تن شرطیں رکھدا ہے۔²³ حاتم کئی کٹھنایاں وچوں لگھدا ہویا، ایہہ شرطیں پوریاں کردا ہے۔ سٹے وجوں حارث اوس دا ویاہ سوداگر نال کردا ہے۔ ایسے طرحاں بے داد شہر دے بادشاہ دی لڑکی، ویاہ دے ہر امیدوار نوں تن پرشیاں چھدی ہے تے اتر نہ دین دی صورت وچ سولی چڑھا دیندی ہے۔ حاتم اوس دے پرشیاں دے اتر دے کے اوس نال ویاہ کرواؤندا ہے۔²⁴ اک ہور تھاں اتے مسخر جاؤگر اپنی لڑکی دے ویاہ لئی تن شرطیں رکھدا ہے۔ ایہناں شرطیں وچ 'پری روئے' پنچھیاں دا جوڑا تے لال سپ دا مہر لیاؤنا، متے تیل دے کڑا ہے وچ داخل ہونا شامل ہن۔²⁵ حاتم ایہناں شرطیں نوں پورا کردا ہے۔ انج جاؤوگر دی پتری دا ویاہ اپنے پریمی نال ہندا ہے۔

گوریاں گوریاں پیش کیتیاں جاندیاں ہن پر عشق وچ پرک شہزادہ اوتھوں جان بچا کے نس جاندہ ہے۔ قصہ کار ایس شہر دا ناں 'شہر زناں' دسدہ ہے۔¹² ایہہ کلپت شہر ہی ہے، ایس دا وزن کتھا و ستھار اتے شہزادے دی عشق وچ درڑتا دے سواؤن لئی روڈھی گت کیتا گیا ہے۔

ایس قصے وچ ہی سنگل دیپ دا ذکر وی ہویا ہے۔ بہرام دیو دے پوہاٹم دیاں پریاں بدلے دی بھادنا نال سیف املوک نوں باغ ارم وچوں چک کے سنگل دیپ لے کے جاندیاں ہن۔¹³ اوتھے شہزادے نوں ہاٹم دے حکم نال کھو وچ سٹ دتا جاندہ ہے۔ بدیع جمال دا بیو شاہ پال خبر ملن اتے فوج لے کے ہاٹم اتے حملہ کردا ہے۔ یدھ وچ شاہ پال دی جت ہندی ہے تے شہزادے نوں کھو وچوں کدھیا جاندہ ہے۔ ایس طرحاں سنگل دیپ لڑائی دا میدان بن دا ہے۔

دولت رام دے قصہ 'روپ بسنت' وچ روپ تے بسنت سنگل دیپ دے راجے کھڑگ سین دے پترن۔ کالی داس دے قصہ 'گوپی چند اتھ پر سنگ راجا بھرتھری ہری' وچ گورکھ ناتھ اپنے گورو مچندر ناتھ نوں سنگل دیپ دی پدمنی توں ملکت کراؤندا ہے۔¹⁴ پورن سنگھ دے قصہ 'رانی مہندر گماری تے راجا بھان چند' وچ مہندر گماری دی سہیلی گوہر نگار سنگل دیپ دے شہر دے راجا گلغام دے منتری امام دی لڑکی ہے۔¹⁵ سنگل دیپ وچ گوہر نگار دا ویاہ راجا بھان چند نال ہندا ہے۔¹⁶

ناری دیس دی کلپنا ناتھ پنٹھ نال سمبندھت متی جاندی ہے۔ ناتھ استری نوں سدھی تے جوگ مارگ دا بادھک مندے ہن۔ ایس لئی، اوہناں دے سنگل، پدمنی، تریا راج آڈو نوں سادھنا مارگ دی ویشٹ بادھاواں دے روپ وچ پیش کیتا ہے۔¹⁷ ایس پر بھاد پٹھ ہی پورن نوں تریا دیس دی رانی سندر راں کول منگن لئی بھیجیا جاندہ ہے اتے گورکھ ناتھ آپ وی مچندر ناتھ نوں پدمنی پاسوں ملکت کراؤن لئی سنگل دیپ جاندہ ہے۔

2- ویاہ لئی شرطیں رکھنا

ایہہ ساتھی یگ دی روڈھی ہے۔ ایس یگ وچ راج گھرانیاں دیاں لڑکیاں، اوہناں لڑکیاں نوں ویاہیاں جاندیاں، جیہڑے سریرک طور تے بکڑے تے دماغی طور تے سیانے ہندے۔ ایہناں گناں دی پرکھ لئی ویاہ لئی شرطیں لائیاں جاندیاں سن۔ 'بالمیک

جاندا ہے۔²⁹ ایس طرحاں پورن ند دے قصہ رانی اندویتی تے راجا رُوپ چند وچ رتن سار شہر دا زسنتان راجا بھان چند مرن اُتے وزیر فیصلہ کردے ہن کہ جس دے سر اُتے توتا بیٹھے گا، اوس نُوں راجا چُن لیا جاوے گا۔ توتے چھڈ دتے جاندا ہے ہن۔ رُوپ چند سویرے سویرے شہر وچ داخل ہندا ہے۔ اک توتا اوس دے سر اُتے بیٹھ جاندا ہے تے اوس نُوں راجا چُن لیا جاندا ہے۔³⁰

4- چیر وکھ کے موہت ہونا

تصویر وکھ کے موہت ہون وانگ، کئی کتھاواں وچ نائیک، نائیکا نال سمبندھت وستو وکھ کے نائیکا اُتے عاشق ہو جاندا ہے۔ پورن سنگھ دے قصہ رانی مہندر گُماری تے راجا بھان چند وچ مہندر گُماری دے چیر نُوں وکھ کے بھان چند مہندر گُماری اُتے عاشق ہندا ہے۔³¹

5- آدمی دانگے جان تے بچ نکلنا

وکھ دکھ جانوراں دوارا ننگے جان تے وی مڑ زندہ باہر آ جان دے حوالے ملدے ہن۔ ’مہاں بھارت‘ وچ دیتی نُوں جنگل وچ اک اجگر نکل جاندا ہے۔ شکاری اجگر دے ٹوٹے کر کے اوس نُوں باہر کڈھدا ہے۔³² کتھا سرت ساگر دی اک کتھا وچ شکتی دیو جہازن اُتے چھ دوارا نکل لیا جاندا ہے۔ چھیرے دے چھ نُوں چیرن تے اوہ زندہ باہر آ جاندا ہے۔³³ یوناہ مچھی دے اندر تن دن زندہ رہندا ہے۔³⁴ حاتم نامہ وچ اک ناگ حاتم نُوں نکل جاندا ہے۔ کراناتی مہرا حاتم دی رکھیا کردا ہے۔ حاتم نجبر نال ناگ دا پیٹ چیر کے باہر آؤندا ہے۔ اک ہور تھاں اُتے سنسار حاتم نُوں نکل جاندا ہے۔ حاتم اوتھ دی نجبر نال سنسار دا پیٹ چاک کر کے باہر نکلا ہے۔³⁵ رُوپ بسنت کالی داس وچ سوداگر جدوں بسنت نُوں سمندر وچ سٹ دیندا ہے تاں اوس نُوں اک مگر چھ نکل لیندا ہے۔³⁶ اک چھیرا اوس نُوں پکڑ لیندا ہے۔ چھیرا اوس دا پیٹ چاک کردا ہے تاں بسنت صحیح سلامت باہر آ جاندا ہے۔

ہاشم نے قصہ شیریں فرہاد وچ ایس رُوپ دی ورتوں کہتی ہے، پر اتھے پر یوجن فرہاد نُوں ختم کرنا ہے۔ فرہاد اگے ویاہ لئی شیریں دے سکے باغ لئی پہاڑ نُوں چیر کے دریا وچوں نہر لیاؤن دی شرط رکھی جاندا ہے۔²⁶ شیریں، بھوتاں تے چوہیاں والے پہاڑ نُوں چیر کے نہر کڈھنا سنہو کارج ہے پر غیبی شکلتیاں دی سہایتا نال فرہاد نہر کڈھن وچ کامیاب ہو جاندا ہے پر اوس نُوں پھسے کئی دوارا مروا دتا جاندا ہے ایس طرحاں اتھے شرط پوری ہون اُتے وی قصے دا انت دکھانت وچ ہندا ہے۔ ایس دکھانت دا کارن شیریں تے فرہاد دا دکھ وکھ وگاں نال سمبندھت ہونا ہے۔ ساتی سماج وچ راجے تے کاریگر دارشتہ سنہو سی۔ ایس لئی ایس رُوپ دی آدھار رشتیاں ناتیاں دی چیتنا ہے۔

پورن سنگھ دے قصہ رانی مہندر گُماری تے راجا بھان چند وچ مہندر گُماری ستاں پردیاں وچ وکھرے مکان وچ رہن تے بھان چند سمیت کسے نُوں وی مونہہ نہ دکھاؤن دی شرط رکھدی ہے۔²⁷ بھان چند ایہہ شرط پروان کر کے ویاہ کروا لیندا ہے۔ اتھے نائیکا دی مانسک پرورتی بھانج وادی ہے۔ ایہہ شرطیں سمورت کارج دے واپرن لئی رچنا پریرک دا کم کردیاں ہن۔ پاتراں نُوں اسادھارن درسا کے قصہ کار نے اجنبی کرن دی جگت ورتی ہے۔ قصہ رُوپ بسنت وچ بسنت دی پتی چندر بدن مصر دے تے اُتے سوداگر اگے رُوپ بسنت دی کتھا سواؤن دی شرط رکھدی ہے۔²⁸ بسنت استری بھیس وچ ایہہ کتھا سواؤندا ہے۔ ایس کتھا نُوں سنن نال سارا بھید ساہنے آ جاندا ہے۔ رُوپ، بسنت تے چندر بدن مڑ اکٹھے ہو جاندا ہے ہن تے سوداگر نُوں قید کر دتا جاندا ہے۔

3- راجے دی انوکھی چون

آد کال وچ، زسنتان راجے دے مرن اُپرنت، راجے دی چون بڑے سرل ڈھنگ نال کہتی جاندا سی۔ بہت ساریاں لوک کتھاواں وچ پو پچھیاں ولوں چون کرن دے حوالے وی ملدے ہن۔ شہر دے دروازے بند کرن اتے پہلے وینکتی نُوں شہر وچ داخل ہون اُتے راجا بناؤن دا ذکر وی ملدا ہے۔ قصہ رُوپ بسنت وچ مصر دے زسنتان راجے دے مرجان اُتے سبھ توں پہلاں داخل ہون اُتے رُوپ نُوں راجا چُن لیا

پشوؤاں دی بلی تاں اج وی وشو دیاں انیک جاتیاں وچ پرچلت ہے، پرشو آدم جاتیاں وچ اپنے اشٹ دیوتا نوں رتجھاؤن لئی نر بلی وی دتی جاندی رہی ہے۔ دولت رام دے قصہ ’رُوپ بسنت‘ وچ نچو میاں دے کہن تے اک سوداگر قید کیئے بسنت نوں اپنے رُکے ہوئے جہاز نوں تورن لئی نر بلی لئی خرید لیندا ہے۔ بسنت دے کہن اُتے اوس دی بلی نہیں دتی جاندی پر اوس دے سریر اُتے زخم کر کے اوس دا لہو جہاز اُتے ڈلھ دتا جاندا ہے، جس نال جہاز تڑ پیندا ہے۔³⁷ ’حاتم نامہ‘ وچ اک لومبز مر رہیا ہندا ہے۔ حاتم دے پگھن تے لومبزی دسدی ہے کہ جے کوئی منگھ اوس دے موبنہ وچ اپنا لہو پاوے تاں اوہ راضی ہو سکدا ہے۔ حاتم اپنی انگل وچوں لہو کڈھ کے اوس دے موبنہ وچ پاؤندا ہے، جس نال لومبزی ٹھیک ہو جاندا ہے۔³⁸ ایس لئی رکت سچن دی ایہہ کر یا بلی دا ہی پرتی کاتمک رُوپ ہے۔

7- اٹھے کھوہ وچ زندہ رہنا

اُجڑے ہوئے پُرانے کھوہ نوں اٹھا کھوہ کہیا جاندا ہے۔ ایہناں کھوہاں وچ بھوتتاں اتے چندریاں رُوحاں دا واسا منیا جاندا ہے۔ لوک دھارا وچ اٹھے کھوہاں دا وزن عام ملدا ہے۔ ایرکھا بھادنا کر کے یوسف دے بھرا یوسف نوں اٹھے کھوہ وچ سڈے ہن۔³⁹ غیبی شکلتیاں یوسف دی رکھیا کردیاں ہن، جیہناں بارے پہلاں ہی چرچا کیتی جا چکی ہے۔ قافلے والے آؤندے ہن تے یوسف نوں کھوہ وچوں باہر کڈھدے ہن۔ ایویں کتھانک نوں اگے تورن لئی رچنا کار یوسف نوں بھراواں کولوں مرواؤن دی تھان تے کھوہ وچ سٹوا دیندا ہے تے فیر کھوہ وچوں کڈھوا کے کہانی نوں نواں موٹ دیندا ہے۔ ایس کھوہ دے اندر یوسف نوں ملن لئی بیہودا نامی بندگی کرن والا ویتکتی ہو دنی دے سے توں بیٹھا ہویا سی۔ اوہ یوسف دے درس کردیاں سار ہی اپنے پران تیاگ دیندا ہے۔⁴⁰ ایہہ گھٹنا یوسف نوں پیغمبر درساؤن لئی گھڑی گئی ہے۔

احمد یار دے قصہ ’کام رُوپ‘ وچ کام لگاں ولوں جوگی بنے کام رُوپ نوں سوئبزر وچ اپنا ور چُن لیا جاندا ہے۔ راجا چھتر پتی ایس رشتے نوں پروان نہیں کردا تے

کرودھ وچ آ کے کام رُوپ نوں کھوہ وچ قید کر دیندا ہے۔⁴¹ ہدم دیوکام رُوپ نوں ایس کھوہ وچوں کڈھدا ہے۔ سماچک رُتے دا دکھریواں ایس رُوڑھی دا ادھار ہے۔ اصلیت پتا لگن تے اوہناں دا ویاہ کر دتا جاندا ہے۔

پُرن بھگت دے قصیاں وچ جلا د پُرن دے ہتھ پیر وڈھ کے اوس نوں اک اٹھے کھوہ وچ سٹ آؤندا ہن۔ پُرن باراں سال ایس کھوہ وچ پیار ہندا ہے۔ گورکھ ناتھ آؤندا ہے تے اوس نوں کھوہ وچوں باہر کڈھدا ہے۔ پُرن دی زندگی وچ اک نواں موٹ لیاؤن لئی ایہہ گھٹنا اہم ستھان رکھدی ہے۔ نجم حسین سید انسار قادر یار نے پُرن دی زندگی وچ تن ہنیرے دسے ہن۔ پہلا لگھ دا ہنیرا، دوجا بھورے دا ہنیرا تے تیجا کھوہ دا ہنیرا۔ ایہہ تین ہنیرے پُرن لئی نویوں نویں جون وچ آؤن دیاں نشانیاں ہن۔ ایہہ اوس دی زندگی دیاں تن لمیاں راتاں ہن۔ پہلیاں دو راتاں وچ اوس دا سریر بنیا تے اوس دی ہوش مت اُسری۔ تیجی رات اوس نوں اپنی کیتی دا پھل چکھنا پیا۔ ایس پھل نے اوس دے اندر اک انوکھی ستیا دا بیج پایا۔ پہلیاں دو راتاں اوس نوں جگ توں باہر کنیاں پئیاں۔ پر تیجے دیہاڑے اوہ پریتا تے آن کے جگ دی کایا وٹا چھڈی۔ پُرن دی تیجی رات جیہڑی کھوہ وچ آئی، وڈیرے گوہ گوجری ہے۔ ایس رات اوس نے ویکھ لیا کہ جگ دے وسیے دی ہنیرا ہی اجیہی ہے، اجیہی اپنے آپ نوں اپ ہی کھائی جاندی ہے، اپنی گل نوں آپ اٹھلاؤندی ہے، اپنے تے نوں آپ ہی بنددی ہے۔ ایس وسیے وچوں تد ہی کوئی باہر آسکدا ہے، جے جیون نوں مولوں چھڈ جاوے تے جیوندیاں مر رہے۔ ہتھ پیر وڈھا کے اٹھے کھوہ وچ رہنا قبولنا ایسے جیوندیاں مر رہن دا رمز پورا ہے۔ زندگی دے دناں ولوں اپنیاں ساریاں لگناں توڑ کے پُرن اوس رات دے پندھ پیندا ہے، جیہڑی ایس دن دے پٹھوں پٹھ وگدی ہے۔ پُرن نے ایہہ سمجھ لیا سی کہ زندگی کرن دا ناں ہے پر ہر کم اپنیاں جڑاں آپے پُندا ہے۔ زندگی تے دی بھال داناں ہے پر ہر تے اخیر وچ اپنے ہی گل دا پچاہ ہو جاندا ہے۔ ایس پاروں کھوہ وچ باراں ورھے پُرن اپنیاں چکھلیاں باراں ورھیاں دا ڈٹھا، سُنیا تے سکھیا گواؤندا ہے۔ اوہ ہن جگ توں باہرلا اک نویکلا رُوح ہے جس نوں جگ سیان قبولن لئی تیار نہیں۔ گورو گورکھ ناتھ دا کھوہ تے آؤنا تے پُرن دا کھوہ ہوں نکلنا رات تے دن، ست تے بُت، اڈم تے علم دے ملاپ دیاں رمزاں ہن۔ گورو

ہو راں نوں مل کے پورن جوگ دے پنہ تے پے جاندا ہے۔⁴²

دیندے ہن، پر عشق نوں لیک نہیں لگن دیندے۔ بہر دمودر وچ قصے دا انت سکھانت ہے پر بہر وارث تے باقی قصہ کاراں نے قصے دا انت دکھانت وچ کیتا ہے۔ بہر نوں زہر دے دتا جاندا ہے تے رانجھا اوس دے وچھوڑے وچ آتم ہتیا کر لیندا ہے۔ پورن بھگت قادر یار تے کالی داس وچ سُندراں پورن دے وجوگ وچ خود کشی کر لیندی ہے۔ ایسے رُوڑھی دا انوکرن قصہ گوپی چند اتھ پرسنگ راجا بھرتھری وچ ہویا ہے، جتھے گوپی چند دے وچھوڑے وچ بال سُندراں اپنی جان گوا پٹھدی ہے۔ شیریں ہاشم وچ پھچھے کٹھی کولوں شیریں دے مرن دی خبر سُن کے فرہاد تیسار مار کے مر جاندا ہے۔ جد فرہاد دے مرن دی خبر شیریں کول پہنچدی ہے تاں اوہ فرہاد دا وچھوڑا نہ سہار دی ہوئی اپنا انت کر لیندی ہے۔ ایہہ رُوڑھی قصہ 'سسّی پنوں'، 'قصہ سوتنی مہینوال'، 'قصہ مرزا صاحب'، 'قصہ راج بی بی'، 'قصہ اندر بیگو' تے 'قصہ لیلیٰ مجنوں' وچ وی ملدی ہے۔ کشن سنگھ دے قصہ 'دُلا بھٹی' وچ دُے دی موت دی خبر سُن کے اکبر دا پتر تے دُے دا دوست شیخو وی مر جاندا ہے۔

(ب) سنہو کتھا تک روڑھیاں:

گھ سنسارک روڑھیاں اجیہیاں ہن، جیہناں دی سنہا ونا توں انکار نہیں کیتا جا سکدا۔ عام طور تے اجیہا بہت گھٹ واپردا ہے۔ پنجابی قصہ کاو وچ اُپلبدھ اجیہیاں ویشیش روڑھیاں ایس پرکار ہن:

1- تصویر ویکھ کے موہت ہونا

سامتی سماج وچ، کھلے پیار دی آگیا نہ ہون کر کے کتھا کاراں نے سُننے راہیں پریم اُتین کرن وانگ، ایس رُوڑھی دُورا وی پیار اُتین کیتا ہے۔ کسے دی تصویر نوں ویکھ کے اوس ول آ کر شت ہونا اُسھاوک نہیں ہے، پر جس طرحاں نائیک جاں نائیکا تصویر ویکھ کے وجوگ وچ تڑپھدے ہن تے مورچھت حالت تیک پہنچ جاندا ہن تاں ایہہ رُوڑھی واستوکتا دی سیمانگھ کے چٹکاری رُوڑھی بن جاندی ہے۔

سسّی ہاشم وچ سسّی چٹکار دُورا بنائی پنوں دی تصویر ویکھ کے بُری طرحاں

رچنا کار اپنی یوجنا اُتسار سماجک مریدا بحال کرنا چاہندا ہے، ایس لئی اوہ پورن نوں کھوہ وچ باراں سال زندہ رکھدا ہے۔ کالی داس دے قصہ 'گوپی چند اتھ پرسنگ راجا بھرتھری' وچ گوپی چند جلندھری ناتھ نوں کھوہ وچ سٹ کے کھوہ نوں لد نال بھروا دیندا ہے۔ گورکھ ناتھ کراماتی شکتی نال اوس نوں کھوہ وچوں کڈھدا ہے۔ کراماتی شکتی توں پر بھاوت ہو کے گوپی چند وی جوگی بن جاندا ہے۔ ایس طرحاں جوگیاں دی کراماتی شکتی نوں اُجاگر کرن لئی ایہہ گھٹنا گھڑی گئی ہے۔

قصہ 'سیف الملوک' وچ بہرام نوں قتل کرن تے اوس دا پو ہاشم سیف الملوک نوں اٹھے کھوہ وچ سٹوا دیندا ہے، جو کتے کتے چڈے زہریلے پچھوواں اتے ناگاں نال بھریا پیاسی۔ بدلیج جمال دا پو شاہ پال ہاشم شاہ نوں ہرا کے شہزادے نوں ایس اٹھے کھوہ وچوں باہر کڈھدا ہے۔ ایسے طرحاں آسارام کرتار سنگھ دے قصہ 'داؤد بادشاہ' وچ مصر وچ سیر کر دے ہوئے داؤد نوں پھڑ کے ڈھٹھے کھوہ وچ سٹیا جاندا ہے۔⁴³ شاہ علی شہزادے نوں ایس کھوہ وچوں کڈھدا ہے۔

8- گپت بات چیت سٹنا

امام بخش دے قصہ 'شاہ بہرام' وچ بہرام حُسن بانوں دے ماتا پتا دی وار تالاپ توں حُسن بانو دے قید ہون والی تھاں دی جانکاری پراپت کردا ہے۔ قصہ 'اُدے سنگھ ہنس' دامنی وچ چکوا چکوی دی آپسی بات چیت توں اُدے سنگھ نوں پتا لگدا ہے کہ کجھ گھڑیاں وچ اوس دا اتے ہنس دامنی دا ملاپ نہ ہویا تاں جیون بھری ستنان اُتیتی دی یوگ سماپت ہو جاوے گا۔ اُدے سنگھ ہنس اُتے سوار ہو کے بوندی پہنچدا ہے تے ہنس دامنی نال سنہوگ کردا ہے۔ ایس طرحاں اوہناں دے اولاد پیدا ہندی ہے۔

9- وجوگ وچ مرنا

پنجابی قصہ کاو وچ نائیک نائیکا اپنے پریمی دے وچھوڑے وچ جان دے

موہبت ہندی ہے۔⁴⁴ اوہ چتر کار کولوں پٹوں بارے جانکاری پراپت کردی ہے تے اوس نوں ملن دے اُپرالے کردی ہے۔ محمد بخش جہلمی دے قصہ 'سیف الملوک' وچ سیف سلیمانی شاہ مہرے اُتے بدلیج جمال دی اُکری تصویر ویکھ کے موہبت ہندا ہے تے اوس نوں ملن لئی ویاگل ہو جاندا ہے۔⁴⁵ اوہ پتا دی آگیا نال بدلیج جمال نوں ڈھونڈن لئی گھروں نکل تُردا ہے۔ احمد یار نے کام رُوپ تے کام لہاں دے پیار دامدھ تان سُننے وچ درشن کروا کے بدھا ہے، پر کام لہاں نوں کام رُوپ دا صحیح پتا دسن لئی ایہہ جگت ورتی ہے۔ چتر مان اپنے ساتھیاں پاسوں وچھڑ کے سنگل دیپ پہنچدا ہے۔ اوتھے اوہ راجے دے باغ وچ کام رُوپ تے اوس دے ساتھیاں دیاں تصویریاں بناؤندا رہندا ہے۔ کام لہاں پہلاں ہی پیار وچ ویاگل سی۔ جد اوہ کام رُوپ دی تصویر ویکھدی ہے تان اپنی سُدھ بدھ کھوہ پٹھدی ہے۔⁴⁶ اک تصویر وچ اوہ کام رُوپ دی سنگت وچ دھنتر نوں پٹھیاں ویکھدی ہے۔ ایس تصویر توں اوہ پتا لالیندی ہے کہ چتر مان تے دھنتر وید کام رُوپ دے ساتھی ہن۔ اوہ چتر مان نوں کام رُوپ دی کھوج وچ بھیجی ہے۔ 'حاتم نامہ' وچ شاہ مُنیر پہلاں تان حُسن بانو دے حُسن اتے سخاوت دی سو بھاسُن دا ہے۔ فیر اوہ اپنا مصور بھیج کے تصویر بناؤندا ہے۔ اوہ تصویر نوں دیکھن ساری اپنی سُدھ بدھ و سار کے حُسن بانو اُتے پوری طرحاں لٹو ہو جاندا ہے تے اوس نوں پراپت کرن لئی اپنا گھر بار چھڈ کے اوس دے شہرنوں روانہ ہو جاندا ہے۔⁴⁷

چتر درشن دُوارا موہبت ہون دی اک روچک کتھا 'کتھا سرت ساگر' وچ ملدی ہے۔ پرتشھا نگر دے پرتھوی رُوپ نامی سندر راجے نوں دو جین بھکشو مُمتی پُور دیپ دے راجا رُوپ دھر دی سندر رُوپ لتا ناں دی کنیا دی دس پاؤندے ہن۔ راج گُماری دی سندر تا بارے سُن کے راجا اوس دے عشق وچ قابو آ جاندا ہے تے گُماری دت نوں شہزادی دا چتر بنا کے لیاؤن لئی مُمتی پُور بھیجدا ہے۔ راجا چتر کار راہیں اپنا چتر وی بھیجدا ہے تان جو چتر کار اوہ چتر راجے نوں دکھا کے سہزادی دا رشتہ منگ سکے۔ چتر کار سمندری جہاز راہیں مُمتی پُور جاندا ہے۔ اوتھے جا کے اوہ چتر پٹ نوں لٹکا کے اعلان کردا ہے کہ میرے سمان کوئی چتر کار نہیں۔ راجا رُوپ دھر نوں بلا کے رُوپ لتا دا چتر بناؤندا ہے۔ راجا اوس

نوں گھٹھیا پھریا ہو یا سمجھ کے اپنی پُتری سمان سندر و تکتی بارے پچھدا ہے۔ اوہ پرتشھا پُتر دے راجا پرتھوی رُوپ دی دس پاؤندا ہے تے اوس دا چتر راجے نوں دکھاؤندا ہے۔ رُوپ لتا وی ایس چتر نوں ویکھ کے موہبت ہو جاندی ہے۔ راجا رُوپ دھر رُوپ لتا دا چتر پرتھوی رُوپ نوں بھیجدا ہے۔ پرتھوی رُوپ راج گُماری دے چتر نوں ویکھ کے اتینت پرسن ہندا ہے۔⁴⁸ اوہناں دوواں دا ویاہ ہندا ہے۔ ایس طرحاں اُپر وکت قصیاں وچ ورنیت ایس رُوڑھی دے بیج ایس کتھا وچ سمائے ہوئے ہن۔

2۔ گن سُن کے پریم جاگنا

ایس کتھا لک رُوڑھی وچ نائیک نائیکا اک دُوت دُوارا رُوپ گن سُن کے اک دُوبے پرتی آ کر شت ہندے ہن تے پریم وچ ویاگل ہو کے ملاپ لئی کوئی نہ کوئی رستہ ڈھونڈن لگدین۔ ایہہ دُوت پنچھی، منگھ جاں امانوی جیو ہو سکدے ہن۔ ایہہ دُوت سندیش واہک دا کارج وی کردے ہن۔ چتر درشن واگ ایہہ وی سامتی سماج وچ اک پربل رُوڑھی رہی ہے۔

سسی رانجھا برخوردار⁴⁹ تے سسی ہاشم⁵⁰ وچ ہوتاں توں سسی دے حُسن دی تعریف سُن کے پٹوں اوس نوں ملن لئی ویاگل ہو جاندا ہے۔ اوہ ماں، بیو، بھیناں تے بھراواں دے ورودھ دی پرواہ نہ کردا ہو یا ہوتاں نال بھنبور شہر نوں روانہ ہندا ہے۔ شیریں ہاشم وچ شیریں عشق وچ پاگل ہوئے اپنے پری کی فرہاد دی برہوں اوستھا سُن کے اوس دے پیار ول پریرت ہندی ہے۔⁵¹ عزت بیگ مرزا اپنے غلام کولوں سوئی دے حُسن دی اُستت سُن کے سوئی ول آ کر شت ہندا ہے تے اوس نوں دیکھن لئی تڑ پیندا ہے۔⁵² مہینوال بنے عزت بیگ کولوں اوس دی کز نامی گاتھا سُن کے سوئی وی اوس ول کھچی جاندی ہے۔⁵³ قصہ 'سیف الملوک' وچ رچھاں دے دیس دے راجے دی پُتری سیف الملوک دے ساتھیاں کولوں شہزادے دیاں صفتاں سُن کے شہزادے اُتے موہبت ہندا ہے۔⁵⁴ 'حاتم نامہ' وچ شاہ مُنیر حُسن بانو دے حُسن اتے سخاوت دی سو بھاسُن کے چتر کار نوں اوس دی تصویر بناؤن لئی بھیجدا ہے۔⁵⁵

چاترک نے قصہ راجا نل تے رانی دیتی، وچ نل تے دیتی دی آپسی پیارنوں
 اُتین کرن لئی ایس جگت دی ورتوں کہیتی ہے۔ نل اپنی داسی کولوں دیتی دی سُدرتا بارے سُن
 کے اوس دے پیار وچ موہیا جاندا ہے۔ اوہ ہنس کے خط دے کے دیتی پاس بھیجدا ہے۔
 خط پڑھ کے دیتی نل اُتے موہت ہو جاندی ہے۔ ہنس دیتی نل دی سُدرتا توں جاؤ
 کرواؤندا ہے۔⁵⁶ ایس طرحاں ہنس دُوارا دوہاں دا پیار ہو جاندا ہے، جس وچ نل دی داسی
 تے دیتی دی سہیلی ٹھکنٹلا سہانک پاتر وجوں وچردیاں ہن۔ ایس قصے وچ ہی ناروتوں دیتی
 دی صفت سُن کے دیوتے دیتی نل ورن آؤندے ہن ہن تے سوئمبر وچ وگھن پاؤندے
 ہن۔⁵⁷ کلجگ وی دیتی دی سُدرتا بارے سُن کے اوس اُتے موہت ہندا ہے۔⁵⁸

پورن چند رام جی داس دے قصہ رانی اندوتی تے راجا روپ چند وچ روپ
 چند مہری پاسوں اندوتی دی صفت سُن کے اوس نل پراپت کرن لئی ویاگل ہو جاندا
 ہے۔⁵⁹ پاس دے قصہ داؤد بادشاہ وچ داؤد تے بیگم وچ آپسی پیار دی چنگ چھٹیاں
 دُوارا پھھدی ہے۔⁶⁰

3۔ ندی وچ روڑھے جانا

ندی وچ روڑھے جان دی روڑھی بہت پُرانی ہے۔ 'مہاں بھارت' وچ کتتی
 سورج راہیں گربھ ٹھہرن نال پیدا ہوئے کرن نل پٹاری وچ پا کے ندی وچ روڑھ دیندی
 ہے۔⁶¹ کواری ہون کرے اوہ لکورا ج توں بچن لئی اہیجا کردی ہے۔ ایسے طرحاں اک
 یونانی کہانی وچ آرگوس دیس دا راجا ایکریسیس، اپنی مٹیاری ڈھلی ڈانے نل کواری ماں بن
 تے سجرے جائے پُتر نال لکڑی دے صندوق وچ روڑھ دیندا ہے۔⁶² پوتر بابل، اُسار
 فرعون نے اپنی پرجا نل ہرنوں جسے پُتر نل دریا وچ روڑھن دا حکم دتا ہویا سی۔ موسیٰ
 دی ماں موسیٰ نل تین مہینے لکا کے رکھدی ہے۔ جدوں اوہ ہور لگا نہ سکی تاں اوس نے
 کانیاں دے ٹوکرے، جس نل مٹی نال لپیا گیا سی، وچ پاک دریا وچ روڑھ دتا۔ فرعون
 دی ڈھی نے اوس نل باہر کڈھیا۔ پانی وچوں کڈھیا ہون کر کے اوس دا ناں موسیٰ رکھیا
 گیا۔⁶³ دکھاسرت ساگر دی ڈھوتر ساڈھو دی کتھا وچ اک سنیا سی اک ویش سُدر کنیا

اُتے موہت ہو کے اوس نل پراپت کرن لئی ایس جگت دی ورتوں کردا ہے۔ اوہ اوس کنیا
 نل پورا لئی ہانی کارک دس کے اوس نل صندوق وچ بند کر کے روڑھن لئی کہندا ہے۔
 بانیا بھے بھیت ہو کے اپنی اوس کنیا نل صندوق وچ روڑھ دیندا ہے۔ پر اک راج پُتر
 اوس صندوق نل کڈھوا کے اوس کنیا نال ویاہ کردا ہے۔⁶⁴

سسی ہاشم وچ سسی نل جمدیاں ہی صندوق وچ بند کر کے ندی وچ روڑھ
 دتا جاندا ہے۔⁶⁵ ایس روڑھی دا پریک نوجومیاں دُوارا کہیتی بھوکھ بانی ہے کہ سسی جوان ہو
 کے عشق کمائے گی تے ایس عشق دے دکھاں دی ماری تھل وچ رُل کے مر جاوے گی۔
 ایس طرحاں اوہ گل نل داغ لگاوے گی تے اوس دی کہانی سنسار اُتے امر رہے گی۔ گل
 دے داغ توں مکت ہون لئی ایس جگت دی ورتوں کہیتی گئی ہے۔ ورنک داغ توں مکت
 ہون لئی ایس جگت دی ورتوں کہیتی گئی ہے۔ ورنک مولا کتھن دُوارا راجے دی ترل
 مانسک دشا دا وگوپن کہتا گیا ہے۔ راجا کتھنی ڈھی توں چھٹکارا وی پاؤنا چاہندا تے مارن
 دے پاپ توں وی ڈردا ہے کیونکہ مسلمان پرنپرا وچ گڑیاں نل مارن دی منا ہی ہے اتے
 ہندو روایتاں اُسار گڑیاں نل مارنا پاپاں دا بھاگی بنا ہے۔ ایس دونداتمک ستھتی وچ اوہ
 سسی دے جپوت رہن لئی توت اوس دے گل پاؤندا ہے تے خرچ توں علاوہ ویاہ لئی
 داغ دا سامان وی صندوق وچ رکھدا ہے۔ ایس روڑھی توں اوس سے دی ساجک دشا دی
 وی جانکاری ملدی ہے۔ سستی ساہت وچ پیار کرن دی کھل نہیں سی۔ ایس طرحاں دی
 اداہرن بھارتی سماج وچ وی اہلبدھ ہے۔ ورہواریش وچ راجا رُم رائے دے گھر سُدر
 کنیا جنم لیندی ہے۔ جوتھی دُوارا اوس وچ ویسوا دے لچھن دے جان کر کے اوس نل وی
 صندوق وچ بند کر کے، ندی وچ روڑھ دتا جاندا ہے۔⁶⁶

آسارام نے پُرت پاکھیاں وچ درج ادا لک رشی نال سمبندھت چرترا 117 دی ہتھ
 نل آدھار بنا کے قصہ 'ناسکیت' رچیا ہے۔ ایس وچ چندراوتی اپنے پُتر ناسکیت نل پٹاری وچ
 پاکے گنگا دریا وچ روڑھ دیندی ہے۔⁶⁷ ادا لک رشی اوس نل کڈھ لیندا ہے۔ ایہو بالک چندرا
 وتی اتے ادا لک رشی دے ملاپ دا ساڈھن بن دا ہے تے کتھانک اپنے سکھر نل پُجدا ہے۔
 ایس طرحاں کتھا کار پُرتو پوجنا اُسار ایس جگت دُوارا ناسکیت دا ستھانترا کراؤندا ہے۔

4- سمندر یا ترا سے جہاز دا ڈبنا

سمندر یا ترا سے طوفان نال بیڑی، جہاز آد دا دُرگھٹنا نال سُٹنا، اک سادھارن گھٹنا ہو سکدی ہے، پر کتھا کاراں نے ایس گھٹنا نوں وِجھن اُدیشاں دی پورتی لئی ورتوں وِج لیا ندا ہے تے ایس نے کتھا تک رُوڈھی دا رُوپ دھار لیا ہے۔ ایہناں کتھاواں وِج، نائیک سمندر پار کسے کنیا نوں پراپت کرن لئی سمندر یا ترا کردا ہے۔ اپنے ساتھیوں نال جا رہیا ہندا ہے جاں نائیکا نال واپس آ رہیا ہندا ہے کہ طوفان جاں کسے ہور کارن جل واہن ٹُٹ جاندا ہے۔ نزدیک ہی کوئی تنخہ، مگر چھ جاں کوئی ہور چیز ہندی ہے، جس اُتے بیٹھ کے اوہ کنارے لگدے ہن، پر اوہ اک دُوجے توں وِچھڑ جاندا ہے۔ اجیہا ہون نال کتھا کار نوں وِچوک وِتھیا دا رومانیک ڈھنگ نال ورن کرن اتے کتھا کار نوں نواں موڑ دین دا موقع ملدا ہے۔ وِچھڑے ساتھیوں نوں مُد لیاؤن لئی ادھت گھٹناواں گھڑیاں جانیاں ہن، جس نال کتھا وِج وِستھار آؤندا ہے۔

بھارتی کتھا کاراں لئی ایہہ رُوڈھی بڑی ہرمن پیاری رہی ہے۔ ’کتھاسرت ساگر‘، ’دش گمار چرت‘، ’پاشور ناتھ چرت‘، ’سمرات سکھپ‘، ’رتناولی‘ (ہر ش دی ناٹکا) آد سنسکرت گرتھاں وِج ایس رُوڈھی دا اُپیوگ ہویا ہے۔ سنسکرت ساہت وِج شاید ہی کوئی کتھا ایسی ہووے جس وِج سمندری یا ترا دا پرسنگ آؤن اُتے جل واہن گھدا نہ ہووے۔

احمد یار نے قصہ ’کام رُوپ‘ وِج ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ کام رُوپ کام لہاں نوں پراپت کرن لئی چھ ساتھیوں نال منگی بندرتوں سنگل دیپ نوں روانہ ہندا ہے۔ سمندر وِج تردیاں نوں چالھی دن ہندا ہے ہن کہ اک زبردست طوفان آؤندا ہے، جس نال جہاز غرق ہو جاندا ہے تے ست ساتھی اک دُوجے توں نکھڑ جاندا ہے ہن۔⁶⁸ کام رُوپ تن دن لگاتار سمندر وِج تنخے اُتے بھٹکدا ہویا کنڈھے لگدا ہے۔ اوتھوں اوہ نیڑے دے شہر تریانگر پہنچدا ہے۔ مگر چند کنورتوں نکھڑ کے اک مگر چھ اُتے چڑھ کے کنارے لگدا ہے۔ کنارے اُتے اوہ اک دیو دے قابو آ جاندا ہے، جو اوس نوں قید کر لیندا ہے۔ پدیا چند پنڈت سمندر وِج چوداں دن تنخے اُتے تر دا ہویا اک زرجن نگر پہنچدا ہے تے چوہیل دے قابو آ جاندا ہے۔ دھنتر وید جہاز دے غرق ہون سے اک رُوڈھی ہوئی

بیڑی دے چپو اُتے بیٹھ جاندا ہے۔ سمندر وِج ہی اوہ اک بیڑے وِج سوار ہو کے سنگل دیپ پہنچن وِج کامیاب ہو جاندا ہے۔ چترمن دی تخت اُتے رُوڈھا ہویا سنگل دیپ پہنچدا ہے۔ ایسے طرحاں مانک چند دس دن سمندر وِج تنخے اُتے تر دا رہن پچھوں کنارے لگدا ہے۔ نیڑے کوئی نگر نظر نہیں آؤندا۔ اگلے دن سوداگر اوس نوں چور سمجھ کے قابو کر لیندے ہن۔ کنور دا چھیواں ساتھی کلاوت نکھڑ کے تن دن سمندر وِج اک تنخے اُتے تر دا رہندا ہے۔ چوتھے دن اوہ کنارے لگدا ہے اتے اک ویکتی نال ہر دوار پہنچ جاندا ہے۔ ایس طرحاں رچنا کار نکھڑے ست پاتراں دوالے ست کہانیاں گھڑدا ہے۔ نکھڑ کے دکھ دکھ تھاواں تے پہنچے ہوئے ایہناں پاتراں نوں قصہ کار وِج پورک مُد اکٹھے کردا ہے۔ ایس طرحاں ایہہ رُوڈھی ست کہانیاں نوں جنم دیندی ہے۔

مہر بخش جہلمی نے دی احمد یار وانگ قصہ ’سیف الملوک‘ وِج کتھا تک وِج رومانچنا بھرن اتے ایس دے وِستھار لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ مصر دا شہزادہ سیف الملوک اپنی محبوبہ بدلیج جمال نوں پراپت کرن لئی اپنے ساتھی سمیت تے انیکاں فوجیاں سمیت بیڑیاں وِج ارم باغ نوں روانہ ہندا ہے۔ اٹھالہ مہینیاں دے سفر پچھوں بیڑے چین پہنچدے ہن۔ اوتھوں اوہ استنبول نوں روانہ ہندا ہے ہن۔ چھ مہینے چل دیاں ہو جاندا ہے ہن کہ بھاری طوفان آؤندا ہے، جس وِج 40 کشتیاں، لشکر تے اک ہزار سپاہیاں سمیت رُوڈھ جانیاں ہن۔ طوفان اٹھاراں دن رہندا ہے۔ ایس طوفان وِج کیول شہزادہ تے اوس دے ستر ساتھی بچدے ہن۔ صاعد وی رُوڈھ جاندا ہے۔⁶⁹ ایس طرحاں دوویں دوست نکھڑ جاندا ہے ہن۔ رستے وِج شہزادے دا بیڑا اک سنسار دے لکر مارن کارن ٹُٹ جاندا ہے۔ اک ٹوٹے اُتے شہزادہ تے 40 سپاہی بچے رہندے ہن۔ دُوجے ٹوٹے وِج سفر کر رہے ساتھی رُوڈھ جاندا ہے ہن۔ قصہ کار ایس جگت راہیں سمندر دے خطرناک طوفاناں دُوارا شہزادے دی بہادری نوں درسا کے اوس پرتی پاٹھکاں اندر ہمدردی بھرے بھاؤ تین کراؤنا چاہندا ہے۔ سمیت دے نکھڑ نال پاٹھک اندر اوس دی ہونی جانن دی چیشٹا وی پیدا ہندی ہے۔ ایہہ چیشٹا سرانندیپ وِج سیف تے سمیت دے ملن تیک قائم رہندی ہے۔

پُرن چند رام جی داس نے قصہ 'رانی اندوتی' اتے راجا رُوپ چند وچ اندوتی تے رُوپ چند نوں نکھیرن لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ رُوپ چند اندوتی نوں گھاہ دی بیڑی وچ لے کے سمندر وچ جا رہیا ہندا ہے کہ اک چھ دے مکر مارن نال بیڑی ٹٹ جاندی ہے تے دوویں اک دُوبے توں وچھڑ جاندے ہن۔⁷⁰ رُوپ چند نئے اُتے رُڑھدا ہویا کنارے اُتے لگدا ہے۔ اوہ رنت سرشہر دا راجا بن جاندے اتے ہور ویاہ کروا لیندا ہے۔ اوہ رانی اندوتی نوں بھل جاندے ہے۔ رُڑھدی ہوئی اندوتی نوں اک دھوبی باہر کڈھدا ہے تے اپنے کول دھی بنا کے رکھدا ہے۔ ایس طرحاں ایس نال کتھانک نوں نویں دِشا ملدی ہے تے قصہ کار اوہناں دے ہلاپ لئی قصے دا دُوجا جھاگ لکھ ماردا ہے۔

دولت رام نے قصہ 'رُوپ بسنت' وچ ایس رُوڑھی دا رُوپا ترن کیتا ہے۔ سوداگر بسنت دی پتی چندر بدن تے موہت ہو کے بسنت نوں جہاز وچوں سمندر وچ سٹ دیندا ہے۔⁷¹ رُڑھدا ہویا بسنت مصر پہنچدا ہے، جتھے اوں دامیل رُوپ نال ہندا ہے تے اوہ چندر بدن نوں مڑ پراپت کرن وچ کامیاب ہو جاندے ہے۔ ایس طرحاں کتھانک وچ نواں موڑ آؤندا ہے۔

5۔ اگُو سے ہسنا تے رونا

ہسنا تے رونا پر سپرمنوبھاو ہون کر کے ایہناں دا اگُو سے پرگٹاوا کتھانک رُوڑھی دا رُوپ دھار گیا ہے۔ ایس کتھانک رُوڑھی دی سبھ توں پراجین ورتوں 'پیتال بتیسی' وچ ملدی ہے، جدوں سُولی اُتے چڑھن سے اک چور پہلاں ہسدا ہے تے فیروندا ہے۔⁷² پیتال کتھا دی ایہہ رُوڑھی وچتر تے روچک ہون کر کے پنجابی دی کتھا رُوڑھی دا رُوپ دھار گئی ہے۔ راجا سالو دی کتھا وچ رسالو نیلا شہر وچ اک عورت نوں ویکھدا ہے، جو آٹا گنھدی ہوئی اگو سے ہسدی تے روندی ہے۔⁷³ اوہ روندی ایس کر کے ہے کہ اوں دے آخری ستویں پُتر نے راجے دے آدیش اُتے شیر دی بھکھ مٹاؤن جانا ہے۔ ہسدی ایس کر کے ہے کہ اوں دے پُتر دا اج ہی ویاہ ہویا ہے۔ اگو ہور پنجابی لوک کہانی 'راجا اتے

رانی' وچ اک زرجن سٹھان تے راج گُمار دے پہنچن تے اک گُڑی پہلاں ہسدی ہے تے فیروندی ہے۔ راج گُمار دے پکھن تے اوہ ہسدی ہے کہ اوہ راج گُمار دی سندر صورت ویکھ کے ہسی تے خوش ہوئی سی۔ اوں دا پتا اک رچھ ہے، جدوں اوہ آ گیا تاں اوہ راج گُمار نوں ضرور کھا جاوے گا، ایس ڈر کر کے اوہ روئی سی۔⁷⁴ عین کہانیاں اتے راجسٹھان دی اک کتھا وچ وی ایہہ رُوڑھی ملدی ہے۔⁷⁵ ایس توں ایس دی پرسدھی دا پتا لگدا ہے۔

ہاشم نے وی ایس رُوڑھی دی ورتوں قصہ 'شیریں فرہاد' وچ کیتی ہے۔ فرہاد سُولی نوں ویکھ کے پہلاں ہسدا ہے تے فیروندا ہے۔ اوہ ہسدا ایس لئی ہے کہ اوں دا کھہڑا خون عشق توں چھٹ جاوے گا۔ اوہ روندنا ایس کر کے ہے کہ شیریں اوں دے مرن سے حاضر نہ ہون کر کے اوں دی قربانی ویکھ نہیں رہی۔⁷⁶ ہاشم نے رون دی پر کرتی نوں اُلٹے رُوپ وچ لیا ہے۔ جتھے لوک کہانیاں وچ مرن سے رون دا ذکر ہے، اوہ ہاشم نے مرن سے ہسنا درسایا ہے۔ ایہہ صوفی پر بھاکر کے ہے کیونکہ صوفیاں انسا ر عشق وچ موت اُٹل ہے۔⁷⁷ رحیم بخش قاضی دے قصہ 'ول خورشید' وچ راج گُماری نُر جمال شہزادے نوں ویکھ کے پہلاں ہسدی ہے تے فیروندی ہے۔ اوہ کوہ قاف وچ پچھلے باراں سالاں توں جوال دیو دی قید وچ ہے۔ ایسے لبعے عرصے بعد اک سندر منگھ نوں ویکھ کے اوں خوشی ہندی ہے تے اوں ہاسا آؤندا ہے۔ جدوں دیو آ گیا تاں اوہ شہزادے نوں کھا جاوے گا، ایس بھرم کر کے اوں نوں رون آؤندا ہے۔

6۔ اپنا ماس کسے نوں کھان لئی دینا

اپنے سریر نوں کسے دُوبے اگے کھان لئی حاضر کرنا بودھی کتھانک رُوڑھی ہے، جو جاتک کتھاواں وچوں آئی ہے۔⁷⁸ 'مہاں بھارت' دی اک کتھا وچ راجا اُشینر شرن آئے کبوتر دی زندگی دی رکھیا لئی باز نوں کبوتر جتا ماس دینا مٹدا ہے۔ راجا اپنے سریر دے ٹگڑے کٹ کے دئی جاندے ہے پر کبوتر برابر ماس نہیں ٹگدا۔ سارا ماس دین پچھوں راجا خود نکڑی اُتے چڑھ جاندے ہے۔ اصل وچ ایہہ باز تے کبوتر، اندر تے اگنی دیوتا ہندے ہن،

جیڑے اُشینر دے دھرم دی پریکھیا لین آؤندے ہن۔⁷⁹ ایہو پریکھیا اوس دے پُتر سہی پاسوں لئی جاندی ہے، جس دا وزن مہاں بھارت⁸⁰ اتے کتھاسرت ساگر⁸¹ وچ ملدا ہے۔ 'حاتم نامہ' وچ اک بھکھا شیر اک ہرنی نوں کھان لگدا ہے تاں حاتم اوس نوں ہرنی دی زندگی بخشن لئی کہندا ہے۔ بھکھا شیر کھان لئی ماس منگدا ہے کیونکہ اوہ ماسا ہاری ہے۔ حاتم شیر دی منگ اُتار اپنے پٹ دا ماس اوس نوں کھان لئی دیندا ہے۔⁸² ایہہ رُوڑھی کیول حاتم نوں پراپکاری درساؤن اتے کتھا وچ وستھار لیاؤن لئی ورتی گئی ہے۔

سوئی مہینوال وچ ایہہ رُوڑھی سوڈھے ہوئے رُوپ وچ ملدی ہے۔ دریا وچ ہڑھ آؤن کر کے مہینوال نوں مچھی پراپت نہیں ہندی تاں اوہ اپنے پٹ نوں چیر کے کباب بنا کے سوئی اٹے لیا دھردا ہے۔ سوئی اوس دے ماس نوں کھان لگدی ہے تاں اوس نوں اوہ ماس چنگا نہیں لگدا۔ زور پاؤن تے مہینوال اصلیت ظاہر کر دیندا ہے۔ ایس کارج دا نتیجہ ایہہ نکلد ا ہے کہ جتھے پہلاں مہینوال دریا پار کرک سوئی نوں ملن آؤندا سی، اوتھے سوئی دریا پار کر کے مہینوال نوں ملن جاندی ہی۔ ننان پکے دی تھان کچا گھڑا رکھ دیندی ہے۔ ایہہ کچا گھڑا سوئی دی موت دا کارن بن دا ہے۔ ایس لئی کتھانک نوں دکھانت ول کھرن لئی ایس رُوڑھی دی اہم بھوکا ہے۔ ایسے لئی تاں کشن سنگھ لکھدا ہے:

پاڑے پٹ دا عاشقاں دی قسمت تے کہانی وچ رول ہے۔
 دریا کانگاں ماردا ہے، مچھی ہڑگی، نہیں ملدی، عاشق یار کول
 خالی ہتھ کیوں جاوے؟ سماج رشتیاں دا بڑا پرمعنی انگ پیش
 ہے۔ اوس سماج وچ زندگی دے وسیلیاں دا مالک آدمی سی،
 لیاؤنے اوس نے سن۔ مہینوال نموشی کیوں کھدا؟ مچھی نہ ملن
 تے مہینوال دا اپنا پٹ پاڑنا سماج دی اتہاسک خاصیت تے
 آدھارت ہے۔..... عشق راتیں ندی تر کے یار نوں چوری
 ملن دا مسئلہ سی۔ ایس پٹ دے پاڑن نے ایس نوں جان دی
 بازی دا سوال بنا دتا۔ پٹ پاڑیاں، لوڑاں ماریا۔ ساری گل دا
 پرسنگ ہی بدل دتا۔ گل دکھانت دے چک تے چاڑھ دتی۔

عشق و بیہار وچ مہینوال نے پٹ پاڑ کے سوئی نوں بھاجی گھئی۔ سوئی نوں موڑنی بنی۔..... پٹ پاڑن مگروں مہینوال دریا پار کے نہیں آوے گا، سوئی تر کے جایا کرے گی۔ جے مچھی نہ ملن تے عشق نے مہینوال توں پٹ پڑوایا تاں سوئی کچے گھڑے کر کے دریا توں ڈردی واپس کس طرحاں چلی جاؤ؟ پاڑے پٹ نے کہانی نوں انیرلا موڑ دے کے ایس دا مُونہ سدھا دکھانت ول نوں کر دتا ہے۔⁸³

7- اکو دن جنم لینا

احمد یار دے قصہ کام رُوپ وچ مکھ نائیک کام رُوپ، راج وُش وچوں ہے تے باقی دے ادھین پاتر متر چند، مانک چند، دھنتر وید، چترمن، مصور پدیا چند تے رس رنگ کلاونت دی راج درباری گھرانیاں دے جم پل ہن۔ ایہہ سارے ہی لگ بھگ اکو جیہیاں مصیبتاں وچوں لنگھدے، اکو جیہیاں ملّاں مار دے دے اکو جیہی پھل پراپتی نوں پہنچاندے ہن۔ ایہناں دیاں گھٹناواں دی اپنے بُیادی تھان وچ اک دُوبے نال رلدیاں ہن۔⁸⁴ ایس لئی قصہ کار ایہناں دا جنم اکو دن درساؤندا ہے۔

قصہ 'دُلا بھٹی' وچ جس دن راتھاں دے گھر دُلا پیدا ہویا، اوسے دن اکبر بادشاہ دے محلین شیخو شہزادہ پیدا ہندا ہے۔ اکبر بادشاہ دے پُتر شیخو نوں نجومیاں دے کہن تے دُتے دی ماں لدھی دے مے پا دتا جاندا ہے۔ اِنج ایہہ دوویں شکتیاں جیہناں نے بھوکھ وچ نگر اؤنا ہے، اکو سسے پیدا ہندیاں ہن۔

8- غلام بنا کے ویتچے جانا

یوسف زلیخا دے قصیاں وچ یوسف نوں قافلے والے کھوہ وچوں کڈھ کے مصر لے جا کے ویتچے دیندے ہن۔ عزیز اوس نوں خرید لید ا ہے۔ اِنج یوسف دامیل زلیخا نال ہندا ہے تے کتھانک نواں موڑ کدا ہے۔ ویتچے جان دی گھٹنا 'راجا ہری چند' دے

قصے وچ وی واپردی ہے، جتھے راجا ہری چند نوں اک چندال خریددا ہے تے اوس دی جتی اتے پتر نوں کاشی دا پنڈت خرید لیندا ہے۔

9- طعنے مارنا

کئی طعنے ایسے جاؤمئی ہندے ہن کہ اوہ منٹھ دی زندگی نوں بدل کے رکھ دیندے ہن۔ قصہ 'اندر بیگو' وچ بیگو دے طعنے مارن اُتے اندر پہلاں اپنی ہٹی پھوک دیندا ہے تے فیر راوی وچ چھال مار کے اپنی جان دے دیندا ہے۔ اوس دے سرڑی عشق ول وکھ کے بیگو وی دریا وچ چھال مار دیندی ہے۔⁸⁵ قصہ 'ڈلا بھٹی' وچ نندی مراشن ڈلے نوں طعنے دیندی ہے کہ جے تیرے وچ آنکھ ہے تاں لاہور نال نکلے جتھے شاہی دربار وچ تیرے بیو دادے دیاں گھاہ پھوس نال بھریاں کھلاں لنگ رہیاں ہن۔⁸⁶ ڈلا ایس دی اصلیت جانن پچھوں اکبر نال جنگ دا اعلان کردا ہے۔ ایس لئی کتھانک نوں موڑ دین لئی ایس روڑھی دا ویش مشہور ہے۔ قصہ 'داؤد بادشاہ' وچ وی تیلن دے طعنے پچھوں داؤد اپنی منگیترا تے کھسیا ہویا راج بھاگ پراپت کرن دا جتن کردا ہے۔⁸⁷

(ج) سُھاوک کتھانک روڑھیاں:

سُھاوک کتھانک روڑھیاں ساڈی عام زندگی نال سمبندھت ہن۔ پنجابی قصہ کاو وچلیاں پرمنگھ سُھاوک کتھانک روڑھیاں ایس پرکار ہن:

1- پہلی مکنی نال پیار ہونا

ایہہ اک انتر راشری روڑھی ہے، جس دی ورتوں آد کال توں ہو رہی ہے۔ مدھ کالین ساہت وچ ایس روڑھی دا سبھ توں ودھ اُپیوگ ہویا ہے۔ پنجابی قصہ کویاں دی وی ایہہ ہرمن پیاری روڑھی رہی ہے۔ ایس دا پریرک سُسن ہے۔ سُسن تے عشق دا گوڑھا سمبندھ ہے۔ ایسے لئی قصہ کاراں نے سُندر تے ورنن اُتے سبھ توں ودھ مل دتا ہے۔ قصہ نائیک فرشتیاں توں گھٹ نہیں تے نایکاواں پریاں اتے اچھراواں توں وی سُندر ہن۔ لوکک پاتر ہون دے باوجود، ایہناں دی سُندر تے نوں لوکک پدھر تے چتر یا گیا ہے۔

ایہناں دے سُسن دا لُکارا بجلی دے لُکارے وانگ جدا ہے تے عاشق معشوق پہلی مکنی اُتے ہی اک دوجے توں قربان ہو جاندا ہن۔ ایہہ پیار ایسا پرہل ہندا ہے کہ اوہ کسے ہوور دی کلینا کرنا وی پاپ سمجھدے ہن۔ سماج ایس پیار نوں پروان نہیں کردا، جس دا سچا سماج تے پاتراں دی پرسر نکلدا ہے۔ ایس نکل وچ پاتر اپنے درڑھ نچے تے قائم رہندے ہن۔ اوہ سردھڑ دی بازی تاں لا جاندا ہن، پر عشق نوں لیک نہیں لاؤندے۔ کئی وار ایس دا نتیجہ دکھانت وچ نکلدا ہے۔

قصہ کاراں نے عام طور تے نایکاں نالوں نایکاواں دی سُندر تے نکھنکھن ورنن کرن وچ ودھیرے رُچی دکھائی ہے۔ پر پہلے قصہ کار دودور نے رانجھے دی سُندر تے نوں ودھیرے رتھیاں لا کے چتر یا ہے۔ رانجھے دی ادبھت سُندر تے نوں وکھ کے منٹھ تاں کیہ پوسو پچھی وی اپنی سُدھ بدھ گوا پٹھدے ہن۔ مسیت وچ پانی لین آئی جھپوراں دی گودی رانجھے نوں تکدیاں سار موہیت ہو جاندا ہے۔ اوہ ماں نوں رانجھے نال ویاہ کرن لئی کہندی ہے تے اجیہا نہ کرن تے اُدھل جان دی دھمکی دیندی ہے۔ ماں اوس نوں جھڑکدی ہے۔ جدوں اوہ اوس دی ضد پوری کرن لئی رانجھے نوں ویکھن جاندا ہے تاں آپ اوس اُتے لٹو ہو کے اوس نوں سہیدن نوں تیار ہو جاندا ہے۔⁸⁸ لڈن، ہیر تے ہیر دیاں سہیلیاں وی رانجھے دی سُندر تے توں قربان ہو جانداں ہن۔⁸⁹

وارث شاہ نے ہیر تے رانجھے دی سُندر تے دا ورنن رومانیک پدھر تے کیتا ہے۔ اوس نے پر کرتی وچوں نکار لے کے ہیر دے انگ انگ نوں اُپمایا ہے تے ہیر دے سُسن نوں اکتھ کہیا ہے۔ اوس نے ہیر نوں پری کہیا ہے جیہڑی اوس دے پلنگھ اُتے لیٹے ہوئے رانجھے نوں وکھ کے روہ وچ آ جاندا ہے، پر رانجھے دی ادبھت سُندر تے دا ساہنا نہیں کر سکدی۔ جس ناگی ڈھنگ نال ایس ستھتی دا ورنن وارث نے کیتا ہے، ہوور کوئی قصہ کار اجیہا ورنن نہیں کر سکیا۔ غصے وچ آئی ہیر، رانجھے نوں چھمک مارن لگدی ہے پر رانجھے دے واہ بجن کہہ کے اپنے مونہہ توں پلا لاہن اُتے اوس توں سدالئی قربان ہو جاندا ہے۔⁹⁰ ایس طرحاں وارث ایس جگت دوارا ہیر رانجھے وچ پیار دا مدھ بھدا ہے۔ کشن سنگھ ایس گھٹنا نوں پلاٹ دا کیندری نلہ مندا ہویا لکھدا ہے:

حُسن دی جھلک سہار نہ سکیا تے ایس حُسن نے اوس اندر عشق دا اچیہا بھانیر بالیا کہ اوہ اپنی سُدھ بُدھ گوا کے پاگل ہو گیا۔⁹⁶

قصہ کاراں نے یوسف تے زُلینا نوں الوکک پدھرتے چتر یا ہے۔ یوسف پیغمبر ہون کر کے، قصہ کاراں نے اوس دی سُدرتا دا بیان کرن اُتے زیادہ بل دتا ہے۔ حُوراں تے پریاں، یوسف دے حُسن نوں دیکھن آؤندیاں ہن۔ غلام رسول نے تاں یوسف دی تعریف دے پل بٹھرتے ہن۔⁹⁷ اوس دے نوراں کھوہ روشن ہو جاندا ہے تے وپاری اوس دا مومنہ ڈھک کے وچن لئی کھڑھدا ہے تاں جو خلقت اوس دی سُدرتا اُتے مر نہ جاوے۔ زُلینا سُننے وچ دیکھے یوسف دے پرتکھ درشن کردے سار ہی موہت ہو جاندا ہے۔ امام بخش نے قصہ شاہ بہرام وچ ایس جگت دی ورتوں کہتی ہے۔ 'سفید دیو شہزادے اُتے موہت ہو کے اوس دا اپہرن کردا ہے۔⁹⁸ شہزادہ حُسن بانو دے حُسن دا تہج نہ سہاردا ہو یا اوس نوں دیکھدے سار گٹھے جانور وانگ ترفن لگ پیندا ہے۔⁹⁹ ایہو حال نمک حرامی وزیر دا ہندا ہے۔ اوہ حُسن بانو دی بلدی لاٹ دے لشکارے نال حُسن بانو ول کھچدا جاندا ہے۔¹⁰⁰

احمد یار دے قصہ 'کام روپ' وچ تریا دیس دی اندرا وتی کام روپ نوں دیکھدے سار ہی موہت ہو جاندا ہے تے شاہ پری تارا وتی اوس نوں اڈا کے کوہ قاف لے جاندا ہے۔¹⁰¹ پورن قادر یار وچ لونا، پورن دے حُسن دی تاب نہ جھلدی ہوئی، اوس نوں تکدیاں سار اپنی ثابتی دے تھمھ ڈیگ بیٹھدی ہے تے پورن دیاں مصیبتاں دا کارن بن دی ہے۔¹⁰² ایس قصے وچ ہی سُدراں تے اوس دی گولی، پورن دی الوکک سُدرتا توں موہت ہو جاندا ہن۔ سُدراں ایس پیار اُتے اپنی درڑھ ہو جاندا ہے کہ اوہ پورن نوں پراپت کرن لئی گورکھ ناتھ نوں بخش کردی ہے تے پورن دے اوس دے گھروں نس جان اُتے کوٹھے توں چھال مار کے اپنی جان قربان کر دیندی ہے۔¹⁰³ اتھتھے جوگیاں دے اُپے آچرن نوں اُجاگر کیتا گیا ہے۔ کالی داس نے ایہو جگت 'گوپی چند اتھ پرسنگ راجا بھرتھری' وچ ورتی ہے۔ بھکھیا لین گئے گوپی چند نوں دیکھدے سار ہی رانی بال سُدراں موہت ہندی ہے۔¹⁰⁴ پرگوپی چند اوس دے پیار نوں پروان نہیں کردا۔ دولت رام دے قصہ 'روپ

سماج دے دتے راہ تری جاندا ہیر دا رانجھے دے متھے لگنا، رانجھے دا اٹھ کے ہیر نوں 'واہ بجن' کہنا تے ہیر دا ہس کے مہربان ہونا، اوس دا عشق دے نکلڑ چڑھ جانا سارے پلاٹ دا اوہ ٹکتے ہے، جو ساری کہانی دا ڈیزائن بناؤندا ہے۔ ایس نال ہیر تے ہور پاتراں دے آچرن دا ڈیزائن سپٹ ہو جاندا ہے۔ سمجھ آ جاندا ہے کہ اگے توں ہیر دی شخصیت دے کر تو دا بُیادی دھرا کیہ ہووے گا؟ اوس دا ماں باپ نال رشتہ کیوں بدلے گا؟ قاضی نال کیوں لازمی ٹکرائے گی تے اوس نال کیوں جٹھے گی؟ کیوں کیدو تے اوہ لازمی اک دوجے نوں مخاطب ہون گے؟ انت ساری گل دا بیہوا کس طرحاں ہووے گا؟ خاکہ صاف ہو جاندا ہے۔ پلاٹ دا ایہہ کیندري ٹکتے تاں ہے کیونکہ ایہہ سماجک بنتر دی بُیادی کڑی لئی بیٹھا ہے۔ ایس وچ سماج دا بُیادی مسئلہ ہے۔ سماج دیاں بُیادی وروڈھی جماعتاں دا آپس وچ رشتہ پرگٹ کردا ہے۔⁹¹

ایسے طرحاں باقی قصیاں وچ وی ایس رُوڈھی دا مہتو پورن ستھان ہے۔ ایس نال کتھا نوں موڑ کھدی ہے تے پاٹھک اگلیاں گھٹناواں جان لئی اُتسگ ہو جاندا ہے۔ پیلو⁹² تے حافظ برخوردار⁹³ نے وی صاحبان دی ادبھت سُدرتا نوں چتر یا ہے۔ حافظ برخوردار نے صاحبان نوں پریاں نالوں وی ادھک سُدرد درسایا ہے۔ اوس دی سُدرتا دی پرسدھی بہشت تک پہنچ جاندا ہے۔ حُوراں تے پریاں اوس دی سُدرتا دیکھن آؤندیاں ہن۔ رانجھا برخوردار نے مرزا تے صاحبان وچ پہلی تکتی دا پیار پرسنت کیتا ہے۔⁹⁴ سوئی فضل شاہ وچ سوئی دی صورت ویکھدے سار غلام بنا موت مر جاندا ہے تے عزت بیگ مرزا غش کھا کے ڈگ پیندا ہے۔⁹⁵ ہاشم دی شیریں فرشتیاں تے ہوراں توں وی سُدرد ہے، جس نوں ویکھ کے پریاں وی شرماؤندیاں ہن۔ فرہاد وی گھٹ سُدرد نہیں۔ اوس نوں فرشتہ کہندے ہن۔ کلاکار ہون کار کے اوہ کوئل ہر دے دا مالک ہے۔ اوہ شیریں دے

2- وپھل کام استری دی تہمت دا شکار ہونا

ایہہ اک انتر راشٹری روڑھی ہے، جس وچ استری، عام طور تے متری ماں، نائیک نون پیلاری نویدن کردی ہے۔ نائیک ایس نویدن نون سویکار نہیں کرداتے اوس دی جھوٹی تہمت دا شکار ہو جاندا ہے۔ ایس نال نائیک نون سزا ملدی ہے، پر اخیر وچ ایس دا رہس کھلدا ہے، جس نال سمبندھت استری دی بند یا تے نائیک دی شلا گھاہندی ہے۔

بھارتی، سامی تے یونانی لوک گاتھاواں وچ ایس روڑھی نال سمبندھت انیکاں کہانیاں پرچلت ہن۔ اجیہی اک کتھا سمرات اشوک دے پتر گنال تے اوس دی رانی تکھشلا بارے ہے۔ تکھشلا اپنے مترے پتر گنال دی سندر تاتے موہت ہو کے اوس نال جنسی سمبندھ قائم کرنا چاہندی ہے۔ گنال دے انکار کرن تے اوہ بدلہ لٹو بھاونا نال پہلاں اوس نون راجدھانی تون باہر بھجواؤندی ہے تے فیر جھل نال اوس دیاں اکھاں کڈھوا دیندا ہے۔ در در بھکدا اٹھا گنال کئی سالوں پچھوں تکھشلا واپس مہجدا ہے تے مہاتما بدھ دی مہر نال اوس دیاں اکھاں وچ جوت مڑ آ جاندی ہے۔ جدوں اشوک نون ساری گھٹنا دا پتا لگدا ہے تاں اوہ تکھشلا نون سخت سزا دینی چاہندا ہے، پر گنال وچ پے کے اوس نون معافی دوا دیندا ہے۔ ایسے طرحاں اخ ہور دنت کتھا پنجاب وچ ٹنڈے دی کتھا دے ناں نال پرسدھ ہے۔ بڈھے راجے سارنگ دی نویں ویاہی رانی مترے پتر اسراج اُتے موہت ہو کے اوس نون اپنی ہوس دا شکار بناؤنا چاہندی ہے۔ اسراج دے ترسکار کرن تے اوہ اوس اُتے جھوٹی تہمت لگا دیندی ہے۔ سارنگ کرودھ وچ آ کے جلاواں نون اسراج نون مار کے دریا وچ روڑھن دا آدیش دیندا ہے۔ پر جلاواں اسراج دے انگ کٹ کے اوس نون جنگل وچ سٹ آؤندے ہن۔ کئی سال بھٹکن پچھوں اسراج اک نگر دا راجا بن جاندا ہے۔ بھید کھٹن تے سارنگ اپنی راج گدی اسراج نون سونپ دیندا ہے۔ مہاں پدم جاتک کتھا وچ راجے برہم دت دی رانی اپنے مترے پتر پدم گمار نال کام لوچا دی پورتی کرنا چاہندی ہے پر پدم گمار اپنے ست وچ قائم رہیا۔ اجیہی کتھا دسم گرنھت دے چرترو پاکھیاں وچ چتر وتی نگر دی راجے چتر سنگھ دے پتر ہونوت سنگھ تے اوس دی ماں چتر مئی بارے ہے۔ پوتر بابل وچ پوٹیفیر دی تیویں یوسف ولوں اوس دی کام لوچا پوری

بسنت وچ ایس روڑھی دا تین ویر اُپوگ ہویا ہے۔ لونا وانگ رانی چندرا وتی مترے پتر بسنت نون ویکھدے سار اپنی سدھ بدھ کھوہ پٹھدی ہے۔¹⁰⁵ برما راجے دی سولھاں سال دی جوان پتری چندر بدن بسنت دے حُسن اُتے پہلی نظرے قربان ہو جاندی ہے۔¹⁰⁶ سوداگر چندر بدن نون ویکھدا ہے تے اوس دے روپ اُتے ڈُھ جاندا ہے۔¹⁰⁷ اوہ اوس نون پراپت کرن لئی بسنت نون سمندر وچ دھکا دے کے سٹ دیندا ہے۔

قصہ 'سیف الملوک' وچ پہلی تکی دے پیار دے حوالے ملدے ہن۔ عاصم دے ویاہ سے وزیر صالح ابن حمید رانی دی سہیلی نون ویکھدے سار ہی موہت ہو جاندا ہے تے دوہاں دا ویاہ کر دتا جاندا ہے۔¹⁰⁸ ناری نگر دیاں ناریاں شہزادے اُتے،¹⁰⁹ شہزادہ ملکہ خاتون اُتے¹¹⁰، صاعد تے بدرہ اک دوجے اُتے¹¹¹ پہلی تکی نال موہت ہندے ہن۔ قصہ 'راجا نل تے رانی دیتی' وچ پیار دی گندھ تاں ہنس دورا سندر تاتے ورن کر کے بچھدی ہے پر نل تے دیتی جدوں اک دوجے نون ملدے ہن تاں ویکھدیاں سار اک دوجے اُتے موہت ہو جاندے ہن۔¹¹² ایس طرحاں ایس روڑھی دوارا اوہناں دے پیار دی تبیر تات وچ وادھا ہندا ہے۔

باقی قصیاں وچ وی پہلی تکی نال پیار پین دے حوالے ملدے ہن۔ احمد یار دے قصہ 'راج بی بی' وچ راج بی بی تے نامدار پہلی تکی نال اک دوجے دے ہو جاندے ہن۔¹¹³ 'راجا رساؤ' دے قصے وچ رانی کوکلاں راجے ہوڈی نون ویکھدے سار موہت ہندی ہے۔¹¹⁴ قصہ 'اندر بیگو' وچ بیگو دی جوانی تے سندر تاتے نکل دیاں سار اندر دیوانہ ہو جاندا ہے۔¹¹⁵ پورن چند رام جی داس دے قصہ 'رانی اندوتی تے راجا روپ چند وچ کچن پوری دیاں لڑکیاں روپ چند اُتے، روپ چند تے اندوتی اک دوجے نون ویکھدے سار موہت ہندے ہن۔¹¹⁶ ایس طرحاں کتھا تک دا مڈھ بھن، اوس نون وسٹھار دین، روچکتا بھرن، کتھا نون نواں موڑ دے کے اگے تورن اتے پاتراں دے چرترو وچ ایس روڑھی دا مہتو پورن ستھان ہے۔

کرن توں انکار کرن اُتے اوس نوں قید کروا دیندی ہے۔

پنجابی قصہ کا وچ ایس رُوڑھی دا سبھ توں پہلاں اُپیگ حافظ برخوردار نے اپنے قصہ 'یوسف زلیخا' وچ کیا۔ زلیخا یوسف اُتے موہت ہو کے اوس نوں اپنے پیار دے جال وچ پھساؤن دا جتن کردی ہے۔ اوہ یوسف نوں اوس دے گوتے توں پھڑدی ہے پر یوسف کڑوتا چھڈا کے بھج جاندا ہے۔ زلیخا یوسف اُتے آچرن ہیٹنا دا دوش لاؤندی ہے۔ سٹے وجوں، یوسف نوں قید خانے وچ سُٹ دتا جاندا ہے۔¹¹⁷ غلام رسول نے قصہ 'احسن القصص' وچ ایس دا اُنوکرن کیا ہے۔¹¹⁸ ایہناں قصیاں وچ ایس جگت دوارا یوسف دے چرتر دی پرکھتا درسائی ہے۔

پُورن بھگت دی گاتھا دا معاملہ استری دا مترے پتر نال لنگک سمبندھ قائم کرنا ہے۔ قادر یار نے سبھ توں پہلاں ایس مسئلے نوں لے کے پُورن بھگت دا قصہ رچیا۔ ایہہ قصہ اینا ہرمن پیارا ہو یا کہ ہُن تک لگ بھگ 57 قصہ کار ایس قصے اُتے اپنی قلم ازما چلے ہن۔¹¹⁹ ایس قصے وچ لونا مترے پتر پُورن نال اپنی کام لوچا پوری کرنا چاہندی ہے۔ پُورن ولوں انکار کرن تے اوہ اوس اُتے چرتر ہیٹنا دا دوش لا کے ہتھ پیر کٹوا کے کھوہ وچ سُٹوا دیندی ہے۔ گورکھ ناتھ پُورن نوں کھوہ وچوں کڈھ کے اوس دے انگ نروئے کردا ہے تے اوس نوں اپنا چیلنا بنا لیددا ہے۔ اخیر بھید کھلدا ہے۔ لونا اپنا قصور من لیددی ہے، پر پُورن لونا نوں معاف کر دیندا ہے۔ پُورن بھگت دی ایہہ کتھا کُنال تے اسراج دیاں کتھاواں دا ہی پرتی رُوپ ہے۔ انج جا پدا ہے کہ ایہہ کتھا جوگ مت دی چڑھدی کال سے یوسف زلیخا دی کتھا دے پر بھاد پیٹھ اجوکا رُوپ دھارن کر گئی۔¹²⁰

دولت رام دے قصہ 'رُوپ بسنت' وچ وی راجا کھڑگ سین دی دوجی پتی مترے پتر بسنت اُتے موہت ہو جانندی ہے۔¹²¹ بسنت ولوں اوس دے پیار نوں اپروان کرن تے اوہ وی چرتر ہیٹنا دا دوش لا کے اوس نوں مرٹو دند دوا دیندی ہے۔ لوکاں دی پُکار سُن کے راجے نوں اپنا حکم بدلنا پیندا ہے۔ اوہ رُوپ تے بسنت دوواں نوں جلا وطن کر دیندا ہے۔ دوویں بھرا کئی مصیبتاں سہندے ہن۔ رُوپ مصر دا راجا بن جاندا ہے۔ بسنت دا چندر بدن نال ویاہ ہو جاندا ہے۔ بھید کھلن تے رانی مر جانندی ہے تے بسنت

سنگل دیپ دا راجا بن جاندا ہے۔

اُپرکت نائیک پوترتا، قربانی، کتھنی اتے کرنی دے مالک دے طور تے پیش ہندے ہن۔ مترئی ماں نوں دُراچاری استری تے راجے نوں دوجی پتی دا ہتھ ٹھوکا درسایا گیا ہے۔ مترے پتر نال کام لوچا دا کارن راجیاں دا بڑھے پر راج گماراں دا رانیاں دے ہانی ہونا ہے۔ لونا پُورن نوں اتے چندر وتی بسنت نوں اپنے ہانی ہون کر کے پیار دا حق جتاؤندیاں ہن۔ جتھوں تک دھتکارے جان اُتے اُلٹا دُوشن لاؤن دا سمبندھ ہے، ایہہ استری دی سماجک سہتی کر کے ہے۔ جس سماج وچ پر پُرش نال جنسی سمبندھی قائم کرنا، اک کلک سمجھیا جاندا ہے، اوہ تھے کوئی حوصلے والی استری ہی پر پُرش نوں پیار لئی بینتی کر سگدی ہے۔ اسپھلنا پچھوں، اوس نوں ڈر ہندا ہے کہ سمبندھت نائیک اوس اُتے چرتر ہیٹنا دا دوش لا کے اوس نوں مصیبتاں وچ پاسکدا ہے۔ ایس لئی اوہ اُلٹی تہمت لا کے اپنے آپ نوں سُرکھیت کر لیددی ہے۔

3- جوگی بنا

مدھ کالین ساہت وچ جوگی دو رُوپ وچ پیش ہوئے ہن۔ پہلا پر مگھ اتے مہتو پُورن رُوپ اوہناں دی آدرش شخصیت نال سمبندھت ہی، جس وچ اوہناں نوں اُچے، سچے تے سچے چرتر دے دھارنی درسایا گیا ہے۔ دوجا رُوپ جوگی دے وگڑے رُوپ نال سمبندھت ہے، جس وچ اوہناں نوں نائیکا پراپتی لئی جوگی دا بھیکھ کردے دکھایا گیا ہے۔ پنجابی قصہ کا وچ جوگی دے ایہہ دوویں رُوپ ملدے ہن۔

پُورن بھگت، راجا بھرتھری ہری تے گوپی چند دے قصیاں وچ سانوں جوگی دا پہلا رُوپ ملدا ہے۔ ایہناں قصیاں وچ پیش ہو یا جوگی سماجک گریٹیاں نوں پروان نہیں کردا تے موہا مایا توں زلیپ رہندا ہے۔ ایہناں وچ جوگ اتے بھوگ وپریت رُوپ وچ پیش ہوئے ہن۔ پُورن بھگت دے قصیاں وچ پُورن اپنی مترئی ماں دے وچاری جیون دا انگ بن توں انکار کردا ہے تے سزا وجوں ہتھ پیر کٹوا کے کھوہ وچ سُٹ دتا جاندا ہے۔ گورکھ ناتھ اوس نوں نواں جیون بخشدا ہے۔ اک زردوش وینکتی نوں اپنی وڈی سزا دینا تے

جوگی دا اوس نُون جیون دان بخشا، سُھاوک ہی ہے کہ اوہ موہ مایا تیاگ کے جوگی ہی بنے گا۔ قصے دے اخیر تیک اوہ سچے تے سچے کردار دا دھارنی رہندا ہے۔ اوہ سُندراں دے پیار نُون ٹھہرا دیندا ہے۔ اوہ لونا دی بھل وی معاف کردا ہے تے راج بھاگ نُون لت وی مار دیندا ہے۔ ایہو اوتھا چا ترک دے قصے ’بھرتھی ہری‘ وچ اُجین دے راجا بھرتھی ہری دی ہے۔ اوہ اپنی جیتی دے ناجائز سمبندھاں دا پتا لگن تے راج بھاگ تیاگ کے جوگی بن جاندا ہے۔ جوگی بنن سے اوس دی سخت پرکھیا لئی جاندا ہے۔ ایس پرکھیا وچ اوس دی رانی پننگلاں بے ہوش ہو کے مر جاندا ہے پر اوہ ایس پرکھیا وچ کامیاب رہندا ہے۔ اُجین دا راج بھاگ بکر ماجیت سنبھال لیندا ہے تے بھرتھی ہری اک پرسدھ ناتھ بن جاندا ہے۔

کالی داس گجر انوالیا دے قصے گوپی چند اتھ پرسنگ راجا بھرتھی وچ جوگ مت دا پرچار سبھ توں ودھ ہویا ہے۔ گوپی چند اپنی ماں تے بھرتھی ہری دی بھین مینا ونی دے ایس مایا پردھان سماج دے اصل رُوپ توں جانو کراؤن پچھوں جوگی بن جاندا ہے۔¹²² اوس دی رانی کشنا ونی وچ جوگ وچ کوٹھے توں چھال مار کے مر جاندا ہے۔ پورن وانگ گوپی چند وی رانی دی بال سُندری دی سُندرتا توں نرلیپ رہندا ہے تے اوس نُون اُپدیش دے کے بھکھیا پراپت کردا ہے۔ اوہ اپنی بھین نُون جوگ مت دا اُپدیش دیندا ہے تے اوہ وی جوگن بن جاندا ہے۔ ایس قصے وچ ہی گورکھ ناتھ مچندر ناتھ نون پدنی دے موہ وچوں مکت کروا کے ناتھ مت دی سریشٹا ستھاپت کردا ہے۔

قصیاں وچ نایکا دی پراپتی لئی جوگی دا رُوپ دھارن کرنا وی رُوٹھی دا رُوپ دھار گیا ہے۔ ایہہ صوفی کہانیاں دی پرسدھ رُوٹھی ہے۔ جس یگ وچ صوفی سنتاں دُورا صوفی ساہت دا نرمان ہو رہیا سی، اوس یگ وچ ایس توں دے لوک جیون اُتے جوگیاں دا کافی پر بھاسی۔ صوفی کویاں نے جس پرکار لوک جیون دے دُوسرے پہلو وَاں نُون اپنایا، اوسے طرحاں اوہناں نے جوگی جیون والے پہلو نُون وی گریہن کیتا۔ ایہو کارن ہے کہ ساڈا مڈھلا قصہ کار رانجھے نُون ہیر دی پراپتی لئی جوگی بنا کے اوس دے سوہرے بھیجا ہے۔ کراماتی شکنتیاں تے پنجاں پیراں دی تھاپنا کر کے رانجھا دیوی منگھ

بن جاندا ہے تے ہیر پراپت کرن وچ کامیاب ہو جاندا ہے۔ مُقبل، احمد، وارث تے باقی قصہ کار ایس پہلو نُون چھڈ نہ سکے۔ کھانک وچ جتھے وی کھڑوت آئی، ایہناں قصہ کاراں نے جوگیاں دی کراماتی شکنتی دا اُپیوگ کر کے اوس کھڑوت نُون دُور کیتا۔ اوہناں نے کراماتی انشاں نال قصیاں وچ روچکتا وی لیاندا۔

احمد یار دے قصے ’کام رُوپ‘ وچ کام لہاں کنور نون سوئمر وچ جوگی دا بھیس دھار کے آؤن لئی کہندی ہے۔ اوہ سوئمر وچ کنور نُون اپنا پتی چُن لیندا ہے۔ کام لہاں دا پتا ایس چون نون پسند نہیں کردا تے کنور نُون کھوہ وچ سٹ دیندا ہے۔ کنور کراماتی شکنتی نال کام لہاں نُون پراپت کردا ہے۔

قادر یار، فضل شاہ، سدا رام آدے وی سوتی دے ویاہ پچھوں سوتی مہینوال دے ملاپ لئی ایس جگت دی ورتوں کیتی ہے۔ پراپتھے جوگی دا پر بل رُوپ ساکار نہیں ہویا۔ جتھے رانجھا دیوی گناں دا مالک ہون کر کے چینکار دکھاؤندا ہے، اوتھے مہینوال سادھارن پاتر ہی وچردا ہے۔ ایس پر بھاد کر کے ہی رحیم بخش قاضی دے قصے ’دل خورشید‘ وچ دل خورشید جوگن دا بھیس دھار کے شہزادے خرم نُون ڈھونڈھن لئی کوہ قاف نُون روانہ ہندا ہے۔

4- بھراواں دا دُور ویاہ

ہیر دے قصیاں وچ رانجھے دا گھر چھڈن دا مکھ کارن بھراواں دا دُور ویاہ ہے۔ دمودر اُتار رانجھے دا جنم تحت ہزارے دے چودھری موجودے گھر ہندا ہے۔ اوہ سبھ توں چھوٹا ہون کر کے ماں پیو دا لاڈلا پُتر سی۔ اوہ اچھے سال دا ہی سی کہ اوس دی ماں مر گئی۔ پر پیو نے فیرو وی اوس نُون چاء نال پالیا۔ پیو لوں دھیدو لئی زیادہ پیار درساون کر کے اوس دے بھرا اوس نال ایرکھا رکھدے ہن۔ معظم رانجھے دی منگنی علاقے دے سر کڈھویں زمیندار یعقوب وٹانچ دی دھی نال کر دیندا ہے۔ پر ویاہ دے تھوڑے دن پہلاں ہی معظم مر جاندا ہے تے دھیدو دا بھرا طاہر ویاہ روک دیندا ہے۔ رانجھے دے بھرا اوس نون مارن دیاں صلاحاں کردے ہن۔ اوہ اوس نُون ماڑی زمین دیندے ہن۔ دھیدو بھراواں دی مندی نیت ویکھ کے اوتھوں نس ٹردا ہے۔ رانجھے دا گھروں نسا اک پر مکھ گھٹنا

ہے۔ جس توں ساریاں گلاں دا مول بن دا ہے۔¹²³

وارث نے وی ایہو ہی لکھیا ہے کہ پیو دی موت پچھوں بھراواں نے قاضی تے پچھیاں نوں وڈھی دے کے چنگی زمین اپنے حصے لے لئی تے بنجر زمین رانجھے نوں دے دتی۔ بھرا پہلاں وی ویر کردے سن۔ ایہہ نکر تیز ہندی ہے۔ بنجر زمین وگدی نہیں۔ بھایاں طعنے مہنے دیندیاں ہن۔ ایہتوں تیک کہ اک بھابی کہندی ہے، ”ساڈا اُسن پسند نہ لیاونا ایں، جا ہیر سیال ویاہ لیاویں۔“ رانجھا گھروں نکل تڑا ہے۔ بھرا تے بھایاں مٹتاں کردے ہن پر رانجھا اپنی ضد اُتے قائم رہندا ہے۔

دمودر دی دلیل دھیرے دھیرے ہتھارتھک ہے۔ پنجاب دے زمینداراں وچ زمین پر تئی سبھ توں ودھ موہ ہے۔ زمین پراپت کرن لئی بھراواں دے خون کیتے جاندے ہن۔ ہیر ویاہن والی گل وارث نے لوک کتھاواں وچوں لئی ہے، جیہناں وچ نائیک نایکا دی پراپتی لئی گھر چھڈا ہے۔ کام روپ، سیف الملوک، سسی پتوں آ و قصیاں وچ ایہہ نائیک نایکا پراپتی لئی گھر دا تیاگ کردے ہن۔ جدوں اسیں وارث دی ہیر دے سچے پاٹھ دا مطالعہ کردے ہاں تاں ایہو گل سامنے آ وندی ہے کہ رانجھا بھرا، بھرا جانیاں دا ستیا گھروں نکلا ہے۔ بھرا جانیاں دا ہیر نوں ویاہ کے لیاؤن دے مہنے نال کہنا، ”ایہو بوہیوں کڈھنی ملے ناہیں، راتیں کندھ پچھوڑیوں ڈھہر لیاویں“، بھوکھ بانی روڈھی وانگ سانوں گھٹناواں دی پور و سوچنا دینا ہی ہے۔

ہیر دمودر وچ بھرا بھرا جانیاں ولوں رانجھے نوں رستے وچ روکن دا ذکر نہیں ملدا۔ وارث نے بھرا بھرا جانیاں ولوں رانجھے نوں پہلاں گھر چھڈن لئی مجبور کرنا تے فیر اوس دا رستہ روکنا، آپا وروڈھی گھٹناواں راہیں پنڈ دی زندگی دا دوند پیش کیتا ہے۔ موج کرن دے نال ویاہیاں نوں آپو اپنے گھراں دی پے جاندی ہے۔ پرائیاں جانیاں اسیں نوں طول دیندیاں ہن۔ نظام دی تور بھراواں نوں شریک بنا دیندی ہے۔ ایہہ دوند اک پاسا ہے۔ دوسرے پاسے پنڈ دی زندگی وچ باہاں والیاں توں بغیر کوئی جیون نہیں دیندا۔ نظام دی تور ہی ایسی ہے کہ نکڑا ماڑے نوں کھاندا ہے۔ ایس لوڑ کارن بھرا ماں جائے ہن، باہیں ہن۔ دوند دے ایہہ دوویں پاسے پروار دی زندگی چلاؤندے ہن۔ اڈ ہون ویلے

دوند دا پہلا پاسا بھاری ہندا ہے۔ قاضی تے پچھیاں نال رل کے رانجھے نوں زمین ماڑی دتی جاندی ہے۔ اوہ بابل دا دیس چھڈن تے مجبور ہو جاندا ہے۔ کہانی دے ٹکے توں رانجھے دا تخت ہزارہ چھڈنا ہی ضروری سی۔ جدوں پہلی دی ونڈ ویلے ڈاٹلیکس دے ایس پہلو نے اپنا زور لگا لیا ہے، نکڑی دی ڈنڈی اک پاسے زیادہ جھک گئی ہے، وروڈھی پاسا زور پاؤندا ہے، رُس کے تڑدے رانجھے نوں بھرا بھرا جانیاں مناؤن آؤندے ہن، رانجھا نہیں مڑدا۔ پنڈ دی شریکا بازی وچ باہاں دی لوڑ کر کے بھراواں نوں بھرا یاد آؤندا ہووے گا۔ ایسے لئی بعد وچ بھرا بھرا جانیاں مڑاؤ واسطے رانجھے نوں چھٹیاں لکھدے ہن۔ سماج دی تور بھرا بھرا جانیوں کس طرحاں اک پاسے نہیں لگن دیندی، ایس دی وارث شاہ صحیح تصویر پیش کردا ہے۔¹²⁴

یوسف زلیخا کا وچ وی یوسف رانجھے وانگ پیو دا سبھ توں چھوٹا تے لاڈلا پتر ہے۔ یوسف نوں سنے آؤندے ہن، جیہناں دی تعبیر ہے کہ اوہ بیغمبر بنے گا اتے راج بھاگ سنبھالے گا۔ بھرا ایہناں سُنیاں دی تعبیر توں ایرکھا کرن لگدے ہن تے اوس نوں کھوہ وچ سٹ آؤندے ہن۔ ایس طرحاں جتھے رانجھا بھراواں دی ایرکھا کر کے خود گریہہ تیاگ کردا ہے، اوتھے یوسف دے بھرا اوس نوں مارن لئی کھوہ وچ سٹدے ہن تے گریہہ تیاگ کراؤندے ہن۔

سسی ہاشم وچ سسی تے پتوں دے دکھانت لئی پتوں دے بھرا ذمے وار ہن۔ آند مان رہے دوواں پریمییاں نال اوہ فریب کماؤندے ہن۔ اوہ اک رات نوں پتوں نوں خوب شراب پیاؤندے ہن تے بے ہوشی وچ اوس نوں کچھ نوں لے تڑدے ہن۔ پریمییاں دا ایہہ وچھوڑا اوہناں دوواں دے دکھانت دا کارن بن دا ہے۔ پتوں دے بھراواں دا ایہہ وواہر سسی دا دھوبی گھر نال سمبندھت ہون کر کے ہے۔ جاگیرداری پر بندھ وچ اک اُچ ذات دے لڑکے دا اک نیویں ذات دی لڑکی نال ویاہ نہیں ہو سکدا۔ سسی نے بھاری شہزادی ہون دا دعویٰ کیتا تے شہزادیاں وانگ رہی پر فیرونی نیویں ذات دے کلنک دا ٹیکا اوس دے متھے تے لگا رہیا۔ سسی دی ماں دا کتھن کہ ”دھوبن ذات کیمنی کر کے چھوڑ گئے تہہ تائیں“، توں ایہہ گل سپشٹ ہو جاندی ہے۔ ایسے طرحاں

مرزا صاحبان دے قصیاں وچ وی سماج دی تور صاحبان دے بھراواں نوں مرزے دا دشمن بنا دیندی ہے تے اوہ مرزے نوں مار کے صاحبان دی موت دا کارن وی بن دے ہن۔

5- دُشٹ پاتر

قصیاں وچ نائیک چنگے گنناں دا دھارنی ہون دے باوجود وی دُشٹ پاتراں کر کے دُکھ بھوگدا ہے۔ شیریں ہاشم وچ پھپھے کٹی شیریں دی جھوٹی موت دی خبر فہاد نوں دیندی ہے، جس دا سٹا اوس دی موت وچ نکلا ہے۔ قصہ پورن بھگت (قادر یار، کالی داس) تے قصہ رُوپ بسنت (دولت رام) وچ متریاں ماواں مترے پُتر اے دے کشاں دا کارن بن دیاں ہن۔ دولت رام دے قصہ رُوپ بسنت وچ سوداگر بسنت نوں پہلاں دھرم پُتر بناؤندا ہے پر بعد وچ اوس دی پتی تے موہت ہو کے اوس نوں سمندر وچ سٹ دینا ہے۔ پورن چند رام جی داس دے قصہ رانی اندوتی تے راجا رُوپ چند وچ وی دھوبی تے دھوبن دکھی اندوتی نوں شرن دیندے ہن اتے دھرم پُتری بناؤندے ہن پر لاچ وچ آ کے اوس دے پُتر دا ابھرن کردے ہن۔ ایہو رُوٹی آتما رام دے قصے اُدے سنگھ ہنس دامنی وچ ملدی ہے۔ جوہری ہنس دامنی نوں سُرکھیا پران کر دا ہے پر اوس دے پُتر نوں لال اُگلیاں ویکھ کے اوہ اوس بال نوں پُتر الیندا ہے۔

6- بھراواں دی رکھیا وچ پریمی نال بے وفائی

بھارتی ناری لئی پتی پر ماتما دا رُوپ ہے اتے اوہ پتی دی رکھیا لئی وڈی توں وڈی قربانی کرن لئی ہمیشہ تیر رہندی ہے۔ پر مرزا صاحبان دے قصیاں وچ پنجابی ناری دا اک وکھرا رُوپ دیکھن وچ ملدا ہے۔ صاحبان ایہہ جان کے کہ مرزا اک چنگا نشانے باز ہ تے اوہ اوس دے بھراواں نوں تیراں نال ونھ سٹے گا، اوس دے تیراں نوں توڑ دیندی ہے تے کمان نوں درخت اُپر ٹنگ دیندی ہے۔ سٹے وچوں نہتھا مرزا، صاحبان دے بھراواں ہتھوں ماریا جاندا ہے۔ ایس طرحاں صاحبان اپنے پریمی نالوں بھراواں دی سُرکھیا نوں پہل دیندی ہے۔ ونجارا بیدی نے سیفولکیر دے نائک ایڈی پس دے حوالے نال

ایہہ سدھ کہتا ہے کہ ایہہ رُوٹی یونانی پر بھاو کر کے پنجابی ساہت وچ آئی ہے۔ ایس نائک وچ اک پاتر اینٹی گونی اک پر سنگھ وچ ایہہ دلیل دیندی ہے کہ پتی تے پُتر نالوں بھرا ودھیرے قیمتی ہے۔ تیویں ہور بچے تاں پیدا کر سکدی ہے پر بھرا پیدا نہیں کر سکدی۔¹²⁵

قصہ کاراں وانگ ساڈے آلوچک وی مرزے دی موت لئی صاحبان نوں ہی دوشی ٹھہراؤندے ہن۔ ایس سمبندھی رکشن سنگھ دی دھارنا ہے:

صاحبان کج کہتا۔ مٹھلیکھے وچ آ گئی۔ صاحبان دا مٹھلیکھا کیہ سی؟ بھرا ماں توں جے سن۔ اکو ماں دا دُدھ چنگھیا سی۔ لہو سانجھا سی۔ بھین بھراویں سانجھ سی۔ ایہہ سانجھ سی، جتا چر گھر سی۔ اوہناں دے ونگ وچ وی۔ اوہناں دیاں سماجک قیمتاں دے دائرے وچ سی۔ سانجھ رہندی، جے جتھے اوہ ویاہندے سن، اوہناں دے آکھے لگ کے ویاہی جاندی، جے بھین بھرا سماج دی اُسے جماعتی پوزیشن وچ رہندے۔ صاحبان عشق دے حوالے ہو گئی۔ پوزیشن بدل گئی۔ اوہناں دی عزت نوں ہتھ پیا۔ اوہناں لئی بھین بد کردار ہو گئی، ویرن ہو گئی۔ صاحبان نوں اچے وی اوہ بھرا لگدے رہے جدوں کہ اوہ بھراواں دے رُوپ وچ جماعتی دشمن سن، عشق دے ویری سن۔ لڑائی تے اپنت ہن لہو دی سانجھ دی پنا تے نہیں سی، ہن اوہناں دی پنا وچار دھارک سی، جماعتی سی، سماجک قیمتاں دی سی، عشق دی سی۔ صاحبان عشق توں بنی پوزیشن سمجھ نہ سکی۔ نویں بنی پوزیشن وچ عشق تے لہو نوں نکھیر نہ سکی، بھراواں دے نویں رُوپ نوں، اوس رُوپ دے اپے نال رشتے نوں سمجھ نہ سکی۔

کج ماریا۔ نقصان اٹھایا۔¹²⁶

ایسے طرحاں مرزے دی تراسدی لئی سارا دوش صاحبان تے مڑھ دتا گیا ہے۔ سوال پیدا ہندا ہے کہ جے صاحبان کمان نوں جُند اُتے نہ ٹنگدی تے تیر نہ بھندی تاں کیہ

ایہہ تراسدی نہ واپردی؟ مرزے دی تراسدی بارے اک ہور مہتو پورن سکیت ملدا ہے۔
 'باجھ بھراواں جٹ ماریا، کوئی نہ مرزے دے سنگ، توں سپٹ ہے کہ جے صاحبان ترکش
 نہ وی ٹنگدی تاں وی مرزے دی موت اٹل سی۔ اصل رہس تاں ایہی ہے کہ مرزے پاس
 کوئی وی اجیہی تھاں نہیں سی، جتھے اوہ صاحبان توں لے کے جاسکے۔ مگر واہر لگی ہوئی
 ہے، دانا باد توں تڑن ویلے اوہ اپنے رشتے توڑ کے مڑیا سی۔ نہ تاں اوہ دانا باد جاسکدا
 ہے اتے نہ ہی اوس پاس ایہی شکتی ہے، جس نال اوہ چدھڑاں اتے سیالاں دیاں فوجاں دا
 مقابلہ کر سکے۔ مرزے دی بہادری پرٹی ہنکا نہ وی رکھیے تاں وی مرزے دی اگلی طاقت
 وروڈی دھر دے ساہنے اصلوں ہی بنانی ہے۔¹²⁷ پیلو نے مرزے دا دکھانک چتر چتریا
 ہے، اوس توں گل صاف ہو جاندی ہے۔¹²⁸ عشق وچ دکھانک دا ہونا آوٹھک ہے کیونکہ
 عشق دی سچائی مول رُوپ دکھانک ہے۔¹²⁹ ایس لئی، جے مرزا نہ وی سوندا، صاحبان تیر
 نہ وی بھندی تاں وی مرزے دا انت تراسد ہونا سی۔

جنتوں تیک صاحبان اُتے بے وفائی دے دوش دا سبندھ ہے، اجیہا ہونا
 سُبھاوک سی، کیونکہ مرد پردھان سماج وچ عورت پنا دوش دے دوشی ہے۔ قصہ کاری وچ
 کمال دا انتر وروڈہ ہے کہ ہیر، سستی، سوئی شیریں اپنے وروہ کارن سلاہیاں جا رہیاں
 ہن پر اوہناں دے قصیاں وچلے کوہ وچ عورت توں بند رہے ہن۔ ایہہ انتر وروڈہ مدھ
 کالی چیتنا دیشی وچوں پیدا ہویا ہے، جس وچ عورت دا سنگپ ادھینگی والا ہے۔ ایس
 دیشی نے ہی مرزے دے دکھانک توں صاحبان دی بے وفائی نال جوڑ دتا ہے۔ مرزا
 اتے صاحبان دوویں اکو بند و اُپر ہی اکو جیہی ہونی بھوگدے ہن۔ پنجایاں دے مناں وچ
 مرزے دا برب پری اُتے سورے دا سنجوگی ہے۔ ایس لئی اوس دا سونا جاں صاحبان دا
 ترکش ٹنگنا کہنا تاں اوس مانسکتا وچوں اُتے کارن ہن جو مرزے توں سورے دے رُوپ
 وچ چتو دی ہے۔ ایسے مانسکتا نے ہی صاحبان توں بے وفا سدھ کیتا ہے۔¹³⁰ ایس لئی
 صاحبان مرزے دی موت دا کارن نہیں۔ اوہ تاں آپ تراسدی بھوگدی ہے۔ اوہ وی اپنا
 آپ قربان کرن نوں مرزے وانگ ہی کارج شیل ہے۔ سماج مریادا توں اُلگھ کے مرزا
 اپنی ہونی خود سر جدا ہے کیونکہ سماج نال اکلا وینکتی سکر لین توں اسمرتھ ہے۔

7- استری پرٹی بین بھاونا

سامتی سماج وچ استری توں بہت ہی نیواں درجہ پراپت ہے۔ اوس توں
 دھوکے بازی فریبی جاں کام دی پٹلی سمجھیا جاندا سی۔ ایہو کارن ہے کہ سارے قصہ کاراں
 نے استری توں بندیا ہے۔ سہتی استری دی آواز اٹھاؤندی ہے پر وارث رانجھے دی
 زبانون استری بندیا کرن وچ کوئی کسر نہیں چھڈدا۔¹³¹ بھرتھری ہری، پورن بھگت، رُوپ
 بسنت دے قصیاں وچ استری توں دُرچاری درسا کے اوہناں دی بندیا کیتی گئی ہے، پر
 سوئی قادر یار وچ سوئی دی قربانی دے باوجود مہینوال استری جاتی دی بندیا کردا
 ہے۔¹³² صاحبان مرزے توں سنہیا بھیج کے بٹاؤندی ہے تے بُو ہے پیٹھی جج دے ہندیاں
 مرزے نال ادھلدی ہے پر فیرو بندیا دی بھاگی بن دی ہے۔¹³³ ایس طرحاں استری
 بندیا رُوڑھی دا رُوپ دھارن کر گئی ہے۔

سامتی سماج وچ استری توں اک ماس دی بنی و سٹو سمجھیا جاندا سی۔ اوس توں
 پراپت کرن لئی یدھ کیتے جاندے سن۔ اوہناں دا اپہرن وی کیتا جاندا سی۔ ایہو کارن ہے کہ
 نایکاواں دی مرضی وروڈہ ویاہ کیتے جاندے ہن۔ قصہ راجا جگد یو تے کمل گماری وچ جگد یو
 دیو توں ہرا کے سنگد یپ دی کنیا تے اڈھا راج تھے وچ پراپت کردا ہے۔ قصہ رانی مہندر
 گماری راجا بھان چند وچ اصلی لاڑے دی تھاں تے بھان چند توں لاڑا بنا کے ویاہ کر دتا
 جاندا ہے۔ راجا رساؤ وچ سرکپ جوئے وچ ہارن اُتے نوجمنی کوکلاں توں رساؤ دے حوالے
 کر دیندا ہے۔ سلوان ورگے راجیاں دا پتے ویاہ کراؤنا وی ایس رُوڑھی وچ ہی آوے گا۔

8- مانن تے سہیلی دوارا پریم وچ سہایتا کرنا

جتھے پنچھیاں دوارا سندیش واہک دا کم لیا گیا ہے، اوتھے نایک دے مڑ، نایکا دا سہیلی
 جاں مانن دوارا اوہناں دی سہایتا کیتی گئی ہے۔ ہیر دے قصیاں وچ ہیر دی ننان سہتی، ہیر تے
 رانجھے دا میل کراؤن وچ اہم بھومکا نبھاؤندی ہے قصہ رُوپ بسنت اُتے 'داؤد بادشاہ وچ مانن،
 نایک تے نایکا دا میل کراؤن وچ سہایتا کردی ہے۔ احمد یار نے قصہ 'کام رُوپ وچ کام تاتے
 کام رُوپ دے دوست، کام رُوپ اتے کام لٹاں دے ملاپ وچ ویشیش یوگ دان پاؤندے ہن۔

ماتا پتا نُونوں اولاد سبھ توں پیاری ہندی ہے۔ اولاد دا دکھ کئی وار اسہہ ہو جاندا ہے۔ ایہو کارن ہے کہ یوسف زلیخا دے قصیاں وچ یعقوب نبی اپنے پتر یوسف دے وچھوڑے وچ انھا ہو جاندا ہے۔ پورن بھگت دے قصیاں وچ پورن دی ماں اجھراں دی پورن دے وجوگ وچ انھی ہو جاندا ہے۔

10- مہینوال بنا

روزی روٹی لئی مہینوال بنا تاں عام گل ہے پر پریمکا دے پیار وچ مہینوال بنا وَلکھنا کر کے رُوڑھی دا رُوپ دھارن کر گیا ہے۔ چاواں تے لاڈاں نال پلپیا رانجھا، ہیر دے عشق پچھے چاک بن دا ہے۔ ہیر دے نال اکھاں چار ہون پچھوں کھڑوت والی ستھتی بن جاندا ہے۔ ایس ستھتی وچوں کدھن لئی رچنا کار رانجھے نُونوں چاک بنا دیندا ہے۔ ہیر ایس کار وچ پر مکھ بھومکا نبھاؤندی ہے۔ ایسے طرحاں سوتی مہینوال دے قصیاں وچ بلخ دے اک وڈے سوداگر دا پتر عزت بیگ مرزا، سوتی دے عشق وچ لٹو ہو کے سبھ گجھ گوا پٹھدا ہے تے اخیر سوتی دے پیو تئے دیاں مجھاں چارن لگدا ہے۔ مجھاں چارن دا پیشہ پنی سماجک دشا دا پرتیک ہے۔ ایہو کارن ہے کہ ہیر رانجھے تے سوتی مہینوال دے عشق نُون پروان نہیں کیتا جاندا تے نایکاواں دے ویاہ ہور نہیں تھائیں کرتے جاندا ہن۔

11- شیر مارنا

شیر مارنا بہادری دا پرتیک گنیا جاندا سی، ایس لئی راج گماراں کولوں شیر مرواؤن دی رُوڑھی پرچلت ہے۔ تبتی لوک کہانی ’چھونگ‘ وچ پہلاں چھونگ اک شیر نُون ماردا ہے تے بعد وچ اک ہور شیر نُون زندہ پھڑ کے لیاؤندا ہے۔¹³⁴ احمد یارد دے قصہ ’کام رُوپ‘ وچ کام رُوپ¹³⁵، دولت رام دے قصہ ’رُوپ بسنت‘ وچ بسنت¹³⁶، اتے منگو رام دے قصہ ’راجا جگد یو تے رانی کمل کماری‘ وچ جگد یو شیر نُون ماردا ہے۔¹³⁷

12- اُدھالا

پراجین کال توں ہی استری نُونوں اُدھال کے ویاہ کرن دا رواج رہیا ہے۔ آدم سماج وچ بیٹے ویاہ اُدھالے ہی ہندے سن۔ جاہن فرگوسن میکیان انساں پراجین کال وچ تے ارج وی جانگی، وحشی اتے اسھیہ جاتیاں وچ ویاہ دا اک رُوپ پرچلت رہیا ہے، جس وچ لاڈا اِکلا جاں اپنے متراں نال جا کے لاڈی نُونوں اوس دے رشتے داراں کولوں طاقت نال کھوہ کے لیاؤن دا نائک رچدا ہے۔ اُگھے ماٹو شاستری فریڈرک اینگلز نے لکھیا ہے کہ ایہہ کسے پچھلے رواج دی رہند ہے، جدوں اک قبیلے دے مرد دوجے قبیلے دیاں تیویاں اُدھال کے لیاؤندے تے اوہناں نال ویاہ کر لیندے سن۔¹³⁸ پنجاب وچ لاڈے دا ہتھ وچ کرپان پھڑ کے گھوڑی اُتے سوار ہو کے جج نال لاڈی دے گھر ڈھکن جان دا پرچنج اُدھالے دا ہی سودھیا ہویا رُوپ ہے۔ اُدھالے ہوئے جوڑے نُونوں سماجک طور تے پروان نہیں کیتا جاندا، پر گلو وچ جے اُدھالیا جوڑا تھینڈ پھوک دُورا ویاہ کر لے تے تاں ایہہ ویاہ سماجک طور اُتے جائز من لیا جاندا ہے۔ ایس رسم ویلے مڈا کڑی دوویں تھینڈ نُونوں اگ لا کے اوس دوالے اک دوجے دا ہتھ پھڑ کے اٹھ پھیرے لیندے ہن۔¹³⁹

’مہاں بھارت‘ وچ اُدھالے دیاں کئی مثالاں ملدیاں ہن۔ ارجن سُبھدرا اُتے موہیت ہو کے کرشن اتے یُدھشٹر دی پرواگی نال اوس نُونوں اُدھالدا ہے۔¹⁴⁰ ایس سے ارجن نُونوں کرشن ولوں کہے شہداں زور نال کیتا نُونوں لے جانا وی سُر بیر چھتیاں لئی ویاہ دا اک ہور چنگا رستہ ہے۔ ایہہ دھرم دے ودواناں دا وچار ہے، توں پتا لگدا ہے کہ اُدھالا سماجک طور تے پروانت رسم سی۔ ایسے طرحاں ششوپال تپسوی بھڑ و دی پتی اتے اپنے سے دی کیتا بھدرا نُونوں اُدھالدا ہے۔¹⁴¹ جے درتھ دروپتی دا اُدھالا کردا ہے۔¹⁴² بھیشم کانشی دے راجے دیاں تیناں لڑکیاں انبا، انبکا اتے انبالکا نُونوں سوئمبر وچوں اُدھال کے ہستنا پور لیا کے اپنے بھرا نال ویاہ کرن لئی ماتا ساتیہ وتی نُونوں سوئمبرا ہے۔¹⁴³ بالامیک رامائن تے ’رام چرت ماس‘ وچ راون سینتا دا اُدھالا کردا ہے۔

لوک کہانیاں خاص کر کے پری کہانیاں دی ایہہ پرسدھ رُوڑھی ہے۔ ایہناں کہانیاں وچ جن جاں دیو کسے پری جاں شہزادی نُونوں اُدھال کے بندی بناؤندا ہے۔ نائیک

اوس نون مار کے شہزادی نون ملکت کراؤندا ہے تے اوس نال آپ ویاہ کرا لیندا ہے۔ قصہ
 'سیف الملوک' وچ بہرام دینت سراندیپ دے بادشاہ دی لڑکی ملکہ خاتون نون اُدھال کے
 قلعہ اسفند باش وچ قید کر دیندا ہے۔ سیف الملوک بہرام دینت نون مار کے شہزادی نون
 ملکت کراؤندا ہے تے اوس دی سہایتا نال اپنی پریمکا بدلیج جمال نون پراپت کردا ہے۔
 سُدر لڑکیاں نون اُدھالن دے حوالے وی ملدے ہن۔ امام بخش دے قصہ
 'شاہ بہرام' وچ 'دیوسفید' شہزادے بہرام اُتے موہت ہو کے اوس نون اُدھالدا ہے۔ دیو
 نگری وچ اوس دامیل حُسن بانو پری نال ہندا ہے تے کتھانک موڑ کھدا ہے۔ قصہ 'دل
 خورشید' وچ اک دیو اک کنیا نون اُدھال کے کوہ قاف لیاؤندا ہے۔ دل خورشید اوس نون
 دیو دی قید توں ملکت کراؤندا ہے۔

وی گھور دُکھانت وچ نکلدا ہے۔ احمد یار دے قصہ 'راج بی بی' وچ نامدار راج بی بی نون
 اوسے طرحاں اُدھالدا ہے جیویں مرزے نے صاحبان نون اُدھالیا سی۔ ایس داسٹا وی
 نامدار تے راج بی بی دے دُکھانک انت وچ ہندا ہے۔

بھارتی مول دے قصہ 'رانی ایدو' وچ تے راجا رُوپ چند وچ رُوپ چند نون دی
 سہایتا نال کنچن پوری دے بادشاہ چندر کیتو دی بیٹی ایدو وچ دا اُدھالدا کردا ہے۔ ایہہ قصہ
 سکھانت وچ سماپت ہندا ہے۔ رُوپ چند رتن سرشہر دا راجا بن جاندا ہے تے ایدو وچ اوس
 دی رانی بن جانندی ہے۔ ایہہ گھٹنا اوس سے دی جا پدی ہے، جدوں اُدھالے نون ویاہ لئی
 اک جگت دے طور تے ورتیا جاندا سی۔

13- نائیک داسفرتے جانا

پنجابی قصیاں دے سارے ہی نائیک مسافری دی حالت وچ ہن اتے پنجاب
 دی پیار بھوانا داسفرتی نال دُکھا سمبندھ ہے۔ پنجاب دے قصہ نائیک ہی نہیں، لوک
 نائیک وی اپنے گھراں توں ٹٹ کے پنجابی محبت دے یوگ بنے ہن۔ پنجاب دے سر بوتم
 لوک نائیک گورو نائیک دی مثال ساڈے ساہمنے ہے، جس نے اپنے کرم پردھان جیون دا
 بیٹھا حصہ چونہ گونٹاں دی مسافری وچ ہی کٹیا۔ اج تیک دی پنجابی سمر تھا دُور و لکھی جان
 لئی لوچدی ہے۔ ایوں لگدا ہے کہ جیویں پنجابی پرتھیا اپنے گھر توں ٹٹ کے ہی پرمانک
 پرکاش پراپت کردی ہے۔¹⁴⁴ رانجھا گھروں نکلدا ہے تے زرنتر ہیر دا چچا کردا ہے۔ مرزا،
 پنوں، کام رُوپ، سیف الملوک آد نائیکا نون پراپت کرن لئی گھروں نکلدے ہن۔ پورن،
 یوسف، رُوپ چند، رُوپ بسنت، بہرام آڈ نون گریہہ تیاگ کروایا جاندا ہے۔ راجا رسالو،
 راجا بھرتھری ہری، گوپی چند، حاتم آد آپ گھر دا تیاگ کردے ہن۔ فرہاد، مہینوال، دلا
 بھٹی آد سفر دی حالت وچ ہن۔ باقی نائیکاں دی وی اچھی ہی اوستھا ہے۔ نائیک دے
 ٹا کرے تے نائیکا بہت گھٹ اپنے گھروں دُور دُراڈے ستھاناں تے لے لے لئی نکلدی
 ہے۔ اوس نون اُدھال کے، دھکے نال چُک کے جاں چھپا کے ضرور دُور دُراڈے لے جایا
 گیا ہے۔ مرزا، پنوں، فرہاد، مہینوال سارے نائیک 'ملن سب' دے کیندری سر جک ہن۔

ہیر کا وچ رانجھا جوگی دے بھیس وچ ہیر نون اُدھالدا ہے تے اوہناں دے نال
 سہتی وی اپنے عاشق نال نس جانندی ہے۔ کھیڑے ہیر رانجھے دا چچا کردے ہن تے اوہناں
 نون کوٹ قبولے شہر کول پکڑ لیندے ہن۔ کوٹ قبولے دا راجا ربی چنکار دے ادھین ہیر
 رانجھے نون سوپ دیندا ہے۔ دمور اوہناں نون سماج وچ مُستھاپت کرن دی تھاں تے 'لمی
 طرف' بھیج دیندا ہے۔ ایس دا کارن ایہہ ہے کہ اوہناں نے سماج پر نرا دی اُلکھنا کیتی
 ہے۔ پر نرا اُتار ہیر اُتے حق کھیڑے دا ہے۔ ایس لئی اُدھالے نون سماج پروانگی نہیں
 ملی۔ ایس لئی اوہ سماج دا انگ نہ بن سکے۔ ہیر وارث وچ ہیر تے رانجھا سیالاں نون واپس
 آ جاندے ہن۔ ہیر رانجھے نون جج بنا کے لیاؤن لئی کہندی ہے کیونکہ اوہ نہیں چاہندی کہ
 اوس نون بھائی چارہ اُدھل کے آئی دے مہینے دیوے۔ پر بھائی چارہ راجے دے حکم نون
 سویکار نہیں کردا، سٹ وجوں ہیر زہر دے کے مار دتی جانندی ہے۔

ایس طرحاں مدھ کال وچ اُدھالے نون سماج وِردھ وِردوہ سمجھیا جاندا سی تے
 ایس داسٹا دُکھانت وچ نکلدا سی۔ ایہو ستھتی مرزا صاحبان دے قصیاں وچ ہے۔ مرزا
 کھیوے دی دھی صاحبان نون ویاہ دی پور و رات اُدھال کے لے جاندا ہے۔ سیال تے
 چدھڑ اوس دا چچا کردے ہن تے اوس نون گھیر کے مار دیندے ہن۔ سستی پنوں دے
 قصیاں وچ سستے پنوں نون اوس دے بھرا اُدھال کے کچم لے جاندے ہن۔ ایس دا نتیجہ

حوالے تے ٹپنیاں

- 1- جلد 3، پتا 117-
- 2- رام پوجن توڑی، 'بھارتی اکھیاں ساہت دیاں کتھانک روڑھیاں، ساہت سماچار، (قصہ کاو انک)، پتے 303-300-
- 3- مہان کوش، پتا 241-
- 4- ہندو متھماں کوش، پتا 118-
- 5- پنجابی ساہت دا آلوچنا تک ادھین، پتا 270-
- 6- رویندر بھٹ، ہندی بھکتی ساہتہ میں لوک تنو، پتے 113-114-
- 7- دولت رام رچت پنجابی قصہ کاو: اک ادھین، پتے 54-55-
- 8- 'بھارتی ادھیاں ساہت دیاں کتھانک روڑھیاں، ساہت سماچار، (قصہ کاو انک)، پتا 303-
- 9- رویندر بھٹ، ہندی بھکتی ساہتہ میں لوک تنو، پتا 112-
- 10- مدھ کالین رومانس، پتا 264-
- 11- 'بھارتی اکھیاں ساہت دیاں کتھانک روڑھیاں، ساہت سماچار، (قصہ کاو انک)، پتے 304-305
- 12- سیف الملوک محمد بخش (س۔ د) پتے 194-195
- 13- اوہی، پتا 477
- 14- پتا 70
- 15- حصہ 1، پتا 40
- 16- اوہی، پتے 41-42
- 17- میتھلی پرساد بھاردواج، مدھ کالین رومانس، پتا 249
- 18- جلد 1، پتا 218-
- 19- پتا 229
- 20- جلد 1، پتا 612
- 21- اوہی، پتا 621
- 22- حاتم نامہ سونڈھا (دھ۔ س۔)، پتا 69
- 23- اوہی، پتا 94
- 24- اوہی، پتا 111
- 25- اوہی، پتا 148

ایہہ ساڈی مرد پردھان جاگیرداری جماعتی سماجک بنتر دا اک پاسار ہے، جتھے عورت دا پرچلت پروانت لوک چارک ستھان گھر دی چار دیواری ہی ہے۔ مرد اُتے تُوں پھرن دا ایہہ بندھن ایویں نہیں، ہور بھادویں ہن۔ اوہ مقابلتاً ودھیرے سُنتر ہے۔ سنک ستھتی اتے کیندري سروکار سرجن لئی پاتراں دا اک تھان میل / ٹا کر ضروری ہے۔ ایس کتھانک لوڑ ہت پنجابی قصہ کاو اتے لوک کتھا وچ مرد پاتر ہی سماجک تے سریرک گتی جاں کارن دے پہلو توں ودھیرے کارن شیل ہندا ہے۔ ایہی کارن ہے کہ قصہ کاو وچ مرد پاتر ودھیرے سفر کردے ہن تے کھلا پن مان دے ہن۔¹⁴⁵

نائیک دا سفر تے ہون نال کتھانک نوں نویاں گھٹناواں تے درش گھٹن دا موقع ملدا ہے۔ ایس نال کتھا وچ رنگینی آؤندی ہے۔ رومانیک قصیاں وچ، ایس روڑھی آدھی سبھ توں پربل روپ ویکھن نوں ملدا ہے۔ کام روپ، سیف الملوک، حاتم نامہ، شاہ بہرام آدھی قصیاں وچ ادبھت تے روچک گھٹناواں، ایس روڑھی کارن ہی گھٹیاں گتیاں ہن۔ پریم مئی قصیاں وچ وی نائیک سفر دی حالت وچ پریمکا نوں ملدے ہن تے اوہناں وچ پیار دامڈھ بکھدا ہے۔ ایس طرحاں سفر وچ ہی اوہناں دی ہونی زردھارت ہندی ہے۔ عام طور تے اوہناں دے عشق نوں سماج ولوں پرواگی نہیں ملدی تے اوہناں دا انت دکھانک ہندا ہے۔ ایس طرحاں اوہ اچھے سفر اُتے نکلدے ہن، جتھوں مُر گھر واپس پرتتا اوہناں نوں نصیب نہیں ہندا۔ ہیر رانجھا، سوئی مہینوال، سسی پنوں، شیریں فرہاد، شامو نار، اندر بیگو آدھے نائیک نائیکا اچھی ہونی بھوگدے ہن۔ دلا بھٹئی، راجا رسالو، سچا سنگھ سورما آدھے نائیک وی گھر ٹک کے نہیں پٹھدے۔ دھارمک تے سماج سدھارک قصیاں دے نائیک وی اپنے منو دی پورتی لئی سفر تے نکلدے ہن۔ اصل وچ گھر بیٹھ کے تاں کجھ وی پراپت نہیں کیتا جاسکدا۔ بہادری تے جت ست دے جوہرتاں گھروں نکل کے ہی دکھائے جاسکدے ہن۔

ایس طرحاں سنسارک روڑھیاں دا قصہ کاو دے ساہتک اتے سبھیاچارک کھیتر وچ ویش مہتو ہے۔ روزانہ جیون دے ورتن ورتاریاں نال سمبندھت ایہناں کتھانک روڑھیاں نوں اسدھارتنا اتے وچترتا کر کے مُر مُر دہرایا گیا ہے تے کتھا کاراں نے دکھ دکھ اُدیشاں دی پورتی لئی ایہناں دی ورتوں کیتی ہے۔

26	شیریں ہاشم (سہوتا)، پتا 136	56	نل دینی چاترک (امول)، پتے 331-342
27	حصہ 1، پتے 21-22	57	اوہی، پتے 353-357، 372-374
28	رُوپ بسنت دولت رام، پتا 120	58	اوہی، پتا 383
29	اوہی، پتا 85	59	حصہ 1، پتے 22-23
30	حصہ 2، پتا 11	60	پتے 17، 21
31	حصہ 1، پتا 10	61	جلد 4، پتا 24
32	جلد 2، پتے 603-604	62	سسی ہاشم (د-ر)، پتا 38
33	جلد 1، پتا 521	63	پتے 69-70
34	پوتر بائبل، (نواں نیم)، پتا 16	64	جلد 1، پتے 244-245
35	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س)، پتے 108، 122	65	سسی ہاشم (د-ر)، پتا 82
36	پتا 104	66	میتھلی پرساد بھاردواج، مدھ کالین رومانس، پتا 271
37	پتا 107	67	پتا 10
38	پتے 262-263	68	کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتا 190
39	(الف) یوسف حافظ برخوردار (پ-س)، پتا 60	69	سیف الملوک محمد بخش (س-د)، پتا 163
	(ب) یوسف غلام رسول، (پ-س)، پتا 82	70	حصہ 1، پتا 45
40	یوسف غلام رسول (پ-س)، پتا 85	71	پتا 113
41	کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتا 308	72	ونجارا بیدی، پنجابی لوک دھارا وشوکوش، جلد 4، پتا 812
42	سیدھاں (سنپادک پرڈمن سنگھ بیدی)، پتے 32-35	73	ٹمپل، پنجاب دیاں لوک گاتھاواں، جلد 1، پتا 15
43	پتا 35	74	گر دت سنگھ (سنپادک)، پنجاب دیاں لوک کہانیاں، پتا 336
44	سسی ہاشم (د-ر)، پتا 85	75	کنہیا لال سہل، لوک کتھاؤں میں کچھ رُوڑھ تثنو، پتے 14-15
45	سیف الملوک محمد بخش (س-د)، پتا 111	76	شیریں ہاشم (سہوتا)، پتا 130
46	کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتا 251	77	پتا 6
47	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س)، پتا 71	78	پنجابی لوک دھارا وشوکوش، جلد 4، پتا 985
48	جلد 2، پتے 467-473	79	جلد 3، پتا 171
49	سسی رانجھا برخوردار (پ-گ)، پتا 53	80	اوہی، پتا 442
50	سسی ہاشم (د-ر)، پتا 87	81	جلد 1، پتے 110-111
51	شیریں ہاشم (سہوتا)، پتا 132	82	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س)، پتا 67-68
52	سوئی فضل شاہ (د-ر)، پتے 116-117	83	ساہت دی سمجھ، پتے 67-68
53	اوہی، پتا 128	84	کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتا 106
54	سیف الملوک محمد بخش (س-د)، پتا 182	85	اندر بیگو پُرن رام (پ-دھ)، پتے 121-122
55	حاتم نامہ سوندھا (دھ-س)، پتا 70	86	دُلا بھٹی کشن سنگھ (گ-چ)، پتا 78

یوسف حافظ (پ-س-)، پتا 79	-117
احسن القصص غلام رسول (پ-س-)، پتا 284	-118
وستھار لئی ویکھو تیج ونت مان، دولت رام رچت پنجابی قصہ کاو (اک ادھین)، پتے	-119
148-146	
ونجارا بیدی، پنجاب دے لوک دھارا، پتا 178	-120
پتا 38	-121
پتا 85	-122
کلیر سنگھ کا نگ، ہیر کاو پر نپرا کتھانک سے، کھوج پتر کا، (قصہ کاوانک)، پتا 25	-123
کشن سنگھ، ساہت دی سمجھ، پتے 19-20	-124
مدھ کالین پنجابی کتھا: رُوپ تے پر نپرا، پتا 32	-125
ساہت دی سمجھ، پتے 237-238	-126
جپال کور کا نگ، قصہ سنوا، پتا 74	-127
مرزا پیلو (پ-س-)، پتا 51	-128
دیوان سنگھ، ہیر وارث وچ دکھانت: اک ثلنا تمک ادھین، وارث شاہ دا کاو لوک، پتا 149	-129
امر جیت سنگھ کا نگ، قصہ پر پیکھ، پتا 93	-130
ہیر وارث (سینٹل)، پتے 135-136	-131
سوئی قادر یار (گ-س-)، پتا 81	-132
مرزا پیلو (پ-س-)، پتا 44	-133
ہمانٹو جوشی (سناڈک)، سنسار دیاں اتم لوک کتھاواں، پتے 7-10	-134
کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتا 291	-135
پتا 98	-136
پتا 80	-137
کرن جیت سنگھ، پنجاب دی لوک دھارا تے پنجابی جیون، پتا 57 توں ادھرت	-138
پنجابی لوک دھارا وشوکوش، جلد 1، پتا 36	-139
جلد 2، پتا 54	-140
اوہی، پتا 293	-141
اوہی، جلد 3، پتے 686-687	-142
اوہی، جلد 4، پتے 810-811	-143
ہر بجن سنگھ، قصہ پنجاب، پتے ا-ب	-144
جوند سنگھ، قصہ کاو دا شاستری پر پیکھ، کھوج پتر کا (قصہ کاوانک)، پتا 126	-145

(الف) داؤد بادشاہ پارس، پتا 4	-87
(ب) داؤد بادشاہ ا-ک، پتا 14	
ہیر دمودر (پریمی)، پتے 69-70	-88
اوہی، پتے 78، 82	-89
ہیر وارث (سیکھوں)، پتے 63-65، 67	-90
ساہت دی سمجھ، پتے 331-332	-91
مرزا پیلو (پدم)، پتے 32-33	-92
مرزا حافظ (پدم)، پتے 47-48	-93
مرزا رانجھا برخوردار (پ-گ-)، پتا 96	-94
سوئی فضل شاہ (د-ر-)، پتے 115، 118	-95
شیریں ہاشم (سہوتا)، پتے 117-119	-96
وستھار لئی ویکھو احسن القصص غلام رسول (پ-س-)، پتے 104-106، 137-149	-97
شاہ بہرام امام بخش (پریمی-س-)، پتا 13	-98
اوہی، پتا 24	-99
اوہی، پتا 51	-100
کام رُوپ احمد یار (لانبا)، پتے 193، 200-201	-101
پورن قادر یار (گ-س-)، پتا 28	-102
اوہی، پتے 44-45، 51	-103
پتا 104	-104
پتا 33-34	-105
اوہی، پتے 108-109	-106
اوہی، پتا 113	-107
سیف الملوک محمد بخش (س-د-)، پتا 98	-108
اوہی، پتے 192-193	-109
اوہی، پتا 227	-110
اوہی، پتے 318-319	-111
نل دینتی چاترک (امول)، پتے 357	-112
راج بی بی احمد یار (لانبا)، پتا 73	-113
رسالو عارف، پتا 11	-114
اندر بیگو پورن رام (پ-دھ-)، پتا 101	-115
بھاگ 1، پتے 16، 25-26	-116

ہے۔ رنجِ جنم ویلے ہی جوتھیاں دوارا نائیک / نائیکا دی ہونی نِشِبت کیتی جانندی ہے تے ایس ہونی اُتسار ہی اوہناں دی شخصیت دا وکاس ہندا ہے۔ مثال دے طور تے سستی دی ہونی دی بھوکھ بانی کیتی جانندی ہے کہ اوہ عشق کمائے گی، گل نُون داغ لائے گی تے تھل وچ رُل کے مرے گی۔

نائیک / نائیکا جوان ہندے ہن تے پریم جال وچ پھسدے ہن۔ قصہ کاراں نے دکھ دکھ کتھانک رُوڑھیاں دوارا اوہناں وچ پیار دا مُڈھ بدھا ہے۔ اُداہرن لئی ہیر وارث وچ ہیر، رانجھے دے پرتکھ درشن کر کے اوس اُتے موہت ہندی ہے جد کہ سستی ہاشم وچ سستی پُونوں دی تصویر ویکھ کے پُونوں دے عشق وچ دیوانی ہو جانندی ہے۔ اوہناں دے پیار وچ سماجک مریدا جاں کوئی کھل نائیک وگھن پاؤندا ہے۔ ایس طرحاں کتھانک اگے ودھدا ہے۔ جنھے کتے کھڑوت آؤندی ہے، او تھے قصہ کار کسے نہ کسے جگت دوارا اوس نُون دُور کر لیندے ہن۔ مثال لئی ہیر دمودر وچ پنج پیر کتھانک نُون گتی دین اتے کتھانک وچلے گتی رودھ نُون دُور کرن لئی اہم بھومکا بھاؤندے ہن۔ انت وچ نائیک تے نائیکا موت دا شکار ہندے ہن جاں ویاہ سمبندھاں وچ نئے جاندے ہن۔ ایس توں سپشٹ ہندا ہے کہ کتھانک نُون گتی دین، کتھانک وچلے گتی رودھ نُون دُور کرن لئی کتھانک رُوڑھیاں دا مہتو پورن یوگ دان ہے۔

قصیاں وچ کتھانک دے مدھ وچ کافی اُتسکتا پائی جانندی ہے۔ جیویں ہیر دے ویاہ سے پتا نہیں لگدا کہ ہُن کیہ واپرے گا۔ عام ناولاں جاں نائکاں دیاں سکھراں توں اُلٹ قصیاں دے سکھر جاں چرم سیمواں مدھ وچ نہیں سگوں انت وچ واپردیاں ہن۔ قصہ ہیر رانجھے وچ گھٹناولی سکھرتے اُس سے چُجدی ہے، جدوں ہیر دے اُدھالے پچھوں رانجھا جوگی پھڑیا جاندا ہے اتے عدلی راجے دے دربار وچ اوس دی مار گٹائی کیتی جانندی ہے۔ ’سوہنی مہینوال‘ وچ ایہہ چرم سیماسوہنی دے جھناں وچ ڈُبن اتے ”سستی پُونوں“ وچ سستی دے تھلاں وچ بھٹکن تے مرن سے پرگٹ ہندی ہے۔ ایکائی نائکاں دی ودھی وانگ ہی ایہناں قصیاں دیاں ٹیسیاں نال ہی ایہناں دا انت جُویا ہویا ہندا ہے۔ ایدھر گھٹناولی اپنی ٹیسی اُتے چُجدی ہے تے اودھر تھوڑی دیر پچھوں گھٹنا چکڑ دا بھوگ پئے جاندا ہے۔²

کتھانک رُوڑھیاں دا ساہتک تے سنسکر تیک مہتو

ساہتک مہتو:

قصہ کاو دا اُدے پنجاب دی لوک سنسکرتی، لوک دھارا، جاتی، قومی چرتر اتے لوک رُچیاں نال اک سُر ہون دی چیشٹا وچ ہویا اتے ایس وکاس ساڈے پنڈاں دیاں اوہناں پرھیاں وچ ہویا، جنھے ڈھاڈی تے راس دھاریے کتھا کاو گایا کردے سن۔ پچھوں ایہناں پرھیاں وچ پتھتے سورتیاں نے ہی کلا دھاری کویاں نُون پرچلت دند کتھاواں اُتے قصے لکھن لئی اُتشاہ دتا۔ قصہ ساہت وچ اوہناں دند کتھاواں نُون ہی کاو دا جامہ پہنایا گیا ہے، جو مدھ کال وچ پنجاب تے اوس دے آس پاس دے کھیتراں وچ پرچلت سن اتے جیہناں وچ لوک دھارا اوت پوت ہے۔¹ ایس طرحاں قصیاں دا ادھار لوک کتھاواں ہن۔ لوک کتھاواں دی ہوند کتھانک رُوڑھیاں توں بنا سنبھو ہی نہیں۔ ایس لئی قصیاں دے کتھانکاں دی اُساری وچ کتھانک رُوڑھیاں دا ویشیش یوگ دان ہے۔

قصیاں دیاں کتھانک رُوڑھیاں دے اُدھین توں پتا لگدا ہے کہ کتھانک دے آد، مدھ، سکھرے انت دے زمان وچ ایہناں دی ویشیش بھومکا ہے۔ قصہ کاراں نے کتھانک دا ارنجہ پرپر اگت کتھانک رُوڑھیاں نال کیتا ہے۔ بھارتی کتھاواں وانگ نائیک / نائیکا دا جنم زرنستان ماییاں دوارا یک کرواؤن، پیر فقیر دوارا دتے پھل جاں کوئی ہور وسٹو سیون کرن جاں کسے مہاں پُرش دے ور اُپرنت ہندا ہے۔ جنم سے نجومیاں ولوں بھوکھ بانی کیتی جانندی ہے۔ جے ایہہ بھوکھ بانی ماییاں انوگول نہ ہووے تاں اوس دا کوئی اُپاء کیتا جاندا ہے جاں اوہناں دا تیاگ ہی کر دتا جاندا ہے۔ ایس بھاونا کر کے ہی پورن نُون بھورے پایا جاندا ہے تے سستی نُون صندوق وچ پا کے دریا وچ روڑھ دتا جاندا

کتھانک رُوڑھیاں دے ادھنیں توں پتا لگدا ہے کہ سماں کتھانک رُوڑھیاں کر کے کئی کتھانک ایسے سماں ہن کہ اک ٹوں دُوبے دا رُوپانترن کہیا جاسکدا ہے۔ مثال دے طور تے ’پُورن بھگت‘ تے ’یوسف زلیخا‘ دے قصیاں وچ ایہہ سمانتا ویکھی جاسکدی ہے۔ پُورن تے یوسف دوواں اُتے پرائی استری موہت ہندی ہے۔ اوہ اوس دے پیار ٹوں ٹھکراؤندے ہن تے جھوٹی تہمت دا شکار ہندے ہن۔ دوویں کھوہ وچ سٹے جاندے ہن۔ پُورن دے وچوگ وچ اوس دی ماں اجھراں تے یوسف دے وچھوڑے وچ اوس دا پیو یعقوب انتھا ہو جاندا ہے۔ دوویں اُپنی پدوی رکھدے ہن۔ پُورن ٹوں ناتھال وچوں اک ہے جد کہ یوسف خود پیغمبر ہے۔ دوواں دا انت سکھانت ہے۔ گُردت سنگھ پریمی اُسار، ’پُورن بھگت‘ دا قصہ ان دن یوسف دی کہانی دا پنجابی روپ ہے۔ پُورن بھگت وچ بھراواں دی تھال لُوانا لئی ہے اتے زلیخا دی تھال رانی سندران نے۔ قصہ رُوپ بسنت وچ آد توں انت تک یوسف زلیخا دے سارے قصے ٹوں سامنے رکھیا ہے۔³³ اسیں پریمی دے اُپر وکت کتھن نال سمیت نہیں کہ قصہ پُورن بھگت، یوسف دی کہانی دا پنجابی روپ ہے۔ ایہہ سدھ ہو چکا ہے کہ پُورن، سلوان، لُوانا آد پاتر اتہاسک ہن۔ ایہناں دے کتھانک وچلی سمانتا سماں کتھانک رُوڑھیاں کر کے ہے۔ اجیہا ہونا سُبھاوک ہی ہے کیونکہ لوک مانس ہی کتھانک رُوڑھیاں دا سانجھا بھنڈار ہے، جتھوں کتھا کاراں نے ایہناں ٹوں کتھانک دی اُساری لئی لیا ہے۔ ایسے طرحاں قصہ ’رُوپ بسنت‘ دی کتھا بھارتی پرپرا وچوں لئی گئی ہے تے یوسف دی کہانی نال سمانتا کتھانک رُوڑھیاں دی سانجھ کارن ہے۔ ایس طرحاں دی سانجھ انیکاں کتھاواں وچ ملدی ہے۔

ہیر رانجھے دا کتھانک مدھ ایشیا دے پرسدھ قصہ ’لیلیٰ مجنوں‘ نال میل کھاندا ہے۔ لیلیٰ عرب دے مشہور آمری گھرانے دی یوتی ہے اتے اوس دا عاشق وروڈھی قبیلے دا بے گھر، بے گھاٹ پر عشق دا پھٹیا نوجوان مجنوں ہے۔ دوواں دا پیار پے جاندا ہے۔ لیلیٰ دا عامری قبیلہ ایہہ کدراچت پروان نہیں کردا کہ لیلیٰ اک وروڈھی تے گھٹیا قبیلے دے یووک نال ویاہی جاوے۔ دوواں اپنے عشق وچ ریڑرہندے ہن۔ مجنوں لیلیٰ دی یاد وچ دیوانہ ہو کے جنگلاں وچ لیلیٰ لیلیٰ پُکاردا ہے تے سَک کے تیرا ہو جاندا ہے۔ سماجک بندھن اوہناں

ٹوں اکٹھا نہیں ہون دیندے۔ انت وچ لیلیٰ ایس غم وچ مر جاندی ہے۔ جدوں لیلیٰ دا مرتک سریر قبر وچ اتاریا جاندا ہے تاں مجنوں وی قبر وچ چھال مار کے اپنے پران تیاگ دیندا ہے۔ دوواں ٹوں اکٹھیاں دفن کیتا جاندا ہے۔ ایہناں گھٹناواں دی جدوں ہیر رانجھے دے قصے نال ٹٹنا کیرے تاں پتا لگدا ہے کہ دوواں دے کتھانک دا ڈھانچا لگ بھگ سماں ہے۔ ہیر رانجھے دے قصے وچ عامری دی تھال سیال گھرانے نے لئی ہے۔ ہیر رانجھے دے پیار والی اوستھا لیلیٰ مجنوں والی ہے۔ ایس طرحاں قصہ ’لیلیٰ مجنوں‘ دا عکس قصہ ’ہیر رانجھا‘ وچ پوری طرحاں چمکاں مار رہیا ہے۔ قصہ ’ہیر رانجھا‘ وچلا ’اک کنت‘ اک استری‘ دا سدھانت قصہ یوسف زلیخا نال میل کھاندا ہے۔ ایس طرحاں ہیر رانجھے دا قصہ مدھ ایشیا دے دوویں پرسدھ قصیاں نال سمانتا رکھدا ہے۔⁴

سوہنی مہینوال دے قصے دے کتھانک دی اُساری وی پرپراگت کتھانک رُوڑھیاں نال کہتی گئی ہے۔ عزت بیگ دا گھر تیاگنا، مہینوال بن کے جھاں چراؤنا، عشق دا بھید کھلنا، عشق دی چرچا اُتے ماں دھی دے سنوا، مہینوال دا فقیر بن کے منگن جانا، سوہنی دا ویاہ، سوہنی تے اوس دے پتی دا پرسر سمبندھ، سوہنی دا مہینوال ٹوں خط لکھنا آد کتھانک رُوڑھیاں ان دن ہیر رانجھے دے قصے وچ ملدیاں ہن۔ قادر یار نے ننان دا کردار وی سہتی دے پر بھاو کر کے لیاندا ہے، بھاویں کہ اوس نے اتھے وپریت سُبھا دی دکھایا گیا ہے۔ مہینوال دے پٹ چیرن دی گھٹنا حاتم طائی نال میل کھاندا ہے۔ سوہنی مہینوال دے گھور دکھانت دی کہانی یونانی پریت کہانی ہیرو لیانڈر نال سمانتا رکھدی ہے۔ لیانڈر (نائیک، ہیرو (نائیکا) ٹوں ملن لئی روزانہ رات ٹوں کھاڑی تر کے محل تے جاندا ہے۔ ہیر و محل دے سکھر اُتے چڑھ کے لائین نال اوس دا پتھ پر درشن کردی ہے۔ اک رات قبر دا طوفان آؤندا ہے۔ لائین کجھ جاندی ہے تے لیانڈر روشنی دی ان ہوند وچ رستے توں بھٹک کے ڈب جاندا ہے۔ سویرے ہیرو جدوں اپنے پریمی دی لاش محل نال لگی ویکھدی ہے تاں اوہ محل توں چھال مار کے اوس دے نال ڈب جاندی ہے۔ لائین تے کچا گھڑا دوویں ہی بگوچا دے جاندا ہے۔ بھاویں سوہنی دے قصے ٹوں وارث دی ہیر و انگ کسے وی رچنا کار نے تمثیلی بنا کے پیش نہیں کیتا پر ایس دے نال سدھے ہی تمثیلی مہاندر

رکھدے ہن، جیویں سوئی، عزت بیگ (مہینوال)، تھلا آد۔⁵

ہن، پراہیہ اک پرپر ادے انترگت و بھن نو سر جنواں ہن۔⁸
ایہو کارن ہے کہ دمور نے قصہ 'ہیر رانجھا' ہندووانہ رنگ وچ پیش کیتی ہے۔
مسلمان کوپیاں دے ہتھ وچ آ کے ایس وچ اسلامی رنگ بھاہ مارن لگدا ہے۔ ہیر وارث
وچ ہیر، چو چک، دھیدو، گیدو، سہتی تے لڈن ملان ملاح دمور والے ہی بنے رہندے ہن پر
باقی ناداں دا اسلامی کرن ہو گیا ہے۔ ہیر دی ماں کنتی، ملکی ہو جاندی ہے تے باہمن مراد
بلوچ بن جاندے۔ ویاہ شادیاں وچ باہمن دی کچھ گچھ گھٹ جاندی ہے تے قاضی دا
پر بھاو ودھ جاندے۔ ایرانی تے عربی اتہاس متھہاس وچوں حوالے دتے جان لگدے
ہن۔ دمور نے ہیر دوپا چھند وچ لکھی پر مثنوی دے پر بھاو پٹھہ پینت چھند دی ورتوں
ہون لگدی ہے۔ احمد پہلا کوی سی جس نے ہیر دا قصہ پینت وچ لکھیا ہے۔⁹ قصے دا انت
وی سکھانت دی تھاں دکھانت وچ ہون لگدا ہے۔

بھاویں قصہ کاراں نے ودیشی کتھاواں نوں اپنیاں رچناواں دا ادھار بنایا پر
اوہناں نے کتھانک وچ اپنی پر تھہا اُتار تہرلی کیتی۔ ایرانی اتھوا فارسی دا سبھ توں پرسدھ قصہ
'شیریں خسرو' ہے۔ شیریں اک خوبصورت عیسائی کوی سی۔ خسرو پرویز ایران دے پرسدھ
بادشاہ نوشیروان دا پوتر سی۔ شیریں دا عیسائی قبیلہ، اک زرتشتی پروار وچ لڑکی ویاہ دین نوں
تیار نہیں سی۔ خسرو پرویز نے ہمت نہ ہاری۔ سالان بھری دی محنت بعد اوس نے شیریں دا
پیار بخت لیا۔ اوس نے شیریں دے ماں باپ دی چوکی مانت سماجت کیتی تے انت وچ
شیریں دا ویاہ خسرو پرویز نال کر دتا گیا۔ خسرو نے شیریں لئی اک شاندار محل بنایا، جس وچ
جڑے ہیرے پنییاں دی چمک دمک نال باراں میل دا علاقہ جگمگ کردا سی۔ دن ویلے محل
اُپر کالے پردے سٹ دتے جاندے سن۔ ہاشم نے ایس قصے نوں 'شیریں فرہادناں پٹھ پہلی
وار پنجابی روپ دتا۔ اوس نے قصے وچلی نایکا تاں شیریں رکھی پر اوس دا عاشق فرہاد نوں پیش
کیتا۔ اوس نے کتھانک نوں وی نواں روپ دتا تے ایس دا انت سکھانت دی تھاں تے
مثنوی پر بھاو پٹھہ دکھانت وچ کیتا۔ اج سارے پنجابی اتے اُردو بگت وچ شیریں دا سجا
عاشق فرہاد ہے، بھاویں ایرانی و دوان فرہاد دی کہانی نال بالکل سہمت نہیں۔¹⁰ ایسے طرحاں
غلام رسول دے قصہ 'حسن القمص' وچ بھارتی کہانیاں دا پر بھاو دیکھیا جاسکدا ہے۔¹¹

احمد یار دا قصہ 'راج بی بی' دا کتھانک و بھن قصیاں دیاں کتھانک رُوڑھیاں
اُتے اُسر یا ہویا ہے۔ نامدار دی ستار وچ اوہو کچھ ہے جو رانجھے دی بانسری وچ ہے۔ اوہ
راج بی بی نوں رانج کڈھ کے لے جاندے، جیویں مرزا صاحبان نوں کڈھ کے لے گیا
سی۔ نامدار تے راج بی بی سوئی مہینوال وانگ دریا بُرد ہندے ہن تے اوہناں دیاں
لاشاں گلوکڑی پاؤندیاں ہن۔ قتل ہون پچھوں اوہ دوویں مکے حج کرن لئی گوہر بیگم نوں
مددے ہن۔ ایہہ گھٹنا ہیر رانجھے دے حج کرن نال میل کھاندی ہے۔

ایس طرحاں قصہ کاراں نے کتھانک دی اُساری پر پر اگت کتھا ساجت توں
کتھانک رُوڑھیاں لے کے کیتی ہے۔ اوہناں نے کئی گھٹناواں ان دن پر پر اگتوں گریہیں
کیتیاں ہن۔ مثال دے طور تے ہیر دمور وچ اک تھپوری دی دھی دا رانجھے تے موہت
ہون دی گھٹنا، 'اودان' کہانیاں وچوں 'ارہد' ناں دی اک کتھا وچوں لئی گئی ہے۔⁶ رچنا کاراں
نے کئی گھٹناواں نوں رچنا تمک عمل سے اپنے درشتی کون، لوڑ اتے اُدیش اُوکول پر ورتت
وی کیتا ہے۔ اُداہرن لئی رانجھے دا گھر چھڈن دی گھٹنا نوں لیا جاسکدا ہے۔ دمور اُتار
بھراواں ہتھوں مرن دی کنسو پین کر کے اوہ گھروں نس جاندے۔ احمد گجر نے ایس نوں
سبھیا چارک ہتھارتھک وچ پیش کیتا ہے۔ اوس نے ایس دا کارن بھراواں ولوں زمین دی
کانی ونڈ (ویر نال بھانیاں زمین ونڈ دتی، جتھے ملیا سی اک تے کاہ میاں)⁷ دسیا ہے۔
وارث شاہ نے ایس وچ منو و گیا تک پر بھاو کر کے ایس گھٹنا نوں نواں رنگ پردان کیتا
ہے۔ زمین دی ونڈ نال، اوس نے ایس گھٹنا دی اُساری بھراواں دا زمین لئی لاچ، بھر جائیاں
دی ایریکھتے طعنے مہنے، جاندے ہوئے رانجھ نوں بھراواں ولوں مناؤن ورگی لوکا چاری اُتے
کیتی ہے۔ ایس طرحاں قصہ کاراں نے قصیاں دا چوکھٹا تاں لوک کتھاواں وچوں لیا ہے پر
ایس وچ اپنی، سماج دوارا ورسائی چیتنا تے پر تھہا دے زور نال ایہناں وچ نویں ارتھ بھرے
ہن۔ رانجھ سچا قصہ کاو پر سپر سمبندھت پر ون سونیاں رچناواں دی اک لڑی دے روپ وچ
درشتی گوچر ہندا ہے۔ ہر کوی نے نوینتا لیاؤن لئی پورا زور لایا ہے۔ ایس طرحاں اکو کاو پر پر
و ویکتی گت پر تھہا کارن وگی پیدا ہوئی ہے۔ ایس لئی قصہ رچناواں کیول دُہراؤ ہی نہیں

قصہ کا و نائیک پرداھن کتھانک سنگٹھن دا دھارنی ہے ارتھات ایس وچ ساری کتھا ویونت، گھٹنا شکھلا، پرکارج اتے سُچھا بُھاؤ نائیک مگھ ہندا ہے۔ قصہ کاراں دا کیندری سرکار نائیک دا جیون برتانت، اُچیریاں سبھیا چارک قینھاں اٹوگول اُسارن دا ہی رہیا ہے۔ ایسے کارن کتھا دے دُوبے تہ ہی نہیں سگوں دُوجیلے پاتر وی ایسے کیندری اُدیش دی محض کتھا ودھا تک لوڈیندی پر یوجنا سدھی دا سادھن بن دے ہن۔ پاتر مگھی ودھان ہون کارن گھٹناواں واپرن کرم اُسار پیش ہویاں ہن بھوویں کہ اجیہا واپرنا ضروری نہیں۔ قصہ کا و دی کتھا دا سنگٹھن اتے وکاس ریکھانک، اکہرا، کال کرک اتے اک وِشائی ہی ہے۔ ایسے کارن ہی قصہ کا و نائیک مگھ کا و بن دا ہے اتے ایس دی سز چنا نائیک نائیکا چلتر چترن دے پر یوجن ہت ویونی جاندی ہے۔ اُپ کتھا جاں سامانتر کتھا لڑیاں دا لگ بھگ ابھاو ہی ہے، جتھے ہن وی، اوہ پورک سہانیک دا کم کردیاں ہن۔¹² اکہریاں گونداں دا کارن قصیاں دے زیادہ تر پاٹھکاں دا پینڈو تے جن سدھارن ہونا ہے۔

کتھانمک رچناواں وچ پاتراں دا اہم ستھان ہندا ہے۔ اوہناں دُورا ہی رچناواں دا پر یوجن سنہن ہندا ہے۔ ایس لئی ایہناں رچناواں وچ پاتراں دے کارجاں، ستھتیاں پر ستھتیاں پرتی اوہناں دی مانسک پر کر یا اتے بھاو ابھو بچناں دا ویشیش ستھان ہندا ہے۔ ایہناں پرتی کر یاواں دُورا ہی اوہناں دی پاتر اُساری ہندی رہندی ہے۔ کتھانک رُوڈھیاں دا سببندھ وی ایہناں رچناواں دیاں گھٹناواں، کارجاں اتے پر ستھتیاں نال ہندا ہے۔ کتھانک رُوڈھیاں دی ورتوں وسٹو یوجنا اتے کتھانک دے آدھار وجوں ہی نہیں سگوں چتر چترن لئی وی پر مگھ رُوپ وچ کیتی گئی ہے۔¹³

قصیاں وچ نائیک نائیکا دا سمپورن جیون برتانت پیش کیتا گیا ہے۔ وکھ وکھ کتھانک رُوڈھیاں دُورا اوہناں دے جیون دے وِہن پہلوواں نوں اُسار دے ہوئے اک سمپورن چتر چترن کیتا گیا ہے۔ قصیاں دے پاتر گھلدار دی بجائے سدھارن پاتر (Typed Characters) ہن۔¹⁴ ایہہ پاتر آدرشک ہن، جیہڑے کوئی وی غلطی نہیں کردے۔ اوہ اپنے آدرش دی پورتی لئی نہ تاں سمجھوتہ کردے ہن تے نہ ہی پچھانہ مڑدے ہن۔ اوہناں دا چتر ترانہ توں انت تیک ستر رہندا ہے۔ اوہناں وچ وِدروہ ساجک سندر بھ وچ

اپنی سُنتر اچھا دی پورتی لئی ہے، اپنی سُنتر چون لئی ہے جد کہ سُو رم گتی والے قصیاں وچ وِدروہ دی بھاون پائی جاندی ہے۔ پریت دے قصیاں وچ وِدروہ راجے دے انیاں اتے شکتی وِرُدھ ہے۔ بھگتی جاں تیاگ والے قصیاں وچ ایہہ وِدروہ ستھتی نال سدھا ٹکاؤن والا تاں بھوویں نہیں، پر ستھتی نال سمجھوتہ کداجت نہیں۔ پورن اتے بسنت وِرودھی ستھتی نال سمجھوتہ نہیں کردے، اپنا راہ ضرور نا بری والا چن لیندے ہن اتے ایس وِرودھ کارن ہی اوہ سنگھاں وچ اپنی ہونی بھوگدے ہن۔ راجے بھرتھری اتے گوپی چند دی اُپرامتا وی سنسارک رشتیاں اتے موہ مایا دے وِرودھ وچوں پیدا ہوئی ہے۔¹⁵ ایس وِدروہ دی بھاون نائیک نائیکا وچ اکو جتی پائی جاندی ہے۔ ہیر دا وِرودھ تاں راجھے توں زیادہ ہے۔ ہیر تے سونی ویاہیاں جاں تے وی ستھتی نال سمجھوتہ نہیں کردیاں۔ صاحبان بھراواں اتے بھائی چارے دی پرواہ نہ کردی ہوئی مرزے نال بُو ہے پٹیھی جج دے ہندیاں اُدھل جاندی ہے۔

ایس طرحاں کتھانک رُوڈھیاں دے اُدھین توں پتا لگدا ہے کہ نائیک نائیکا دا چتر بہادری بھر پور ہے۔ دُلا بھٹی تے فرہاد دی ٹکر راج گھرانے نال ہے۔ کام رُوپ تے سیف الملوک اپنیاں پریمکاواں نوں پراپت کرن لئی بھیانک و اتادورن تے خطرناک جیواں دا مقابلہ کردے ہن۔ سونی شوکدے دریا وچ مہینوال نوں ملن لئی کچے گھرے اُتے ہی نکل تڑدی ہے۔ حاتم انیکاں مُشکراں وچوں لنگھدا ہو یا، ست پرشیاں دے اُتر پراپت کردا ہے۔ اوہ اتھاسک نالوں مٹھہاسک پاتر ودھیرے جا پدا ہے۔ قصہ نائیک اکھ ہی سنگھرش کردا ہے، ایس لئی اوس دی سہایتا لئی اوس پاس کوئی نہ کوئی دیوی شکتی جاں چنکاری وسٹو موجود ہے، جیہناں بارے چرچا چنکاری کتھانک رُوڈھیاں وچ کیتی گئی ہے۔

نائیک نائیکا توں علاوہ قصیاں وچ کئی پاتر وِرودھی پر کرتی والے ہن تے کئی سہانک طور تے پیش ہوئے ہن۔ ایہناں دا چتر چترن وی وِہن کتھانک رُوڈھیاں دُورا پر سٹت کیتا گیا ہے۔ ایہناں دا سبھا اوہناں ولوں کیتے کارجاں راہیں پتا لگدا ہے۔ ہیر دے قصے وچ گیدو، سستی دے قصے وچ پٹوں دے بھرا، سونی فضل شاہ وچ سونی دی ننان، پورن بھگت دے قصے وچ لونا آ وِہیے پاتر ہن، جیہناں کر کے نائیک نائیکا نوں تراسدی بھوگتی پیندی ہے۔ عام طور تے ایہناں نوں کھل نائیک کہیا جاندے ہے۔ گہن مطالعہ

توں پتا لگدا ہے کہ قصیاں وچ اِکلا ویتکتی نہ تاں کھل نائیک ہے اتے نہ ہی تراسدی
 سرجن وچ اوس دی کوئی بھومکا ہے۔ نائیک نائیکا دا وِردوہ کر رہیاں دھراں سُموک طور
 تے اکھیاں ہن۔ کسے اک پاتر توں کھل نائیک من کے تراسدی دی ویاکھیا کرنا تراسدی
 داسرلی کرن ہووے گا۔ پرمان وجوں ہیر دے قصے وچ کیدو سوائے اک دو پرسنگاں دے
 سارے قصے وچ غیر حاضر ہے۔ غیر حاضر ویتکتی، جس دی قصے دے پرواہ وچ کوئی بھومکا
 نہیں، اوس توں کھل نائیک منامول تھیاں دی اوہینا ہے۔ کھل نائیک دی بھومکا تاں
 کتھانک دے آر پار پھیلی ہونی چاہیدی ہے۔ ایس نکتے توں وی کیدو کھل نائیک سدھ
 نہیں ہندا۔ دراصل قصیاں وچ کھل نائیک ورگا اوہ پاتر ہے ہی نہیں، جیہو جیہا کھل نائیک
 بھارتی کلاسیکل ساہت وچ منیا گیا ہے۔¹⁶ ایس دا پر مگھ کارن، قصیاں وچ کٹڑ ویتکتی
 اتے سماج وچ ہے۔ سماج وچ پروار، بھائی چارہ، دھرم آدینکاں دھراں شامل ہن، جو
 سماجک مریدا توں بحال رکھن لئی نائیک / نائیکا دی سنتنر اچھا دا وِردوہ کردیاں ہن۔ ہیر دا
 راجھے نال ویاہ وی بھائی چارے دے وِردوہ کرن کارن نہیں ہندا اتے ہیر وارث وچ بہر
 توں زہر دین دا فیصلہ وی بھائی چارہ کردا ہے۔ قصہ نائیک اِکلا ہون کر کے وِردوہی دھراں
 دا مقابلہ نہیں کر سکدا اتے تراسدی دا بھاگی بن دا ہے۔ ایسے لئی تاں عطر سنگھ لکھدا ہے کہ
 پنجابی قصہ کاو وچ یونانی دُکھانت جاں چھچی ساہتک دُکھانت دی پدھر دا کوئی دُکھانت رچیا
 نہیں گیا۔¹⁷

قصیاں وچ پراسریرک شکتیاں نائیک دی سہایتا وی کردیاں ہن اتے اوہناں دا
 وِردوہ وی۔ رومانک قصیاں وچ الوکک پاتراں دی بھرمار ہے۔ ایہناں قصیاں دی
 اُساری وچ ایہناں دا ویشیش یوگ دان ہے۔ قصہ کاو وچ کئی مٹھاں پراسریرک انشاں اُپر
 اُساریاں گئیاں ہن۔ پراسریرک انش کتھانک توں گتی پردان کردے ہن، نواں موڑ
 دیندے ہن، کتھانک وچلے گتی رودہ توں دُور کردے ہن اتے کتھا وچ وِستھار لیاؤندے
 ہن۔ ایس بارے وِسترت چرچا وِشواس پرک کتھانک رُوڑھیاں وچ کیتی گئی ہے۔

قصہ کاو وچ ہونی دا پر بل رُوپ ویکھن توں ملدا ہے۔ مدھ کالین چیتنا اُتار
 ایس توں دیوی شکتی نال جوڑیا گیا ہے۔ کتھانک رُوڑھیاں دے ادھین توں سپشٹ ہندا

ہے کہ پاتر اپنی ہونی آپ چن دے ہن۔ اوہ اپنے نیچے تے درڑھ رہن کر کے تراسدی
 دے بھاگ بن دین۔ مرزا اپنی ہونی اوس سے ہی سرج لیددا ہے جدوں اوہ بُو ہے بیٹھی
 جج دے ہندیاں صاحبان توں کڈھ کے نکلدا ہے۔ ایس طرحاں ہونی منگھی گھاٹ سدھ
 ہندی ہے۔

قصہ کاو دے اتہاسک درشتی دے ادھین توں پتا لگدا ہے کہ قصیاں دیاں
 وِجھن ونگیاں دا اُدھو وکھ وکھ سے ہویا۔ ارنجھ وچ رچے گئے قصیاں وچ شنگار تے کرنا
 دے رساں دی پردھانتا ہے۔ مہاراجا رنجیت سنگھ کال وچ ادبھت رس والے رومانس
 قصیاں جیویں ’کارم رُوپ‘، ’کام تپا‘، ’سیف الملوک‘، آد نے پڑل لئی۔ ایس سے دوران
 قصے وچ تیاگ بھکتی اتے آدھارت ویتکتی دی رُچی وی اُبھری جس دا دُھرا شانت رس سی،
 جیویں قادر یار دے پُرن بھگت وچ۔ ایس دے نال ہی پر رسی کارج توں وی قصے وچ
 اپنا لیا گیا۔ انگریزی راج دی چڑھت سے ایہہ دھارا ”جیونا موڑ“، ”دُلا بھٹی“، ”سچا سنگھ
 سورما“ آد راج وِردوہی لوک نائیکاں دی سورم گتی تے قربانی دے قصیاں دے رُوپ وچ
 پرچنڈ ہوئی۔ ویہویں صدی وچ اکالی لہر دے اُبھار سے چار صاحبزادیاں، ماتا سنگھنی، بابا
 بنداسنگھ بہادر آد قربانی اتے سورم گتی دے قصے رچے گئے، جیہو دے پرسنگاں دے نام نال
 جانے جاندے ہن۔¹⁸

ایس طرحاں قصہ لکھن دا اُدیش بدلدا رہیا ہے۔ اسلامی دور دے قصیاں وچ
 استری مرد دے پریم دی تھیم توں لیا گیا ہے۔ پریم اوہناں لئی منگھ دی سبھاوک پرورتی
 ہون توں ودھیرے فقیری دا مجاز ہے تے ایس کر کے ہی وڈا اتے بیوں ملّا ہے۔ جیویں
 فقیری وچ آپے توں مارن اتے بل ہے توں ہی اوہ پریم وچ کشش سہن جاں مرجان
 دی سبھ توں وڈی پراپتی سمجھدے ہن۔¹⁹ ایہو کارن ہے کہ ایس دور دے قصیاں وچ ہیر
 دمودر توں چھڈ کے باقیان دا انت دُکھانت ہے۔ ایس اُدیش لئی اوہناں کتھانک
 رُوڑھیاں دی ورتوں کیتی گئی ہے، جیہناں نال اچہا و اتا ورن اُسرا ہے کہ پاتر چنگے گناں
 دا دھارنی ہندے ہوئے وی دُکھ بھوگدا ہن۔ رومانس دے قصیاں دا اُدیش منورجن پردان
 کردا ہے۔ ایس لئی قصہ کاراں نے وکھ وکھ سومیاں توں چیتکاری پاتر تے چیتکاری وستو واں

درشٹانت، اُساری، بڑوہینا آدِسبھ گُجھ چارِتکاں وچ ہی مُکا دیندا ہے، کئی واری اِکوٹک وچ کِٹا گُجھ کہہ جاندا ہے۔ اک تیک وچ کئی لکھن ڈھنگ اِکٹھے کر دینا، اوس دا خاص ہُنر ہے۔²² ہیر وارث، سیف الملوک، حاتم طائی، حاتم نامہ آدِ قصیاں وچ دُوجی پرکار دی شیلی ملدی ہے، جس وچ لکھن ڈھنگ دی بہلنتا بھر پُرتا ہے۔

قصہ کاوِ وچ سنوادا تمک شیلی دی بھر پور ورتوں ہوئی ہے۔ سنواداں دی ورتوں کتھانک نُوں گتی پردان کرن اتے پاتراں دے چرتر چترن لئی کیتی گئی ہے۔ مثال دے طور تے ہیر دی ماں، قاضی اتے پچپناں نال سنواد، پُرن دے لونا، سلوان اتے گورکھ ناتھ نال سنواد، ہیر اتے پُرن دے چرتر نُوں اُبھاردے ہن تے کتھانک نُوں گتی وی پردان کردے ہن۔ قصہ کاوِ دی شیلی دے ہور گن ناگی موئے پیدا کرنا، ناگی وارتالاپ تے منو وگیا تک سوجھ ہے۔ قصہ کاراں نے ٹھیٹھ تے لوک بولی نُوں اپنیاں رچناواں دا واہن بنایا۔ اوہناں نے فارسی تے ہور ودیشی بھاشاواں دے پرچلت شبدان نُوں ہی اپناؤن دا جتن کیتا۔ اوہناں پاتراں اِو کول بولی دی ورتوں کیتی ہے۔ اُپ بھاشاواں دی وی سُدر ورتوں ملدی ہے۔ قصہ کاراں نے پنجابی چھنداں اتے شاستری چھنداں دی ورتوں کیتی ہے۔²³

پریت قصیاں وچ پرکرتی دے رومانٹک رُوپ دا، پر رسی قصیاں وچ وکراں رُوپ دا، دیوی، دیوتیاں، پریاں آدِ دے قصیاں وچ وراث رُوپ دا، چوراں ڈاکوواں دے قصیاں وچ پرکرتی دے بھے بھیت کرن والے رُوپ دا پریوگ سانوں قصیاں وچ لہدا ہے۔ پرکرتی وچ پربھو دا واس، اُدینن، اُدینن، الزکار، اُدیش تے نیتی، مانو بیکرن، درش چترن اِدِ پرکرتی چترن دے بھن بھن رُوپاں دا سچا پریوگ دی قصہ کاوِ وچ ویکھدے ہاں، پر الزکار رُوپ ایہناں سرے رُوپاں وچوں ادھک ماترا وچ پریکت ہے۔ پرکرتی اُپمان، رُوپک، درشٹانت آدِ اک پرپرا بن کے رہ گئے ہن۔²⁴ ایسے طرحاں برتانناں نُوں پر بھاد شالی بناؤن لئی ڈھکویں الزکاراں، پرتیکاں، بمباں، رُوپکاں، چھنداں تے رساں دی ڈھکویں ورتوں کیتی گئی ہے۔ مثال دے طور تے پینت چھندتوں علاوہ دُوبے چھنداں دی ورتوں ہوئی۔ کپت تے کورژا دے طور تے پینت چھندتوں علاوہ دُوبے چھنداں دی ورتوں ہوئی۔ کپت تے کورژا مالوے دی کویٹری دے پرسدھ چھند

نُوں لے کے ادبھت تے منوکپت و اتا ورن بر جیا ہے۔ نائیک الوک پاتراں دی کٹھ پٹلی بن کے رہ جاندا ہے۔ تیاگ بھگتی دے قصیاں وچ اوہناں کتھانک رُوڈھیاں دی ورتوں ملدی ہے جیہناں نال سدا چارک قیبتاں دا پرچار ہندا ہے۔ ایہو کارن ہے کہ جتھے ہیر دے قصیاں وچ جوگی دا چرتر پکھنڈی اتے لو بھتی ہے، اتھے ایہناں قصیاں دے جوگی دا سُر وپ تیارگ تے اُپے سدا چار والا ہے۔ سُر مگتی دے قصیاں وچ وِہن کتھانک رُوڈھیاں دُورا نائیک دا بہادری دا ناٹیکو اُبھاریا گیا ہے۔ اِنج قصہ کاراں نے کتھانک رُوڈھیاں دی ورتوں اپنے اُدیش ہست کیتی اتے اپنے اُدیش اُساں اوہناں وچ انتر تے رُوپا ترن پیدا کیتا ہے۔

کتھانک رُوڈھیاں نُوں پرتیک دے طور تے وی ورتیا گیا ہے۔ وارث نے تاں قصے دے انیر وچ جیوندے جاگدے پاتراں دا ادھیاتمیکرن کردتا ہے۔ قصہ کاوِ وچ الوک شکتیاں نال لکراؤن پرتی کاتمک ہے۔ راکھش تے ہور ادبھت شکلتیاں امانوی شکلتیاں دا پرتیک ہن۔ نائیک دا ایہناں نُوں مار مُکاؤنا، امانویاں اُتے بیترن کرنا منٹھ نُوں ایہناں نالوں ودھ شکتی شالی دے ساؤنا ہے۔

قصہ کاراں نے وسٹو کچھ دے نال شیلی ول وی دھیان دتا ہے۔ ساہت وچ دو پرکار دی مہان شیلی ہو سکدی ہے، اک جس وچ لکھن ڈھنگاں دی بہلنتا بھر پُرتا ہووے اتے دُوجی جس وچ سنکوچ ساہت کلا دیاں سکھراں نُوں چھوہندا ہووے۔ شیلی دیاں دوویں قسماں ہور ساہتک کار دی نجی شخصیت اُتے زبھر کردیاں ہن۔²⁰ ایہہ دوویں شیلیاں قصہ کاوِ وچ ملدیاں ہن۔ سنکوچتا دا گن ساڈے مُڈھلے قصہ کار دمودر وچ درشٹی گوچر ہندا ہے۔ اوہ کسے وی گھٹنا نُوں لکاؤندا نہیں، سگوں سخم توں کم لیندا ہو یا ضروری بیان تیک ہی اپنی قلم نُوں سمیت رکھدا ہے۔ ایہی کارن ہے کہ اوس نے اپنے وڈے کتھانک نُوں کیول 961 بنداں وچ بند کر کے رکھ دتا ہے۔²¹ ایس گن نُوں اُس دے اُویا یاں نے وی اپنایا ہے۔ سخم تے سنکوچ ہاشم دی شیلی دا پرتکھ تے پرتندھ گن ہے۔ اوس دی ساہت کلا دی سکھرا ایس گل تے زبھر ہے کہ گھٹ توں گھٹ شبدان وچ ودھ توں ودھ گل آکھی جاوے۔ اوہ بند کیول چار تگاں دا رچدا ہے اتے وشے دی ترتیب، چون،

ہون کر کے جوگا سنگھ نے سبھ توں پہلاں ہیر کست وچ لکھی۔ اوس دی پڑوی جیوا سنگھ، بھگوان سنگھ، پورن رام آد نے کیتی۔²⁵ ایسے طرحاں قصہ کاراں نے کورٹا چھند دی ورتوں کیتی۔ سوئی کاو وچ شنگار تے کرنا رس دی سارے کویاں وچ پردھانتا ہے، بھادویں بھیانک، ہاس تے رور رس وچ وچ ملدے ہن۔²⁶ دمور دی کاو رچنا وچ بھارتی کاو شاستر اُسا رگھ رس درشی گوچر ہندے ہن۔ جیویں شنگار رس دے دوویں سروپ (برہا تے وصل) کافی ماترا وچ ملدے ہن۔ ادھت رس، کرنا رس تے شانت رس دیاں ونگیاں وی درشی گوچر ہندیاں ہن۔²⁷

سنسکرِتک مہتو:

قصہ کاو دیاں کھانک روڑھیاں دے ادھتین توں مدھ کال دے پنجاب دی سنسکرِتی دی بھرپور جھلک ملدی ہے۔ ایس درشی توں پتا لگدا ہے کہ ایس سے سماج دھارمک طور تے ہندو اتے مسلمان دو پرگھ شریناں وچ ونڈیا جا چکا سی۔ دمور سے نویں مسلمان گھرانیاں وچ ہندوؤانہ رسماں ریتاں پرچلت سن پر ہندوؤاں دی اوستھاپنی سی۔ بھادویں گھج ہندوؤاں نے مسلم دھرم اپنا لیا سی پر اوہناں دیاں گوتاں وچ فرق نہیں آیا سی جیویں سیال، بھٹی، وڑانچ آد۔ وپاری تے مہان طبقہ اپنی مان والی تھاں گوا چکا سی اتے اوہ جاگیرداراں دے آسرے دن کٹ رہے سن۔ باہمن اپنی وڈیائی گوا چکی سی تے اپنی روزانہ لوڑاں پوریاں کرن لئی اوہ امیر گھراں دیاں بہتیاں کرن لئی مجبور سی۔ اوہناں توں ڈوماں نال رشتے داریاں قائم کرن لئی بھجیا جاندا سی۔ ہیر تے صاحبان براہمنوں سُنہیا دین لئی بھجیاں ہن۔

ہندو تے مسلمان انیک جاتاں وچ ونڈے ہوئے سن، جیویں سید، کھل، سیال، رانجھے، کھیڑے، وڑانچ، بلوچ، چدھر، گلاٹی، ناہڑ، چوہان، بانے، سنبل، پٹھان، ڈوگر، ابدالی آد۔ ایسٹے طرحاں کم تے آدھارت جاتاں ڈوم، مراسی، چمیا، دھوبی، تیلی، نائی، جھیور آد ملدیاں ہن، جیہناں دا سبندھ ہندو تے مسلمان دوہاں دھرماں نال ہے۔

لوکاں دا پرگھ کتا کھیتی سی۔ ایہہ کتا جٹاں دی جات نال سبندھت سی۔ جٹ

ہونا مان یوگ سمجھیا جاندا سی۔ واہی توں چھڈ کے ہور کم کرنا جٹاں لئی بیٹھی والا سی۔ رانجھے دے بھرا رانجھے دے چاک بنن اتے اپنی ہتک سمجھدے سن۔ ڈوم، بھنڈ، نائی، مراسی آد نیویں جاتاں والیاں دا سماج وچ ویش سٹھان سی۔ اوہناں توں اُچی جاتی والے گھرن نال ویکھدے سن۔

مدھ کالین سے دا سماج سامنتوادی رچی رکھدا سی۔ ایس سامنتوادی سماج وچ ملکیت دی بھوانا پرہل سی، جس کارن ہر سماجک وسٹو ملکیت دی درشی توں اتے پرکھ پردھان سماج وچ تانا شاہی وتیرے دے پرتی کرم وچوں پیدا ہوئی پرتیت ہندی ہے۔ جاگیرداری ڈھانچے وچ پروارک نیہاں ودھیرے پکیاں سن۔ پروار دے ویکلتیاں توں ویش پرکار دے اوشان وچ رہنا پیندا سی۔ پروار دا مکھی ساریاں شکلتیاں رکھن والا ہندا سی تے اوس دی اُلگھنا سماج دی اُلگھنا منی جاندی سی۔²⁸ کھانک روڑھیاں دے ادھتین توں سانوں جاگیرداری پر بندھ دی مکمل تصویر مل جاندی ہے۔ اتھے ہر ویکلتی نجی لائے لئی جتن سیل ہے۔ مثال دے طور تے ماپے پہلاں اولاد لئی سکھنا سکھدے ہن پر جد پتا لگدا ہے کہ ایہہ اولاد اوہناں لئی بھارو ہے تاں اوہ اوس دا تیاگ کرن تیک چلے جاندے ہن۔ سستی تے پورن بھگت دے قصے توں ایس دی پُستی ہو جاندی ہے۔ ہیر دے بھرا ہیر توں اکبر نال ویاہن بارے سوچدے ہن تاں جو بہت ساری زمین تے ملکیت پراپت کیتی جا سکے۔

پتی پتی دے آدرش پریم توں قصہ کاو وچ پیش کیتا گیا ہے۔ پتی پتی انیکاں مشکلاں وچوں لگھ کے ایس رشتے توں قائم رکھدے ہن جیویں قصہ راج تل اتے رانی دیتی، اتے قصہ راجا ہری چند وچ۔ پر پُرشاں نال ناجائز سبندھ سبندھ قائم کرن والیاں استریاں دی بھرپور بندیا کیتی گئی ہے۔ استری ست دی پرکھ لئی کئی کسوٹیاں زدھارت ہن۔ ایہناں نال شاہنی قولوں دے جت ست دی پرکھ کیتی جاندی ہے۔

ماں پتر دے رشتے دا آدرش روپ سانوں پورن بھگت دے قصے وچ ملدا ہے۔ پورن آدرش پتر تے اچھراں آدرش ماں ہے۔ آدرش بھراواں دا پریم رامان وچ اُلبدھ ہے۔ ایہو روپ سانوں روپ بسنت دے قصے وچ ملدا ہے۔ بھرا دا رشتہ شکتی دا

پرتیک ہے۔ مرزہا باجھ بھراواں ماریا جاندا ہے۔ لالچ تے ایرکھا کر کے بھرا بھرا دے ویری وی بن جاندا ہے۔ رانجھا، یوسف تے راجا نال انج ہی گوردی ہے۔ ننان بھرجائی دا رشتہ دو روپاں وچ پیش ہو یا ہے۔ ہیر رانجھے دے قصے وچ ننان (سہتی) بھرجائی دے اُدھلن وچ سہایتا کردی ہے پر سوتھی فضل شاہ وچ ننان گھڑا ونا وندی ہے تے اوس نوں بھرجائی دی خوشی نالوں خاندان دی عزت ودھیرے پیاری ہے۔ ہیر رانجھے دے قصے وچ ہیر دا چاچا کیدو نہیں چاہندا کہ اوس دی بھتیجی چاک نال عشق کرے۔ ایس طرحاں اوہ وی مریدا پالک سدھ ہندا ہے۔

قصہ کا وچ سماجک رسماں دا وی بھرپور وزن ہو یا ہے۔ کتھانک رُوڈھیاں دے ادھین توں پتا لگدا ہے کہ بچے دے جنم سے نشیاں منائیاں جانیاں سن تے جوتھیاں پاسوں اوس دے بھوکھ بارے جانکاری پراپت کیتی جاندی سی۔ چھوٹی عمرے گرومانی کیتی جاندی سی تے ویاہ لئی لڑکی نوں رسمی طور تے چکھیا جاندا سی۔ ماپے ورنالوں 'گھر' نوں ترجیح دیندے سن تاں جو 'بھلے' گھراں نال گوما چاری دے سمبندھاں راہیں پرواراں دی سماجک آرتھک حیثیت اُچیری اُٹھ سکے۔ اک سنسکریتک رواج دے طور تے ایہہ ورتارا اپنا ستھر ہو چکا سی کہ برابر دی سماجک آرتھک حیثیت رکھن والے پریمییاں نوں وی ویاہ دی اجازت نہیں سی دتی جاندی۔ اجیہا کرن نال سماجک مریدا دے ٹٹ جانا دا خطرہ سی۔ مثال وجوں 'مرزا صاحبان' دے قصے وچ مرزا اتے صاحبان دی سماجک آرتھک حیثیت ساویں ہے۔ مسلمانی سماج دے پیمان اُتار وی اوہناں دا نکاح جائز ہے۔ تاں وی صاحبان دے ماپیاں نوں ایہہ نکاح پروان نہیں کیونکہ مرزا اوہناں دی چون نہیں۔ وھی دی چون پروان کرن دا سپیشٹ مطلب ایہہ بن دا ہے کہ ماپی اپنا ادھکار چھڈن اتے ایہہ گل سچے سماجک پر بندھ اُتے ہی اثر انداز ہو سکدی ہے۔ ایس لئی قصہ کا وچ مکھ وروڈھ پریم آدھارت ویاہ اتے مریدا آدھارت ویاہ وچ ہے جو کہ سنسکریتک وروڈھ ہے، بھواویں ایس دا بنیادی آدھار آرتھک ہی ہے۔²⁹

مدھ کال دا سماج گیرداری دا سما سی، جس وچ استری نوں اک وسٹو سمجھیا جاندا سی۔ سماج اتے گھر وچ اوس نوں دو جاستھان پراپت سی۔ قصہ کاراں نے استری دی بندیا

کیتی ہے حالانکہ اوہناں دے قصیاں وچ پرسنٹ استری اوہناں دے کتھن دے وروڈھ وچ کھڑی ہوندی ہے۔ استری پرتی پین بھاون ویدک کال توں ہی پائی جاندی ہے، بھواویں کہ اوس سے استری نوں مرد دے برابر دے ادھکار سن۔ یگ، ہون تے ہور سماجک سماگم استری بغیر پورا نہیں ہو سکدا سی۔ اُنپنڈ، بالمیک رامائن، رام چرت مانس، مہاں بھارت، منوں سمرتی آ و گرتھناں وچ وی استری دی بندیا کیتی گئی ہے۔³⁰ ایس طرحاں قصہ کاراں دا ایہہ وتیرہ پرپر اگت ہے۔

کتھانک رُوڈھیاں توں پتا لگدا ہے کہ کئی وار راجے چھوٹی عمر دیاں لڑکیاں نال ویاہ کروالیندے سن۔ چھوٹی عمر دیاں ایہہ پتیاں اپنی کام بھگھ نوں تربت کرن لئی دوجے مرداں نال لنگی سمبندھ قائم کرن دی کوشش کردیاں سن جیویں لونا اتے چندراوتی۔

کتھانک رُوڈھیاں توں اوس سے دے نینک جیون دا وی پتا لگدا ہے۔ پورن، یوسف تے بسنت آ و پاتر اُچا آچرن پیش کردے ہن۔ لوک حق حلال دی کمائی وچ یقین رکھدے سن۔ رانجھا منگ کے کھان نالوں مر جانا بہتر سمجھدا ہے۔³¹ بچن پالنا لوکیں اپنا پوتر فرض سمجھدے سن۔ لوکیں غریب غر بے تے لوڑ وند دی ہر طرحاں دی سہایتا کردے سن۔ لوکاں اندر دیاں بھاون پائی جاندی سی۔

جتھے قصہ کاراں نے قصیاں وچ مدھ کالین پنجاب دے لوکاں دے نینک جیون دے سوہلے گائے ہن، اوتھے اوہناں نے اپنے سے دے سماج دیاں سمسیاواں دا وی بیان کیتا ہے جو انینک کرماں نوں جنم دیندیاں ہن۔ خاص کر لڑائی، غربی، بے روزگاری، عورت پرتے قبضے دی بھادنا، وینکتی گت جیون نوں پروانگی نہ ملنی، نویاں جیون تیمان تے پابندی آ و سمسیاواں ہی چوری، اُدھالے، جھوٹھ بولنا، کٹنا مارنا، آپسی لڑائیاں آ و انینک کرماں دیاں جنم داتیاں ہن۔³² ایہناں سمسیاواں دی پیش کاری و بھن کتھانک رُوڈھیاں دوارا ہوئی ہے۔

وشواس پرک کتھانک رُوڈھیاں دے ادھین توں پتا لگدا ہے کہ مدھ کالین پنجاب دے لوک اندھ و شواہی ہون کر کے کئی وہماں بھرماں وچ پھسے ہوئے سن۔ پھراں فقیراں تے دیوی شکتیاں وچ اوہناں دی دُکھی شرداسی۔ شگناں، اپشگناں، جنتر، منتر، تنتر،

- 10- گُردت سنگھ پریمی، قصہ کاری تے سامی پر بھاؤ، کھوج پترکا (قصہ کاوانک)، پتے 175۔
176
- 11- وستھارلی ویکھو اتم سنگھ بھائیہ، مولوی غلام رسول دیاں رچناواں دا آلوچنا تمک ادھین، پتا
190
- 12- جو ندر سنگھ، قصہ کاو دا شاستری پر پیکھ، کھوج پترکا (قصہ کاوانک)، پتے 121-124
- 13- کنول جیت گروور، گورونانک دیو جی دیاں جنم ساکھیاں وچ کھٹانک روڑھیاں، پتا 232
- 14- کشن سنگھ گپتا، قصہ کاو: سرُوپ تے وکاس، پتا 17
- 15- امر جیت سنگھ کانگ، قصہ سنسار، پتے 55-56
- 16-، قصہ پر پیکھ، پتا 88
- 17- درشی کون، پتا 104
- 18- جو گندر سنگھ راہی تے بکرم سنگھ گھٹن، پنجابی قصے دے اتھاسک روپانترن، پنجابی قصہ کاو
دے بدلے پر پیکھ، پتے 68-69
- 19- اوہی، پتا 71
- 20- سستی ہاشم (در)، پتا 71
- 21- گُردت سنگھ، پریمی، دمور، پتا 63
- 22- سستی ہاشم (در)۔ پتے 72-73
- 23- بلبر سنگھ پونی، قصہ کاو: اتھاسک تے کاو ملانکن، پتا 66
- 24- گُردو سنگھ، پنجابی کاو وچ پرکرتی چترن، پتے 294-295
- 25- ایم ایس، امرت، پنجابی سونی کاو دا آلوچنا تمک ادھین، پتے 233-234
- 26- اوہی، پتے 268-269
- 27- ہیر دمور (سنپادک جگتا سنگھ)، پتا 63
- 28- سورن سنگھ، قصہ کاو وچ سماج تے سمبھاچار، پتا 215
- 29- ٹی آر ونود، قصہ کاو وچ پیش عشق دا سماجک سندربھ، کھوج پترکا (قصہ کاوانک)، پتے
223-224
- 30- وستھارلی ویکھو، کشن سنگھ گپتا، پنجابی قصہ کاو وچ استری بندیا، آلوچنا، جولائی۔ ستمبر
1987ء، پتے 70-71
- 31- ہیر دمور (پریمی)، پتا 72
- 32- پرشوتم داس گپتا، قصہ کاو وچ سماجک قہمتاں، کھوج پترکا (قصہ کاوانک)، پتا 232

تویت، مونتیاں، ہونی، بھوکھ بانی آد وچ لوکاں دا ڈونگھا وشواس سی۔ سُنپیاں تُوں سچ منا،
قصہ کال دے پنجابیاں دا جیون سچ سی۔ سُنپیاں دی تعبیر دسنا، اک دیوی گن سی۔ یوسف
ایس گن کر کے ہی مصر دا راجا بن دا ہے۔

چینکاری کھٹانک روڑھیاں دے ادھین توں جانکاری ملدی ہے کہ قصہ کال
دے لوکاں وچ چینکاری وسٹو واں وچ ڈونگھی وچپسی سی۔ ایسے لئی قصیاں وچ ادبھت تے
الوکیک پاتراں، گھٹناواں اتے وسٹو واں دا وزن ملدا ہے تے ایہناں وچ ورنٹ سماج دا
یتھارتھ بودھ وگیانی من نالوں وکھرا ہے۔

ایس طرحاں قصہ کاو وچ اوس سے دی سنسکرتی بھر پور جانکاری ملدی ہے۔
قصہ کاراں نے لوکاں دی سماجک، آرٹھک تے دھارمک دشا تُوں پیش کیتا ہے۔ اوہناں
نے لوکاں تُوں اُچیاں، سچیاں تے سچیاں قدریں اپناؤن تے وی زور دتا ہے۔ انج
جتھے قصیاں وچ اوس سے دی سنسکرتی دا درش پیش کیتا گیا ہے، اوہتھے آدرشک جیون لئی
سیدھ وی پردان کیتی گئی ہے۔ ایس پراپتی وچ کھٹانک روڑھیاں دا وڈا ملل یوگ دان ہے۔

حوالے تے ٹپیاں

- 1- سوہندر سنگھ بیدی، لوک دھارا اتے ساہت، پتے 36-37
- 2- پریم سنی، سید فضل شاہ: جیون تے رچنا، پتے 21-22
- 3- قصہ کاری اُتے سامی پر بھاؤ، کھوج پترکا (قصہ کاوانک)، پتا 17
- 4- اوہی، پتے 174-175
- 5- اجیر سنگھ، پنجابی ساہت دا آلوچنا تمک ادھین، پتے 182-183
- 6- وستھارلی ویکھو، گلبر سنگھ کانگ، پنجابی وچ قصہ ہیر رانجھا، پتے 19-20
- 7- ہیر احمد (سنپادک پیارا سنگھ پدم)، پتا 1
- 8- جگجیت سنگھ، قصہ کاو دا کاوشاستر، کھوج پترکا (قصہ کاوانک)، پتا 138
- 9- امر جیت کور، قصہ اتے رومانس، پتا 78

رہندا ہے تے اوہ رُوڑھ ارتھ توں ہٹ کے نوں سنڌر بھ وچ وکھرے ارتھ وی گریہن کر
 لیدیاں ہن۔ اوہ کجھ سے لئی لُپت دی ہو جانداں ہن اتے مرنوئیں کلیور وچ اُبھر وی
 آؤندیاں ہن۔ ایہہ کئی سومیاں توں پیدا ہو کے کتھا پرواہ وچ ساؤندیاں رہندیاں ہن۔
 ایہناں دی بھتی ماترا لوک وِشواساں، سنکپاں، مَنوتاں آدِ وِچوں وِگسی ہے۔ منگھ دی
 نواں رُوڑھیاں نرمت کرن دی شکلی سیمت ہے۔ تھوڑیاں گُو رُوڑھیاں نوں نوں رُوپاں
 وچ لوک کتھاواں وچ ملدیاں ہن۔

کتھانک رُوڑھیاں دی ویا پکتا، سامتا اتے پرسار، لوک من دیاں اوہناں
 پرورتیاں کر کے ہے، جیہناں دے کارن آدم مانو اجیہیاں کتھاواں دا زمان کیتا، جیہناں
 وچ اسنھو اتے الوک کارجاں دی بھلتا سی۔ لوک من آدم مانو دیاں پرورتیاں دا سُمُوہ
 ہے جو منگھ نُوں ورثے وچ پراپت ہندا ہے۔ منگھ بھاون کئی وی بودھک اتی کر لوے،
 ایہہ پرورتیاں کسے نہ کسے رُوپ وچ موجود رہندیاں ہن۔ ایہو کارن ہے کہ وگیا نیک یگ
 وچ وی منگھ دی اجیہیاں کہانیاں وچ رُچی ہے، جیہناں اسنھو تے ادھت ہن۔ سَر و
 چیتنا واد، پراکپنا چنتن، جاڈو ٹونا چنتن اتے اُٹھانک چنتن لوک من دیاں پرورتیاں
 ہن۔ فرائیڈ دے اُسار منگھی آدم پرورتیاں اوس اوچتین دا پرتیک ہن، جس وچ ویکتی
 گت دیاں گھٹیاں بھاونواں سنگریہت ہندیاں ہن تے ایہہ آدم پرورتیاں ہی منگھ دے
 سارے سنسکرتک و بہار نُوں پرگٹ کردیاں ہن۔ فرائیڈ دے ٹا کرے تے جنگ نے
 سُمُوہک اُدچیتنا دا سنکپ پیش کیتا۔ جنگ اُسار سُمُوہک اُوچتین وِشو ویاپی تے جنم ذات
 ہے اتے ایہو ہی لوک من دا آدھار ہے۔ فریزر اُسار لوک من دی پرورتی پور و وویکی
 اتے رہس مئی ہے۔ لوک من لئی بیتھارتھ دا بودھ وگیا نیک من نالوں وکھرا ہے۔ پر کر تک
 من لوک من دامول سوما ہے، آدم من الیس سوسے نُوں پرواہ دا رُوپ دیندا ہے اتے
 ورثے وچ ملے پیٹرن تے رُوڑھیاں الیس پرواہ وچ ساؤندیاں رہندیاں ہن۔ انج ایہہ
 تے تے لوک من دا زمان کردے ہن۔

ساہت اتے سبھیا چار وچ کتھانک رُوڑھیاں دا ویشیش یوگ دان رہیا ہے۔
 ایہناں دی ورتوں آدِ کال توں زمر ہور ہی ہے۔ ایہہ کتھانک دا زمان تے ہن۔ کتھانک

نَشکرش

کتھانک رُوڑھیاں دا وِشا کھیتز بڑا وِسترت ہے۔ ایہناں دے ادھتین وچ
 سنسار بھر دے ودواناں نے رُچی پرگٹ کیتی ہے۔ وکھ وکھ دِشٹی کوناں دے کارن اوہناں
 دے وچاراں وچ وی انتر ہے۔ فیرو وی اوہناں دے ادھتین دے آدھار تے ایہہ سٹا
 نکلا ہے کہ کتھانک رُوڑھی کتھا دا چھوٹے توں چھوٹا تے ہے، جو کتھا نُوں اگے لے
 جان، کتھا نُوں نواں موڈ دین جاں روچکتا تے چینکار پیدا کرن لئی اک ہی رچنا جاں وکھ
 وکھ رچناواں وچ اسدھارنتا اتے وچترتا کر کے دُہرایا جاندا ہے۔ کتھانک پاتراں، گھٹناواں
 اتے سھتیاں دا یوجنا پر بندھ ہ تے کتھانک رُوڑھی ایس وچ اک جگت دے طور تے
 وچردی ہے۔

اپنی پر کرتی اتے پر یوجن کر کے کتھانک رُوڑھیاں کئی پرکار دیاں ہو سکدیاں
 ہن۔ جیہناں رُوڑھیاں نُوں رچنا وچلیاں گھٹناواں دے کارج کارن کرم نُوں پر بھاوت
 کیتے بنا کڈھیا جاسکے، اوہناں نُوں کھلیاں کتھانک رُوڑھیاں اتے جیہناں نُوں رچنا وچ
 سارتھک رول نبھاون کر کے خارج نہ کیتا جاسکے، نُوں بچھیاں کتھانک رُوڑھیاں کہیا جاندا
 ہے۔ ایسے طرحاں جیہٹیاں کتھانک رُوڑھیاں سھتی نُوں تبدیل کرن وچ سہائی ہندیاں
 ہن، نُوں گتی شیل کتھانک رُوڑھیاں تے جو کتھانک نُوں گتی پردان نہیں کردیاں، نُوں گتی
 پین کتھانک رُوڑھیاں کہیا جاندا ہے۔ گتی شیل کتھانک رُوڑھیاں دا رچنا وچ کیندري
 سھان ہے اتے ایہناں راہیں گتی تے وکاس دی سُوچنا ملدی ہے۔

کتھانک رُوڑھیاں دا کھیتز بڑا ویا پک ہے۔ لگ بھگ سارے دیاں وچ ہر
 پرکار دیاں کتھانک رُوڑھیاں ملدیاں ہن۔ ایہناں وچ ارتھ سنکوج اتے ارتھ وِستھار ہندا

دے ارنجہ، مدھ، سکھر اتے انت دی اُساری وچ ایہناں دا ویشیش یوگ دان رہیا ہے۔ ایہناں دا اُپیوگ پاتراں دے چترتر چترن، ویشیش واناوارن دی اُساری اتے اُدیش پراپتی لئی کیتا جاندا رہیا ہے۔ ماؤ وگیانیاں دا وچار ہے کہ ورتمان جٹل کہانیاں دا مول کتھانک رُوڑھی ہے۔ کتھانک رُوڑھیاں دُوارا سمگری پرستت کیتی جاندی ہے تے شیلی دُوارا اوس نُوں رُوپ پردان کیتا جاندا ہے۔ کتھانک رُوڑھیاں اکو جیہیاں ہون دے باوجود وی کتھاواں وچ بھٹتا دا کارن پرورتن شیل شیلی ہے۔ ایہناں دُوارا سانوں سنسکرتی دا پرنپراگت رُوپ سُرکھیت ملدا ہے۔ اوہ اپنے سے دے سماج دی دھارمک، سماجک، راج تیک، آرتھک اتے نیتک تصویر پرستت کردیاں ہن۔ سنسکرتیک وکاس دا بودھ پراپت کرن وچ وی ایہناں دا وڈا یوگ دان رہیا ہے۔ آدم ماؤ دی مانسکتا، آدم سماج دے ریتی رواج، ویشواس تے پرتھاواں نُوں جانن لئی ایہہ اک پرمکھ سروت ہن۔

کتھانک رُوڑھیاں دے ٹلنا تہک ادھین لئی ایہناں نُوں ویشواس پرک، چنکاری تے سنسارک ترن ورگاں وچ ونڈیا جاسکدا ہے۔ ویشواس پرک کتھانک رُوڑھیاں کسے نہ کسے لوک ویشواس اتے دھارنا اتے آدھارت ہندیاں ہن۔ ایہناں نُوں وگیانک دیشی توں ہتھارتھ نہیں کہیا جاسکدا، پر ساڈے نیچے دا حصہ ہون کر کے، ایہہ واسنوکتا دا پربھاو پیدا کردیاں ہن۔ چنکاری کتھانک رُوڑھیاں ادھت اتے الوکک ہن۔ ایہناں دا آدھار وی لوک ویشواس، پر ایہناں وچ کوئی نہ کوئی چنکار واپردا ہے۔ سنسارک کتھانک رُوڑھیاں روزانہ جیون دے ورتن ورتارے، سنسکرتیک تے سماجک سنسکاراں اتے ویہاراں، رشتے ناتے تے جاتی چترتاں نال سمبندھت ہندیاں ہن۔ ایہہ جاں تاں واسنوک جیون وچوں لئیاں گنیاں ہن جاں سنجاونا اتے آدھارت ہن، جس کر کے سُبھاوک لگدیاں ہن۔

ویشواس پرنپراگت طور تے پروان کر لئی گئی دھارنا ہے۔ کسے پرچلت وچار، کتھن جاں وسنُو وچ یقین کرن نُوں ویشواس کہیا جاندا ہے۔ ایس وچ ساریاں بھاوانیک جاں ترک رہت بھاواناواں سمبندت ہن۔ ویشواساں دا گھیرا بہت ویشال ہے۔ کئی ویشواس ویکتی گت ہن تے کئی سَمُو پک، کئی دھارمک ہن تے کئی سبھیا چارک۔ لوک ویشواس لوک من

دی اُتج ہن۔ وگیانک اُنقی کارن ویشواساں نُوں بھاری دھکا لگدا ہے۔ پر کئی منو وگیانیاں اتے سماج وگیانیاں ولوں ایہناں دے سمرتھن وچ کاڈھاں کڈھیاں جارہیاں ہن۔

ویشواس اجیہیاں جگتاں ہن، جو سچے قصہ کاو نُوں سچالت کردیاں ہن۔ قصہ کاراں نے دکھ دکھ اُدیشاں دی پراپتی لئی ایہناں دی ورتوں کیتی ہے۔ اوہناں نے قصیاں دے ارنجہ وچ ہی بھوکھ بانی ویشواس پرک کتھانک رُوڑھی دی ورتوں کردے ہوئے اپنے پاتراں دی ہونی نیچت کیتی ہے۔ ایس ہونی مطابق ہی اوہناں دی شخصیت دا وکاس ہندا ہے۔ ایس طرحاں ایہہ جگت کتھانک نُوں پورونچت کرن لئی ورتی گئی ہے۔ کتھانک وچلی کھڑوت نُوں دُور کرن لئی دی ایس رُوڑھی دا اُپیوگ کیتا گیا ہے۔

آکاش بانی رُوڑھی دی ورتوں کسے پاترا نُوں بھاوی گھٹنا دے پرتی سچیت کرن جاں کسے رہس دی سوچنا دین لئی کیتی گئی ہے۔ ہیر، سونی تے صاحبان اپنے پیار نُوں سماجک پروانگی دواؤن لئی اپنے عشق نُوں ازلی ارتھت دُنیا دے مڈھ توں درساوندیاں ہن۔ ہیر دے قصے وچ ایہہ رُوڑھی اخیر تک کارج شیل رہندی ہے۔

قصہ کاراں نے بھوکھ وچ واپرن والی چنگی مندی گھٹنا دی پورونچت دین لئی شکلتاں اپٹگناں دی ورتوں کیتی ہے۔ ورتے سراپ دی رُوڑھی دُوارا اسنھو کارجاں نُوں سنھو بنایا گیا ہے۔ مثال لئی پورن بزنستانا لونا نُوں پتر دا ورت دیندا ہے تے حضرت یعقوب دی دُعا نال پچونجا سال دی بڑھی زلیخا مڑ جوان ہو جاندی ہے۔ فرہاد دی آہ توں ڈردے مارے، اوس نُوں سولی نہ چڑھا کے کتھانک وچلی کھڑوت نُوں دُور کیتا گیا ہے۔

الوکک شکلتیاں دی ورتوں لگ بھگ سارے قصہ کاراں نے کیتی ہے۔ اوہناں نے کہانی تاں دُنیاوی پریم دی لئی پر اوس دا بھاء الوکک شکلتیاں دی سہایتا نال کیتا ہے۔ وارث شاہ ورگا مہان قصہ کار دی ایسے پربھاو ادھین ہی انت اتے اپنی رچنا نُوں الوککتا پردان کردا ہے۔ ہندو متھہاس دے پربھاو پٹھ قصیاں وچ دیوتے، کجگونگاں، جم دوت، کل، نارد، ہونی آد پاترا کارج شیل ہن۔ سامی پربھاو ادھین جن، دیو، پریاں، فرشتے آد پاتراں دا قصیاں وچ اُلکھ ہو یا ہے۔ پنج پیر دے قصیاں دے اٹٹ انگ ہن۔ قصہ کاو وچ ہونی دا پربل رُوپ ملدا ہے۔ پاترا سماجک شکلتیاں دا ورودھ کرن وچ اسرتھ ہون

کر کے، سارا دوش ہونی سر دتا جاندا ہے۔ رومانک قصیاں وچ الوک پاتراں دی بھرمار ہون کر کے، ایہناں قصیاں دا سارا و اتا ورن ہی اٹوٹھا بن گیا ہے۔

مدھ کالین لوک جنتر، منتر، جادو، ٹونا آدی وچ ڈونگھا وشواس رکھدے سن۔ ایس لئی قصہ کاراں نے کتھانک وچلے گئی رودھ ٹوں دُور کرن اتے چنکار پیدا کرن لئی ایہناں ٹوں اک جگت دے طور تے ورتیا ہے۔

آد کال توں ہی منگھ دی سُنیاں وچ ڈونگھی دلچسپی رہی ہے۔ قصہ کاراں نے بھادی گھٹنا دی سُوچنا دین اتے پاتراں وچ پیار دا مدھ نہن لئی ایہناں دا اُپیوگ کیتا ہے۔ یوسف زلیخا کا و دھارا وچ کتھانک ٹوں گئی دین لئی سُنیاں دی ویش بھومکا ہے۔ ادبھت رس پیدا کرن لئی قصہ کاراں نے بزجن ستھاناں دا ورتن کیتا ہے اتے ایہہ رُوٹھی رومانک قصیاں تیک ہی سمیت ہے۔ سچ کتھن دی کریا اک ہندو منتر دے طور تے پیش ہوئی ہے۔ سکھیاواں سمبندھی کئی وشواس پائے جاندا ہے ہن۔ ایس لئی کئی سکھیاواں دا رُوٹھی گت اُپیوگ ہو گیا ہے۔

ایس طرحاں قصہ کاراں وچ سبھ توں ودھ وشواس پرک کتھانک رُوٹھی دَرشی گوچر ہندیاں ہن۔ سچا قصہ کاراں پور و پرچلت لوک وشواساں نال اوت پوت ہے۔ ایتھوں پتا لگدا ہے کہ مدھ کال دے لوکاں دی لوک وشواساں وچ ڈونگھی دلچسپی سی اتے اوہناں دی مانسک تریپتی لئی قصہ کاراں نے ایہناں ٹوں اپنی رچنا دا واہن بنایا۔

جیوں ہی منگھ نے ہوش سنبھالی، اوس دا واہ پرکرتک ورتاریاں نال پیا۔ اوہ ایہناں دے رہس توں جاؤ نہیں سی۔ ایس لئی اوس نے ایہناں ٹوں چنکاری گھٹناواں سمجھدے ہوئے ایہناں سمبندھی انوکھیاں گھٹناواں دا بزمان کیتا۔ ایہو کارن ہے کہ پراچین ساہت چنکاراں نال بھریا پیا ہے۔ قصہ کاراں نے روچکتا پردان کرن اتے ٹھڈی کڑی ٹوں جوڑن لئی چنکاری کتھانک رُوٹھیاں دی ورتوں کیتی ہے۔

لوک من دی ایہہ دھارنا رہی ہے کہ اسادھارن ویکلتو اتے کرتو والی شخصیت دا جنم اسادھارن نہیں ہو سکدا۔ اوہناں دے جنم ٹوں گھوشٹ کرن لئی ویش گھٹناواں واپردیاں ہن۔ ایہو کارن ہے کہ زرنستان راجیاں دے گھر فقیراں دُوارا دتے پھل کھان

نال، یگ کرواؤن، ایتھوں تیک کہ پنا سنھوگ کیتیاں اولاد پیدا ہندی ہے۔ مثال دے طور تے قصہ ’ناسکیت‘ وچ ناسکیت دا جنم کواری چندراوتی دُوارا پنا سنھوگ توں ویرج والا پھفل سنگھن تے ناساں راہیں ہندا ہے۔ قصہ ’سیف الملوک‘ وچ اک تریا دیس دا ورن ہے، جتھے اک چشمے وچ اشنان کیتیاں کڑیاں ٹوں گر بھٹھر جاندا ہے تے اوہ کڑیاں ٹوں جنم دیندیاں ہن۔

چنکاری کتھانک رُوٹھیاں وچوں سبھ توں ودھ اُپیوگ رُوپ پر ورتن کتھانک رُوٹھی دا ہو گیا ہے۔ کئی پاتر دیوی شکتی کر کے اپنا رُوپ پر ورتن خود کردے ہن، جیویں قصہ ’شاہ بہرام‘ وچ دیو، گھوڑے دا اتے پریاں کبوتر دا رُوپ دھارن کردیاں ہن۔ قصہ ’سیف الملوک‘ وچ قلزم دا شہزادہ بہرام پنچھی دا رُوپ دھار کے ملکہ خاتون دا اپہرن کردا ہے۔ جنتر منتر دُوارا دُوبے دا رُوپ پر ورتن کرن دے حوالے وے ملدے ہن۔ مثال لئی، قصہ ’کام رُوپ‘ وچ سندیشاں دے آدان پردان لئی پدیا چند ٹوں دھاگا بھ کے توتا بنایا جاندا ہے۔ قصہ ’دل خورشید‘ وچ دل خرم شہزادے اتے دل خورشید ٹوں دیوتوں بچاؤن لئی منتر دُوارا کبھی بنایا جاندا ہے اتے دیوتوں کبھی بنا کے اک وچ ساڑیا جاندا ہے۔

لوک من دی ایہہ دھارنا رہی ہے کہ پراناں ٹوں سریر نالوں اڈ کر کے کسے ہور پران دھاری جاں جڑھ و سٹو وچ سُرکھیت رکھیا جاسکدا ہے۔ مُول پرانی پہلاں وانگ ہی سُرجیت رہندا ہے، اوس دی کرم گتی وچ کوئی فرق نہیں پیندا اتے اوہ اوہو دکھ ہی بھوگدا ہے، جو اوس دے پران پٹے ٹوں دتے جاندا ہے ہن۔ ایس طرحاں ادیشٹ شکتی دُوارا پران پٹے اتے اصل پرانی وچ سمبندھ جو یاں رہندا ہے۔ قصہ ’سیف الملوک‘ وچ قلزم دے شہزادے بہرام دے پران چٹے کبوتر وچ ہن۔ ایہہ کبوتر اک قصے وچ سُرکھیت سی۔ شہزادہ سیف الملوک ایس رہس دا پتا لا کے اوس دا سر دھڑ نالوں دکھ کردا ہے۔ سینکرے کوہاں تے بیٹھے ہوئے بہرام دا سر وی وڈھیا جاندا ہے۔ ایس طرحاں ملکہ خاتون ٹوں بہرام دی قید توں منگت کروایا جاندا ہے۔

اک ویکلتی اپنے سریر ٹوں چھڈ کے کسے دُوبے جوت جاں مرتک پرانی اندر پرویش کر سکدا ہے، ایہہ دھارنا آدم سماج وچ پائی جاندی سی۔ کلجگ نل اندر پرویش کر

کے تل تے دہیتی لئی مصیبتاں دا کارن بن دا ہے۔ مرتک پرانی مُڑ زندہ ہو سکدا ہے، ایس بھادنا دا پرگٹاوا قصہ کاو وچ دی ملدا ہے۔ مثال لئی اک جوگی منتر پڑھ کے مرتک بسنت نُون مُڑ سُرجیت کردا ہے۔

لوک من انساں پُو پنچھی وانگ گل بات کردے ہن، دُکھ سکھ محسوس کردے ہن اتے لوڑ پین تے منٹھاں دی سہایتا کردے ہن۔ ایہو کارن ہے کہ قصہ کاو وچ کئی پُو پنچھی پاتراں دے طور تے کارج شیل ہن۔ مثال لئی قصہ راجا رسالو وچ توتا اک پتھ پرورشک، صلاح کار اتے ایماندار پہرے دار دے طور تے وچردا ہے۔ بلی رسالو دی جوا جتن وچ سہایتا کردی ہے اتے سینا رانی کوکلاں نُون بڈی نال عشق کرن تون ورجدی ہے۔

سامتی سماج وچ پتی نُون پریشمرمن والی استری وچ ویشٹ تیج، شکتی آدی کلپنا کیتی جاندی سی۔ اوہناں دے ست نُون پرکھن لئی کئی کسوٹیاں سٹھاپت سن۔ مثال لئی قصہ راجا رسالو وچ ست دا پرمان دین لئی شہنی قولوں پیراں دا چلھا بنا کے سہا وچ چول رنھدی ہے، کچی تند نال گھڑے نُون بنھ کے کھوہ وچوں پانی کڈھدی ہے تے اگنی پرکھیا دیندی ہے۔

آد کال تے مدھ کالی ساہت دے ہور نایکاں وانگ قصہ کاراں نے وی اپنے نایکاں نُون کسے نہ کسے چنکاری وستو نال لیس کیتا ہے۔ ایہہ وستو واں اسنھو کارجاں نُون سنھو بنا کے پاتراں دی سہایتا کردیاں ہن۔ مثال لئی راجھے پاس وچھلی ہے جو الہ دین دے چراغ دا کم کردی ہے۔

لوک دھارنا ہے کہ پیر فقیر دے قداماں جاں ستی استری دی چھوہ نال سکے باغ ہرے ہو جاندے ہن۔ ایہہ جیو جگت دی موئے جواؤن والی رُوڑھی دا ہی پنپتی جگت وچ پرگٹاوا ہے۔ ایہہ پر بھوادھین ہی قصہ کاو وچ سکے باغ ہرے ہون دی رُوڑھی دا پرولش ہو یا ہے۔ قصہ کاو وچ بھارتی پرینرا انساں رُوڑھی تے بُت دا مانوی کرن کیتا گیا ہے۔ سوئی رُوڑھی راہیں مہینوال نُون اپنی موت دی سوچنا بھجیدی ہے۔ ایس دھارنا کارن ہی سوئی تے مہینوا، راج بی بی تے نامدار، شیریں تے فرہاد دیاں لاشاں دا ملاپ کروایا گیا ہے۔

بھارتی کتھا ساہت وچ منگل دیپ دا ورن عام ملدا ہے۔ لوک دھارنا انساں

اتھے سُندر استریاں وسدیاں ہن، جیہناں نُون پدمنیاں کہیا جاندے ہے۔ کتھا کاراں دُوارا، ایہناں دی پراپتی لئی نایک نُون منگل دیپ دی یا ترا کرواؤنا اک رُوڑھی بن گیا ہے۔ منگل دیپ سمندر وچ سٹھت ہون کر کے کتھا کار نُون رومانچت گھٹناواں پیش کرن دا موقع مل جاندے ہے۔ قصہ کاو وچ وی منگل دیپ دی رُوڑھی دا اُپیوگ ہو یا ہے۔ مثال دے طور تے 'کام روپ' دی کتھا اودھ نگری اتے منگل دیپ وچکار گھمدی ہے۔ روپ تے بسنت منگل دیپ دے راجے کھڑگ سین دے پتر ہن۔ قصہ 'سیف الملوک'، قصہ گوپی چند اتھ پرسنگ راجا بھرتھری، قصہ رانی مہندر کُماری تے راجا بھان چند آدی وچ منگل دیپ دا ورن ہو یا ہے۔

سامتی یگ وانگ قصہ کاو وچ وی ویاہ لئی شرطیں رکھن دے حوالے ملدے ہن۔ 'شیریں فرہاد' دے قصے وچ ایس رُوڑھی دی ورتوں فرہاد نُون ختم کرن دے اُدیش نال کیتی گئی ہے، پر فرہاد الوکک شکلتیاں دی سہایتا نال سمبندھت شرط پوری کر لیدیا ہے پر اوس نُون پھسھے کٹنی راہیں مروا دتا جاندے ہے۔ 'حاتم نامہ' دا کیندری نکتہ ہی ویاہ لئی ست پرشیاں دے اُتر لیاؤنا ہے۔

آد کال وچ زرنستان راجے دے مرن تے راجے دی چون بڑے سرل ڈھنگ نال کیتی جاندی سی۔ قصہ 'رُوپ بسنت' وچ روپ مصر شہر وچ سبھ توں پہلاں پرولش کرن تے راجا چنیا جاندے ہے۔ قصہ 'رانی اندوہتی' تے راجا روپ چند وچ توتا راجے دے چون کردا ہے۔

قصہ کاو وچ ننگے جان تے بچ نکلن، اٹھے کھوہ وچ زندہ رہن، گپت بات چیت سُنن، وجوگ وچ مرن، تصویر ویکھ کے موہت ہون، گن سُن کے پریم جاگن، ندی وچ روڑھے جان، سمندر یا ترا سے جہاز دے ڈبُن، اکو سے ہسن تے رون، اپنا ماس کسے نُون کھان لئی دین، غلام بنا کے ویتے جان، مرن لئی سانگ رچن، طعنہ مارن آدی گھٹناواں دا رُوڑھی گت پریوگ ہو یا ہے۔

پہلی مکتی نال پیار ہون دی رُوڑھی قصہ کاراں لئی سبھ توں ودھ ہرمن پیاری رہی ہے۔ حُسن ایس دا پریرک ہے۔ ایہو کارن ہے کہ نایک نایکا دی سُندر تہا دے ورن اُتے

استری دی بند یا کیتی ہے۔ قصیاں وچ پرسٹت استری، قصہ کاراں دے کتھن دے وپر بیت پیش ہوئی ہے۔ ایس لئی استری بند یا پرپر اگت طور تے کیتی گئی ہے۔

روزی روٹی لئی مہینوال بننا تاں عام گل ہے پر پریکا دے پیار وچ مہینوال بننا وکھننا کر کے رُوڈھی دا رُوپ دھارن کر گیا ہے۔ چاواں تے لاڈاں وچ پلپیا رانجھا، بہر دے عشق پچھے چاک بن دا ہی، بلخ بخارے دا سوداگر عزت بیگ سوئی دے حُسن تے لُٹو ہو کے سوئی دے پوٹلے دیاں مجھاں چارن لئی مجبور ہندا ہے۔

پراچین کال توں ہی استری نُوں اُدھال کے ویاہ کراؤن دا رواج رہیا ہے۔ 'مہاں بھارت' وچ ایس دیاں کئی اُدھرناں اُپلہدھ ہن۔ پری کہانیاں دی ایہہ ویش رُوڈھی ہے، جس وچ جن جاں دیو کسے پری جاں شہزادی نُوں اُدھال کے بندی بناؤندا ہے۔ نائیک اوس نُوں مار کے پری/شاہزادی نُوں مکت کرا کے اوس نال آپ ویاہ کراؤندا ہے۔ قصہ 'سیف الملوک' وچ ایہی رُوڈھی ایس رُوپ وچ ملدی ہے۔ ایس قصے وچ دیوتوں مکت شاہزادی ملکہ خاتون نائیک دی نائیکہ نُوں پراپت کرن وچ سہایتا کردی ہے۔ رانجھا ہیر نُوں، مرزا صاحبان نُوں تے نام دار راج بی بی نُوں اُدھالدا ہے۔ سماج ایہناں اُدھالیاں نُوں ستھاپت مریدا وُرُدھ ودر وہ سمجھ کے پروان نہیں کردا۔ ایس لئی اُدھالے دا سنا نائیک نائیک دے دکھانت وچ نکلد ہے۔

پنجابی قصیاں دے سارے ہی نائیک مسافری دی حالت وچ ہن اتے پنجاب دی پیار بھوانا دا مسافری نال ڈونگھا سمبندھ ہے۔ پنجاب دے قصہ نائیک اپنے گھراں توں ٹٹ کے ہی پنجابی محبت دے یوگ بنے ہن۔ کئی نائیک جیویں رانجھا، مرزا، کام رُوپ، سیف الملوک آد نائیکا دی پراپتی لئی آپ گریہ تیاگ کردے ہن تے کنیاں نُوں گریہ تیاگ کروایا جاندا ہے جیویں پورن، یوسف آد۔ سفر تے ہون سے ایہہ نائیک اپنی ہونی آپ گھردے ہن۔ گجھ قصیاں نُوں چھڈ کے باقی دے قصیاں وچ سفر تے نکلے ایہناں نائیکاں نُوں گھر پرتنا نصیب نہیں ہندا۔ اوہ جاں تاں دکھانک انت نُوں پراپت کردے ہن جاں جوگی بن کے گرتی جیون توں دور ہی رہندے ہن۔

قصہ کاو دیاں کتھانک رُوڈھیاں دے ساہتک اُدھین توں پتا لگدا ہے کہ

سبھ توں ودھ بل دتا گیا ہے۔ قصہ نائیک فرشتیاں توں گھٹ نہیں تے نائیکاواں پریاں اتے اپر چھاواں توں وی سندر ہن۔ اوہناں دے حُسن دا لشکارا بجلی دے لشکارے وانگ وجدا ہے تے عاشق معشوق پہلی تکنی اُتے ہی سدائی اک دوجے دے ہو جاندا ہن۔ سامی پر بھادا دھین اوہناں دے انگ نُوں پر کرتی وچوں انکار لے کے اُپمایا گیا ہے۔

وچھل کام استری دی تہمت دا لشکارا ہون دی انتر راشری رُوڈھی دا اُپوگ قصہ کاو وچ وی ملدا ہے۔ پورن اتے بسنت مترئی ماں دے پیار نُوں پروان کر کے کشت بھوگدے ہن تے یوسف نوں زُلینا دے پیار نُوں اسویکار کرن کر کے قید خانے وچ سٹ دتا جاندا ہے۔ ایہہ نائیک پوترتا، قُر بانی، ست، کتھنی اتے کرنی دے مالک دے طور تے پیش ہوئے ہن۔ مترئی ماں نُوں درچاری استری اتے راجے نُوں دوجی پتی دا ہتھ ٹھوکا درسا کے بند یا گیا ہے۔

مدھ کالین ساہت وانگ قصیاں وچ وی جوگی دو رُوپ وچ پیش ہوئے ہن۔ پہلا پر مگھ اتے مہتو پورن رُوپ اوہناں دے آدرش شخصیت نال سمبندھت ہے۔ ایس رُوپ وچ پیش ہو یا جوگی سماجک گریہ نیاں نُوں پروان نہیں کردا تے موہ مایا توں زلیپ رہندا ہے۔ پورن بھگت، راجا بھرتھری تے گوپی چند دے قصیاں وچ پرسٹت جوگی ایس رُوپ دا دھارنی ہے۔ ایہناں قصیاں وچ جوگ تے بھوگ وپر بیت رُوپ وچ پیش ہوئے ہن۔ دوجا رُوپ جوگی دے وگڑے رُوپ نال سمبندھت ہے، جس وچ نائیک نائیکا دی پراپتی لئی جوگی دا بھیک دھارن کردا ہے۔ 'ہیر رانجھا'، 'کام رُوپ'، 'سوئی مہینوال' دے قصیاں وچ جوگی دا پاکھنڈی والا رُوپ ملدا ہے۔

جتھے بھرا بھراواں دیاں باہواں ہندے ہن، اتھے لالچ تے سماجک پرتھاواں اوہناں نُوں اک دوجے دے ویری وی بنا دیندیاں ہن۔ قصہ 'ہیر رانجھا'، قصہ 'یوسف زُلینا' تے قصہ 'سسئی پنوں' وچ سانوں بھراواں دا ایہہ رُوپ ملدا ہے۔ ایس دے اُلٹ صاحبان بھراواں دی رکھیا لئی اپنے پریکی نال بے وفائی کردی ہے۔

سامتی راج وچ استری نُوں بہت ہی نیواں درجہ پراپت سی۔ اوس نُوں دھوکھے باز، فریبی تے کام دی پتلی سمجھیا جاندا سی۔ ایہو کارن ہے کہ سارے قصہ کاراں نے

کتھانک دی اُساری وچ ایہناں دا ویشیش یوگ دان ہے۔ کتھانک رُوڑھی قصیاں دے کتھانک وچ اک سنیو جک تت دے رُوپ وچ پیش ہوئی ہے۔ کتھانکاں وچلی سامنتا سماں کتھانک رُوڑھیاں نال قصیاں دے کتھانک دی اُساری کیتی ہے۔ سماں کتھانواں وچ بھتتا، کتھانک رُوڑھیاں دی وِہتتا کارن ہے۔ قصیاں دے پاتراں دے دکھ دکھ چرتر اُسارن وچ کتھانک رُوڑھیاں دا ویشیش یوگ دان ہے۔ قصہ کاراں نے اپنے اُسار کتھانک رُوڑھیاں دی ورتوں کیتی ہے تے ایہناں وچ رُوپاترن وی کیتا ہی۔ قصہ کاراں نے ٹیلی وچ وی ایہناں دی بھرپور ورتوں کیتی ہے۔ اوہناں نے ایس نوں اک جگت دے طور تے ورتیا ہے۔ قصیاں دیاں کتھانک رُوڑھیاں دے ادھین توں مدھ کال دے پنجاب دی سنسکر تیک تصویر وی درشٹی گوچر ہندی ہے۔ قصہ کال دے ریتی رواج، لوک وِشواس، راج نیتک، دھارمک تے سماجک حالات دا پتا لاؤن لئی کتھانک رُوڑھیاں اک پرملکھ سرورت ہن۔

سنکھپت ناواں دی سوچی

نمبر شمار	پورا ناں	سنکھپت (مختصر) ناں
1-	احمد یار، کام رُوپ قصہ کار احمد یار تے اُس دے ووتھن، 'کام رُوپ احمد یار' (لانا)	سنکھپت (مختصر) ناں
2-	۔، قصہ راج بی بی (سنپادک گوبند سنگھ لانا)	'راج بی بی احمد یار' (لانا)
3-	آسا رام، 'ناسکیت'	'ناسکیت آسا رام'
4-	آسا رام، 'بید وان راجا ہری چند'	راجا ہری چند بید وان
5-	آسا رام کرتار سنگھ ناگرا، دہود بادشاہ	'دہود اک'
6-	آتمارام، اڈے سنگھ ہنس دائمی	'اڈے سنگھ آتمارام'
7-	امام بخش، شاہ بہرام (سنپادک پریم سنگھ)	'شاہ بہرام امام بخش' (پری۔س۔)
8-	سدا رام، سؤتی سدا رام	'سؤتی سدا رام'
9-	صادق، امرتسری، 'لیلی مجنوں'	'لیلی مجنوں صادق'
10-	سوندھا، 'حاتم نامہ'	'حاتم نامہ سوندھا' (پ۔س۔)
11-	شاہ حمزہ، جنگ نامہ سنگھاں تے فرنگیاں، 'سنپادک، رتن سنگھ گلی'	'جنگ نامہ شاہ حمزہ' (گلی)
12-	ہاشم ہستی پٹوں، 'سنپادک دیوان سنگھ، روشن لال آہو جا'	'ہاشم ہستی پٹوں' (د۔ر۔)
13-	۔، قصہ شیریں فرہاد (سنپادک گردیال سنگھ سوہتا)	'شیریں فرہاد' (سوہتا)
14-	حافظ برخوردار، مرزا صاحبان مرزے دیاں سداں (سنپادک پیارا سنگھ پدم)	'مرزا حافظ' (پدم)
15-	'یوسف زلیخا' (سنپادک پیارا سنگھ)	'یوسف حافظ' (پ۔س۔)
16-	کرنیل سنگھ پارس، دہود بادشاہ	'دہود پارس'
17-	قادر یار، پورن بھگت، قادر یار	'پورن قادر یار' (گ۔س۔)

- 18- کانھ سنگھ ناہیا، 'گر شہد رتنا کار مہان کوش' 'مہان کوش'
- 19- کالی داس 'گرجا انوالیا' قصہ گوئی چنداتھ پر سنگ راجا بھرتھی 'گوئی چند کالی داس'
- 20- 'قصہ پورن بھگت' 'پورن کالی داس'
- 21- کشن سنگھ، قصہ دلا بھٹی، 'قصہ دلا بھٹی تے اوس دی بھاو بگت' 'دلا بھٹی کشن سنگھ' (گ-ج۔)
- (سنپادک گیان چند)
- 22- کشن سنگھ عارف 'راجا رسالو' 'رسالو عارف'
- 23- غلام رسول (عالی پور کوٹے والے)، 'احسن القصص' (سنپادک پیار سنگھ) 'احسن القصص غلام رسول' (پ-س۔)
- 24- جیوا سنگھ 'مرزا صاحبان' 'مرزا جیوا سنگھ'
- 25- دمودر، ہیر رانجھا، 'دمودر رچناولی' (سنپادک گروت سنگھ پریمی) 'ہیر دمودر' (پریمی)
- 26- دولت رام 'وڈا روپ بسنت' 'روپ بسنت دولت رام'
- 27- دھنی رام چاترک، بھرتھی ہری، 'چاترک رچناولی' (سنپادک س 'بھرتھی ہری چاترک' (امول
- س۔ امول)
- 28- راجا نل تے رانی دہیتی، 'چاترک رچناولی' (سنپادک 'نل دہیتی چاترک' (امول)
- س۔ امول)
- 29- نند سنگھ، شہتی تولان' 'شہتی تولان نند سنگھ'
- 30- زین سنگھ درزی، 'شامونار' 'شامونار زین سنگھ'
- 31- پیلیو، مرزا صاحبان، 'مرزا پیلیو' (سنپادک پیار سنگھ، 'ابس ابس امرت) 'مرزا پیلیو' (پ-م۔)
- 32- پورن سنگھ 'رانی مہندر کمار تے راجا بھان چند' 'راجا بھان چند پورن سنگھ'
- 33- پورن چند رام جی داس، 'رانی ایدو بقی تے راجا روپ چند' 'رانی ایدو بقی پورن چند'
- 34- پورن رام، اندر بیگو، 'چونویں قصے کرت کوی پورن رام' (سنپادک، 'اندر بیگو پورن رام' (پ-س۔)
- پیار سنگھ، دھرم سنگھ)
- 35- سوئی مہینوال، 'چونویں قصے کرت کوی پورن رام' (سنپادک 'سوئی پورن رام' (پ-دھ۔)
- پیار سنگھ، دھرم سنگھ)
- 36- جیونا موڑ، 'چونویں قصے کرت کوی پورن رام' (سنپادک پیار 'جیونا موڑ پورن رام' (پ-دھ۔)
- سنگھ، دھرم سنگھ)
- 37- فضل شاہ، سوئی مہینوال، 'سوئی فضل شاہ' (سنپادک دیوان سنگھ روشن 'سوئی فضل شاہ' (د-ر۔)
- لال آہوجا)
- 38- بھگوان سنگھ، ہیر رانجھا، 'بھگوان سنگھ رچناولی' (سنپادک س-س۔ پدم) 'ہیر بھگوان سنگھ' (پدم)
- 39- جیونا موڑ، 'بھگوان سنگھ رچناولی' (سنپادک س-س۔ پدم) 'جیونا موڑ بھگوان سنگھ' (پدم)
- 40- مرزا صاحبان، 'بھگوان سنگھ رچناولی' (سنپادک س-س۔ پدم) 'مرزا بھگوان سنگھ' (پدم)
- 41- بھاگ سنگھ 'سوانگ والا' راجا رسالو' 'رسالو بھاگ سنگھ'
- 42- منگو رام، راج گلدیو تے مکمل کمار' 'راجا گلدیو منگو رام'
- 43- میاں محمد بخش جہلمی، 'سیف الملوک' (سنپادک سنتو کھ سنگھ راجی) 'سیف الملوک محمد بخش' (س-د۔)
- سودھک دیوان سنگھ)
- 44- رحیم بخش قاضی 'دل خورشید' 'دل خورشید قاضی'
- 45- رانجھا برخوردار، سسی پتوں 'سسی تے ہور قصے کرت رانجھا' (سسی رانجھا برخوردار) (پ-گ۔)
- برانجھا برخوردار' (سنپادک پیار سنگھ، گو بند سنگھ لانا)
- 46- مرزا صاحبان، سسی تے ہور قصے کرت رانجھا برخوردار، 'مرزا رانجھا برخوردار' (پ-گ۔)
- (سنپادک پیار سنگھ، گو بند سنگھ لانا)
- 47- ریٹا وین، 'چٹا سنگھ سورما' 'چٹا سنگھ ریٹا وین'
- 48- وارث شاہ، ہیر رانجھا، 'ہیر وارث'، (سنپادک سنت سنگھ سیکھوں) 'ہیر وارث' (سیکھوں)
- 49- وارث شاہ، 'ہیر وارث' (سنپادک جیت سنگھ سیتل) 'ہیر وارث' (سیتل)

○ ناگرا، آسا رام کرتار سنگھ، دہود بادشاہ، بھائی جودھ سنگھ کرم جیت سنگھ پُستکاں والے، پٹیالا، متی پین۔

○ پارس، کرنیل سنگھ، اصلی تے وڈا قصہ دہود بادشاہ، بھائی کیشن سنگھ حمیر سنگھ پُستکاں والے، موگا، متی پین۔

○ پورن سنگھ، رانی مہندر گماری تے راجا بھان چند، حصہ پہلا تے دوجا، بھائی چتر سنگھ جیون سنگھ پُستکاں والے، امرتسر، متی پین۔

○ پورن چند رام جی داس، رانی اندو متی تے راجا رُوپ چند، حصہ پہلا تے دوجا، بھائی گردیال سنگھ اینڈ سنز، پُستکاں والے، امرتسر، متی پین۔

○ بیدوان، آسا رام، نواں تے مزے دار قصہ اصلی راجا ہری چند، بھائی چتر سنگھ جیون سنگھ پُستکاں والے، امرتسر، متی پین۔

○ منگو رام، اصلی تے پورا قصہ راجا جگد یو تے رانی کمل گماری، بھائی پرتاپ سنگھ پریم سنگھ پُستکاں والے، امرتسر، ستویں وار 1967ء۔

○ ریٹا دین، اصلی تے پورا قصہ سُچا سنگھ سُورما، بھائی چتر سنگھ جیون سنگھ پُستکاں والے، امرتسر، متی پین۔

پُستکاں

○ احمد یار، قصہ راج بی بی، (سنپادک، گوبند سنگھ لانا)، امر جیت ساہت پرکاشن، پٹیالا، متی پین۔

○ اجمیر سنگھ، پنجاب ساہت دا آلوچناتمک ادھنن (1801ء-1850ء)، بھاشا وبھاگ پنجاب، پٹیالا، 1983ء۔

○ عطر سنگھ، درٹی کون، رگھیر رچنا پرکاشن، چنڈی گڑھ، 1991۔

○ امر جیت کور، قصہ اتے رومانس، ناک سنگھ پُستک مالا، امرتسر، 1987ء۔

○ امریک سنگھ (سنپادک)، کشمیری تے ڈوگری لوک کہانیاں، لبت کلا سنسکرت تے ساہت اکادمی، جموں، 74-1973ء۔

○ امرت، ایس ایس، پنجابی سونی کاوا آلوچناتمک ادھنن، گورو ناک دیو یونیورسٹی،

پُستک سوچی

پنجابی

قصے:

○ امرتسری، صادق، قصہ لیلیٰ مجنوں، آزاد بک ڈپو، امرتسر، متی پین۔

○ آسا رام، ناسکیت، بھائی چتر سنگھ جیون سنگھ پُستکاں والے، امرتسر، متی پین۔

○ آتما رام، پُراتے مکمل حال اُدے سنگھ ہنس دامنی، بھائی جودھ سنگھ کرم جیت سنگھ پُستکاں والے، پٹیالا، متی پین۔

○ عارف، کیشن سنگھ، اصلی تے پورا قصہ راجا رسالو، آزاد بک ڈپو، امرتسر، متی پین۔

○ سدا رام، اصلی تے مزے دار قصہ سونی سدا رام، بھائی چتر سنگھ جیون سنگھ پُستکاں والے، امرتسر، متی پین۔

○ سوانگ والا، بھاگ سنگھ، اصلی تے نواں قصہ راجا رسالو، بھائی چتر سنگھ جیون سنگھ پُستکاں والے، امرتسر، متی پین۔

○ قاضی، رحیم بخش، دل خورشید، بھائی چتر سنگھ جیون سنگھ پُستکاں والے، امرتسر، متی پین۔

○ گجر انوالیا، کالی داس، قصہ گوپی چند تھ پرستگ راجا بھرتھری، ہری سنگھ گرمکھ سنگھ لانا اینڈ سنز، گجر انوالیا، متی پین۔

○، قصہ پورن بھگت، ہری سنگھ گرمکھ سنگھ لانا اینڈ سنز، گجر انوالیا، متی پین۔

○ جیوا سنگھ، مرزا صاحبان، رائے صاحب منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز، لاہور، 1911ء۔

○ درزی، زین سنگھ، اصلی تے پورا قصہ شامونار، آزاد بک ڈپو، امرتسر، متی پین۔

○ دولت رام، نوین قصہ وڈا رُوپ بسنت، بھائی جواہر سنگھ کرپال سنگھ اینڈ کو، پُستکاں والے، امرتسر، متی پین۔

○ نند سنگھ، اصلی تے پورا قصہ شانی تولوں، بھائی چتر سنگھ جیون سنگھ پُستکاں والے، امرتسر، متی پین۔

- امرتسر، 1989ء۔
- امام بخش، شاہ بہرام، (سپادک پریتم سنگھ)، پنجابی یونیورسٹی، چنڈی گڑھ، دوجی وار 1968ء۔
- سستی تے ہور قصے رکت رانجھا برخوردار، (سپادک پیار سنگھ، گوبند سنگھ لانا)، گورو نانک دیو یونیورسٹی، امرتسر، 1977ء۔
- سستی پنوں ہاشم، (سپادک دیوان سنگھ، روشن لال آہوجا)، نیو بک کمپنی، جلندھر، چھویں وار 1984ء۔
- سیندر سنگھ (سپادک)، پنجابی قصہ کا ودے بدلے پر پیکھ، پنجابی اکادمی، دلی، 1991ء۔
- سید، نجم حسین، سیدھاں، (سپادک پرڈمن سنگھ بیدی)، ساہت کلا پرکاشن، لدھیانہ، 1977ء۔
- سروں سنگھ، قصہ کا وِج سماج تے سبھیاچار، روی ساہت پرکاشن، امرتسر، 1981ء۔
- سمیتل، جیت سنگھ (سپادک)، وارث شاہ: جیون تے رچنا، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1970ء۔
- سینی، پریتم، سید فضل شاہ: جیون تے رچنا، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1970ء۔
- سوئی فضل شاہ، (سپادک دیوان سنگھ، روشن لال آہوجا)، نیو بک کمپنی، جلندھر، چوتھی وار 1979ء۔
- سوندھا، حاتم نامہ، (سپادک دھرم سنگھ)، گورو نانک دیو یونیورسٹی، امرتسر، 1982ء۔
- شاہ محمد، جنگ نامہ سنگھوں تے فرنگیاں (سپادک رتن سنگھ گلی)، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالا، 1982ء۔
- ہر بجن سنگھ (سپادک)، قصہ پنجاب، نیشنل بک ٹرسٹ، انڈیا، نویں دلی، دوجی ایڈیشن 1987ء۔
- ہاشم، قصہ شیریں فرہاد (سپادک گردیال سنگھ سہوتا)، پنجابی رائٹرز کوآپریٹو سوسائٹی، لمیٹڈ، لدھیانہ، 1987ء۔
- حافظ برخوردار، یوسف زلیخا (سپادک پیار سنگھ)، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1990ء۔
- ہیر احمد (سپادک پیار سنگھ پدم)، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ، 1960ء۔
- ہیر دمودر (سپادک جگتار سنگھ)، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالا، 1987ء۔
- ہیر وارث بھومکا سمیت (سپادک جیت سنگھ ستیل)، پپسو بک ڈپو، پٹیالا، متی پین۔
- ہیر وارث شاہ (سپادک سنت سنگھ سیکھوں)، ساہت اکادمی، نویں دلی، دوجی وار 1977ء۔
- کرن جیت سنگھ، پنجاب دی لوک دھارا تے پنجابی جیون، نو یگ پبلشرز، دلی، 1988ء۔
- کانگ، امر جیت سنگھ، قصہ سنسار، نانک سنگھ پُتک مالا، امرتسر، 1985ء۔
-، قصہ پر پیکھ، نانک سنگھ پُتک مالا، امرتسر، 1991ء۔
- کانگ، گلبر سنگھ، پنجاب وِج قصہ ہیر رانجھا، لوک ساہت پرکاشن، امرتسر 1983ء۔
- کانگ، جپال کور، قصہ سنواد، نانک سنگھ پُتک مالا، امرتسر، 1990ء۔
- قادر یار (سپادک گرچرن سنگھ)، بھاشا و بھاگ پنجاب، دوجی ایڈیشن، 1969ء۔
- قصہ کا وِج بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، متی پین۔
- رکشن سنگھ، ساہت دی سمجھ، سیدھ پرکاشن، نویں دلی، 1974ء۔
- کرپال سنگھ، جنم ساکھی پر پیرا، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالا، 1969ء۔
- قرآن مجید، ناظر دعوت تبلیغ، قادیان (بھارت)، 1983ء۔
- گلونت کور، مدھ کالین پنجابی پرتانتک ساہت دیاں کتھانک رُوڈھیاں، (اپرکاشت پی ایچ ڈی کھوج پر بندھ)، دلی یونیورسٹی، 1990ء۔
- کیسری، گر بخش سنگھ، سکھیا کوش، پنجابی ساہت اکادمی، لدھیانہ، 1961ء۔
- گروور، کنول جیت، گورو نانک دیو جی دیاں جنم ساکھیاں وِج کتھانک رُوڈھیاں، گورو نانک دیو یونیورسٹی، امرتسر، متی پین۔
- گیان چند، قصہ دُلا بھٹی تے اُس دی بھاو جگت، روی ساہت پرکاشن، امرتسر، 1987ء۔
- گپتا، رکشن سنگھ، قصہ کا وِج سر وِپ تے وکاس، پنجابی رائٹرز کوآپریٹو سوسائٹی، لمیٹڈ، لدھیانہ، 1989ء۔
- گُردت سنگھ (سپادک)، پنجاب دیاں لوک کہانیاں، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1987ء۔

- گردیوسنگھ، پنجابی کا ووج پر کرتی چترن، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1987ء۔
- گرمیت سنگھ، پنجابی لوک دھارا تے کجھ پکھ، پنجابی رائٹرز کوآپریٹو سوسائٹی، لمیٹڈ، لدھیانہ، 1985ء۔
- غلام رسول (عالم پور کوٹلے والا)، احسن القصص، (سنپادک پیار سنگھ)، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1969ء۔
- گھمن، پکرم سنگھ، (پنجابی قصہ کا و اتے دکھانت پر پڑا، پنجابی رائٹرز کوآپریٹو سوسائٹی، لمیٹڈ، لدھیانہ، 1983ء۔
-، (سنپادک)، وارث شاہ دا کا و لوک، نیو بک کمپنی، جلندھر، دوجی ایڈیشن 1985ء۔
- چاڑک رچناولی: کوتا (سنپادک س-س-امول)، جلد 1، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالا، 1975ء۔
- چوونیس قصے رکت کوی پورن رام (سنپادک پیار سنگھ، دھرم سنگھ) گورو نانک دیو یونیورسٹی، امرتسر، 1974ء۔
- جسوندر سنگھ، سبھیا چار اتے قصہ کا و (1900-1950ء)، سیدھ پرکاشن، پٹیالا، سیدھ پرکاشن، پٹیالا، 1985ء۔
- جگی، رتن سنگھ، و چار دھارا، مدن پبلشرز، پٹیالا، 1966ء۔
- جھلمی، میاں محمد بخش، قصہ سیف الملوک (سنپادک سنتو کھ سنگھ راضی، سودھک دیوان سنگھ)، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، دوجی ایڈیشن 1971ء۔
- جوشی، ہمانشو (سنپادک)، سنسار دیاں اتم لوک کتھاواں (اٹو دادک کنول اکارشی)، پرکاشن و بھاگ، سوچنا اتے پرسارن منترالا، بھارت سرکار، نويس دلی، 1985ء۔
- ٹیمپل، سر رچرڈ، پنجاب دیاں لوک گاتھاواں، جلد 1، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1971ء۔
- ڈون، جون، ہندو متھہاس کوش، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1963ء۔
- ٹلسی داس، گوسوامی، رام چرت مانس (سنپادک تے ویاکھیا کار رتن سنگھ جگی)، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالا، 1977ء۔
- تھند، کرنیل سنگھ، لوک یان اتے مدھ کالین پنجابی ساہت، جیون مندر پرکاشن، امرتسر، 1973ء۔
- دمودر رچناولی (سنپادک گرت سنگھ پریمی)، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1974ء۔
- دیوان سنگھ، صوفی واد تے ہور لیکھ، لاہور بک شاپ، لدھیانہ، تیجی ایڈیشن 1972ء۔
- ناہا، بھائی کانھ سنگھ گرت شہرتنا کر مہان کوش، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، پنجویں وار 1990ء۔
- پنجاب دی لوک دھارا، (چھیویں پنجابی وکاس کانفرنس)، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالا، 1989ء۔
- پوتر بائبل، بائبل سوسائٹی آف انڈیا، بنگلور، متی پین۔
- پریمی، گرت سنگھ، دمودر، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالا، 1977ء۔
- پیار سنگھ (سنپادک)، آدساکھیاں، لاہور بک شاپ، لدھیانہ، تیجی سنکھن، 1983ء۔
- پونی، بلیر سنگھ، قصہ کا و: اتھاسک تے کا و ملائکن، پنجابی رائٹرز کوآپریٹو سوسائٹی، لمیٹڈ، لدھیانہ، 1984ء۔
- باسی، ترلوچن سنگھ، پنجابی ناول دا منو و گیا نک ادھنن، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1989ء۔
- بالمیک، بالمیک رامائن (اٹو واد دھرمیندر گمار گپتا تے ہور)، جلد 3-1، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، کرم وار 1980ء، 1981ء، 1986ء۔
- بیدی، کالا سنگھ، حافظ برخوردار: جیون تے رچنا، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالا، 1984ء۔
- بھگوان سنگھ رچناولی (سنپادک س-س-پدم)، پنجابی ساہت سبھا، برنالہ، 1961ء۔
- بھاشا، اتم سنگھ، مولوی غلام رسول دیاں رچناواں دا آلوچناتمک ادھنن، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹیالا، 1989ء۔
- منجیت سنگھ، جنم ساکھی امٹھ و گیان، پرنس ساہت پرکاشن، نويس دلی، 1982ء۔
- مان، تیج و نت، دولت رام رچت پنجابی قصہ کا و: اک ادھنن، لٹریچر ہاؤس، امرتسر، 1991ء۔
- مرزا صاحبان رکت پیلو، (سنپادک پیار سنگھ، ایس ایس امرت)، گورو نانک دیو یونیورسٹی، امرتسر، 1981ء۔
- مرزے دیاں سدّاں (سنپادک پیار سنگھ پدم)، سردار ساہت بھون، پٹیالا، 1975ء۔
- روپ ونقی واسی لیسا روسی پری کہانیاں (اٹو وادک کرن جیت سنگھ)، راڈوگا

- دوویدی، ہزاری پرساد، ہندی سابتیہ کا آدکال، بہار راشٹر بھاشا پریشند، پٹنہ، تیجا سنسکرن، 1961ء۔
- بھٹ، سوم دیو، کھاسرت ساگر (اُوواد کیدار ناتھ شرما سارسوت تے ہور)، جلد 3-1، بہار راشٹر بھاشا پریشند، پٹنہ، کرم وار تیجا سنسکرن 1974ء، دوجا سنسکرن 1971ء، 1973ء۔
- بھرمر، روبندر، ہندی بھکتی سابتیہ میں لوک تنو، ایس چند اینڈ کمپنی، نویں دلی، متی پین۔
- بھاردواج، میتھلی پرساد، مدھ کالین رومانس، ریسرچ پبلی کیشن، دلی، متی پین۔

English

- Boas, Franz & others (eds.) General Anthropology, D.C. Heath & Co. Boston, New York, 1938.
- Chaudhary, Bani Rai, Folk Tales of Kashmir, Sterling Publishers (P) Ltd., Delhi, 1969.
- Dictionary of World Literary Terms (ed. J.T. shiple), George Allen & Unwin, London, 1955.
- Frazer, J.G., The Golden Bough (Abridged), Macmillan & Co., London, 1959.
- Handy, William J. & Max West Brook (eds.), Twentieth Century Criticism, The Free Press, New York, 1974.
- Jacobs, Malville & Bernhard J. Stern, General Anthropology, Baner & Noble, Inc. N.Y., Second Edition 1955.
- Keith A.B., A History of Sanskrit Literature, Oxford University Press, London, 1966.
- Knowles, J.H., Folk-Tales of Kashmir, Rubner & Co. Ludgate Hill, London, 1888.
- Standard Dictionary of Folklore, Mythology & Legend (ed.), Maria Leach, New English, Library, London, 1975.

رسالے

- آلوچنا، لدھیانہ، جولائی۔ ستمبر، 1987ء۔
- ساہت ساچار، لدھیانہ، قصہ کا وائیک۔
- کھوج پتریکا، پٹایلا، قصہ کا وائیک، مارچ 1986ء۔
- پرپر، نویں دلی، دسمبر 1978ء۔

- پرکاشن، ماسکو، 1986ء۔
- لانا، گوبند سنگھ، قصہ کار احمد یار تے اُس دا قصہ کام رُوپ: سنپادن تے وِوچن (اپرکاشت پی ایچ ڈی کھوج پر بندھ)، (گورونانک دیو یونیورسٹی، امرتسر، 1975ء۔
- ونجارا بیدی، مہندر سنگھ، پنجابی دی لوک دھارا، نیشنل بک ٹرسٹ آف انڈیا، نویں دلی، دوجی ایڈیشن، 1987ء۔
-، پنجابی ساہت اتہاس دیاں لوک رُوڑھیاں، لوک پرکاشن، نویں دلی، 1982ء۔
-، مدھ کالین پنجابی کھتا: رُوپ تے پرپر، پرپر اپرکاشن، نویں دلی، 1977ء۔
-، لوک دھارا اتے ساہت، پنجابی رائٹرز کوآپریٹو انڈسٹریل سوسائٹی، لمیٹڈ، نویں دلی، 1977ء۔
-، پنجابی لوک دھارا وِشو کوش، جلد 5-1، لوک پرکاشن تے ہور، نویں دلی کرم وار 1978ء، 1978ء، 1979ء، 1981ء، 1991ء۔
- ویاس، رشی وید، مہاں بھارت (اُووادک امر ناتھ تے ہور)، جلد 7-1، بھاشا و بھاگ پنجاب، پٹایلا، کرم وار تیجا وار 1982ء، 1977ء، 1978ء، 1980ء، 1983ء، 1981ء، 1983ء۔

ہندی

- سہل، کنہیا لال، لوک کھتاؤں میں کجھ رُوڑھ تنو، کتاب محل پرائیویٹ لمیٹڈ، الہ آباد، 1965ء۔
- ستیندر، لوک سابتیہ وگیان، شو لال اگر وال اینڈ کمپنی، دلی، 1962ء۔
-، لوک وارتا دی پگڈنڈیاں، بھارتیہ لوک کلا منڈل، اُدے پور، 1974ء۔
- سری واستو، برج وِلاس، مدھ کالین ہندی پر بندھ کاویوں میں کھتاؤں رُوڑھیاں، ہندی پرچارک سنسنتھان، وارانس، 1968ء۔
- چندیل، اوم پتریاے، ہندی صوفی کاویے میں پورا نیک آکھیان، ابھنو پرکاشن، دلی، 1976ء۔
- جوشی، ششی، کاویے رُوڑھیاں آدھو نیک کوتا کے پر پیکھشیہ میں، اُپما پرکاشن، جے پور، متی پین۔